

Mäetagused 70

Suulisus, kirjalikkus, digitaalsus

Perry Honyz.

Nada Novak

[illegible]

Kirillitsas kirja pandud setomurdelised tekstid saatis Jakob Hurdale Jüri Truusmann. Setude elust vaata lisaks: Jüri Truusmann Petserimaa setud ajakirja 19. numbris. doi:10.7592/MT2001.19.setu

Osaliselt kirillitsas kirjutatud Hans Anton Schulksi teise korjanduse eessõna algus.

ÕIGE USK JA
ÕIGE KIRI

Des cōna.

Саденаззи пидеви, ео пиди, нли ѿпи
тава, нкоа нкнмтаа, коик еопан,
тйне еи оле патта нкнмта, нли
неакз олетта, сета пазин, кокатта
та, еек он топи докт гланз, еек
топи тйкати. Сет. тей, нила, еим
са джакин, еи кеаи, коик, на, кокт
коиказт, топи, кайкин, поолити, он,
кима пидеви, селле пйказт, олен тй
на, еа инитезе, киле тикне, патта
дидеви, пидеви, нли, киле

Eesti Kirjandusmuuseumi
folkloristika osakonna rahvausundi ja meedia töörühm
MTÜ Eesti Folkloori Instituut

Mäetagused

70

Hüperajakiri

(vaata ka: <http://folklore.ee/tagused>)

Toimetajad

Mare Kõiva & Andres Kuperjanov

Külalistotoimetaja

Tiiu Jaago

EKM Teaduskirjastus

Tartu 2018

Toimetajad: Mare Kõiva & Andres Kuperjanov

Külastajad: Tiiu Jaago

Tegevtoimetaja: Asta Niinemets

Uudised: Asta Niinemets & Piret Voolaid

Inglisekeelsed kokkuvõtted: Tiina Mällo

Kaaneühendus: Andres Kuperjanov

Külendus: Diana Kahre

Toimetuskolleegium 2015–2020: Juri Berezkin (Peterburi Etnograafias instituut, Venemaa), Janina Kursite (Läti Ülikool, Läti), Marju Kõivupuu (Tallinna Ülikool, Eesti), Pauliina Latvala (Helsingi Ülikool, Soome), Kazuto Matsumura (Tokyo Ülikool, Jaapan), Tatiana Minniyakhmetova (Innsbrucki Ülikool, Austria), Diarmuid O'Giollain (Corki Ülikool, Iirimaa), Péter Pomozi (Eötvös Lorándi Ülikool (ELTE), Budapest, Ungari), Tiiu Salasoo (Estonian Learning Materials, Sydney, Austraalia), Urmas Sutrop (Eesti Kirjandusmuuseum), Guntis Šmidchens (Washingtoni Ülikool, Seattle, USA), Piret Voolaid (Eesti Kirjandusmuuseum)

Trükitud Eesti Kultuurkapitali toetusel. Väljaande valmimine on seotud Euroopa Liidu Euroopa Regionaalarengu Fondi (Eesti-uuringute Tippkeskus) ja Eesti Haridus- ja Teadusministeeriumi uurimisprojektiga IUT 22-5, võrguversioon valmib riikliku programmi “Eesti keel ja kultuurimälu II” projekti EKKM14-344 toetusel.

Indekseerijad: MLA Folklore Bibliography, Ulrich's Periodical Directory, Internationale Volkskundliche Bibliographie = International Folklore Bibliography = Bibliographie Internationale d'Ethnologie, C.E.E.O.L., CEJSH, EBSCO Publishing Humanities International Complete, Scopus

Toimetuse aadress: Mäetagused, Vanemuise 42–235, 51003 Tartu
tel +372 737 7740, +372 737 7709; faks +372 737 7706
e-post: folklore@folklore.ee

ISSN 1406–992X

doi:10.7592/MT2018.70

© Eesti Kirjandusmuuseum
MTÜ Eesti Folkloori Instituut
Autorid

Kaas Andres Kuperjanov

Vastab Creative Commons BY-NC-ND 4.0 tingimustele

Sisukord

Suulisus, kirjalikkus ja digitaalsus kultuuris ja teaduses <i>Tiiu Jaago</i>	5
Meenutatud keel ja unustatud kiri: rahvalikud keelekorraldajad J. Hurda rahvaluulekogus <i>Katre Kikas</i>	13
Suulisus kirjakultuuri ajajärgul <i>Tiiu Jaago</i>	39
Kirillitsas kirja pandud seto jutusõ <i>Kärri Toomeos-Orglaan</i>	67
Nimetamiskonstruktsioonid eesti murretes: murdeerinevused või suuline süntaks? <i>Liina Lindström, Maarja-Liisa Pilvik, Helen Plado</i>	91
Suulisus ja kirjalikkus allikapärimuses Taevaskoja Emalätte näitel <i>Kristel Vilbaste, Mikk Sarv</i>	127
Paremäärmuslikud kajakambrid ja autokommunikatsioon <i>Mari-Liis Madisson, Andreas Ventsel</i>	149
IN MEMORIAM	
Elisabeth Piirainen <i>Anneli Baran</i>	177
UUDISED	
ERA juubeliaasta 2017 <i>Ave Goršič</i>	179

Akadeemilise Rahvaluule Seltsi sügiskonverents	
“Välitööd väärtuste skaalal”	
<i>Reet Hiemäe</i>	181
2017. aasta Eesti Rahvaluule Arhiivis ja Eesti presidendi rahvaluulepreemia	
<i>Astrid Tuisk</i>	184
“Kas sugu loeb?” – folkloristide 13. talvekonverents	
Nelijärvel	
<i>Airika Harrik</i>	189
Kroonika	192
TUTVUSTUSED	
Muistse Mesopotaamia nõidustekstid	
<i>Mare Kõiva</i>	202
Taas Arhippa Perttunenist	
<i>Mare Kõiva</i>	205
Kaastööst	207

Suulisus, kirjalikkus ja digitaalsus kultuuris ja teaduses

Tiiu Jaago

Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituudi
eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna dotsent
tiiu.jaago@ut.ee

Teesid: Teksti suulise, kirjaliku ja digitaalse esituse teema on jätkuvalt aktuaalne, kuna siin põimuvad nii nende järgnevus kui ka samaaegsus. Senistele uurimustele ja Eesti kultuuriruumi näitele tuginedes vaadeldakse kirjakultuuri arengujooni ja suulise, kirjaliku ning digitaalse esituse vastastikmõjuseid.

Märksõnad: kirjakultuuri kujunemine, suulisuse ja kirjalikkuse uuringud

Käesolev teemanumber lähtub 2016. aasta detsembris toimunud Kreutzwaldi päevade 60. ja Eesti-uuringute Tippkeskuse 3. aastakonverentsist “Suuline ja kirjalik kultuuris: põimumised ja põrkumised” (CEES 2016). Ajakirja teemanumbris on kuus artiklit, mis on nii konverentsil arutlusel olnud teemade edasiarendused kui ka teemaga haakuvad käsitlused. Tähelepanu koondub suulise ja kirjaliku väljendusviisi omavahelistele seostele nii 19. sajandi lõpus kui ka tänapäeval; vaadeldakse nii suulise keelevormi süntaksi kui ka digitaalse kommunikatsiooni erijooni; arutletakse suulisuse ja kirjalikkuse tähenduse üle folkloristikas. Kõik artiklid on seotud suulise ja kirjaliku kooseksisteerimise ja omavaheliste põimumiste ning vastasmõju seoste küsimusega. Kuigi suulisuse ja kirjalikkuse teema on kultuuride-ülene, on siinsed artiklid seotud eesti keele ja kultuuriruumiga.

Kirjalikkusest eesti keele ja kultuuri kontekstis kõneldes tuleb arutleda selle üle, mida tähendas eestikeelse teksti lugemine või ka ettelugemine. Eestlaste kirjaoskuse seisukohast on oluline ka see, millise lugemuse taustal kirjutamisvilumus kujunes. Kõneldes eestikeelsete trükiste lugemisest 16.–17. sajandil eeldatakse, et need ei olnud mõeldud mitte niivõrd eestlastele, kuivõrd kohalikele sakslastele, kes eesti kogukondadega kokku puutusid. Jürgen Beyer näiteks väidab, et eestikeelsed (“mittesaksakeelsed”) trükised olid ennekõike

olulised pastoritele, et sealt sobivaid lõike kogudusele ette lugeda: “1680. aastate piiblitõlked ei olnud loomulikult eesti- ja lätikeelse kirjanduse algus. Esimesed tekstid ilmusid juba 16. sajandil. Suuremal hulgal hakati eesti- ja lätikeelseid raamatuid avaldama 1630. aastatest. Esialgu oli tegemist eelkõige pastoritele mõeldud käsiraamatutega (katekismused, perikoobiraamatud, postillid, laulu-raamatud)” (Beyer 2014: 281–282). Samas mainib Beyer aabitsate trükkimist, mis kaasnes talurahvakoolide rajamisega 17. sajandi lõpus (vt ka Palli 1998: 14). Kirjakultuuri kujunemise ja kirjaoskuse omandamise seisukohast oli koolide rajamine üks kesksemaid aspekte. Aivar Põldvee nõustub Beyeriga selles osas, et 16. sajandi eestlastel (talurahval) lugemisoskus praktiliselt puudus. 16. ja 17. sajandi vahetusel toimunud sündmusi vahendavatest dokumentidest võib aga siiski leida näiteid, et üksikuid vaimulike tekstide tõlke lugejaid eestlaste seas siiski leidis: “Talupoeg [Veneküla Hans], kes vaidleb oma kirikuõpetajaga usuküsimustes, tunneb huvi, kas Uue Testamendi tõlge langeb kokku saksa omaga, ning võrdleb kirikukäsiraamatute erinevaid versioone, on vaadeldava ajajärgu eesti ajaloos haruldane nähtus, aga mitte päris erandlik [---]. Veel haruldasem oli Käsü Hans oma mõni aasta hiljem kirjutatud nutulauluga, mis erandina ometi ennustas saabuvat uut aega, mil talupoeg mitte ainult ei loe, vaid ka luuletab” (Põldvee 2017: 360).¹ Põldvee käsitluses tuleb kirjaoskuse levikus kooli osa kõrval esile ka suhtlustasand. Kirjeldades 1693. aastal toimunud Liivimaa kiriku sinodi protokoll, vahendab ta Paistu kirikuõpetaja Andreas Hornungi kaebust talupojast jumalasõna vahendaja vastu. Ilmneb, et talurahva hulgast pärit raamatulugeja saavutas jumalasõna seletamisel kohalikele suurema populaarsuse kui pastor (samas: 360–361). Võib eeldada, et seda võimaldas nimelt tõlkega kaasnevatest kultuurieripäradest möödapääsemine ja eesti keele sügavam tundmine. Sama teemat arendab 18. sajandi valgustusajastuga seoses Thomas Taterka, kasutades keele rahvapärasuse mõistet: kuna keele rahvapärasuse puudumine takistas teabe jõudmist adre-saadini, siis on ootuspärane, et valgustajad tegelesid kohalikke keeli puutuva teemaga märkimisväärselt palju. Rahvapärase keelekasutuse kujundamisel on valgustuse üks eesmärke keeleloome, kus tugineti oluliselt rahva suulisele ja poolsuulisele keelele, mitte Euroopas välja kujunenud kirjakultuurile või kirjandusele (Taterka 2014: 41, 45).

Valgustusajastul toimunud murrangud, sh reformid viisid ettelugemise asendumisele lugemisega. Samas ei taganud lugemisoskuse edendamise soov veel seda, et talupoegi oleks ka kirjutama õpetatud. Vaimuliku kirjanduse kõrval said sel ajajärgul oluliseks seadussfääri puudutavad tekstid. Rahvakeelsete õigustekstide avaldamise eesmärk oli selgitada talurahvale õiguskorda, mille tulemusena “[m]ittesaksa maarahvas tehti kirja vahendusel mingis mõttes

tuttavaks iseendaga – nimelt selle eriomase staatusega õigussubjektina – ja teda julgustati spetsiaalselt selle staatuse üle järele mõtlema“ (Taterka 2014: 33). Ilmaliku kirjavara laienemine, sh perioodika ilmumine (“Lühike Õpetus”, 1766–1767) viitab Thomas Taterka seisukoha järgi sellele, et talurahvas nähti lugejat (Taterka 2014: 37). 18. sajandi lõpuks oskas väidetavasti lugeda ligikaudu 50% ja kirjutada 5% talurahvast. Otepää kihelkonna personaalraamatutele tuginedes saab rahvastikuajaloolane Heldur Palli täpsustada, et 1765. aastal oskas lugeda 43,8% ja 1780. aastal 44,5% külaharvast, kusjuures vanuseti ja sooliselt erines see osakaal märkimisväärselt (Palli 1998: 21). 19. sajandil kasvas lugeda oskajate kõrval jõudsalt ka kirjutada oskajate arv: 1881. aasta rahvaloenduse andmeil oskas nii lugeda kui ka kirjutada 34% eestlastest ja ainult lugeda 60,9% (samast: 21–22).

Põige reformatsiooni- ja valgustusajajärgu lugemisteemadesse on sissejuhatuseks Katre Kikase ja Kärri Toomeos-Orglaane artiklitesse, milles käsitletakse 19. sajandi lõpu rahvapärast kirjutamisviisi. Kuidas lugemise najal omandati kirjakeelt olukorras, kus see oli normeerimata ja kus tuli *kirja panna* nii, kuidas rahvas *räägib*. Lisaks põimus suulisest ja kirjalikust kultuurist lähtuv mitmetasandilisus ka mitmekeelse keeleruumiga (suuline kõnekeel või murded, uus ja vana kirjaviis ning sellega seotud ühtsust taotlev kirjakeel, aga ka eesti ja vene keele samaaegne kohalolek Setumaal). Täpsemalt vaatleb Katre Kikas kahe Jakob Hurda kirjasaatja, Hans Anton Schultsi ja Jaan Pindi keeleteemalisi sõnavõtte. Mõlemad 19. sajandi keskel sündinud mehed olid kolm talve koolis käinud, ent jätkuvalt oma teadmisi ja oskusi lugemise varal täiendanud. Iseõppimisele tuginevat kirjutamisviisi on Katre Kikas käsitlenud kui rahvapärast kirjalikkust (vastukaaluks ühiskonnas positsioonikamale institutsionaalsele kirjutamisviisile). Autor näitab, et rahvapärase kirjalikkuse kujunemisel mängis tol ajal murdekeele kõrval märkimisväärselt rolli ajakirjandus, mis pakkus nii kirja(stiili)näiteid kui ka keeleteemalisi arutlusi.

Ka Kärri Toomeos-Orglaan analüüsib Jakob Hurdale saadetud tekste. Ta vaatleb üksikasjalikult 1887. aastal Hurdale saadetud käsikirja, milles on koos erinevad keeled ja murded (eesti, vene, setu) ja kirjasüsteemid (ladina tähestik, kirillitsa). Nende tekstide kirjutajateks on Stepan Dimitrjev ja munk Arkadi (Andrei Jakovlev) Setumaalt ning Jüri Truusmann. Autor juhib tähelepanu sellele, et kui enamasti on esile toodud toleaege Setumaa elanike valdav kirjaoskamatus, siis seda enam väärivad tähelepanu need vähesed, kes kirja teatud eri- ja ajastuomasel viisil valdasid ja kasutasid.

Hurda rahvaluulekogus sisalduv ja valgustusajastusse tagasiviidav arusaam suulisusest ja kirjalikkusest pakub huvi folkloristika ajaloo seisukohast. Tiiu Jaago vaatleb oma artiklis, mil määral on suulisus olnud rahvaluule määravaks

tunnuseks ja miks see seisukoht 20. sajandi teisel poolel taandus. Ühtlasi küsitakse, kuidas on kujunenud sellised uurimissuunad nagu suuline kirjandus ja suuline ajalugu (*oral history*) ning mis seos on neil rahvaluule ja rahvaluuleuurimisega. Tuleb esile, et kui folkloristlik suulise kultuuri uurimine kujunes kirjakultuuri vahendusel ja sellest lähtudes, siis suulisuse uuringud eeldavad teadusaladevahelist koostööd.

Kirjaliku ja suulise keele erijooni vaatlevad keeleteadlased Liina Lindström, Maarja-Liisa Pilvik, Helen Plado. Lähtudes murdest kui suulisest keelevormist ja kvantitatiivseid võrdlevaid meetodeid kasutades vaagivad autorid murrete süntaksi eripära üle – see, mis kirjakeeles mõjub veana, ei ole seda murdes. Seda teemat vaadeldakse nimetamiskonstruktsioonide varal (nt '*seda kutsuti teomehest*'). Uurimusest joonistuvad välja nii murdepiirid Eestis kui ka vaadeldud keelelise konstruktsiooni seotus murde iseärasustega.

Suuliste ja kirjalike esituste kattumised, ent veelgi enam erijooned tulevad esile Kristel Vilbaste ja Mikk Sarve artiklis Taevaskoja Emalättest. Selles käsitluses põimuvad omavahel ühelt poolt maastik ja teiselt poolt sellega seotud kirjandus, pärimus ning looduskaitse teemaline dokumentatsioon. Kõikidel neil tekstiliikidel on oma osa maastiku ja inimese (kultuuri) seotuse esitlemisel, ent need ei ole alternatiivsed ei teabe sisu, funktsiooni ega meeldejätmise seisukohast.

Suulisuse ja kirjalikkuse mitmetasandilisust, täpsemalt erinevate tekstiliikide, tehnoloogia ning kommunikatsiooniviiside seotust käsitlevad semiootikud Mari-Liis Madisson ja Andreas Ventsel. Kui Emalätte-tekstide võrdlus osutas dialoogi, erimeelsuste ja väitluse võimalikkusele, siis *online*-tekstide vaatlus osutab näitele, mida iseloomustab piiratud tähendusruum, kus kokkupuude teist laadi ideedega on märkimisväärselt vähene.

Suulisuse ja kirjalikkuse teemalised käsitlused osutavad sellele, et tegemist on ajalooliselt kujunenud ja jätkuvalt kujuneva suhtemustriga. Samas muudab digiajastu ka suulisuse ja kirjalikkuse omavahelist seotust. Kui üldjoontes taandub suulisuse ja kirjalikkuse uurimine teatud vastandusse (nt suulise esituse seotus situatiivse kontekstiga, mis ei iseloomusta kirjalikku teksti; suulise teksti vormellikkus vms), siis veebis esitatu sisaldab nii suulise kui kirjaliku esituse elemente (vt lähemalt nt Mason 1998). John Miles Foley kõrvutab neid kolme. Kõiki kolme esitusviisi iseloomustab tekstiliikide olemasolu ja moodustumine. Erinevused seisnevad aga näiteks teksti seotuses avalikkuse ja autoriõigustega, variaabluse võimalikkuses või selle puudumises, korduvuse ja korratavuse erijoonetel, teksti meeles või muul moel alalhoidmises (vt võrdlevat tabelit Foley 2012: 41). Kultuurinäitena võib vaadelda tõsielulugude jutustamist, mis võimaldab nii suulist, kirjalikku kui ka digitaalset esitust, ent

need tehnoloogiad ei paku täpselt sama tulemust. Jyrki Pöysä eristab suulist ja kirjalikku kui kaht esitusviisi meenutamisolukorra erinevustest lähtudes: “kirjutamine ei ole üksnes privaatne, vaid ka intiimne”, samas suuline esitus eeldab publiku kohalolekut (Pöysä 2009: 44–46).

Perepärimuse ja suguvõsauurimise näitel kirjeldab Anne Heimo sotsiaal-meedias vahendatud sõnavõttude teabevahetusele lisanduvat vestluslikkust: teemast innustunud netikasutajad lisavad algatatud teemadele ja lähenemisviisidele omalt poolt uusi ja uusi edasiarendusi (Heimo 2014: 163–164). Tulemuks on kompaksete terviklike tekstide asemel ahelpostituste teemakimbud. Digiesituste uuringutes näidatakse, kuidas infotehnoloogia kujundab uusi tekstiloome viise ja vorme, mis omakorda võimaldavad luua varasemate lugude ja tekstiliikide baasil uusi esitusi (Kõiva 2008: 33, 45 jj; Fagerjord 2010; Alleyne 2015: 104). Hoolimata mõningatest piirangutest (nagu salasõna nõue vms) on veebikeskkond kättesaadav igahühele, kes selles osaleda tahab (Foley 2012: 48). Käesolevas ajakirjas esitatud artiklis toovad aga Mari-Liis Madisson ja Andreas Ventsel tähelepanu keskmesse *online*-suhtluse valikulisuse, mis haakub selliste kontseptsioonidega nagu “vernakulaarne veeb” ja “kajakambri efekt”. Mõlemaid kontseptsioone vaadeldakse eesti paremäärmuslaste *online*-suhtluse näitel. Lähemalt keskendutakse tähendusloome aspektidele, mida kirjeldatakse kui dialoogile vastanduvat, endasse sulguvat autokommunikatiivset suhtlust. Paremäärmusliku *online*-suhtluse näitel esitletakse selliseid tõlgendusmustreid nagu analoogia, antiteetiline vastandumine, “õigetele” tekstidele orienteeritus. Tähendusloome valikulisus kujundab *online*-kogukondi, mistõttu muutub see kõigile kättesaadav ja avatud suhtlusruum omakorda piiritletud ruumiks.

Käesolev ajakirjanumber pakub eesti keele ja kultuuri analüüsil põhinevaid vaateid suulise, kirjaliku ja digitaalse esituse sõlmpunktidesse. Käsitlustes kajastuvad nii kultuuriajaloolised aspektid kui ka sellest mõtlemise viisid. Ühtlasi leidub artiklites teema käsitlemiseks sobivaid teoreetilisi kontseptsioone (nt rahvapärane kirjalikkus, autokommunikatsioon) ja näiteid nii kvalitatiivsetest kui ka kvantitatiivsetest uurimismeetoditest.

Kommentaar

¹ Käsü Hansu nutulaul: viide 1708. aastast pärit 32 salmi sisaldavale luulevormis esitatud “Kaebalaulule Tartu hävitamise puhul”, mis on tuntud värsirea “Oh! ma vaene Tardo Liin” järgi (Saareste & Cederberg 1992: 306–315). Kaebelaulu vanim säilinud koopia 1714. aastast on talletatud Rahvuserhiivis ning on digitaalselt nähtav Rahvuserhiivi kodulehel arhiivikooli rubriigis (Millest jutustab Käsü Hans? http://www.eha.ee/arhiivikool/index.php?tree_id=32).

Kirjandus

Alleyne, Brian 2015. *Narrative Networks. Storied Approaches in a Digital Age*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington.

Beyer, Jürgen 2014. Mittesaksakeelsed Piiblid sakslaste jaoks? Esimeste läti-, tartu- ja tallinnakeelsete piiblitrukiste kasutamisest. Kaju, Katre (koost). *Balti kirjasõna ja kultuurielu valgustusajastu peeglis*. Eesti Ajalooarhiivi toimetised. Acta et Commentationes Archivi Historici Estoniae 21 (28). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk 248–283.

CEES 2016 = Lukas, Liina & Roll, Meelis & Voolaid, Piret (koost) 2016. *Suuline ja kirjalik kultuuris: põimumised ja pörkumised*. Eesti-uuringute Tippkeskuse ja Kreutzwaldi päevade 60. konverents. 12. ja 13. detsembril 2016 Eesti Kirjandusmuuseumis. Ajakava ja ettekannete kokkuvõtted. Tartu: EKM Teaduskirjastus (<https://www.folklore.ee/CEES/teesid2016.pdf> – 18. jaanuar 2018).

Fagerjord, Anders 2010. After Convergence. YouTube and Remix Culture. Hunsinger, Jeremy & Klasttrup, Lisgeth & Allen, Matthew (toim). *International Handbook of Internet Research*. Dordrecht & Heidelberg & London & New York: Springer, lk 187–200 (doi: 10.1007/978-1-4020-9789-8_11).

Foley, John Miles 2012. *Oral Tradition and the Internet: Pathways of the Mind*. Urbana & Chicago & Springfield: University of Illinois Press.

Heimo, Anne 2014. Pereajalugu internetiajastul: diasporaa-genealoogia ja jätkuv ajalookirjutusprotsess. *Mäetagused* 56, lk 155–180 (doi: 10.7592/MT2014.56.heim0).

Kõiva, Mare 2008. Kahe kultuuri vahel. Virtuaalne väliseesti kogukond. Labi, Kanni (toim). *Paar sammukest* 24. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat 2007, Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 31–59.

Mason, Bruce Lionel 1998. E-Texts: The Orality and Literacy Issue Revisited. *Oral Tradition* 13 (2), lk 306–329.

Millest jutustab Käsü Hans? = *Rahvuserhiiv*, Arhiivikool – peatuspaik ajaloo huvilistele (http://www.eha.ee/arhiivikool/index.php?tree_id=32 – 19. jaanuar 2018).

Palli, Heldur 1998. *Eesti rahvastiku ajaloo lühiülevaade*. Tallinn: Sisekaitseakadeemia.

Pöldvee, Aivar 2017. Mittesaksakeelsed Piiblid mitesakslaste jaoks. Asitõendeid lugemise ajaloost. Kaju, Katre (koost). *Kroonikast epitaafini. Eesti- ja Liivimaa varauusaegsest haridus- ja kultuurielust*. Rahvusrhiivi toimetised. Acta et Commentationes Archivi Nationalis Estoniae 1 (32). Tartu: Rahvusrhiiv, lk 349–375.

Pöysä, Jyrki 2009. Kogumisvõistlused pärimusliku ajaloo uurimises. *Mäetagused* 43, lk 39–60 (doi: 10.7592/MT2009.43.poya).

Saareste, Albert & Cederberg, Arno Rafael 1992 [1925–1931]. *Valimik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi a. 1524–1739*. Faksiimileväljaanne. Tartu: Tartu Ülikool.

Taterka, Thomas 2014. Rahvas ja rahvad. Lätlastele ja eestlastele suunatud Saksa rahvavalgustuse põhijooni Vene Läänemere provintssides Liivi-, Kura- ja Eestimaa. Kaju, Katre (koost). *Balti kirjasõna ja kultuurielu valgustusajastu peeglis*. Eesti Ajalooarhiivi toimetised. Acta et Commentationes Archivi Historici Estoniae 21 (28). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk 17–79.

Summary

Orality, literacy, and digitality in culture and research

Tiiu Jaago

Assistant Professor

Department of Estonian and Comparative Folklore

Institute of Cultural Research, University of Tartu

tiiu.jaago@ut.ee

The introductory overview provides a more general framework for understanding the articles published in this special issue. The discussions presented from the folkloristic point of view dwell upon the writing practices followed by Jakob Hurt's correspondents in the late 19th century. The authors highlight the multilevelness of the writing experience and style manifest in the contributions of Hurt's correspondents, which draw partly either on oral speech, reading, dialects, or unified spelling system. Also, in this period folklore was regarded as a phenomenon of oral culture, and therefore folklore collectors eliminated the idea of these stories being related to written culture. However, this approach did not correspond to reality. According to the 1881 census data, 34% of Estonians could both read and write, and 60.9% could only read.

For an easier understanding of this situation in a historical perspective, this introductory overview presents, drawing on history research, the development features of Estonian peasants' writing culture in the Reformation and Enlightenment eras (16th–18th cc.) and data about literacy in 19th-century Estonia. It is shown how Estonian-language writing turned from a means of communication (local Germans needed Estonian-language texts to communicate with the peasantry) into a language of education. It is also possible to follow how different information and diverse spheres of culture are related to either oral or written texts (e.g., religious and legal literature, which differed

from oral lore based on experience). Further studies into orality and literacy discuss their dissimilarities on both linguistic and communicative levels. Late 20th-century research, however, moved to studying the connections between orality and literacy in comparison to digital presentations. On the one hand, scholars discuss the issues of environmental influence on text creation, on the other hand, the novel ways and boundaries of communication spaces.

Meenutatud keel ja unustatud kiri: rahvalikud keelekorraldajad J. Hurda rahvaluulekogus¹

Katre Kikas

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna teadur

katreki@folklore.ee

Teesid: Kas 19. sajandi lõpu kohalike rahvaluulekorrespondentide kirjanekud kuuluvad suulisse või kirjalikku maailma? Ühelt poolt kätkevad nad endas suulise kultuuri teadmisi ja tõekspidamisi, ideaalis ka lauserütmi ja keelekõla. Teisalt jälle peegeldavad nad oma kirjanike soovi osaleda kirjalikul kommunikatsiooniväljal, eristada end suulisest/kirjaoskamatus/ebausklikust rahvast. Need kirjanikud on vahepealsed, vahendajad – nad esindavad nn rahvalikku või rohujuuretasandi kirjalikkust (Fabian 1993; Barton & Hamilton 2003).

Eriline on ka nende kogujate suhe keelega. Jakob Hurt palus, et lood ja laulud pandaks kirja nii nagu neid kõneldi, s.o kohalikus keeles. Ent ehkki nende kogujate jaoks oli kohalik murre kindlasti osa igapäevasuhtlusest, oli nende kirjalik kogemus (nii lugeja kui kirjutajana) seotud ühtse kirjakeelega. Seega tähendas rahvaluule kirjanemine uut moodi suhet kirjutatud ja suulise sõna vahel. Viimane aga tõi nii mitmelgi puhul kaasa selle, et kogujad üritasid seda suhet (suulise ja kirjutatud, kohaliku ja rahvusliku keele vahel) mõtestada – ning nii mitmedki panid need mõtisklused ka kirja ja saatsid muude materjalide hulgas Hurdale.

Oma artiklis vaatlen kahe rahvaluulekogu – Jaan Pindi (1843–1922) ja Hans Anton Schulsi (1866–1905) – kirjanekuid. Need kaks ühtviisi väheharitud, kuid ometi viljakat korrespondenti on põnevad selle poolest, et lisasid kogutule ka erinevaid märkuseid ja tõlgendusi. Konkreetsemalt võtan vaatluse alla nende kirjutamise, kirja ja murdekeelega seotud arutlused.

Märksõnad: Jakob Hurt, rahvalik keelekorraldus, rahvaluule kogumine, Jaan Pind, Hans Anton Schults

19. sajandi lõpu kohalike rahvaluulekorrespondentide kirjanekud on keelelises plaanis äärmiselt põnev uurimismaterjal – laveerivad need ju suulise ja kirjaliku, kohaliku ja üldrahvusliku keelekasutuse piirimail. Ühelt poolt kätkevad nad endas suulise kultuuri teadmisi ja tõekspidamisi, ideaalis ka lauserütmi ja keelekõla. Teisalt on see kõik paratamatult 'tõlgitud' kirjalikku vormi, kohandatud kaasaegse kirjakeele standardite ja võimalustega. Oma osa

teksti lõplikus vormis mängis seegi, et ajal, mil toimus rahvaluule üleskirjutamine, polnud kirjakeel veel lõplikult paika loksunud ning johtuvalt vähesest kirjakultuuri kogemusest oli suure osa kogumistöös osalenute arusaam suulise ja kirjaliku keele vahekorrast võrdlemisi idiosünkraatiline.

Käesoleva artikli keskmes on kahe Jakob Hurda rahvaluulekorrespondendi – Hans Anton Schultsi ja Jaan Pindi – keeleteemalised kirjutised. Ehk siis: keskmes on see, mida arvasid kõneldud ja kirjutatud keelest kaks kolmeaastase kooliharidusega 19. sajandi keskpaigas sündinud meest. Mõlemad üritasid oma vähest formaalset haridusteed iseõppimise teel korvata ning ajakirjanduse tarbimine oli nende puhul üks oluline viis selle saavutamiseks. Nad mõtestasid endid selgelt rahvuslikena ning Jakob Hurda rahvaluulekogumises osalemine oli neile üks võimalus rahvuslikus plaanis midagi ära teha.

Selliste kirjutajate tegevuse analüüsimisel olen varasemalt kasutanud rahvaliku kirjalikkuse mõistet. Selle terminiga saab kõige üldisemalt viidata kirjutamispraktikatele, mis on kerkinud esile väljaspool kirjutamist levitavaid institutsioone (Barton & Hamilton 2003; Fabian 1993). Mõiste iseenesest on lai ja hõlmab nii üldise kirjaoskusega ühiskondades levinud igapäevaelulisi kirjakaasutusi (vt Barton & Hamilton 2003; Sheridan & Street & Bloom 2000) kui ka seda, mida teevad eliidist väljapoole jäävad vähesed kirjaoskajad veel mitte täielikult kirjalikustunud ühiskondades (Fabian 1993; Barber 2006a, 2007; Van Toorn 2006; Laitinen & Mikkola 2013; Kuusmin & Driscoll 2013). Käesolevas artiklis olen tuge leidnud just viimasesse rühma kuuluvatest uurimustest. Kontekstis, kus kirjaoskus pole veel päris valdav, tuleb esile üksikute kirjutada soovivate inimeste eripärane positsioon suulise ja kirjaliku maailma piiril, mis kindlasti mõjutab ka seda, milliseid valikuid nad kirjutajatena tegid, Taru Nordlund märgib näiteks, et nad: “sidusid kõneldud ja kirjutatud keele ressursse looval viisil” (2013: 138). Teisalt pööravad sellised kirjutajad sageli tähelepanu kirjutamisele kui sellisele – kirjutavad endast kui kirjutajatest, mõtestavad kirjutamise tähendust endi silmis jms (vt nt Kuusmin 2013; Barber 2006b).

Rahvalikkus ei tähenda isolatsiooni nn peavoolus toimuvast – pigem tähendab see, et madala sotsiaalse positsiooni tõttu pole neil kirjutajatel võimalust tulevase arenguid suunata, oma ideid laiemal avalikkuseni tuua (Barber 2006b). Samas on nende kirjutatu sageli dialoogis ajakirjandusest või raamatutest loetuga. Kuivõrd rahvaluulekogumine oli väga tugevas seoses ajakirjanduse, s.o avaliku kirjaruumiga (just seal ilmusid nii üleskutsed kui ka aruanded), käsitlevad kogujad mõnikord rahvaluulekogumist kui poolavalikku ruumi, kui omamoodi kompensatsiooni reaalsele avalikkusele. Teadmine, et Hurdale saadetud materjale hoitakse tulevaste lugejate jaoks alles, andis vähemalt mingisuguse lootuse kunagi mõnes kontekstis lugeja leida (vrd Burns 2006;

Mikkola 2013). Tõsi – rahvalike kirjutajate meediakogemus võib olla üsna katkendlik, johtuvalt sellest, millisele lugemisvarale neil oma geograafilises ja majanduslikus olukorras ligipääs oli.

Siinse artikli pealkirjas olen rahvaliku kirjalikkuse (ja sellega seotud rahvalike kirjutajate) mõistet mõnevõrra modifitseerinud – keskmis on rahvalik keelekorraldus, s.o see, mida on sellised kirjutajad arvanud keelest ja kirjutamisest kõige üldisemas mõttes. On võrdlemisi põnev, et Hurda nõue panna rahvaluulet kirja murdes mõjus mitmetele tema kaastöölistele inspireerivalt ning pani neid kirjutama hoopis üldisematel keelega seotud teemadel. Ka Kanni Labi on esile toonud, et Hurda kaastööliste hulgas on mitmeid “isehakanud keeleuurijaid-korraldajaid”: kogumisaktsioonis osalemine “juhatas nii mõnedki kaastöölised rahvaluulet kirja pannes kokkupuutele eesti kirjakeele traditsiooni nõrkustega ja püüdele selles osas mingeid lahendusi leida” (2005: 39).

Nende kirjutajate arvamused juures on muidugi vaja meeles hoida, et Hurda rahvaluule kogumise aktsiooni toimumise ajaks ei olnud eesti kirjakeel veel üheselt paika saanud ning kirjutajad-lugejad puutusid kokku väga erinevate viisidega eesti keelt kirja panna. Tulisemad vaidlused uue ja vana kirjaviisi vahel olid toimunud küll juba mõned aastakümned varem (vt Kask 1945) ning lõppenud 1872. aastal asutatud Eesti Kirjameeste Seltsi otsusega kasutada uut kirjaviisi oma väljaannetes (Kask 1945: 94–99; Kingissepp 2001: 12). Reaalselt kasutati uut ja vana kirjaviisi veel pikalt paralleelselt – eriti just religioosne kirjandus kippus eelistama pigem vana kirjaviisi (piibel ilmus uues kirjaviisis alles 1889. aastal, vt Kask 1945: 98–99).

Seega võib öelda, et ajal, mil enamik hilisematest rahvaluulekogujatest õppis lugema, oli Piibel (jm usundiline kirjavara) veel vanas kirjaviisis, ilmalik kirjavara – sh ka ajakirjandus – uues. Paljudele vähem haritud inimestele oli üheks peamiseks ilmaliku lugemise allikaks ajakirjandus. Keelelise eeskujuna oli ajakirjandus aga mitmes mõttes ambivalentne lähtepunkt, kuivõrd see, kuidas erinevad ajakirjandusväljaanded seda (uut) kirjaviisi rakendasid, oli detailides erinev ning see erinevus polnud mitte vaikiv, vaid sageli saadetud tulistest (ja väga isiklikest) vaidlustest.

Näiteks kahe kõige rahvaluule kogumise sõbralikuma ajalehe – *Postimehe* ja *Oleviku* – toimetajad Ado Grenzstein ja Karl August Hermann, vaidlesid omavahel erinevatel kirjakeelega seotud teemadel. Aktsioonide algusaega jääb näiteks Grenzsteini kriitika Hermannini 1884. aastal ilmunud grammatikakäsitlusele (Grenzstein 1889a) ja samuti ohtralt keeleküsimusele tähelepanu pöörav arvustus Hermannini teosele “Häbelik Juhan” (Grenzstein 1889b). Ehkki keelekorralduse ajaloo jaoks on need kohati liigagi isiklikud näpuganäitamised ebaoluline pisiasi, siis väiksema kirjakultuuri kogemusega ajalehelugejatele võisid need nääklused olla fooniks, millelt nad kirjakeelt mõtestasid.

Vaidluste kõrval pakkus ajakirjandus aga ka positiivsemaid keeleteemalisi mõttekohti – *Olevik* arutles näiteks eesti keele tulevikuväljavaadete üle (vt nt Grenzstein 1888, 1889c), samas kui *Postimees* avaldas mitmeid sarju eesti keele olemusest (nt sari “Eesti keel” 1888 aasta lõpus ning “Mõnda Eesti keelest” 1889. aasta alguses). Seda, et keeleteemad pakkusid ajalehelugejatele tööpoolest huvi, näitab seegi, et avaramaid keeleteemalisi arutelusid algatasid mõnikord ka ajalehtede kaastöölised, sh võisid sõna sekka öelda ka rahvaluulekogumisega seotud inimesed. Näiteks palus üks kirjasaatja ajalehe vahendusel Hurdalt kommentaari kuradi nime etümoloogiale (“Krati-raamatu” lugeja 1896) – Hurda ajalehes ilmunud vastust (Hurt 1896) kommenteeris-täiendas oma rahvaluule saadetise kaaskirjas aga kaastööline G. Tikerpuu (H III 23, 879/82) (ühe rahvajutu etümoloogilisest tõlgendusest lähtuvat arutelu vt ka Kikas 2016).

Rahvaluule kogumine ja keel: rahvuslik vs teaduslik keelekäsitlus

Minnes avarama meediamaaastiku juurest konkreetselt rahvaluule kogumise juurde, s.o selle juurde, kuidas käsitleb oma üleskutsetes ja aruannetes keeleküsimust Jakob Hurt, siis paistab silma, et keele roll selles kontekstis on mõneti teine, kui avalikus ruumis üldiselt. Kui viimases käsitletakse keelt seotuna konkreetse rahvaga (igal rahval on oma keel), siis rahvaluule kogumise kontekstis on tähelepanu rahvusest väiksematel üksustel (kihelkond, vald, küla). Rahvus on kui omamoodi mosaiik nendest erinevatest kildudest. Selle mosaiigi näitlikustamiseks kasutab Hurt sageli kaardi kujundit, kõneldes sealjuures, et kaart on täiuslik vaid siis, kui selle kõik osad on ühtlaselt kogujatega kaetud. Teiseks erisuseks on, et kui rahvusliku diskursuse keskmes on kirjutatud keel (sest just kirjakultuur on see, mis ühe rahvuse tõeliseks teeb), siis rahvaluule kogumise keskmes on nõue panna kõik kirja nii nagu rahvas räägib “kirjakeele pääle vaatamata ja sellest segamata” (Hurt 1899: 46). Väga tugevalt üldistades võib öelda ka, et avalikus ruumis domineerib keele rahvuslik, rahvaluule kogumise kontekstis (eelkõige Hurda kirjutistes) aga teaduslik käsitlus – see on aga tõesti väga tugev üldistus, kuna reaalsuses apelleerib ka meedia teaduslikkusele ning Hurt rõhub oma kaastööliste rahvuslikele tunnetele.

On väga põnev jälgida, kuidas Hurt oma kirjutistes teaduslikku ja rahvuslikku poolt balansseerib. Nii alustab ta näiteks oma 1888. aastal ilmunud üleskutse “Paar palvid Eesti ärksamaile poegadele ja tütardele” (1899: 45–56) sissejuhatust viitega kogumistöö teaduslikule kasule, seejärel toob aga sisse rahvusliku kohuse küsimuse: “Ühtlasi on see töö üks isamaa kohus. Meie langeme kange laitude alla, kui selle kohuse ära unustame” (Hurt 1899: 45).

Järgneb kaks palvet, neist esimene pühendatud murretele ja teine rahvaluulele, mõlemas domineerib teaduslik raam. Näiteks murdekeelele pühendatud palve alguses juhib Hurt lugejate tähelepanu just murdekeele teaduslikule väärtusele:

Minu esimene palve käib Eestikeele kohta. Üks keel saab siis alles täiesti tuttavaks ja selgeks, kui tema murdeid ehk külade ja kihelkondade kõneviisi hästi tuntakse. Teaduslikuks keeleuurimiseks on murrete tundmist hädaste tarvis ja otse murretes on palju teaduse tuuma. Eestikeele murrete uurimine ei ole veel kaugelt jõudnud, meil tuleb veel palju tööd teha, enne kui täielise Eestikeele murrete pildi ja kaardi võime teha ja keeleuurimise põllul muude kõrva astuda (samas: 46).

Rahvaluule kogumisele keskenduva osa alguses rõhutab ta aga ühistöö olulisust teaduslike teadmiste loomises: “Pisukestest liivaterakestest on kõrged mäed loodud; nõnda ehitab ka uurija inimese vaim teaduse terakestest kauni ja nägusa teaduse templi üles” (samas: 47).

Muuseas need kaks palvet olid suunatud mõnevõrra erinevatele auditooriumidele. Rahvaluuleteemaline üleskutse oli suunatud kõigile “kes iganes sulge oskavad pruukida” (samas: 47), murretele tähelepanu juhtiv pool aga pigem haritumatele inimestele “kes kirjatööga enam on harjunud, nimelt ka meie emakeele iseloomu teravamine tähele on pannud” (samas: 47). Ehk siis: töö esialgses faasis pidas Hurt murdekeelega seotut vähem haritutele üle jõu käivaks. Reaalse töö käigus sulasid need palved aga kokku – Hurt rõhutab aruannetes, et ‘parimaks sisuks murdenäitele on rahvajutud’, ning õhutab kõiki kogujaid – olenemata nende haridusest – lugusid ‘murde mundris’ kirja panema.

Rahvaluulekogujad ja kirjutatud keel: murdekirjapanekust rahvaliku keelekorralduseni

On toodud esile, et väheõppinud kirjutajad lähtuvad kirjutades pigem lugemiskogemusest kui sellest, kuidas nad kuulevad enda ümber kõneldavat (Kauranen 2009: 17; Laitinen 2013: 276). Soome uurija Lea Laitinen on oletanud, et see viitab kirjutajate soovile samastuda “oma kohalikust kõnekogukonnast laiema rahvusliku keelekogukonnaga” (Laitinen 2013: 276), s.o teatud keelekuju kasutamine andis võimaluse näidata oma rahvuslikkust. Valikuid mõjutas muidugi ka see, millises kirjas olid kirjutatud kooliõpikud, aga ka see, mis kontekstis ja kellele kirjutati – eriti just avalikus ja/või kõrgema sotsiaalse staatusega inimestega suheldes võis püüd standardi poole olla tugevam kui erakirjades (Laitinen 2013: 276).

Seega: nõue 'kirjutada nii nagu räägitakse' tähendas kogujatele vajadust kirjutada viisil, kuidas nad polnud seda varem teinud. Seega pole eriti ootamatu, et nii mõnedki nendivad kaaskirjades, et murdes kirjutamine käib neile üle jõu. Aednik G. Tikerpuu isegi tunneb, et tema võimetus kodumurret kirjutada justkui näitaks halba suhtumist oma päritolupaika (on üsna põnev jälgida, kuidas selles lõigus toimub justkui muidu mitte-prestiizse kirjaviisi väärtuse muutus²):

Palun vabantada, et ma mitte küla murrakus ei kirjutanud, aga ma ei tahaks seda isigi uskuda et inimene kodu kolded mustab, siiski on tõsi et mull palju raskem Hiiu murrakud on kirjuta, kui nii ma viskasin juba 2 poognad nurka kus teise sõna peal teise pääl ja kolmantama peal kirjutas. Kes rohkem kirja tööd teeb sellel on muidugi kergem, mull tahab aga harjutust... (H III 23, 886).

Samas ei tähenda kurtmine seda, et teistmoodi kirjutada ei üritata – Hurda korrespondentide kirjapanekuid just murdeuurimuse seisukohast vaadelnud Kadri Peebo ja Juhan Peegel on välja toonud, et ka vähemharitud kogujate hulgas oli väga terava kõrvaga ja hea keeletajuga kirjutajaid (Peebo & Peegel 1989: 5–10). Põnev on aga see, et sageli kaasnevad kõneldud keele täpse jälgimise ja üleskirjutamisega mõneti ootamatud kõrvalmõjud – katsed anda kirjas edasi kõnekeele pisimaid nüansse panevad kogujaid ka kirjakeelt hoopis teise pilguga vaatama. Näiteks kirjeldab T. Tetsmann oma murde kirjapanemise kogemusele järgnenud nõrdimust kirjakeele üle nii:

Nagu kirjast näete olen ma piin nõnna viisi kirjutada, kudas rahvas siin räägib (mõned veiksed viad jäägu arvamata) et ta aga praeguse kirja keele vassdu on, selle pärast oleks veel kirjanikkudega kissmest küll olevad, kui ma oleks aga isi rohkem kirjanikuks õppind olema, et ma võiks ja mõesdaks neile õigel kohal vasdu akata [---] Vaadake kirjanikud, miks pärast kirjutate teie, maksud, metsad, lapsed, läksid, püksid?---

Kas se kirja täht s tõeste nii maias on, et ta ei mingisugust pehmed tähhdi oma ligi ei salli (kannada) või on paberil süid? Rahhva keel aga kis kõik apud ja magedad maitseb, ei põllga sugugi välja üdeldes nägu – magsud, medsad, labsed, lägsid, püksid. j.n.e. Niisuguste asjade pärast oleks mul paelugui rääkimest olevad, aga mine ilma õppetama, nii paelu olgu aga oma vahel ütelda, et kõik raamatud ja ühentuse kirjad ei aita midagi, kui mette rahva äält tähele ei panda (H II 20, 820).

Siin lõigus on kätketud üks rahvaliku keelekorralduse keskseid küsimusi: miks erineb kirjakeel nii palju sellest, kuidas rahvas realselt (siinses kandis) räägib? Ehk siis: vähese haridusega kirjutajate arusaam sellest, kus paikneb

piir murde ja kirjakeele vahel, on sageli väga hägus. Näiteks kirjutab Kanni Labi rahvaluulekoguja Jüri Ustallo keeleteemalistele seisukohtadele kesken-
duvas artiklis: “Kirjakeele küsimustes olid Ustallol küll tugevad murdepõhi-
sed eelarvamused, ent samas olid tal ka kirjakeelepõhised eelarvamused oma
kodumurde suhtes” (Labi 2005: 56, vt ka samas: 54, kus ta toob teisigi näiteid
sarnasest segadusest). Labi nendib, et selline kodumurde põhjal üldkeele hin-
damine oli omal kombel paratamatu: “Maamehe puhul, kel tõenäoliselt kuigi
palju võimalust ei olnud kodumaal ringi rännata ja eri murdeid kuulda, on see
ehk loomulik” (samas: 41–42).

Lisaks kohaliku murde kesksusele ühendab rahvalikke keelekorraldajaid
seegi, et suhestatuna Hurda teadusliku ja meedia rahvusliku lähenemise va-
hel jäävad nad pigem meedia poolele. Ehkki võimalus olla teaduslikus mõt-
tes kasulik on paljude kogujate silmis vägagi paeluv, ei tunne nad end selles
valdkonnas kuigi kindlalt – või kui nad ka rõhuvad mingitele teaduslikele
aspektidele, siis on tegu üsnagi katkendlike uues kontekstis ületõlgendatud
üksikfaktidega. Pigem rõhutavad nad just kogumistöö rahvuslikku olulisust,
sealjuures võis rahvaluule kogumises esil olev rahvuse kujutlemine mosaiigina
aidata nii mõnelgi kogujal rahvusmõiste abstraktsusega toime tulla.

Järgnevalt vaatlen lähemalt kahe rahvaliku keelekorraldaja kirjutisi. Näide-
teks olen valinud kaks eri põlvkonda kuuluvat vägagi erineva elukogemusega
inimest: Koerust pärit rätsepa Hans Anton Schultsi ja Võnnust pärit ja noor-
põlves Samaarasse kolinud põllumehe Jaan Pindi. Neid mehi ühendab võrd-
lemisi lühike haridustee ning soov sellest hoolimata ühiskonnaasjades kaasa
rääkida, kirjalikus meediaruumis osaleda. Rahvaluule kogumine on mõlema
puhul selgelt rahvusliku tähendusega ettevõtmine, ehkki Schultsil on rahvus-
lus ambivalentses suhtes kodukohapatriotismiga, samas Pint asetab end kui
väljarändajat “paremini nägeva eemalolija” positsioonile.

Schults ja Pint lisavad sagedasti pärimuspaladele erinevaid kommentaa-
re – nad ilmselt ei soovi olla üksnes üleskirjutajad, vaid püüavad asetada
kogutava mingisse mõtestatud raamistusse. Antud hetkel on keskmes need
kirjutised, kus nad pööravad lähemat tähelepanu keelele ja/või kirjale. Järg-
nevas ei ole mu eesmärgiks anda hinnangut sellele, kui head murdetundjad
nad olid või kui täpselt/autentselt suutsid edasi anda keelt, mida väitsid end
kirja panevat. Käsitluses keskendun eelkõige erinevatele piiritlustele, mille
nad ise oma kirjutistes esile toovad, sh näiteks eristused suulise ja kirjaliku,
kohaliku ja rahvusliku, kaasaegse ja vana vahel. Sellest tulenevalt kasutan
ka nende eristatud allkeelte viitamisel nende endi antud nimetusi ega loo
otseselt seoseid tänapäevase terminoloogiaga.

Hans Anton Schults: kiri ja rahvus

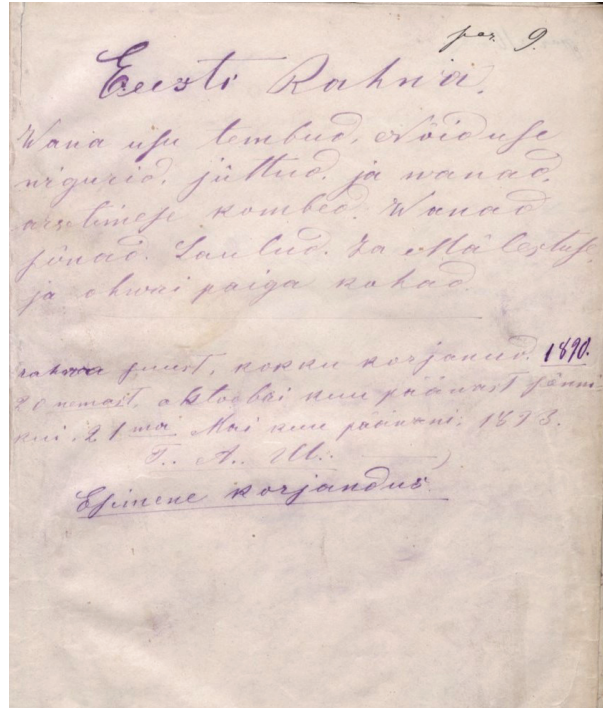
Hans Anton Schults (1866–1905) on pärit Järvamaalt, Koeru kihelkonnast, Väinjärve vallast, Vaali külast. Ametilt oli ta külarätsep, kuid on teateid, et ta tegutses ka rändraamatukaupmehena. Oma hariduse kohta on ta ise Hurdale kirjutanud: “Mina ei ole kihelkonna ega “real” koolis käind ja ainult aga mõni päävake Valla ehk küla kooli pingi peal istund” (H II 39, 11). Siiski on teada, et ta hiljem üritas iseseisvalt edasi õppida. Aastatel 1887–1889 oli ta sõjaväe-teenistuses Viiburis, sealt naasis ta haigestumise tõttu ennetähtaegselt (oma sõjaväekogemusest on ta kirjutanud H II 67, 451/66). 1905. aasta revolutsiooni-segaduses rajas ta kaaslastega Vaali vabariigi (ise sai ta selle presidendiks), sama aasta jõululaupäeval lasti vabariigiloojad aga karistussalga poolt maha (Vaali vabariigi kohta vt Koeru 1935).

Hurda rahvaluule kogumise aktsiooniga liitus Schults pärast haigusest paranemist 1890. aastal, ning kuni 1903. aastani saatis ta Hurdale 2284 lehekülge erinevaid kirjapanekuid – sealhulgas nii laule, lugusid ja lühivorme kui ka igasugu kommentaare pärimuspaladele, trükkis avaldatud pärimustekstidele, nende tötlustele ja tõlgendustele (ülevaadet saadetistest vt Kikas 2010b: 14–16). Rahvaluulet kogus Schults peamiselt Koeru kihelkonnast, kuid mõnevõrra ka muudest Järvamaa piirkondadest.

Richard Viidalepp (1982: 260) on esile tõstnud, et Schultsi kirjapanekud on tehtud “tolleaegses kohalikus keelemurdes”. Schultsi murdekirjapanekute kvaliteedile viitab seegi, et murdetekstide kogumikus “Igal puul oma juur” on Koeru kihelkonna näideteks just tema kirjapanekud (vt Peebo & Peegel 1989: 138–141). Seevastu folkloristid on Schultsi kirjapandu autentsuse osas mõnevõrra kahtlevad – põhjuseks see, et väga suur osa kirjapanekutest on pigem Faehlmanni mütoloogia arendused kui suulist algupära (erinevaid arvamusi tema kogutust vt Loorits 2000; Viidalepp 1892; Kikas 2007).

Schults ise rõhutab kaaskirjades, et lood on kirja pandud nii nagu vanakesed neid rääkisid: “Siin korjanduse sees saab kõik jüttud nanda rahva keele painutuse järele kirjutud. Ja nanda ülesse tähendud kuida inimeste suust olen kuulnud” (H II 39, 11). Laias laastus võib Schultsi kirjapanekutes eristada kolme keeletasandit. Kõige selgemalt eristatud on allikate keel, millele ta viitab kui ‘vanale järva keelele’ (s.o ta ei erista erinevate külade või kihelkondade keelepruuki). Selle kõrval on keel, milles ta kirjutab oma tekste (kaaskirju, arutlusi). See keel on suhteliselt lähedane allikate keelele (vt nt ülaltsiteeritud lõik – *jüttud, nanda*) – seega ei pea tema puhul päris paika väide, et vähem haritud orienteeruvad kirjutades pigem kirjakeelele. Kahjuks pole mul võrdluseks ühtegi Schultsi kirjutist, mis oleks kirjutatud väljaspool rahvaluule kogumise konteksti – oleks huvitav näha, kas ja kui palju paistab sealt välja tema Järva taust³.

Foto 1. Hans Anton Schults vormistas oma mahukamad saadetised raamatutena. Siin esimese korjanduse tiitelleht, millel ta endale viitab kirillitsas initsiaalidega (H II 39, 9).

Kolmandaks on kirjapanekutes aga viiteid-vihjeid kirjakeelele, täpsemalt sellele, mida Schults tajub kui üldiselt mõistetavat keelt (nime ta sellele ei anna). See tasand ilmub kirjutistes eelkõige erinevate sulgudesse paigutatud keeleliste täpsustustena:

Kui saa uut aita teed, siis raiu iga aida oampalgi otsa, viide-nurka märk ehk rist, ja löö hobuse raud vasta-oksi (see on voagi (aagi) pooled ülespidi)], aida ukse alla, põranda külge. Siis tont ei soa sinu aidest villa (vilja) varastada, ega piase aita, ega soa nõid sinu leiva jätku ära lausuda (H II 39, 18/9 (6)).

Nimetus 'vana järva keel' ilmub Schultsi kirjutistes esmakordselt 1891. aastal kirjapandud murdeteemalises arutluses. Arutluse lähtepunktiks on tõdemus, et vana järva keelt ei ole võimalik kasutadaoleva tähestikuga kirja panna:

Ka annab meile Vana Järva maa keele murre selgesti tunda, et mitte praeguse Eesti keele tähtedega teda õieti ei saa kirjutada, vaid et hääli isi enesest piab tähte muutma, mis mitte kirjas leida ei ole (H II 39, 101).

Samas möönab ta aga, et see probleem tekib just vana järva keelega, – kaas- aegne keel on aja jooksul kirjaga kohandunud: "sest et meie aal keel ja sõnad tähtede järele lühikeseks ja kõlavaks tehakse" (H II 39, 101). Põhjust, miks

kõne ja keel nõnda lahku lähevad, näeb Schults selles, et eestlastel pole OMA kirjasüsteemi:

Kuna Vene ja Saksa rahval oma keele järele tarvilised tähed on kirjutud. Meie Eesti rahval ei ole seda mitte! On üks hääleta täht ehk poole häälega täht vaia, siis piame seda kohe võera keele tähtede hulgast lainama ehk täie häälelise pookstaviga kirjutama, kui lainu ei taha teha, ja ka võera keele tähed ei kõlva iga kord võtta, vaid Eesti keele poole häälega kirjas tähed tarvitavad jällegi isesugust hääle kõla. Miks ei või siis eesti keele tähestik nii suur olla? (H II 39, 102).

Viide oma kirjasüsteemile on põnev seetõttu, et sellega liigub Schults kohalikult tasandilt rahvustasandile, s.o ei räägi mitte järva, vaid eesti keelest, viidates nii justkui sellele, et kirja ja kõne vaheline lõhe on omane ka teistele eesti keele murretele. Ka järgmises lauses viitab ta Järvamaast mõnevõrra avaramale piirkonnale:

Vana Järva maa keele murre oma keele väänete ja käänudega tarvitab umbes (45) nelikümmend viis kirja tähte, ja viis rõhu märki, aga ranarahva vana keel tarvitab vel rohkem tähti ja märkisi (H II 39, 102).

Seejärel naaseb ta aga kitsalt Järvamaa näite juurde ja asub andma ülevaadet vana järva keele eripäradest. Mõnede näidete puhul on keskmes pigem vanade järvakate eripärane suhtlusstiil – viimast iseloomustavad näiteks luulekeelsed dialoogid ja hoogsõnad. Kuid on ka puhtalt kirjapanekuga seotud probleeme, millele ta viitab üldistavalt kui 'keele veanetele (väänetele)'. Nende hulka kuulub näiteks homonüümide eristamine (moa ja ma, vt H II 39, 106), ning tavalise ja pehmendatud n-i eristamine:

1. "Oi vennike" mitte kui vennike, vaid siin piab üks hääle täht jänn olema, et mitte ee ükski ei ole, vaid pool ee ja pool ii-d, siis tuleb see sõna õieti välja.
2. "Kañn" mitte kui kann. Kann on joogi riist, aga kañn on lilleke ehk nagu mängu asi, siis tuleb õige vahe, et mitte kañn ega kann ühe nime-lised asjad ei ole, vaid hääle teeb siin selge vahe, aga seda tähte, mis pool aa-st ja pool häält ii-st annaks ei ole meie keeles ja selle pärast piame kohe kañn, mängu asi, ja kann, joogi riist, ühte moodi, ja ühe tähtedega kirjutama, aga kõnes on ommeti selge vahe tunda, mis kañn ja kann on (H II 39, 105).

Ning pikkade vokaalide diftongistumine:

*Keanama – käänama
Veanama-väänama [---]*

Kõik need esimesed sõnad tarvitavad ise sugusid tähti, enne kui nende õige hääl välja tuleb (H II 39, 108).

Arutluse lõpetab Schults lubadusega, et kõik lood saavad kirja pandud nii nagu rahvas räägib:

Meie aga tahame kõik, juttud, vana usu punktid ja vanad kombad nii kirjutada, kuidas neid inimesed just räägivad, ja sial ja saab veel rohkem neid sõnu kuulda, meil ei ole tarvis siin pikkemalt sõnu arutada (H II 39, 108).

See arutlus on ainus pikem kirjutis, kus Schults kohalikku keelt analüüsib, lisaks sellele kohtame tema kirjapanekutes aga ka mitmeid üldisemalt kirja ja kirjutamist puudutavaid mõtteavaldusi. Nimelt on Schults veendunud, et vallutuseelse aja eesti kultuur oli *raamatukultuur* ning väga paljud tema kirjapaned lood keskenduvad ühel või teisel moel neile muistsetele raamatutele (vt Kikas 2010a, 2010b). Põhjus, miks ma seda hetkel esile toon, on selles, et ka ülal käsitletud murdeanalüüs järgneb pikemale muistsete raamatutega seotud lugude tsüklile. Vahetult arutlusele eelneb lugu eestlaste külaskäigust tiiruse⁴ rahva juurde, mis lõppeb oletusega: “Nanda võib siis ka väga võimalik olla, et meie rahva ja vana Tiiruse rahva kirja tähed ühed olid” (H II 39, 101). Ilmselt just seda hüpoteesi tuleb mees hoida, lugedes mõtisklusi sellest, et kaasaegne keel ei võimalda vanapärast keelt kirja panna – kõige lähteks on eeldus, et see vana kirjakultuur oli kirja pandud mingis teises (kõnele lähedasemas) kirjasüsteemis. Ka arutluse keskel olev põige üldisemale rahvustasandile (eesti rahval pole *oma* kirja) seob arutluse just nende varasemate lugudega (mis ei käsitle mitte Järvamaad, vaid eesti rahvast kui tervikut), selle raamistuse kontekstis on aga ootamatu Schultsi mööndus, et tänapäevane kõne on selle võõra tähestikuga kohandunud. Igatahes on märkimisväärne, et sellise olemuselt pseudoajaloolisse (-folkloori) valdkonda kuuluvate lugude kaudu jõuab ta kohaliku murdekeele (ilmselt vägagi asjaliku) kirjelduseni.

Schultsi hilisemates 1903. aasta kirjapanekutes on aga kaks mõnevõrra kurioosset katsetust kirjasüsteemidega. Neist esimene on *Teise korjanduse* sissejuhatus, mis muuseas käsitlebki kohaliku keele kirjanemise küsimust. Tekst on kirja pandud eesti keeles, aga osaliselt kirillitsas – mis on sellise valiku tinginud, jääb paraku lahtiseks, sama saadetise rahvaluule materjal on ladina tähestikus (H II 67, 1). Teine näide pärineb samal aastal koostatud *Kolmandast korjandusest*, kus muuhulgas pikem kirjutis, mille lähtepunktiks on üks konkreetne lugemiskogemus: A. H. Sayce’i raamatu “Piibli ajalooline tõde. Egiptuse, Assiria, Palestiina ja Väike-Asia muinasleiduste valguses” (1900). Raamatus

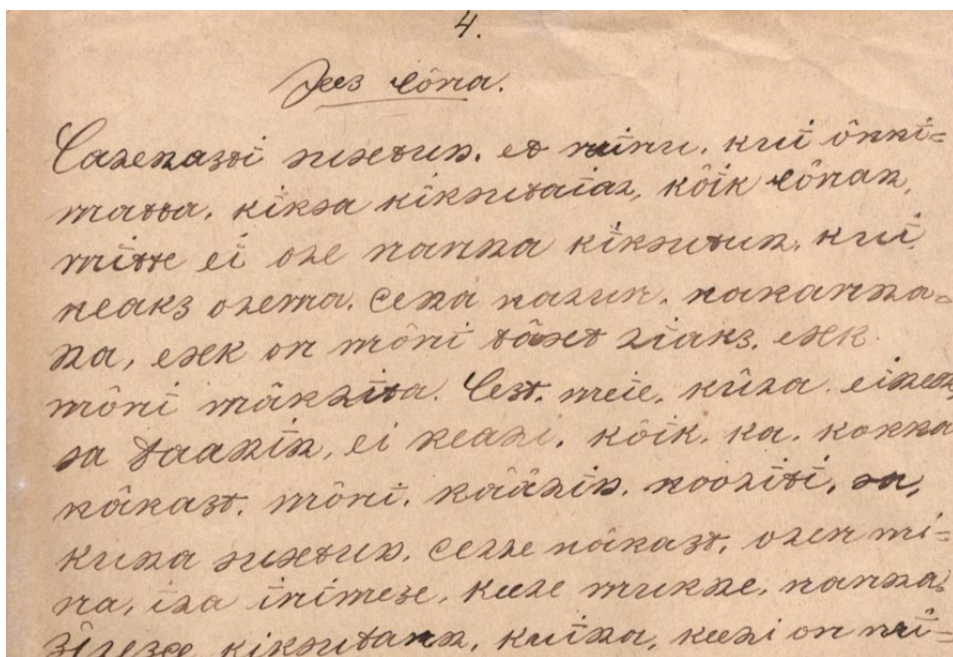

Foto 2. Hans Anton Schultsi teise korjanduse eessõna algus.
Kirjutatud osaliselt kirillitsas (H II 67, 1).

tutvustatud erinevate vanade kultuuride kirjastiilid on osutunud Schultsile äärmiselt inspireerivaks ning arutluses võrdlebki ta vanade akkadlaste kirja eesti peremärkidega. Jääb mõnevõrra arusaamatuks, kas ta näeb nende vahel geneetilist sidet, või pigem apelleerib analoogiale (sarnase välimusega märgid võivad olla ka sama funktsiooniga) – igatahes näib, et tänu sellele lugemiskogemusele astus ta oma vaimus pika sammu otsitud vanale kirjale lähemale (H II 68, 261/89). Ehkki selliseid arutlusi näib võrdlemisi lihtne liigse ekstsentrilisusena kõrvale jätta, on siiski oluline näha, et tema kaasajas tegelesid sellise erinevate rahvuste vaheliste sarnasuste (ja võimalike sugulussuhete) otsimisega ka mõnevõrra haritumad inimesed – tuntuim on näiteks K. A. Hermann'i käsitus eestlaste ja sumerlaste sugulusest (Hermann 1896), kuid mõni aasta enne seda teost ilmus ajakirjanduses Jaan Jungi artiklisari “Eesti keele jäljed Idamaal” (1894). Tõsi – nii Hermann kui ka Jung toetuvad keeleteadlastele sarnasustele, Schultsi eripäraks on soov jõuda vana kirja ja raamatuteni.

Jaan Pint: väljarändaja kodukeele kõla

Jaan Pint (1843–1922) on pärit Võnnu kihelkonnast Ahja vallast põllumehe perekonnast. Haridust oli temalgi külakooli jagu, ehkki kooliõpetaja üritas isa veenda, et ta ka kihelkonnakooli saadetaks (EKLA f 43, m 17: 38, l 1/4), oma hilisemat iseõppija teed on ta kirjeldanud Hurdale saadetud eluloos (EKLA f 43, m 17: 38, l 2/3-2/4, 3/5-3/6). 1863. aastal rändas ta koos perekonnaga Samaarasse Estonka külasse, kus jätkas põllumeheena. Rahvaluulet hakkas Pint koguma 1888. aastal, kohe kui Hurt oma kampaania käima lükkas; kuni 1895. aastani läkitas ta Hurdale rahvaluulet seitsmel korral (lisaks Hurdale on ta teinud koostööd ka Eesti Üliõpilaste Seltsi ja M. J. Eiseniga). Suurem osa materjalist on saadud teistelt samas piirkonnas elavatelt väljarändajatelt, väiksema osa on pannud kirja oma mälestuste järgi. Tema kogude põhjal võib järeldada, et külas elas väga erineva piirkondliku taustaga inimesi.

Konteksti mõttes mainin ära, et Pindi kõrval oli Hurdal veel teisigi idadiasporaas (mõiste kohta vt Jürgenson 2012: 9) elavaid korrespondente, sh nii neid, kes juba asunduses sündinud kui ka neid, kes sarnaselt Pindiga kogumistöö alguseks aastakümneid Balti kubermangudest eemal olnud. Aivar Jürgenson on välja toonud, et 19. sajandi keskpaiga väljarändajad lahkusid ajal, mil rahvuslik ärkamine oli juba hoo sisse saanud, ning rahvuslikud ideed leidsid koha ka uutes asupaikades. Kuna asundustesse telliti eestikeelset ajakirjandust ja raamatuid ning ka kooliõpetus oli eestikeelne, võib öelda, et kuni 1920. aastateni elasid idadiasporaa eestlased eestikeelses meediaruumis (Jürgenson 2015: 33–34, 36 jj). Ka Pindil ei olnud rahvaluulekogumine esimene kord rahvuslikes ühisettevõtmistes osaleda, näiteks saatis ta kaastöid Eestis ilmuvatele ajalehetede ning elas tuliselt kaasa Aleksandri kooli kampaaniale (EKLA f 43, m 17: 38, l 3/6). Oma esimese rahvaluulesaadetise kaaskirjas väljendab ta siirast heameelt selle üle, et Hurt on vahepealsest mõõnaperioodist üle saanud ja rõhutab, et Samaara eestlased on alati just temasse uskunud:

Meie “Samaarlased” kelle veel isamaa ja oma rahvas kallis on; oleme kaugelt palju peenema pilguta ja palavama pisaraga isamaa õnne ja õnnetust kaalunud; selleks oleme me Teid, kui kõige õiglasemad ja targemad tüürijad; tunnistanud (H III 16, 490).

Ka hilisemate korjanduste kaaskirjades on mitmeid Hurta ülistavaid löike, mis sageli toovad esile Hurda rolli emakeele edendajana:

Teie olete isamaale ilusama õiedega lillekeisi püüdnud istutada; rahvuse õigusid ülendanud ja ühitusele sidunud, Oma sugurahva elo olu ja õigusi, meeld ja keeld kosutanud; seda tunnevad kõik kes oma isamaad, rahvast, usku ja Emakeeld kalliks peavad (H III 16, 524).

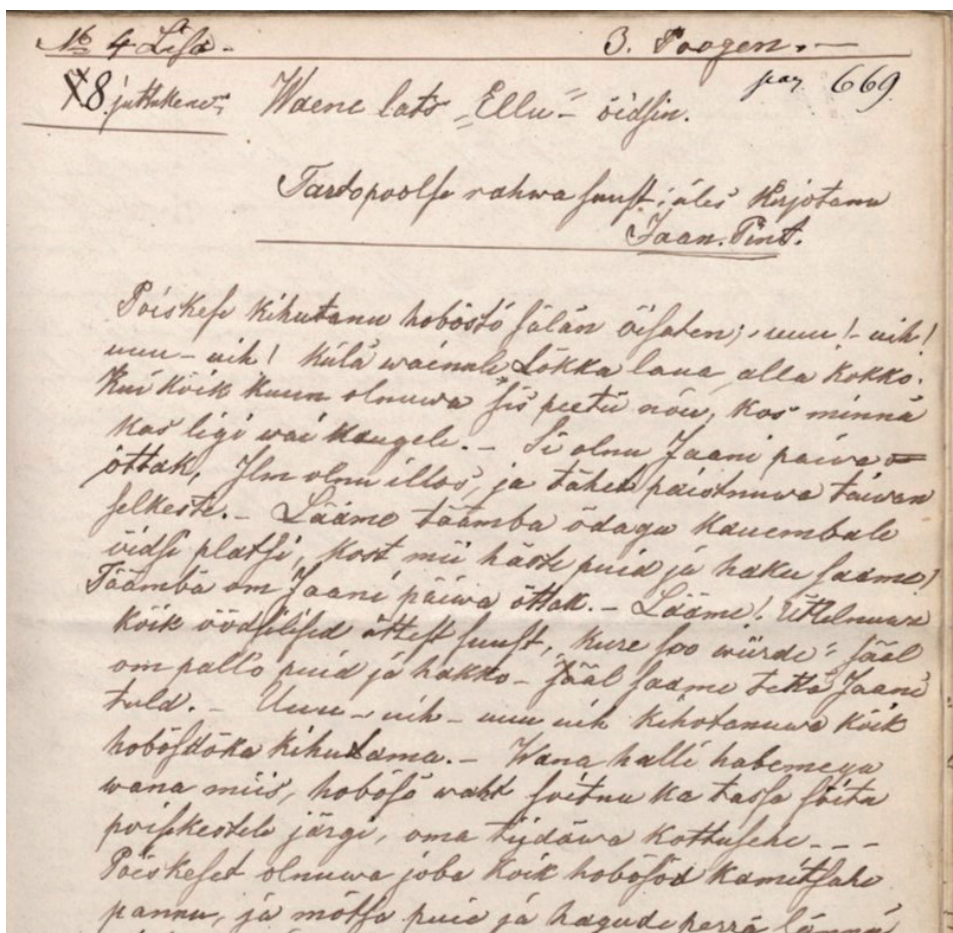

Foto 3. Jaan Pint ei ole oma saadetistele eraldi tiitellehte lisanud. Küll aga on ta iga poogna alguses toonud ära lugude päritolukoha ja üleskirjutaja täisnime. Leheküljel on üks nn kodumurdes lugudest (H II 33, 669).

**

Pindi kirjapanekud on keeleliselt väga mitmetised. Tema enda nime alt kirjutatud tekstid on väikeste lõuna-eestipärasustega, aga üldiselt pigem kirjakeelsed. Sellest, et rahvaluulet peaks kirja panema murdes, on ta täiesti teadlik, kuid väljendab mitmel pool muret selle teostatavuse üle. Nii kirjutab ta näiteks oma kõige esimese saadetise kaaskirjas: "Keele murdesid palun vabantada, siin ei sa enam iga nurga rahva keele murte järele üles kirjutatud; keele murded on enamasti kõik rahvas ühte liitunud, ainult nimisõnasid tahan ma ikka iga

keele murdes tähendata” (H III 16, 492); sama kordab ka samal aastal saadetud kolmanda saadetise kaaskirjas: “...siin ei sa keele murdelisi juttukeisi teha, Siin on Paabeli segatus ei või uskuda et se kellegi õige oma murre on” (H III 16, 524). Ehk siis: kuna Pint ei viibi ühe konkreetse murde keskkonnas, vaid külas, kus koos eksisteerivad võrdlemisi erineva piirkondliku taustaga eestlased, ei valmista talle muret mitte see, et murre on kirjakeelest liiga erinev, vaid see, et ta ei saa aru, milline üks või teine murre olema peaks.⁵

Olukorra lahendab ta nii, et oma esimestes korjandustes märgib ta kirjapaneku juurde ära vaid allika päritolu koha. Näiteks: “Tarto kreisi võnnu kihelkonna rahva suust Korjanud J. Pint” (H III 16, 494). Mõningatel juhtudel on sel moel hõlmatud kogu Eesti: “Ülemal usu kombet on nii samuti üleüldised Tarto, Võro ja Tallinna rahva suust” (H III 16, 539). Hilisemates korjandustes üritab ta siiski ka murdeid kirja panna, kuid muretseb ka siis selle üle, et ta tegelikult ei tea, kas tulemus sai õige:

Tähendus: Need ülemal nimetadud 15 laulu on kõik Lese Paulomägi suu ja keele kõla järele üles kirjutatud [---] Läänemaakonna keelt ma ei tunne. On laulik oma keelt muudnud siis ehk võivad mõned veikesed viiad sisse juhtunudvad (H II 33, 743).

Murde kirjapanekutest märkimisväärsim on Pindi katse panna kirja lugusid keeles, mida kõneldi tema lapsepõlve kodukohas. Pindi viiendas korjanduses on kogum lugusid, mille juures täpsustus: “Tarto Maakonna, Võnnu kihelkonna Ahja poolses keele murete juttustusdes” (H III 16, 661), millele järgneb märkus:

Tähn: Kõik need eel pool juttud on Ahja poolses keele muretes kirjutatud, mis aasta 50 eest tagasi kõnelti. Nüüd vaib kül palju keele mure muutunu olla.. Ma olen tolle aegse kodo keele kõla järele püüdnud sõnu üles kirjutada. Mõned väikesed veat on küll sisse juhtunu, kos sulg vähe on eksinu; neid ei ole palju. Et ma mitme kordse ümber kirjutameseka olen püüdnud vigatest puhastada. – Mitmed sõnad on kül meelega kodo keele puhtusest teisida kirjutatud, mida õigest muido välja kirjutada ei saa – muido kui võõra keele tähtega: Vene keele tähedega – Kõik, siis - - keele kõla järele Kõik, siis – siis on päris kodo keele kõla õige--- (H II 33, 674/5)

Märkuse juures torkab silma, et Pint ei viita kusagil sellele, kelle käest ja mis keeles ta neid lugusid kuulis. Pärinesid need lood tema mälestustest või oli tegu mõne väljarärganud võrukese lugude “tõlgetega”? Seda, et sellist keelt Estonka külas kuulda enam polnud, võib järeldada näiteks Pindi 1894. aastal samast kandist pärit inimestelt kuuldud loole lisatud märkusest: “Jutt on Võro poolse rahva suust kuultud, kes juba Venemaal ligi 40 aastad on elanud, seega ka oma keele juba kirjakeeles muudnud” (H III 22, 613). Igatahes asetab see

märkus suulise ja kirjalikkuse suhte mõnevõrra paradoksaalsesse valgusesse – selleks, et jõuda õige 'keelekõlani' (s.o suulise vormini), tuleb teksti korduvalt ja korduvalt üle kirjutada.⁶

Kodukeele meenutamisest innustust saanuna jätkab Pint järgmisel leheküljel aga hoopiski üldisematel keele teemadel. Kõigepealt võrdleb ta põgusalt Põhja- ja Lõuna-Eesti keele sõnavara. Viimase võtab ta kokku nendinguga: "Nii on palju sõnu veel olemas, millede tähendus kord Tartu keeles selgem ja õigem on, Kord jälle Tallinna keeles õigem" (H II 33, 676). Seejärel liigub ta kohaliku keele teemast aga päris eemale ning ning asub visandama seda, milline võiks olla kõigile eestlastele ühine tuleviku eesti keel. Eesmärgiks seab ta maheda kõlaga keele:

Sulagu moolemad keeled kokku [---] siis saab keele tuum tubli ja kõla kena, kadugu kiinumised ja kääksumised kõrvale, siis saab Eesti keel kena mahe – ja ilus – Suurem albus on kraaksumised ja kriinud laulude laulmise seest kuultaval, kos mon nagu hakk kriunu laulu see on nagu rooste plek halja ihutud riista pääl Tasane kumav keele kõla on soovitav – kasiga kriinumised Eesti keele kõla nurmelt ära! – (H II 33, 676).

Ta mõonab, et eks igal rahval oma keel kõige kallim, aga ometi loodab ta, et on võimalik jõuda kokkuleppele:

Igal rahval on oma keel kõige kallim nii ka iga nurga rahval olgu Tartlane, Võruolane, ehk Viru ehk Tallinlane; nõnda peab ka see olema – ometigi peame iga üks järele andma ja ühinema kui meie Eesti keelt õige põhja ja ilususe tahame tõsta siis peame kõik järele andma ja kokku lepima – siis lootame et keel võib oma ilust kätte saada – (H II 33, 676).

Arutluse lõpulõiguga annab ta siiski üsna selgelt ära, kummal poolel tema arust enam õigust on: "Pää jäägu – pea kadugu" (H II 33, 676).

See hüpe intensiivselt ümberkirjutamise kaudu meenutamisel soovini kohalikest keelelistest eripäradest loobuda oli esimesel korral lugedes võrdlemisi ootamatu. Teisalt võib olla, et just selle meenutusprotsessi kaudu tajus Pint seda, et see osa eesti keelest, mida tema päris omaks peab, on ühiskeeles pigem alaesindatud. Selline üksmeelele kutsumine võis ühelt poolt olla vastuseks neile ajakirjanduslikele nääklustele, millest ma eelnevas kirjutasin; kuid see võis lähtuda ka väljarändajate kogukonna sisemistest probleemidest – võimalik, et nii erineva taustaga kogukonnas olid teatud keelevormid marginaliseeritumad kui teised.

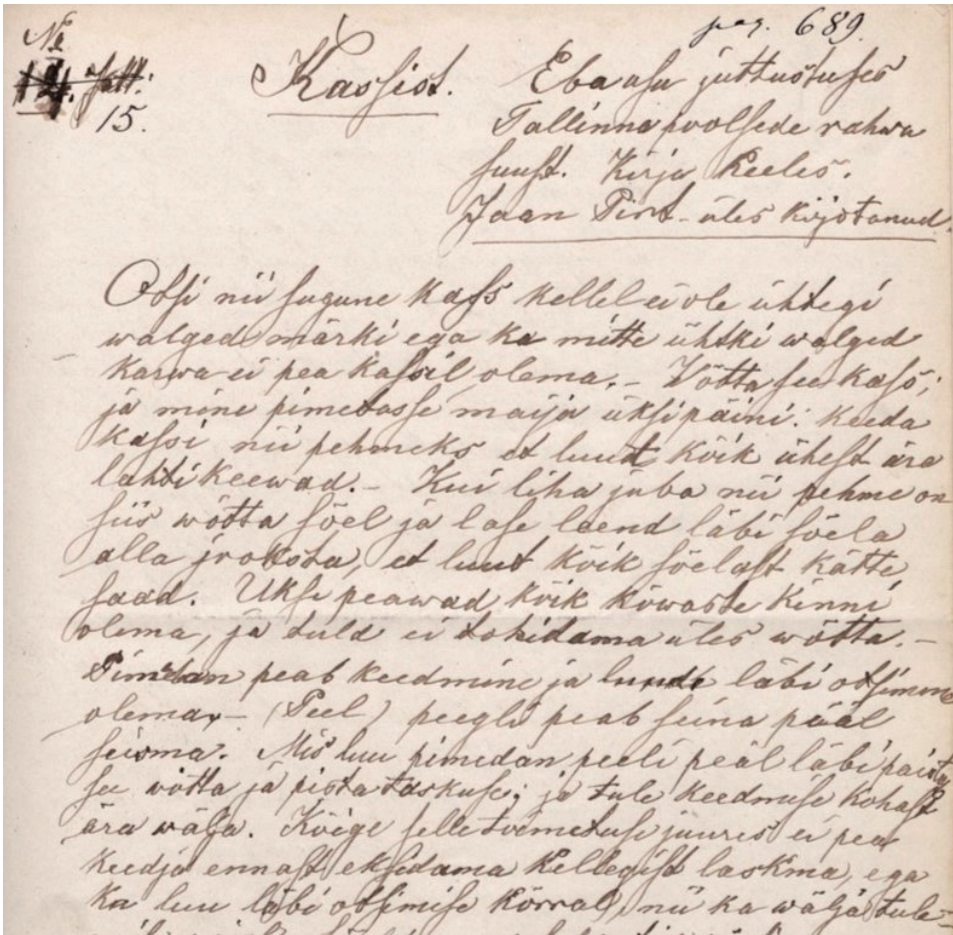

Foto 4. Jaan Pint kogus rahvaluulet väga erineva keelise taustaga inimestelt. Siin üks lugu, mille ta seob Põhja-Eestiga, kuid mille keelt tajub kirjakeelena (H II 33, 689).

H. A. Schults ja J. Pint: erisused ja ühisused

Kui palju võime me nende kirjapanekutest järeldada, millises keelises keskkonnas nad elasid? Eelkõige ehk seda, et Schultsi igapäevane suulise keele kogemus oli homogeensem kui Pindil. Schults veetis pea kogu oma elu ühes paigas (välja arvatud sõjaväeteenistuse aeg) ning ehk seetõttu on tema jaoks eelkõige märgilise tähtsusega erinevus nn vana murde ja uuema (kirjakeelega kohandunud) versiooni vahel, erinevate külade/valdade/kihelkondade keelevorme ta ei erista. Teistest eesti keele aladest viitab Schults vaid rannarahva keelele, näib, et Lõuna-Eesti keelevormidega tal igapäevaelus eriti kokkupuudet ei ole.

Pint puutus igapäevaelus kokku väga erineva keelelise taustaga inimestega, samas näib, et tema silmis taandus see keeleline paljusus kaheks suuremaks rühmaks: Tartu ja Tallinna keeleks (harvem viitab ta ka maakonnatasandile, sellest madalamale aga vaid enda päritolu puhul). Ehkki me ei tea, mis ajal tema informandid Balti kubermangudest välja rändasid, näib, et pigem oli tegu temasarnaste, juba pikalt diasporaas elanud inimestega – igatahes toob Pint esile, et migratsioonis veedetud aja jooksul on keeled ühtlustunud.

Ent antud artikli seisukohast on sama oluline ka küsimus nende kirjaliku keele kogemusest – sest just kirjutatud sõna tarbimise harjumus oli see, mis nad rahvaluulekogumise kontekstis sümboliseeris kõrvu asetades. Seda kogemust mõjutas üheltpoolt kindlasti nende kodukeele suhe kirjakeelega: Schultsi kodukeele ühisosa kirjakeelega oli 58,7%, Pindil aga 30,7% (Hennoste & Pajusalu 2002: 117). Ka on vägagi tõenäoline, et nende kooliõpetus võis toetuda erinevatele materjalidele: kui Schultsi kooliõpetus oli kindlasti põhjaeestikeelne, siis Pint võis õppida lugema lõunaeestikeelsete lugemike abil. Ka oli Pindi nooruses vana kirjaviisi ilmselt levinum, kui Schultsi ajal (ehkki ka Schults oli kindlasti puutunud kokku vanas kirjaviisis tekstidega).

Kuigi nende mõlema lugemus oli pigem juhuslik ja katkendlik, püüdsid nad siiski kirjakultuurist osasaamise poole, seda nii tarbijate kui ka loojatena. Kuna pole võimalik välja tuua kõike, mida üks või teine neist luges, tooksin siinjuures esile kaks kummagi jaoks olulist lugemisvara.

Neist esimene on ajakirjandus. Just tänu ajakirjandusele said nad ju ka teavet rahvaluulekogumise kohta ning tunda end osana rahvaluulekogujate (ja rahvus-) kogukonnast. Samas võis ajakirjandus lisaks ühisele lugemiskogemusele pakkuda ka ühte teistsugust ühiskogemust: ajakirjanduse regulaarne tarbimine võis olla miski, mis eristas neid teistest omakandi inimestest – rahvaluulekogujad toovad sageli esile, et nad on ühed väga vähestest kohalikest ajalehelugejatest (vt nt T. Tetsmanni märkust, H II 20, 887/88). Ehkki Schults ja Pint otseselt seda küsimust ei puuduta, võib oletada, et ka nemad tegutsesid ümbruses, kus aktiivselt kirjakultuuris osalevaid inimesi oli pigem vähe ning kus rahvaluulekogumist alati ei mõistatud.

Teiseks kummalegi mehele oluliseks lugemiselamuseks oli aga Piibel. Schultsi kohta on tunnustavalt märgitud, et ta olla Piibli kolm korda läbi lugenud (ERA II 10, 687), tema arutlustes leidub aga mitmeid otseseid viiteid Piiblile. Pint toob oma eluloos Piiblit esile kui üht nooruspõlve olulisimat lugemiselaamust (vt EKLA f 43, m 17: 38, l 2/3). Piibli puhul on aga põnev see, et erinevalt ajakirjandusest (kui ilmalikust lugemisvarast) oli Piibel (kui religioosne kirjavara) miski, mis ühendas Schultsi ja Pinti mitte üksnes omavahel, vaid ka neid ümbritseva kogukonnaga – seda raamatut hindasid ja lugesid kindlasti ka need, kes ajakirjandusest (jm ilmalikust kirjandusest) lugu ei pidanud.

Loomulikult tuleb siinjuures meeles pidada, et religioosne kirjavara oli väga tugevalt seotud suulise kultuuriga – s.o paljud, kes pidasid just Piiblit kõige olulisemaks kirjutatud teoseks, tundsid selle sisu eelkõige suuliste vahenduste kaudu. Seda märkimisväärssem on aga see, et Schults ja Pint kaasavad selle suulise ja kirjaliku piirimail oleva ressursi ka oma eestluse ja kirjakultuuriga seotud arutlustesse. Antud artikli teemaga seoses on põnev see, et nad mõlemad seovad keele teema Piiblist tuntud juutide vangipõlve motiiviga.

Schults kasutab seda kujundit, kirjeldades vanade raamatute saatust sakslaste siiatulekul:

Kui juba mua ja rahvas röövlitte saagiks langes, siis matsid ka targad omad pühad usu kirjad nii ära, et ükski võeras seda ei või leida, nagu Jeremia kuldsuitsetamise altari, püha telgi ja seaduse laeka Pabiloni vangi viimise ajal... (H II 67, 440).

Pint omakorda kasutab seda kujundit, et kirjeldada oma suhtumist vanemate poolt pealesunnitud migratsiooni:

Samaras elasin edasi nagu Pabelis ilma rõõmuta.. (EKLA f 43, m 17: 38, l 3/6).⁷

Pindi puhul seos keele teemaga mõnevõrra kaudsem kui Schultsil, kuid see on siiski olemas. Nimelt leiab ta, et just väljarändamine võttis temalt võimaluse saada korralikku haridust, reaalselt ühiskonna elus kaasa rääkida. Just see on pannud ta olukorda, kus rahvaluulet tuleb koguda kontekstis, kus “ei sa keele murdelisi juttukeisi teha”.

Nagu näha on kujundi funktsioon on Schultsil ja Pindil sama – see rõhutab situatsiooni ajutisust. Nii nagu juudid tulid tagasi, nii tekib ka eestlastel kunagi võimalus oma raamatud jälle välja otsida, ning diasporaa elanikel tagasi kodumaale rännata.

Kokkuvõte

Jakob Hurda vanavarakogud sisaldavad lisaks vana pärimuse kirjanekutele ka hulgaliselt vihjeid-viiteid kaasaegsele kultuurile, rahvaluulekogujate elukogemusele, vähese haridusega inimeste kirjalikele praktikatele. Viimaseid võib kirjeldada rahvaliku kirjalikkuse mõiste kaudu – need inimesed pidasid vajalikuks väljendada end kirjalikult, ning seda tehes toetusid nad ühtviisi nii (oma võrdlemisi katkendlikule) kirjakultuurikogemusele kui ka suulisele kultuurile.

Siinses artiklis seadsin keskmesse kahe rahvaluulekoguja keele- ja kirja-teemalist kirjatööd. Tuli esile ühelt poolt see, et Hurda nõue panna materjale kirja 'nii nagu räägitakse' oli kogujatele mitmes mõttes problemaatiline, kuid samas võis just murde eripäradele keskendumine tuua kaasa hoopiski üldisemaid kirjakeele, kirjutamise ja rahvuslusega seotud ideid. Nagu nägime, tulevad Schultsi ja Pindi kirjutistes esile küsimused, mida võib leida ka teiste rahvaluulekogujate tekstidest, ent nende arutlustes on kõnelähedase kirjapanemise tavapärased raskused seotud millegi hoopis laiemaga. Samas on põnev, et üleminek murdedetailide ja üldisemate ideede vahel on neil tuntuvalt vastassuunaline.

Schults liigub üldiselt üksikule. Ta alustab lugudega muistsest eesti kirjakuultuurist, jõuab küsimuseni tolleaegse kirja kohta ning suundub sealt võrdlemisi sujuvalt 'tänapäeva kirjaga mittekohanduva' murde kirjeldamise juurde. Jutu taustal on justkui idee, et kusagil peab olema parem/täpsem, just eesti keelele kohandatud tähestik. Schultsi otsingud on ühelt poolt suunatud minevikku – just sealt peaks see õige tähestik pärinema. Teisalt on neil ka tulevikuline mõõde – keelt saab mäletada vaid siis, kui teda on võimalik kirja panna; keel, mida ei saa kirja panna, kaob unustusse.

Pint aga liigub üksikult üldisele. Ta alustab oma enda lapsepõlve kodukandi keele meenutamise – see tegevus on äärmiselt isiklik ja nostalgiline, ta rõhutab, et ei tea, kas seal kuskil seda keelt veel kasutatakse. Lapsepõlve detailidelt liigub ta aga ühiskeele küsimuse juurde. Tema kujutus ühiskeelest on küll varjamatult tema enda kodukeele poole kaldu ("pää jäägu, pea kadugu"), kuid samas võib see eelistus johtuda ka tajumisest, et see keelevorm on praeguses ühiskeeles marginaliseeritud.

Teatud mõttes on neil kahel mehel üsnagi ühine eesmärk – nad soovivad, et Eesti rahvas oleks tugevam ja ühtsem. Schults leiab, et selle ühtsuse juured peituvad minevikus – minevikulise kirjavara avastamine aitaks meil endid olevikus paremini kehtestada; Pinti aga huvitab eelkõige valmistumine (lähi) tulevikuks. Selle eesmärgi poole püüdlevad nad keelekorralduslike vahendite abil: tõsi – Pint leiab, et reformida tuleks kõnet (s.o jõuda keeleni, milles kõik eestlased end hästi tunneksid), Schults aga peab oluliseks kirja/tähestikku (mis võimaldaks säilitada keelte paljususe ka kirjakuultuuris), kuid nende mõlema tulevikuideaaliks näib olevat kirjutatud ja kõneldud sõna vahelise lõhe kadumine, kirja täielik harmoonia keele kõlaga. Ning ehkki nende kirjutajate sõnadel ei olnud jõudu realselt midagi mõjutada, on neile siiski kultuuriloolises mõttes oluline tähelepanu pöörata. Nad näitavad seda, kuidas mitte-veel-läbi-ni-kirjalikustunud keskkonnas toimetanud kirjaoskajad piiritlesid suulist ja kirjutatud, olevikulist ja minevikulist keelt.

Kommentaariid

- ¹ Artikli valmimist on toetanud Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus), see on seotud Eesti Haridus- ja Teadusministeeriumi uurimisprojektiga IUT 22-5 ja projektiga EKKM14-389.
- ² Siin on hea võrdluseks viidata Helene Maasenile, kes saksakeelse hariduse tõttu häbeneb oma vähest eestikeelset kirjaoskust: “Palun jällegi neid vigasid vabandata, kelledest mitte puudu ei saa olema, häbi on mull küll nii palju vigasid teha sest ma olen ju üks Eestlane, aga et ma oma emakeele kirjutamist nõnda nagu ütelda varastanud olen, ei mitte koolist õppinud, siis saab see ehk neid vigasid natuke vabandama” (EKLA f 43, m 14: 20, l 10/18).
- ³ On teateid, et ta tegi kaastöid ajalehtedele, kuid mul pole õnnestunud välja uurida, mida ja millistele ajalehtedele (vt Linda Vilmre kirja Richard Viidalepale ERA II 10, 687 (1925)).
- ⁴ Vana vorm Tüürodest. Viiteid sellele rahvale ma rahvajuttudes mujal kohanud pole, Schultsil esineb see päris mitmes jutus ning alati seotuna kirjateemaga (neist lugudest kõige väljaarendatum on H II 39, 381/93 (523). Nimevalikut võib olla inspireerinud näiteks Piibel, või vürst Appoloniuse rännakutest kõnelev haledusjutt (E. Bürow. Vürst Appoloniuse, Tiiruse, Sidoni ja Antiohia kuningas. Tartu, 1891, 1897).
- ⁵ Lisaks murde teemale muretseb Pint kohati ka selle üle, kas kirjapandav üldluse eesti folkloor on. Näiteks kirjutab ta: “Tähendus: Ülemal juttustuse põhjust maa ei tea – Kas seda Eestlaste seas kodumaal on leida, või on ta siin Venemaal venelaste suust Eestlaste suuse saanud? –” (H II 33, 690).
- ⁶ Üsna samamoodi kirjeldab oma kodukihelkonna murde kirjapanemist samuti idadiasporaas elav rahvaluulekogu Jüri Pihlakas: “Saadetist võin julgesti Jüri kih. Korjanduseks nimetada, sest suurem jagu on hoolega meeldetuletades mineviku mälestustest võetud. [...] Ma olen kõige hoolega rääkijate jutustamise viisi ja korra järel kirjutada püüdnud. [...] Sel põhjusel on selle kirjutamine ka piale poole aasta kestnud, et mis mull meeldetuletuse läbi vanast mälestustest elule ärkas ja öö tundidel kui aega juhtusin leidma, üleskirjutada tahtsin – kirjutamise katki pidin jätma ja paiguti nädalate kaupa rääkija kõne viisi ja sõnu veel piinlikumalt meelde tuletama, mis 10–20 aasta eest kuulnud” (EKLA f 43, m 17: 31, l 1/1-1/2).
- ⁷ Sama kujundit kasutab oma olukorra kirjeldamiseks ka Juhan Silbergleich, kes aga rändas välja omal valikul: “Üht haledat rõõmu tundmist teeb meile kallilt kodumaalt ära lahkunud ja võera venemaa kubermangudesse elama asunud väljarändanud Eesti üksiku perekondadele Kõik ühised isamaalised tööd, mis suguvennad ja õed kodumaal ühes koos ja ühel nõul korda saatvad, nagu elavalt vana vara korjamine, rõõmustab ja anab troosti kui ajalehest neid sõnumeid loeme, aga ise kui israeli lapsed Pabeli vangis” (H II 33, 209).

Arhiiviallikad

Eesti Kirjandusmuuseumis:

EKLA – Eesti Kultuurilooline Arhiiv

ERA – Eesti Rahvaluule Arhiivi rahvaluulekogu (1927–1940)

H – Jakob Hurda rahvaluulekogu (1860–1906)

Kirjandus

- Barber, Karin 2006a. Introduction: Hidden innovators in Africa. Barber, Karin (toim). *Africa's Hidden Histories. Everyday Literacy and Making the Self*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, lk 1–24.
- Barber, Karin 2006b. Writing, genre and a schoolmaster's inventions in the Yoruba provinces. Barber, Karin (toim). *Africa's Hidden Histories. Everyday Literacy and Making the Self*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, lk 385–415.
- Barber, Karin 2007. *The Anthropology of Texts, Persons and Publics. Oral and Written Culture in Africa and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Barton, David & Hamilton, Mary 2003 [1998]. *Local Literacies. Reading and Writing in One Community*. London, New York: Routledge.
- Burns, Catherine 2006. The Letters of Louisa Mvemve. Barber, Karin (toim). *Africa's Hidden Histories. Everyday Literacy and Making the Self*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, lk 78–112.
- Fabian, Johannes 1993. Keep Listening: Ethnography and Reading. Boyarin, Jonathan (toim). *Ethnography of Reading*. Berkely, Los Angeles, Oxford: University of California Press, lk 80–97.
- Grenzstein, Ado 1888. Kes soovib keele harimist? *Olevik* 22. august, lk 1.
- Grenzstein, Ado 1889a. Kuhu sõuda? *Olevik* 23. jaanuar, lk 1.
- Grenzstein, Ado 1889b. "Häbelik Juhan". Dr. K. A. Hermann'i uudisjutt. Kriitikalikult läbi vaadanud A. Grenzstein. *Olevik* 6. veebruar, lk 2; 13. veebruar, lk 1–2.
- Grenzstein, Ado 1889c. Veelgi uut hoogu. *Olevik* 9. jaanuar, lk 1.
- Hennoste, Tiit & Pajusalu, Karl 2002. Murded ja kirjakeel. Hennoste, Tiit (toim). *Eesti murded ja kohanimed*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Hermann, Karl August 1888. Eesti keel. *Postimees* 20., 22., 24. ja 29. detsember, lk 1.
- Hermann, Karl August 1889. Mõnda Eesti keelest. *Postimees* 14.; 18.; 21.; 25. ja 28. veebruar; 4. ja 11. märts, lk 1.
- Hermann, Karl August 1896. *Sumeri-akkadlased: Uurimine wanast muinasajast*. Tartu: K. A. Hermann.
- Hurt, Jakob 1896. Kurat ja kratt. *Postimees* 17. veebruar, lk 1–2; *Olevik* 20. veebruar, lk 2–3.
- Hurt, Jakob 1899. *Mida rahvamälestustest pidada*. Koostanud Ülo Tedre. Tallinn: Eesti Raamat.
- Jung, Jaan 1894. Eestikeele jäljed Idamaal. *Olevik* 25. juuli, lk 1; 8. august, lk 1–2.
- Jürgenson, Aivar 2012. Diasporaa eestlaste maastikest. *Mäetagused* 50, lk 7–28 (doi: 10.7592/MT2012.50.jyrgenson).
- Jürgenson, Aivar 2015. Etniline ja rahvuslik. Etnokultuurilistest protsessidest eesti idadiasporaas. *Acta Historica Tallinnensia* 21, lk 23–50 (doi: 10.3176/hist.2015.1.02).

- Kask, Arnold 1945. *Võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel*. Eesti NSV Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 2. Tartu: RK Teaduslik Kirjandus.
- Kauranen, Kaisa (toim) 2009. *Työtä ja rakkautta. Kansanmiesten päiväkirjoja 1834–1937*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kikas, Katre 2007. Rahva(ja)luule piiril: Hans Anton Schults Oskar Looritsa ja Richard Viidalepa käsitluses. Kõiva, Mare & Särg, Taive & Villandi, Viire (toim). *Paar sammukest XXIII. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 71–92 (<http://www.folklore.ee/rl/pubte/araamat/2007/3katrekikas.pdf> –19. märts 2018).
- Kikas, Katre 2010a. Rahvaluulekogu raamatuid otsimas. Hans Anton Schults. Sütiste, Elin & Salupere, Silvi (koost, toim). *Acta Semiotica Estica* VII, lk 64–101.
- Kikas, Katre 2010b. *Hans Anton Schults ja kadunud käsikirjad: rahvalik kirjalikkus rahvaluulearhiivis*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.
- Kikas, Katre 2016. Rahvajutust ajalugu otsimas. Muinasjutt Rahurikkujast, Siniussist ja Truuvaarist 1890. aasta ajakirjanduses. Labi, Kanni (toim). *Paar sammukest XXIX. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat 2012–2013. Transmeedialised siirded*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, lk 15–42 (doi: 10.7592/PS/29.kikas).
- Kingisepp, Valve-Liivi 2001. Eesti keele esimestest kirjanekutest ja kirjaviisidest. *Oma Keel* 1, lk 5–13 (http://www.emakeeleselts.ee/omakeel/2001_1/OK_2001-1_01.pdf –16. jaanuar 2018).
- Koeru 1935 = 1905. *aasta vabadusliikumine Koeru kihelkonnas*. Tallinn: Eesti Rahva Vabadusvõitluse Ajaloo Uurimise Selts.
- Krati-raamatu lugeja 1896. Veel “Kurat ja Kratt”. *Postimees* 10. veebruar, lk 3.
- Kuismin, Anna 2013. Rahvaan runot. Tuli taas kynälle kyyti. Laitinen, Lea & Mikkola, Kati (toim). *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 185–214.
- Kuismin, Anna & Driscoll, Matthew James 2013. *White Field, Black Seeds. Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth Century*. Studia Fennica. Litteraria 7. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Labi, Kanni 2005. Regilaulukeelest kirjakeeleks. Jakob Hurda kaastöölise vaatepunkt. *Emakeele Seltsi aastaraamat* 51, lk 38–60 (http://www.emakeeleselts.ee/esa/ESA_51_pdf/ESA_51_Labi.pdf –16. jaanuar 2018).
- Laitinen, Lea 2013. Näytelmät: Näyttämölle kirjoitettu dialogi. Laitinen, Lea & Mikkola, Kati (toim). *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 257–298.
- Laitinen, Lea & Mikkola, Kati (toim) 2013. *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Loorits, Oskar 2000. Poeedi ja professori prototüübid massis. Runnel, Hando (koost). *Meie, eestlased*. Tartu: Ilmamaa, lk 352–366.
- Nordlund, Taru 2013. Kirjeet. Keskustelua yli ajan ja paikan. Laitinen, Lea & Mikkola, Kati (toim). *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 107–138.

- Mikkola, Kati 2013. Kansanrunouden kokoelmat. Kerääjinä kuuliaisia avustajia ja visionäärejä. Laitinen, Lea & Mikkola, Kati (toim). *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallisuuden 1800-luvun Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 337–378.
- Palli, Heldur 1998. *Eesti rahvastiku ajaloo lühiülevaade*. Tallinn: Sisekaitseakadeemia.
- Peebo, Kadri & Peegel, Juhan (koost) 1989. *Igal puul oma juur*. Murdetekste Jakob Hurda kogust. Tallinn: Eesti Raamat.
- Sayce, A. H. 1900. *Piibli ajaloolik töö Egiptuse, Assiria, Palestiina ja Väike-Aasia muinasleiduste valguses: Aastatuhandide tagant*. Jurjew: Kristliku rahwakirjanduse agentur.
- Sheridan, Dorothy & Street, Brian & Bloom, David 2000. *Writing Ourselves. Mass-Observation and Literacy Practices*. New Jersey: Hampton Press inc.
- Van Toorn, Penny 2006. *Writing Never Arrives Naked. Early Aboriginal Cultures of Writing in Australia*. Canberra: Aboriginal Studies Press.
- Viidalepp, Richard 1982. Jakob Hurt ja Hans Anton Schultz. *Keel ja Kirjandus* 5, lk 252–261.

Summary

Recalled language and forgotten literacy: Vernacular language planners in J. Hurt's folklore collection

Katre Kikas

Researcher, Department of Folkloristics
Estonian Literary Museum
katreki@folklore.ee

Keywords: folklore collection, Hans Anton Schults, Jaan Pint, vernacular language planning

The article focuses on the writings of two men who participated in the folklore collecting campaigns organised by Jakob Hurt. These campaigns started in 1888 and encouraged all people to collect and write down folklore in their area. Texts created by those non-professional (or local) folklore collectors constitute interesting research material language-wise. On the one hand, these texts represent the oral world, on the other they reflect their writers' wish to participate in the public literary sphere of their time.

For Estonians the 19th century was a time of modernisation and national awakening. One part of these processes was the rise of Estonian language in the public sphere and with this the urge to establish the norm of written Estonian (spoken language was divided into very many dialectal variants). Though the main principles of written language were formulated in 1872, when the newly established Society of Estonian Literati started to use the so-called new spelling system in their publications, the lively

(and heated) discussions about details continued for several decades. Also the issues of writing 'correctly' were quite often a source of quarrels between different newspaper editors – which means that even the least educated newspaper readers knew that written language was a matter for debate.

However, these debates about the Estonian language were something Estonians held themselves, as the Estonian language was not used in the official sphere. Estonia was part of the Russian Empire and local power was exercised by the Baltic Germans – so Russian and German were the two official languages. In the middle of the century there were some lower official posts that used Estonian (e.g. village courts), but starting with the Russification reforms in the 1880s everything was converted to Russian. This concerned also education – up to 1887 two lower levels of the educational system (village and parish schools) worked in Estonian, after that Russian became the language of tuition in the entire system.

Thanks to the well-established village school system, the literacy rate of Estonians of the period was quite high; according to the 1881 census, 60.9% of adults Estonians could only read, and 34% could both read and write (Palli 1998: 21–22). These figures refer to their ability to read and write in Estonian – but, as a result of Russification, there were really few opportunities for them to use these skills. Apart from the use in the private sphere, there was a possibility to send short writings to Estonian-language newspapers, or to participate in the folklore collecting campaigns.

Language-wise participation in these campaigns put the collectors in a really ambiguous position. On the one hand, they saw it as a possibility to participate in written communication, on the other hand, they were asked to write down the collected material 'the way it is told', i.e., to retain the dialectal features. For the people who had received only minimal schooling it was quite a challenge, as it meant writing in a way they were taught not to write. But, as a result of these efforts, these people often started to ask questions about the norms of writing and make suggestions in regard to the development of written language. By analogy with the notion of vernacular literacy, I call this phenomenon vernacular language planning.

In the article I analyse two folklore collectors' (or two vernacular language planners') ideas about language and writing; both of them had received only minimal schooling (three years at a village school), but were ardent readers and interested in personal development.

Hans Anton Schults (1866–1905) was born in Järva County and spent almost his entire life there. All his folkloric writings were put down in the local dialect, and it seems that the dialect was rather viable at the time. However, Schults is quite in trouble while trying to convey the dialect in writing and complains about missing letters. Although these kinds of complaints are quite usual among folklore collectors, his explanation to the matter is rather peculiar. He states that the reason lies in the fact that Estonians do not have their own alphabet. Throughout his writings, Schults tries to find evidence that ancient Estonians had viable literary culture, and hopes to reconstruct the alphabet they used for that.

Jaana Pint (1843–1922) was born in southern Estonia, and in 1863 he and his family migrated to Samara. There they lived in the village of Estonka, inhabited by Estonian migrants. So, at the time he started to collect folklore, he had been away from Estonia already for two decades. In his letters to Jakob Hurt he complains that it is not possible

to record genuine dialects in this village anymore – the inhabitants originate from different areas of Estonia and in the course of time all the dialects have merged. But after some years of collecting he starts to make attempts to convey different dialects. The most notable of these are the tales he states to have written down in his home dialect, i.e., the one that was spoken in the parish where he was born. These texts are purely the work of his own memory – he admits that he rewrote them several times before he was content with the result. But after describing this memory work he starts to contemplate the language situation of Estonians and make suggestions about how to create the most beautiful language out of different dialects.

Suulisus kirjakultuuri ajajärgul¹

Tiiu Jaago

Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituudi
eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna dotsent
tiiu.jaago@ut.ee

Teesid: Suulisuse ja kirjalikkuse teema folkloristikas on mitmetasandiline ja jätkuvalt aktuaalne. Ühelt poolt on tegemist teoreetilise kontseptsiooniga, kuna ajalooliselt on suulisus üks rahvaluule määratlemise keskseid tunnuseid. Samas on suur osa suulisest pärimusest kättesaadav üleskirjutuste kaudu. See seob suulise pärimuse kirjakultuuriga: mitte ainult jäädvustusviisi tõttu, vaid eriti tekstiarhiivi korrastamise, süstematiseerimise ja publitseerimise kaudu. Teisalt on tegemist uurimispraktiliste küsimustega: mil määral on vaja suulise pärimuse uurimises arvestada selle suulisust?; mil määral ja milliste rahvaluuleliikide puhul ei ole suulisus rahvaluule määravaks tunnuseks ja kuidas see mõjutab folkloristliku teooria ning teadusajaloo mõistmist?; milles ilmnevad teoreetiliste ja uurimispraktiliste aspektide seosed ja lahknevused? Artiklis keskendutakse neile teemadele eesti folkloristika näitel.

Märksõnad: rahvaluule, suuline ajalugu, suuline kirjandus, suulisus

Artikkel on pühendatud rahvaluule suulise ehk kuuldava ja kirjaliku ehk nähtava esituse omavahelistele seostele. Eesmärk on näidata, kuidas suulisus ja kirjalikkus ei pruugi alati olla mõistetavad kui kaks teineteisele järgnevat või vastanduvat nähtust. Folkloristika ajaloos on perioode, kus suulisuse ja kirjalikkuse vastandus tuleb selgelt esile, siis aga see taandub, sõltudes üldisemast uurimisfookusest ja selle ümberpaiknemisest. Täpsemal vaatlusel ilmneb, et hoolimata sellest, milline on hetkel domineeriv arusaam, on suulisus ja kirjalikkus folkloristika eri tasanditel paralleelselt olemas. (Kõnelemata rahvaluule enda esinemisviiside mitmekesisusest.) Eri tasandite all võib silmas pidada nii teooria ja teaduspraktika omavahelisi seoseid ja lahknevusi kui ka erinevusi rahvaluuleliikide käsitlemisel.

Järgnev vaatlus jaotub kolmeks alateemaks: teooriatasand ehk suulisuse osakaal rahvaluule defineerimisel; teaduspraktika tasand ehk suulisus rahvaluule uurimisel; rahvaluule koht sellistes kontseptsioonides nagu suuline kirjandus ja suuline ajalugu.

Suulisus rahvaluule definitsioonis: käsitluse lähtepunkt

Rahvaluule üks esiletoodumaid tunnuseid on olnud rahvaluule suulisus. Selle üheks (esmaseks) põhjuseks on arusaam rahvast. Folkloristika kujunemisajal 19. sajandil määratleti rahvast (kelle luulet, kombeid, lugusid, elu vms folkloorina uuriti) ühiskonna sellise elanikkonnakihi, kes eristus kirjaoskamatusse poolest haritud eliidist. 1977. aastal avaldatud ja folkloristika klassikasse kuuluvas artiklis “Kes on rahvas?” kirjeldab Alan Dundes seda olukorda nii: “Kuivõrd rahvast defineeriti eelkõige vastavalt tema oletatavale suhtele tsiviliseeritud inimeste ehk eliidiga, siis eelduste kohaselt eksisteeris rahvaluule ainult seal, kus oli ka tsivilisatsioon või eliit” (Dundes 2002: 14). Seega: rahvaluulet ei seostatud mitte kirjaeelse suulise kultuuriga, vaid nimelt suulise ja kirjaliku kultuuri omavaheliste seostega kirjakultuuri-ühiskonnas. Oluline on ka eeltsiteeritud väites kahe elanikkonnakihi (kirjaoskamatu rahva ja kirjaoskusega eliidi) suhte esiletõst rahvaluule mõiste kujunemises. Just selles väites sisaldub rahvaluule defineerimise ajaloo üks lähtepunkte: rahvaluule on suuline, vastandudes haritud inimeste kirjakultuurile. Sellele tugineb ka vastandus *rahvaluule kui suuline looming* ja *kirjandus kui kirjakultuuri ilming*.

Alan Dundese eelviidatud käsitus haakus 1960.–70. aastatel Ameerikas toimunud rahvaluuleteadust uuendanud aruteludega, kus filoloogia raames väljakujunenud tekstikeskse folkloristika kõrval kõneldi üha enam pärimuse kontekstidest, kommunikatiivsusest, esituslikkusest (vt nt Gabbert 1999; Bronner 2016). Päevakorda tuli nn tänapäeva folkloor, mis hõlmas 20. sajandi ühiskonda iseloomustavaid rahvaluulevorme. “Rahvast” hakati vaatlama kultuuriliselt seotud väikerühmadena (Alan Dundese järgi siis senise talurahva asemel vähemalt üht ühist tunnust omava inimeste rühmana). Eriti nähtavale tulid rahvaluule esituse uuringud (*performance*): kui filoloogiasuunalises folkloristikas vaadeldi ka pärimusteksti fikseeritud “kirjandusliku artefaktina”, siis *performance*’i-käsitluses asetis rõhk pärimusteksti jätkuvale loomisprotsessile selle esitustes (Bauman 2012: 103; vt ka Vösu 2008; Bronner 2016: 8; vt eesti kontekstis rahvaluule esituslikkuse esiletõusu: Rüütel 1987: 13–14). 21. sajandi algul suunduvad rahvaluule määratlemise otsingud ühitama kirjeldatud arusaamu digiajastu-omaste uuendustega. Näiteks Simon J. Bronner näeb rahvaluule tänapäevase defineerimise võimalusi selles, et rõhutada traditsiooniliste teadmiste (mitte nt kunstiliste tekstide vms) jätkuvat kasutamist oma igapäevases elus, sh ka digitaalses keskkonnas (Bronner 2016).

Kuidas on need uuenenud, pärimustegevust ja -toimimist rõhutavad käsitlused folkloristikas mõjutanud arusaama rahvaluule suulisusest ja kirjalikkusest? Mida enam huvitub folkloristika pärimusrühmast kui kultuuriliselt seotud

inimeste rühmast ning selle rühma raames toimuvast eripärasest kommunikatsioonist, seda enam eemaldub suulisuse nõue rahvaluule määratlusest. Näiteks kontekstikeskse folkloristika kujunemisloos olulist rolli mänginud 1971. aastal ilmunud artiklis “Folkloori defineerimine konteksti kaudu” kritiseerib Dan Ben-Amos rahvaluule olemuslikele tunnustele (rahvaluule kollektiivsus, traditsioonilisus, suulisus) üles ehitatud definitsioone: “Kui kollektiivse loomise teooriad kokku varisesid ja säilmete doktriin läbi kukkus, said teadlased kindlaks jääda ideele, et folkloor on *suuline kunst, kirjalikult jäädvustamata mentefaktid ja suuliselt edasiantud kirjandus*” (Ben-Amos 2009: 15–16). Selles tsitaadis on muuhulgas viide rahvaluule käsitlemisele suulise kirjandusena, millest tuleb pikemalt juttu allpool. Ben-Amos defineerib rahvaluulet järgmiselt: “Kokkuvõttes on folkloor väikeses rühmas toimuv kunstiline kommunikatsioon” (Ben-Amos 2009: 21). Kuidas ta põhjendab suulisuse väljajätmist rahvaluule definitsioonist? See on lihtne: suulisuse nõue piirab rahvaluule nägemist ja mõtestamist tänapäeva ühiskonnas, sest tegelikkuses tekstid ja esitusviisid põimuvad. Ka ei näe Ben-Amos põhjust kõrvaldada folkloristide huviväljast suuliselt ringlevaid, ent trükiallikast mõjutatud lugusid (s.o ta ei sea rahvaluule piiritlemise tingimuseks selle suulist algupära), samas aga “[...] lakkab televisioonis esitatud või trükis ilmunud laul, jutt või mõistatus olemast folkloor, kuna muutunud on selle kommunikatiivne kontekst” (Ben-Amos 2009: 23). Tänapäeva vaatepunktist võib see väide mõjuda äärmuslikuna: kas uus kommunikatiivne kontekst välistab igal juhul rahvaluuleks olemise? Ka trükistes, massiteabevahendites, reklaamis jms avaldatud rahvaluule võib olla äratuntav nimelt rahvaluulena. Ja vastupidi: mitmetes harjumatuses keskkondades, sh nt sotsiaalmeedias, ajakirjanduses vms avaldatu ei pruugi pärimusrühma olemasolugi korral olla teadvustatud kui rahvaluule (folkloor, pärimus). Hilisemates teoreetilistes aruteludes on rahvaluulet käsitletud protsessina, kus võib eristada rahvaluule mitmeid kultuuris ilmnemise ja olemasolemise viise (vt nt Honko 1990). Uurimisse on see kaasa toonud vajaduse arvestada uuritava rahvaluule esinemisseost (ilmnemise, jäädvustamise, talletamise vms kontekste). Oluline on antud juhul ka see, et kontekstikeskse folkloristika seisukohtade arvestamine suunas enam tähele panema ja välitöödel jäädvustama mitte ainult teksti, vaid ka selle esitusega seonduvaid nii situatiivseid-hetkelisi kui ka üldkultuurilisi raame (Bronner 2006: 226).

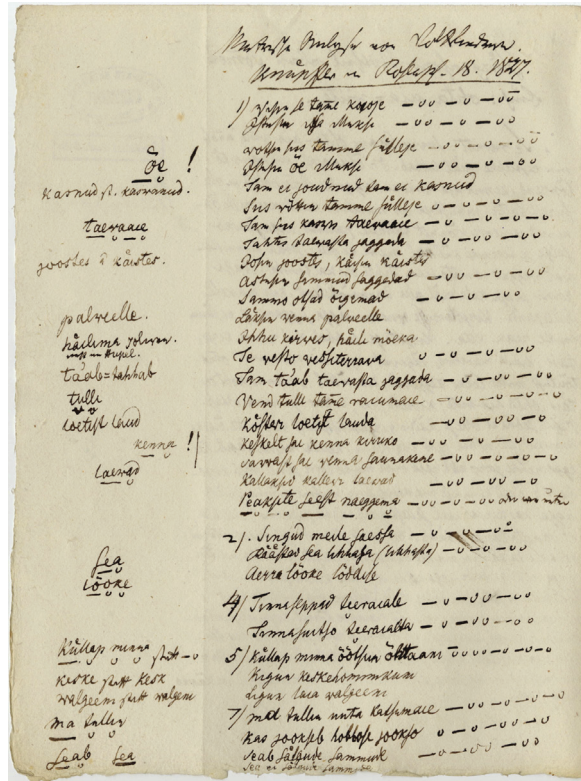
Folkloristika-ajaloolisest ekskursist ilmneb, et suulisuse nõue rahvaluule määratlemisel taandub seda enam, mida enam mõistetakse rahvaluulet “omaste suhtlemissfäärina”, nagu selle sõnastab Ben-Amos. Kui rõhk rahvaluule piiritlemisel asetub kommunikatiivsusele, ei mineta see rahvaluule seotust suulise esitusega, ent sellega koos tunnustatakse teisigi pärimusvahenduse viise (nt kirjalikke, pildilisi, viipelisi vms). Teaduspraktikas on aga küsimus

suulisuse ja kirjalikkuse omavahelistest seostest jätkuvalt esil. Kuid nüüd nihkub küsimuseasetus rahvaluule (kui suulise kultuuriilmingu) piiritlemiselt suulisuse ja kirjalikkuse omavahelistele seostele, seda nii rahvaluule enda kui ka selle uurimise vaatepunktist.

Eesti rahvaluule ja selle uurimine: kirjakultuuri vaatepunkt

Rahvaluule defineerimine suulise päritolu, leviku ja esituse kaudu taandus eesti folkloristikas 1980. aastatel, kui suulisuse asemel hakati rõhutama pärimuse kommunikatiivsust ning pärimuse esituslikkuse ja paindliku muutumise osatähtsust folklooriprotsessis (vrd Laugaste 1986: 50–52 vs. Rüütel 1987: 13–14; Jaago 1999; Valk 2005a: 11; Kuutma 2010).² Ometi ei taanda see suulise ja kirjaliku teema olulisust folkloristikas. Miks? Enamik eesti rahvaluule uurimisallikaid on kirjalikud, see tähendab – need on suulise esituse kirjapanekud. Selles mõttes on taas oluline rõhutada rahvaluuleteaduse algusajale omast kirjaoskuseta rahva ja haritud eliidi omavahelist seotust: just haritud eliit oli see, kes määras, mida rahvaluulena kirja pandi. Kontekstikeskse folkloristika seisukohast muutub oluliseks küsimus, mille poolest erineb rahvaluule selle loomulikus elukeskkonnas ja pärast rahvaluule kirjapanemist, kuna neis ülekannetes pärimuse kontekst muutub. Teisisõnu: kuidas muudab suulise teksti dokumenteerimine teksti analüüsimise võimalusi? Küsimus ei seisne seega mitte vastanduses (kas tekst või kontekst), vaid teksti ja konteksti(de) omavahelistes mõjuseostes.

Rahvaluuletekstide dokumenteerimise viisist ja eesmärkidest lähtuvalt jaotatakse Eesti folkloristika kaheks ajalooliseks perioodiks: rahvaluuleteaduse eelne ja rahvaluuleteaduslik periood. Esimest iseloomustab rahvaluuletekstide juhuslik, teist sihipärane kirjapanek (Laugaste 1963: 5–6). Siit lähtub kontekstikeskse folkloristika seisukohast üks vastuolu: juhuslikud kirjapanekud võivad sisaldada enam teavet selle kohta, kuhu rahvaluule kultuuritervikut silmas pidades paigutus, samas kui sihipärased üleskirjutused vormistati ja süstematiseeriti kirjakultuurist pärit abstraktsete skeemide järgi, milleks on rahvaluuleliigid (nt laulud, jutud, lühivormid jms). Folkloristikas eristatavad liigid (või žanrid) on ka rahvaluule loomulikus esituses olemas, ent uurimise tarvis oli tekstide kogumise ja arhiveerimise käigus vaja suulises käibes olnud žanr jaotada osadeks, näiteks lauludest eraldus muusika- ja sõnaosa. Laulude esitamiskontekst võib esile tulla näiteks temaatilis-funktsionaalses liigituses (pulmalaulud, itkud), kuid otsest seost esitusolukordade ja sõnalise teksti vahel ei pruugi arhiivis talletatud materjalist leida.³ Ka tekstianalüüsimetodid

Näide Fr. R. Faehlmanni regilaulu värsimõõdu analüüsi sisaldavast käsikirjast Õpetatud Eesti Seltsi kogust. EKLA, ÕES MB 9:30, lk 2.

lähtusid kirjakultuurist, mõeldagu kasvõi regilaulu poeetika analüüsile, kus nii hääliku- kui sõnakordused, nagu ka värsimõõt on analüüsitavad nähtavate (mitte kuuldavate) skeemidena.

Ilmneb, et rahvaluule dokumenteerimine uurimise tarvis eeldas selle kirjas jäädvustamist. Tänapäeva folkloristika seisukohast muudab suulise esituse ülekanne kirjalikuks ka teksti (nähtuse) tõlgendusraame. Seda kirjeldatakse mh ka intertekstuaalsuse mõiste kaudu: pärimusteksti mõjutab see, milline on teksti suhe teiste teda ümbritsevate tekstidega. Ülo Valk osutab näiteks muistendi intertekstuaalsele taustale: kui muistend üle kanda suulisest pärimusest trükiteksti vm “[---] võib uus diskursiivne ja ideoloogiline kontekst muuta žanri staatust, ühendades seda väärtuslikuks muinaspärandiks või vastupidi – alandades kui arutu ebaususe väljendust” (Valk 2015: 542). Intertekstuaalsuse mõiste suunab rahvaluulet vaatlema ja tõlgendama, arvestades selle esinemiskonteksti mõju pärimuse mõtestamisele. Ühtlasi tõstatub küsimus žanri mõiste muutumisest 20. sajandi teise poole folkloristika uuenemise käigus.

Kontekstikeskse folkloristika seisukohast võiks näha teatavat vastuolu rahvaluule määratlemise ja rahvaluule žanrilisuse vahel. Ühelt poolt võivad rahvaluuletekstid oma kasutusseostest lähtuvalt kaotada küll oma pärimusloomuse (Ben-Amose järgi lakkavad folkloorist pärit tekstid olemast pärimustekstid, kui neid esitatakse televisioonis vm väljaspool pärimusrühmale omast kommunikatsioonikeskkonda), ent teisalt jääb nende tekstide žanrilisus erinevates kasutusseostes püsima. Näiteks vanasõnade kasutamine ruumikujunduses, reklaamis vm ei kaota vanasõnade žanriidentiteeti, kuigi need ei esine enam pärimuse nn loomulikus kontekstis ega ole seetõttu Ben-Amose sõnastatud kontekstikeskse folkloristika vaatepunktist käsitletavad rahvaluulena. (Küll võib neid vaadelda kui rahvaluule-elementide kasutamist muudes kultuurivaldkondades.) Sellist rahvaluule žanri stabiilsust (kus ei saa täiel määral arvestada pärimusteksti kasutusseost) toetab tekstikeskne žanriteooria, mille järgi žanrit käsitletakse “kui tekstuaalset väljendusviisi” ja kus žanrimääratluse aluseks on “konkreetsed tekstitunnused” (Org 2017: 24). See lähenemisviis seob folkloristika kirjandusteadusega (ja ühtlasi kirjalike tekstidega) ning peaks sobituma hästi eesti folkloristikasse, mille tuumaks on suur rahvaluule kirjapanekute arhiiv. Sellegipoolest on ilmne, et pärimuse kommunikatiivsusest lähtuva rahvaluule defineerimisega pidi kaasnema ka žanri mõiste uuenemine.

Tänapäeva folkloristlikud žanriteooriad võimaldavad vältida vastuolu fikseeritud teksti ja loo esituse vahel, kuna žanri määratlemisel võetakse arvesse teksti kasutusseosest tulenevat tähendusloomet ning esitust ja esitusolukorda vaadeldakse kui konkreetse teksti (variandi) loomise mõjuvälja. Seega žanrit ei piiritleta mitte ainult teksti tunnuste abil, vaid küsitakse ka, kuidas esitusolukord on mõjutanud vaadeldava (fikseeritud) teksti just seesugust korrastatust (vt nt Bauman 2012: 103; vrd Frog & Koski & Savolainen 2016: 23; Org 2017: 37). Mõistagi sobib selline lähenemisviis tänapäevaste folklooriliikide kirjeldamiseks, kus välitöödel pööratakse tähelepanu esitusega seotud andmetele. Kuid seda on võimalik kohandada ka arhiivitööks. 20. sajandi lõpu uurijad on eritlenud omaette žanriteks nii arhiivis sõnastatud küsitluskavad kui ka nende küsitluste vastused – kirjutades loodud tekstid, mida on nimetatud Satu Apo pakutud terminiga teemakirjutuseks (Pöysä 2009: 46–49, 53; Jaago 2010: 161–162; Savolainen 2016). Ühtlasi on arhiivide korraldatud kogumisvõistlustega seoses Jyrki Pöysä osutanud nende kaastööde (ehk teemakirjutuste) žanrilisele heterogeensusele (Pöysä 2009: 46). Pärimusliku ajaloo (või ka elulugude ja mälestuste folkloristlikus) uurimises on žanr suhteliselt pindlik mõiste: arhiivi kirjalikke kaastöid saab vaadelda kui ühtset žanrit ja ka kui paljude žanrite põimu (Jaago 2008: 99–104). Suulise ajaloo uurimistraditsioonist lähtuvalt viitega Alessandro Poretelli töödele mainib Pöysä, et suulise ajaloo intervjuud (vm sellekohast materjali) võib pidada nii “omaette žanriks” kui “diskursuse

liigiks, mis põhineb intervjuueeritavate ja uurijate omavahelisel kommunikatsioonil” (Pöysä 2009: 46). Ühtlasi võib näha, kuidas žanri ja kommunikatiivsuse teemad diskursuse mõiste kaudu omavahel põimuvad.

Eelkirjeldatust lähtubki folkloristide märkimisväärne huvi pärimusteksti loomis- ja kasutusolukorra vastu, kui küsimuseks on pärimusteksti analüüs. Ja kuigi kõikidel rahvaluule üleskirjutamise perioodidel ei ole huvi esituse vastu olnud samalaadne, nagu seda eeldatakse tänapäeva folkloristlikus uurimises, on neid ülalkirjeldatud põhimõtteid võimalik kohandada erinevat laadi teavet sisaldavate arhiivitekstide uurimiseks. Näiteks Eesti Rahvaluule Arhiivi varem (19. sajandil ja 20. sajandi esimesel poolel) talletatud materjalihulka ning selle liigitus- ja korrastussüsteemi arvestades ei ole ilmselt otstarbekas ega ka võimalik uurimises esiplaanile seada žanri ja rahvaluuleprotsessi dünaamilisi aspekte – tegemist on ju kirjalikult fikseeritud pärimuslugudega. Arhiivis on tekstide kirjanekud, mis sageli on esile kutsutud kogumissituatsioonis (nagu seda on öieti ka eelmainitud suulise ajaloo intervjuu). Nii ei pruugi arhiiviteksid sisaldada andmeid esitusolukordade kohta ja need ei ava kirjapandud loo seoseid omaaegse tervikliku pärimustekstide maailmaga. Ent see ei takista uurijal arhiivitekstide kontekstualiseerimise kaudu luua uusi seoseid kirjapandu ja üldise pärimusmaailma vahel ning neid mõtestada. Näiteks Aino Laagus pakkus 1970. aastatel strukturalistliku meetodi metshaldjamauistendite analüüsiks, et uurida rahvausundit või metshaldjateadmust (Laagus 2009). 1990.–2000. aastatel on Aado Lintrop tõlgendanud eesti regilaulude motiive ja teemasid (näiteks saani- ja saunategemised, väljend “suude sulg” jms), asetades need soome-ugri rahvausundi konteksti (Lintrop 2016). Rahvaluule analüüsis on seega ühendatud teoreetilised tõdemused, senine teaduspraktika ja konkreetse uurimisvõimalused. See seos omakorda inspireerib neid küsimusi vaatlema rahvaluule uurimisajaloo seisukohast.

Suulisus ja kirjalikkus rahvaluule uurimises – ajalooline vaade

Rahvaluule suulisuse nõude üheks märkimisväärseks eelduseks on kujutelm pärimuse ehtsusest: see pidi olema tõepoolest suulisel teel levinud, mitte kirjasõnast (trükistest) pärit. Siin on kaks ajaloolist lähtepunkti. Esmalt see, et valgustus- ja romantismiajal esindas rahvaluule **kirjaoskamatu rahva** vaimuvara, mida eliidi esindajad kirja panid. Teiseks eelnevast tõukuv arusaam rahvaluule autentsusest, mille järgi rahvaluule on vana, väärtuslik, suuline, variantide rohke, kusjuures suulisust võeti rahvaluule eheduse markerina, kuna selle kaudu sai eristada rahvaluulet kirjakultuuri vormidest (Valk 2005b:

35–36). Kui vaadelda rahvaluule eheduse ja sellega seotud suulisuse nõuet lähemalt, ilmneb selle eelduse paljutahulisus. Esile tulevad nii ajaloolised aspektid (näiteks teatud ajahetke teaduses valitsevad peavoolud ja kõrvalsuunad ning sellest lähtuvad uurijate valikud) kui ka rahvaluule liikide erijooned.

Eesti folkloristika ajaloo põgusalt vaatlusel ilmneb, kuidas samaaegselt võivad koos toimida erinevad arusaamad (näiteks kui käsitletakse vastavalt kas salmialbumeid, kettkirju vms kirjalikke pärimusvorme või suulise kultuuri nähtust regilaulu). Samas võib näha, kuidas uurijate seisukohad aja jooksul muutuvad (näiteks muinasjutu uurimises, kus suuliste esituste kirjapanekuaeg langes kokku muinasjututrukiste levikuajaga). Setu rahvajuttude uurimisest ja eriti setude kultuurikirjeldustest toob Kärri Toomeos-Orglaan esile varasemate uurijate rõhutuse setu pärimusmaterjali ehedusest, mille tagas muinasjuttu-vestjate väidetav kirjaoskamatus: “Seto materjali osas valitseb seisukoht, et kuna XX sajandi alguskümnenditel oli suurem osa rahvast kirjaoskamatu, siis võib nendelt üleskirjutatud juttude puhul eeldada, et need on valdavalt kirjakultuuri mõjudest puutumata. Tekstid, mis aga toetuvad mõnele trüki-allikale, on ebaautentsed ega vääri uurimist” (Toomeos-Orglaan 2015: 603). Kirjaoskamatus (või kirjast puutumatus) osatähtsus rahvaluule määratlemisel on seisukoht, mis on jäänud esindama teatud uurimissuunda, eriti valdkonnas, mis puudutab kirjandusteaduslikke ülevaateid. Näiteks Cornelius Hasselblatt kirjutab eesti kirjanduse ülevaate rahvaluulepeatükis: “Seesuguse üldise mahajäämuse tulemusena on Setumaal suuline kultuur paremini säilinud ja kirjakultuur domineerib vähem kui mujal Eestis. Ning seetõttu oli Setumaa sõdadevahelisel perioodil ka ainule piirkond Eestis, kus veel ehtsat rahvaluule leida võis” (Hasselblatt 2016 [2006]: 69). Folklorist Kärri Toomeos-Orglaan näitab, et vaadeldaval perioodil, 20. sajandi alguskümnenditel, oli kirjaoskus setu jutustajate igapäevase elu osaks, mistõttu varase folkloristika autentsuse nõue õigupoolest Setumaalt kirja pandud lugudele ei laiene. Küll aga saab vaadelda jutustamise ja kirjasõnast loetu omavahelisi mõjuseoseid.

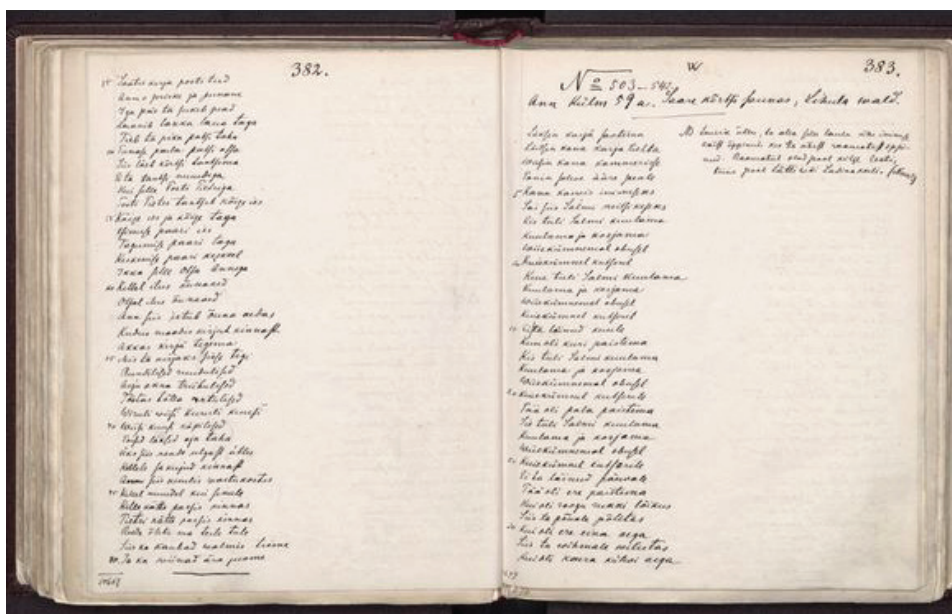
Folkloristi ees seisvaid analoogilisi küsimusi, kahtlusi ja vastasseise vaeb muinasjuttudega ühenduses ka Ell Vahtramäe. Temagi käsitlest tuleb esile, et pärimuses ringlevaid muinasjutte ei saa vaadelda lahus trükiste kaudu vahendatud lugudest, iseasi, kuidas selles olukorras hinnata muinasjuttude autentsust või rahvaehtsust (Vahtramäe 2003). Trükitud muinasjuturaamatute leviku tõttu 19. sajandi lõpul ei saa lugude jutustamist selgepiirilisel eristada sellest, kui nende jutustamine baseerus loetud tekstidel. Kontekstikeskse uurija jaoks aktualiseerub siin rahvaluule eheduse või autentsuse määramise asemel küsimus, kuidas loetud tekste jutustamisel kujundatakse või edasi arendatakse.

Suulise ja kirjaliku piirialal olevatest muinasjuttudest veelgi keerulisem on kõnelda kirjalikest rahvaluulevormidest, näiteks kettkirjadest (Anderson

1937; Kõiva 1993; Hoppál 2004; Seljamaa 2005: 142–145). Mare Kõiva kõneleb sellega ühenduses kirjalikust pärimusest kui “vanade kultuuride pärusosast” (Kõiva 1993: 12). 1990. aastate folkloristlikes sõnavõttudes ei pruugi selline väide olla küll tavaline, ent on siiski ootuspärane. Et aga Walter Anderson 1930. aastatesse jäävas kettkirjade uurimuses rahvaluule kirjalikkuse üle ei arutle, paneb 21. sajandi uurija Elo-Hanna Seljamaa järeldama, et suuliseuse nõue ei saanud Teise maailmasõja eelse perioodi folkloristikas olla sama esileküündiv, kui sellega ollakse harjutud sõjajärgsel perioodil (Seljamaa 2005: 147). Selle tähelepaneku juurde on põhjust allpool veel tagasi tulla. Teine kirjaliku rahvaluule liik on salmialbumid, mida Eestis on uurinud peamiselt Eda Kalmre. Kuid õieti levis suur osa lõppriimilistest lauludestki nii suulises kui ka käsikirjalises vahenduses (vt nt Tedre 2003: 243; Kalmre 2017: 199). Ilmneb, et suulisuus rahvaluule tunnuseks ei ole alati ja kõikide folkloristide seas samavõrra määrav kui rahvaluule olemuslikele tunnustele üles ehitatud definitsioon seda eeldaks.

Erinevalt rahvaluule kirjalikest žanritest on regilaul selline valdkond, kus suhtumine pärimuse suulisesse tuleb ilmselgelt esile. Alljärgnevas on näide 19. sajandi lõpu tööpraktikast, kus suuliseuse nõue kehtis nii rahvalaulude kogumisel kui tekstide esitamisel. Näide pärineb 1889. aasta Oskar Kallase ja Mihkel Ostrovi välitöö-materjalidest. Üks laulikute, kelle laule toona üles kirjutati, oli Ann Külma Lihulast (H II 2, 383 (503) – 413 (542); vt Ann Külma laulude analüüsi Jaago 2015). Neljakümne üleskirjutuse hulgas on kuus lüroepilist laulu, neist üks on “Salme neu”, tuntud ka nime all “Tähemõrsja”. Selle üleskirjutuse juurde on koguja märkinud, et laulik on õppinud selle laulu kelleltki teiselt, kes omakorda oli leidnud selle trükisest, kusjuures raamatus oli “pool külge Eesti, teine pool Lätti või Ladina keeli” (H II 2, 383 (503)). Kommentaaris on ka üleskirjutaja kahtlus: kas tegemist võiks olla A. H. Neusi koostatud kogumikuga.

Neusi koostatud antoloogias *Ehstnische Volkslieder* (1850–1852) on esitatud tekstid nii eesti kui saksa keeles. Võimalik, et lauliku viide võõrkeelsele tekstile lähtus sellest? Tõsi, Neusi antoloogias on avaldatud ka üks varem ilmunud “Salme neu” variant – see pärineb Rosenplänteri *Beiträge* XI köitest (Rosenplänter 1818: 138–141). Kuid *Beiträges* on tekst ainult eesti keeles, mistõttu ehk ei olnud *Beiträge* lauliku kirjeldatud trükis. Kokku on Neusi kogu I osas avaldatud neli “Tähemõrsja” varianti (Neus 1850: 9–23). Ann Külma lauldu ei kattu aga täielikult ühegagi neist. Kui näiteks Neusi antoloogias avaldatud lauludes jutustatakse “noorest naisest” või “eidest”, kes “läks karja saatemaie”, siis Ann Külma laulu peategelaseks on “mina” (“Läksin karja saatemaie”). Sellegi poolest on Ann Külma esitatu sõnastuselt kõige lähem Neusi antoloogias avaldatud A-variandile. See on eelmainitud *Beiträges* avaldatud A. F. J. Knüpferi Virumaalt kirja pandud tekst (Neus 1850: 448).

Laulukogujate kommentaar Ann Külmalts üles kirjutatud laulu juurde: “Laulik ütles, ta olla selle laulu ühe inimese käest õppinud, kes ta ühest raamatust õppinud. Raamatul olnud pool külge Eesti, teine pool Lätti või Ladina keeli. (Neuss?)”. Eesti Rahvaluule Arhiiv, H II 2, 383 (503).

Samas on aga tähelepanuväärne, et Ann Külma “Tähemõrsja” (paralleelnimega “Salme neu”) varianti “Eesti rahvalauludes” (1932) ei avaldata. Tegemist on lüroepiliste laulude kogumikuga, kus on esitatud sama tüübi kõik arhiivis olemasolevad variandid. “Salme neu” lauluüleskirjutusi on selles kogumikus 323, neist üheksa on Lõuna-Läänemaalt, millest kuus pärinevad Kallase ja Ostrovi eelkirjeldatud kogumisretke aruandest 1889. aastast, üks on aasta hiljem Mihkel Ostrovi kirja pandud variant, kaks varianti on Hurdale saatnud kaks kohalikku kogujat vastavalt 1888. ja 1890. aastal. Et Ann Külma lauldud varianti kogumikus avaldatute hulgas ei ole, siis järelikult ei peetud seda rahvaehtsaks: oli ju Ann Külma selle õppinud kelleltki teiselt, kes omakorda oli laulu leidnud raamatust.

Kui nüüd tagasi tulla rahvaluule kirjalike vormide juures Walter Andersoni tööga seoses mainitud tõdemuse juurde, et tõenäoliselt ei olnud 1930. aastatel suulisus rahvaluule määratlemisel sama oluline kui hilisemal perioodil, siis vanema rahvalauluga seondult seda väita ei saa. Oli ju Walter Anderson ka selle regilaulude teadusliku allikapublikatsiooni koostajate hulgas. Pigem

kinnistub veendumus, et suulisuse märkamine ja arvestamine võib samaaegselt olla erineva kaaluga, sõltudes käsitletavast žanrist.

On selge, et vanema rahvalaulu kriteeriumiks 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguskümnendite folkloristikas oli laulude suuline algupära ja levik. Kuid mida õieti öelda laulikute kirjaoskuse kohta? Kuigi lauludes selgitatakse, et laulud on õpitud töötegemise kõrvalt, mis tõenäoliselt nii oligi, siis 19. sajandi teisel poolel ei olnud laulikud kirjaoskamatud. Näiteks Ann Külma (1830–1898) kohta on personaalraamatus märgitud, et ta “loeb puhtalt” (*liest rein*: EAA.1244.1.156: 18).⁴ On ootuspärane, et laulikute lugemisharjumused seostusid kirikukirjandusega, ent akadeemilisele publikule mõeldud Neusi lauluantoloogia ei ole kindlasti toleaeagsete külaelanike tavakirjandus. Neus töötas Läänemaal ja kogus sealt rahvaluulet ning lasi seda teha ka oma õpilastel (Laugaste 1970: 96–101, 114–115). Võib-olla mõned tema omaaegsed õpilased olid selle raamatuga tuttavad? Ka on võimalik, et see raamat sattus 1842. aastal asutatud Karuse kiriku koguduse raamatukokku.⁵ Nimelt oli Karuse pastor Friedrich Wilhelm Anton Hasselblatt koos Neusiga Eestimaa Kirjanduse Ühingu liige (Schröder 2003: 65). Nii muinasjuttude kui ka regilaulude uurimisloost ilmneb, et isegi siis, kui teadlased lähtusid rahvaluule suulisuse nõudest, eksisteerisid need tekstid siiski kirjakultuuri ajajärgul. Laulude puhul, kõnelemata muinasjuttudest, ei saa eeldada, et nende lauljad või jutustajad ei tundnud ega kasutanud kirjasõna. Tegelikus elus ei olnud suulisust ja kirjalikkust päriselt võimalik lahutada. Küll aga on sellegi põgusa vaatluse puhul aimatav, mil viisil pakuvad kultuuri suulised ja kirjalikud vormid lauljatele ja jutustajatele, nagu ka kuulajatele ja lugejatele mitmetasandilisi võimalusi, mis kohati põimuvad ja kohati lahknevad.

Rahvaluule kirjalikud vormid (sh käsikirjadena levivad lõppriimilised rahvalaulud) on pakkunud 20. sajandi uurijatele küll huvi, ent need uurimisvaldkonnad ei ole olnud folkloristika peateel ega ole jättnud ka olulist jälge rahvaluule definitsioonidesse. Pigem ilmneb käsitlusest, et kirjalikult levinud tekstide puhul on suulisus nende tekstide rahvaluuleks määratlemise peamine tegur. Näiteks uuema rahvalaulu uurimustes kasutab Ülo Tedre ka käsikirjalistes laulikutes levinud tekste (Tedre 2003). Rahvaluuleteooria ülevaates aga rõhutab ta, et kuna need tekstid levisid ka suuliselt edasiantuna, siis just see – suuline levik – “annab aluse vaadelda neid rahvaluulena” (Tedre 1998: 562). Eelöeldu sobitub kultuuriuurimise sellise raamiga, kus rahvaluulele seati ajalised piirid. Näiteks Euroopas seostati rahvaluule modernismieelse talupojakultuuriga (vrd Anttonen 2005: 27 jj). Kirjaoskuse omandamist aga seostati ühiskonna moderniseerumisega (vrd Liljewall 2013: 36). Selle seisukoha järgi oli rahvaluule modernses ühiskonnas olemas vaid arhiivis või töötlustes, sest oma loomulikus esituskontekstis võis rahvaluulet kohata modernismieelses

külakogukonnas, kus kirjakultuuril ei olnud olulist rolli (v.a ehk kirikukirjandus). Sellest ideest lähtus ka näiteks *Monumenta Estoniae* käsitus Oskar Kallase sõnavõtt, mis on avaldatud “Eesti rahvalaulude” I osas. Kallas jaotab rahvaluule ehk “muinasluule” kolme ajajärku: *Estonia antiquae*, mil “luule on maarahva elu oluline osa”, *Monumenta Estoniae antiquae*, mil “luule annab tõusvale Eesti rahvale sisu, tuge” ja *Fundamenta Estoniae novae* – “luules näeme tulevase arenemise sugemeid” (Kallas 1926: V). Samas tasub ikka ja jälle rõhutada, et folkloristika peatee ja teoreetiliste sedastuste kõrval on alati ka paralleelarenguid, mis muudavad tegeliku uurimispildi tunduvalt kirjumaks. Olgu siinkohal taas esile toodud Walter Andersoni töö mitmeplaaniilisus.

Suuline kirjandus

Kui toimusid muutused kultuuriuurimises üldiselt ja rahvaluulet hakati mõistma pidevalt jätkuva-uueneva protsessina, siis kerkis esile ka küsimus kirja pandud rahvaluule suulisusest. Ent sellele küsimusele eelnes rahvaluule käsitlemine suulise ehk kirjutamata kirjandusena. Seda eriti keeleruumides, kus kirjandus, kooliharudus jms kirjakultuuri ilmingud ei olnud 19. sajandil kesksel kohal (vt nt Beyer 2003: 82). Nii oli see ka Eestis ja Soomes (Apo 1994: 22–23; Bronner 2017: 9). 19. sajandil oli eestikeelse sõnaloomingu märkimisväärne osa seotud rahvaluulega, mistõttu selleaegsed arutelud rahvaluule üle olid läbi põimunud kirjandusaruteludega ja vastupidi (Roll 1992). On siiani tavaline, et rahvaluulepeatükk kuulub nii kooli kirjandusprogrammidesse kui ka eesti kirjandusajaloo ülevaateostesse (vt nt Järv 2001; Hasselblatt 2016: 34–37, 49–94).

Millist osa pärimusest kirjeldatakse suulise kirjandusena? Eesti kirjandusloo üks esimestest ülevaadetest, 1899. aastal ilmunud Tõnu Sanderi “Eesti kirjanduse ajaloo” I osa on pühendatud rahvaluulele.⁶ Ülevaate autor määratleb kirjanduse ja rahvaluule ühisosana arusaama “rahva vaimuvarast”: “Kirjanduse ajalugu harutab siis, lühidalt öeldes, rahva vaimuelu edenemist sellel määdul, nagu see tema suusõnalistes ja kirjalistes vaimutöodes nähtavale tuleb” (Sander 1899: 6–7). Sada aastat hiljem kirjeldab Ülo Tedre seda nii: rahva vaimne pärimuslik looming “oli n-ö kirjutamata kirjandus, mis enne kirjaoskuse üldistumist täitis olulisel määral kirjasõna otstarvet” (Tedre 1998: 545). Rahvaluuleliikidest (põimunult “Kalevipojaga”⁷) käsitleb Sander regilaule, rahvajutte ja lühivorme. Samu rahvaluule alaliike (laulud, jutud, lühivormid) käsitleb ka Tedre. Ent Tedre jätab välja “Kalevipoja”, kuid käsitleb rahvalaulude alalõiguse ka käsikirjalisi laulualbumeid, illegaalset värsskirjandust ning nn laulukirjandust – trükitud populaarseid laulukogumikke. Ent nagu eelpool

mainitud, põhjendab ta nende käsitlemist rahvaluulena sellega, et neid tekste vahendati ka suuliselt. Nagu eelmainitud autorid, kirjeldab ka Ants Järv rahvaluuleliikidest rahvalaule, -jutte ja lühivorme. Sarnaselt Tedrele mainib ta käsikirjaliste ja trükitud laulikute mõju uuemate rahvalaulude levikule (Järv 2001: 20). Samas kirjaliku rahvaluule teema jutuks ei tule. Sarnaselt Sanderile mõtestab ta rahvaluule ja kirjanduse seose nende vaimse ühisosa kaudu. Järv toob esile rahvaluule “kindlailmelise poeetika” ja aegade vältel väljakujunenud temaatika, mis teeb rahvaluulest “eestlaste kultuuriloo olulise koostisosa” (Järv 2001: 18). Järv kirjeldabki rahvaluulet pigem Eesti ajaloo kui sõnakunsti raamistikus. Seos kirjandusega tuleb enam esile rahvaluule teemade ja motiivide kasutamises autoriloomingus. Võib väita, et Järve käsitluses ei ole rahvaluule ja kirjanduse seosed esil mitte niivõrd loomingu- (suuline *versus* kirjalik), kuivõrd kultuuriajaloo aspektist. Cornelius Hasselblatt käsitleb “Eesti kirjanduse ajaloo” rahvaluule peatükis seda osa pärimuskultuurist, mida saab vaadelda sõnas väljendatava vaimuloominguna (Hasselblatt 2016: 49, 51). Sel põhjusel hõlmab temagi oma vaatlusse vaid rahvalaulud, -jutud ja lühivormid, kus suulisus on rahvaluule üks viiest põhitunnusest (samas: 51). Rahvaluule kirjalikest vormidest juttu ei tule, v.a anekdootide juures (samas: 66–67). Tähelepanuväärne on Hasselblatti rõhutus, et eesti kirjandus ei kujunenud rahvaluule pinnalt. Lineaarse seose asemel näitab ta, et suuline ja kirjalik kultuur kujunesid paralleelselt, põimudes 19. sajandil (samas: 50). See sobitub muuhulgas ka väitega laulikute ja jutustajate kirjaoskusest ehk suulise ja kirjaliku kultuuri paralleelsusest, millest oli juttu eelpool. Suulise kirjanduse käsitlustele oli kõigil vaadeldud juhtudel iseloomulik, et rahvaluule ja kirjanduse ühisosaks on rahvaluule mõtestamine vaimse sõnaloominguna, mis omakorda piirab rahvaluule valdkonda kolme suurema alaliigiga – rahvalaulude ja -juttude ning lühivormidega.

Folkloristid on suulise kirjanduse vaatepunkti nii toetanud kui ka eitanud. Viimasel juhul on rõhutatud kirjanduse ja rahvaluule vaheliste piiride selgust, viidates rahvaluule kollektiivsusele ja stereotüüpssele vormelikeelele (Apo 1994: 22; vrd Laugaste 1986: 52). See, kas käsitleda rahvaluulet kirjanduse osana (suulise kirjandusena) või vastupidi, näidata kirjanduse ja rahvaluule erinevust, lähtub mõlemal juhul arusaamast, et rahvaluule on sõnalooming. Kuid miks üks ja seesama tunnus pakub võimaluse vastupidisteks seisukohtadeks? Kui Ruth Finnegan käsitleb nii suulisi kui ka kirjalikke vorme kirjandusena (Finnegan 2012 [1970]: 3–14), siis Jack Goody nõustub Finnegani väitega vaid osaliselt – tegemist on loominguuga. Goody aga ei keskendu loomingu mõtestamisel ainult lõpptulemusele, vaid ka protsessile ja ta näitab, et loomeprotsessi pooldest erinevad suuline ja kirjalik teineteisest märkimisväärselt. Suulises kultuuris on lugude edasikandumise ainsaks viisiks nende esitamine, kus avaldub ka indi-

viduaalne loovus, kuid jätkuvate esituste käigus “individuaalne käekiri alati kuhtub” (Goody 2005 [1977]: 45–47). Sellest lähtuvalt ei sobi suuliste lugude analüüsiks kirjanduse analüüsimise võtted, sest lugude esituste käigus loodavaid variante ei ole võimalik käsitleda nagu “autori teose lõplikku käsikirjahulka” (samas: 49). Eesti näitel on selles kontekstis kõnekas suur arhiivitektside hulk, mis ahvatleb neid käsitlema piiritletud ja lõpliku käsikirjahulgana. Ometi on needki suuliste esituste variandid, mis on üles kirjutatud loomeprotsessi ühes ja piiritletud situatsioonis.⁸ Arhiivis olevate variantide rohkus omakorda pakub folkloristidele pinna, mis eristub kirjandusteaduslikust tekstianalüüsist: rahvaluuleteaduses esindavad variandid pärimusprotsessi võrdväärseid osi, mis ei asetu üksteise suhtes näiteks originaali ja koopia või mustandi-eeltöö ja lõpptulemuse seostesse.

Võib järeldada, et suulise kirjanduse kontseptsioon sobib rahvaluule käsitlemiseks siis, kui vaadeldakse rahvaluule kirjanekuid – see toob kaasa rahvaluule edasikandumise tavalise tee (varieeruv esitus) katkemise. Seega esindab “suuline kirjandus” rahvaluule käsitlemist kirjakultuuri ja kirjanduse vaatepunktist, mis toob esile rahvaluule teatud omadused, näiteks et tegemist on väljakujunenud kujundkeelega. Ühtlasi kaasneb selle lähenemisviisiga ka osutamine rahvaluule motiivide ja teemade kasutamisele kirjanduses, ilmnegu see siis kas “Kalevipoja” kriitikana Sanderi töös või lihtsalt viitena Järve käsitluses: “Eesti kirjanike hulgas on arvukalt neid, kes on arvestanud või otseselt kasutanud oma loomingus meie rahvaluule rikkalikke allikaid” (Järv 2001: 22).

Rahvaluule kirjanduses – küsimus rahvaluule suulisusest

Ajalooliselt on viimati mainitud seos – rahvaluule, millest on võetud ideid ja ainet kirjandusse – väga oluline, sest see on oluliselt kujundanud ka arusaama rahvaluulest kui suulisest või kirjutamata kirjandusest. Ometi ei ole arusaam kirjanduse ja rahvaluule seostest ühetaoline. Pigem on tegemist ajas muutuva te kultuurispetsiifiliste hoiakutega (Lawson 2010). Euroopa, sealhulgas Eesti folkloristikas on rahvaluulehuvi märkimisväärseks alguseks peetud James Macphersoni “Ossiani laule” (1760–1765). Väidetavalt põhines see rahvaluulel ning osutus oma ajastu kirjandusturul menukaks (Mulholland 2009). Ka Herderi rahvalaulude kogus ei eristu selgepiiriliselt autorilooming rahvaluulest, pigem on tegemist tänapäeva mõistes töötlustega (Paškevica 2016: 59). Samas kujundas Herderi tegevus oluliselt nii tolleaegsete kui hilisemate intellektuaalide rahvaluuleteadmust. Analoogiline on olukord ka Faehlmanni müütiliste muistenditega – nii vajadus nende järele kui ka populaarsus lähtus tolleaegse

kirjanduse eelistustest ja mudelitest. Kõik need rahvaluulega seotud kirjandusteosed kujundasid ühelt poolt avalikkuse rahvaluulehuvi, kuid käivitasid paralleelselt ka kriitilise arutelu (vt nt Sander 1899: 29–30). Millised ka ei olnud 19. sajandi autorite kavatsused oma kirjatöodes esitada suulist pärimust, põrkusid nad igal juhul kokku kirjandusliku maitse eelistuste ja traditsioonidega. Suulise teksti ülekanded kirjalikku vormi või ka rahvaluulest tõukunud töötlused (mugandused) tõid kaasa mitmeid tekstimuutusi. Niina Hämäläinen uuris selles kontekstis Elias Lönnroti koostatud kogumikku “Kanteletar” (1840), kus on kasutatud lüürilisi rahvalaule. Ta näitab, et külainimeste mõttemaailm oli selleaegsele raamatulugejale võõras, mistõttu suuline rahvaluurika tuli sõnastada lugejale arusaadavaks (Hämäläinen 2017: 173–174). Samalaadseid näiteid võib leida Kreutzwaldi kirjadest Schultz-Bertramile: ikka ja jälle kohtab neis arutelusid, millest nähtub kultuuritõlke keerulisus. Ühelt poolt on Kreutzwald hädas kriitikutega, kes nõuavad temalt rahvaehtsat eepost. Samas aga läheb rahvaluulest pärit väljenduslaad vastuollu nii seltskondlike tavade kui ka kirjandusliku maitsega. Kreutzwald ei saa kujutada näiteks regilauludest tuttavat väljal peetavate pidude kirjeldusi, sest see ei ole kultuuriliselt arusaadav neile, kes seda teksti loevad, kuna viimased käivad ballil, mida omakorda jällegi selleaegse suulise kultuuri viljelejad ei tundnud. (Vt Kreutzwald 1959: 38–41.) Teise maailmasõja järgses eesti folkloristikas tõusis rahvaluule ja kirjanduse seos nii institutsionaalselt kui ka uurimisparadigmast lähtuvatel põhjustel taas omal moel esile. Selleaegses teaduslikus käsitlustes seotakse folkloristika sünd rahvaluule tunnustamisega **poeetilise** loominguna. Näiteks rõhutab Vaina Mälk, et just Herder oli see, “kes 18. sajandi 70-ndatel aastatel tõstis tollal veel küllalt mõjusale klassitsistlikule, rahvapõlglikule kunstikäsitlusele vastukaaluks teravalt ja julgelt üles mõtte luule rahvalikust olemusest ja päritolust” (Mälk 1963: 17). Võib-olla on see akadeemiline raam üheks põhjuseks, miks eesti rahvaluuleteoreetiline keskustelu kinnistus pikaks ajaks (vähemalt 1980. aastateni) kirjandusteadusliku vaate külge, andmata ruumi teadusala tegeliku praktika lõimimisele teoreetilisse käsitlusse. Rahvusvaheliselt aga ilmnes, et mida enam uuriti rahvaluulet kirjanduse kaudu, seda enam kerkis ka esile küsimus, mille poolest kirjandus ja rahvaluule erinevad. Selle protsessi esiletulevamaid jooni võib näha suulisuse uuringutes: mida õieti tähendab see, et rahvaluule on suuline?

Suulisuse uuringud seostuvad näiteks 1970.–1980. aastatel esile kerkinud etnopoeetikaga, mille raames huvituti sellest, kuidas toimib poeetiline korrastatus suulises esituses, sealhulgas see, mida ei saa kirja panna, nagu pausid vm häälega seotud emotsioonid (Quick 1999; Webster & Kroskrity 2013). Samuti seostuvad suulisuse uuringutega meelepidamise või mäluga seotud küsimused. Folkloristikat on selles vallas oluliselt mõjutanud kreeka ja ladina keele

ning kultuuri uurija Milman Parry ja tema mõttejärglase Albert B. Lordi töö (Foley 1988: 41). Pühendudes 1930. aastatel “Iliase” ja “Odüsseia” uurimisele, suundus Milman Parry koos Albert B. Lordiga välitöödele tolleaegsesse Jugoslaavia kuningriiki Balkani poolsaarel. Välitöö eesmärgiks oli helisalvestada juba kirjas dokumenteeritud laule, et uurida, kuidas neid suulises esituses taasluuakse. Parry suri 1935. aastal, ent Albert B. Lord jätkas nii välitöid kui ka uurimust. Sellest tööst lähtub folkloristika klassikasse kuuluv raamat “The Singer of Tales” (1960), mis rajanes Lordi 1949. aastal Harvardi ülikooli võrdleva kirjanduse osakonnas kaitstud doktoriväitekirjal (Elmer 2013). Just need suulisuse uuringud (nt vormeliteooria) on aluseks folkloristide väidetele, kus tuuakse esile suulise rahvaluule loomisviiside erinevus kirjaliku teksti loomest. Ja ühtlasi põhjendatakse, miks ei sobi kirjanduse kujundkeele analüüsivõtted suulise rahvaluule uurimiseks. Jättes hetkel kõrvale vormeliteooria kaudu selgitatu ja selle võrdluse rööbiti toimunud suulise pärimusluule uurimisega – näiteks Eesti kontekstis on neid teemasid käsitlenud Liina Saarlo oma väitekirjas (Saarlo 2005) –, on oluline esile tuua, et suulisuse uuringud eeldavad teadusalade vahelist koostööd. Näiteks suulisuse teooria kujunemise ajaloo ülevaates rõhutab John Miles Foley selle teooria lähtumist filoloogias, millele lisandusid folkloristlikud välitööd⁹ (Foley 1988: 33). Vormeliteooriaga paralleelselt on jätkuvalt arutletud suulise pärimuse ja selle kirjapanekute omavaheliste seoste üle. Ilmneb, et mitte kõikide tekstide puhul ei saa kasutada välitööandmeid, samuti tuuakse esile loomeviiside (improviseerimine *versus* pähe õppimine) traditsiooniregioonide erinevusi Euroopas, nagu ka suulise kultuuri pärimustekstide pikkuse teema: näiteks on ilmnenu, et väide suulise kultuuri tekstide lühidusest ei pea paika jms (vt Mundal & Wellendorf 2008). Igal juhul on suulisuse uuringutes keskne see, et tegemist on mitmeid teadusalasid lõimiva aruteluga (erinevalt suulise kirjanduse käsitlest, kus rahvaluulet vaadeldakse kirjanduse kaudu).

Suuline ajalugu

Suulise kirjanduse kontseptsioon ärgitab omakorda küsima, kuidas selle taustal avaldub ajalooteadusest välja kasvanud uurimissuund suuline ajalugu. Kuigi suuline ajalugu ei ole uurimissuunana Eestis kuigi aktuaalne, on ka siin rahvaluule üks funktsioone olnud vahendada teavet rahvapärase minevikutõlgenduse kohta. Seda alustades Kreutzwaldi ja Hurda aegadest, läbides Eesti Kirjanduse Seltsi ajalootoimkonna ja Akadeemilise Ajaloo Seltsi tegevuse, lõpetades 1990. aastatel kujunema hakanud pärimusliku ajaloo uurimissuunaga.

Suulise ajaloo nimetuse ja uurimisviisi institutsionaalne algus on seostatav 1948. aastal Columbia ülikoolis Allan Nevise algatatud projektiga (Grele 1996: 64; Thomson 2007: 22). Ameerikast lähtuva suulise ajaloo kui ühe uurimisviisi enesemääratlus seostub intervjuudega ning vajadus sellise uurimisviisi järele lähtus tavaliste ajalooallikate puudumisest kas teatud ajalooperioodide või sündmuste uurimises või ka ühiskonna arengust tingitud olukorras, kus dokumenditüübid muutusid (Grele 2007: 12). Euroopa analoogiline uurimis-traditsioon on mõnevõrra teine (vrd nt Poola teadusruumis Kurkowska-Budzan 2014; Soomes Pöysä 2009). Kuigi mälestused ja rahvaluule on ajaloo uurimise eesmärgil kõneks olnud samavõrra kui suuline kirjanduski, ei ole suulise ajaloo mõiste Eestis märkimisväärselt rakendunud. (Õieti on see mõiste (*oral history*) tänapäevane katustermin, mis ühendab mitmete regioonide rahvapärase ajaloo uurimise traditsioone.) Pigem seostub eesti suulise ajaloo uurimise traditsioon mälestuste või ajaloolise traditsiooni mõistega.

Rahvaluule ja ajaloo omavaheliste seoste teema oli aktuaalne nii 19. sajandil (rahvaluule pakub vaate ajaloole rahva endi silme läbi) kui ka hiljem (kui folkloristid tegelesid ajaloosündmustest laulmise või jutustamise uurimisega). Kreutzwald kirjutab ennemuistsetest juttudest, “mis otse kui peeglist vana põlve rahva kueu üles näitab” (Kreutzwald 1861: 26). Jakob Hurt kasutas mõistet “rahvamälestused”: “Kõige vanemate ja tähtsamate tunnistuste hulka, mis ühe rahva elust ja ajaloost märku annavad, tulevad vaidlemata selle omad mälestused – rahvamälestused – arvata”, ütleb Hurt 1896. aastal muinasaja uurijate kongressil peetud kõnes (Hurt 1989: 75). Tema käsitlustele tuginesid nii kaasaegsed kui ka hilisemad rahvapärasest minevikuteadmusest huvitunud ajaloolased oma tegevuses.

Kuna Hurt kõneles tänapäeva mõistes rahvaluulest, võib küsida, mille poolest erinesid Hurda “rahvamälestused” nendest mälestustest, mille vastu ajaloolased huvi tundsid? Vastus peitub selles, kui kauget aega ühes või teises (vastavalt “rahvamälestustes” või “ajaloolises traditsioonis”) kirjeldati. “Rahvamälestuste” sünonüüm oli “vanavara”. Seda mõistet kasutab Hurt ka eelmainitud kõnes, rõhutades, et tegemist on nimelt “Eesti muinasaja varaga” – Hurda kogutud rahvaluule oli seega eelkristliku (muinasaja) ajaloo uurimise allikaks (Hurt 1989: 76). Samal ajal avaldab Ado Grenzstein ajalehes *Olevik* üleskutse saata talle mälestusi lähiajaloo-sündmustest – see valdkond toona rahvaluule alla ei kuulunud: “[...] Pühajärve sõjast, Mahtra tülist ja sarnas-test juhtumistest, niipalju kui vanad inimesed neist veel mäletavad jutustada” (Grenzstein 1898: 446). 1920.–1930. aastatest pärineb ulatuslik kogu ajaloolise traditsiooni üleskirjutustest (EKLA f 199 ja 200). Rahvaluule ja ajaloosündmustele tuginevad mälestused olid nii 19. sajandil kui ka 20. sajandi esimesel poolel erinevad valdkonnad, ometi on seoseid nende alade vahel alati märgatud

ja neid omal moel ka tõlgendatud (Jaago 2014). Folkloristliku uurimise objektiks on mälestused siis, kui neid käsitleda mitte niivõrd ajaloosündmuste, kuivõrd ajaloost jutustamise vaatepunktist.

Ent mis tingis ajaloolaste huvi folkloristika vastu?¹⁰ Selle põhjustas suulise ajaloo uurimisviisi kriitika, milles osutati mälestuste subjektiivsusele (Grele 2007: 12–13; Thomson 2007: 23). Kriitikud jõudsid järeldusele, et mälestused ei ole usaldusväärsed ajaloo uurimise allikad, kuna inimesed lisavad sinna fakte ja emotsioone, mis hämardavad sündmuste tegelikku kulgemist. Ühelt poolt nähtub, kuidas kirjakultuuri muster oli aluseks suulise kultuuri kirjeldamisele: intervjuud kui subjektiivsed allikad ei kohandu uurimiseks analoogiliselt objektiivseteks hinnatud kirjalikult fikseeritud dokumentidega. Ent samas tõstatas ka küsimus suulise kultuuri (või lihtsalt suulise esituse) eripärast: kuidas näha allikate subjektiivsuses mitte viga, vaid võimalust (Thomson 2007: 23; Heimo 2010: 42–44). Need teemad lähendasid suulise ajaloo uurijaid 1970.–1980. aastatel nii narratiivi- kui mälu-uurijatele (Lorenz 2013: 101–102). Suulise ajaloo uurimisviisi raames tõstatas 1970. aastatel suulisuse küsimuse Alessandro Portelli nüüdseks klassikaks saanud artiklis “What makes oral history different” (Portelli 2000). Ta osutas suulise ajaloo allikas – intervjuus – olemasolevatele andmetele, mis kirjas (või kirja panduna) ei avane (emotsioonide, pauside, hääle tooni ja tempo muutused ning nende omavaheline seos intervjuu vältel). See on analoogiline suulise teksti poeetilise korrastatuse küsimusega, mis on esil ka etnopoetikas. Suulisuse analüüsivõtteid (nagu pakub neid välja Portelli) võib tõsieluteemalistes intervjuudes taas ja taas kohata. Näiteks Gadi Benezer (2014: 34–36) loetleb trauma markereid (*trauma signals*) eluloolisel jutustamisel, tuues muuhulgas esile pausid, emotsioonide kontrolli kadumise, korduva esituse ja rõhutuse (mis on tõsieluloo suulises esituses tavaline), hääle muutused, aga ka pilgu jms, mis kirjalikus tekstis sellisena ei ilmne.

Eelnevast ekskursist võib näha, kuidas suuliste esituste kirjapanekud lähendavad need kirjakultuurile. See omakorda tõstatab 20. sajandi keskel ja eriti sajandi teisel poolel küsimuse allikate suulisuse eripärast, seda nii suulise kirjanduse kui ka suulise ajaloo kontekstis. Lõpuks on rõhutamisväärne tõik, et suulisuse uuringud on interdistsiplinaarse uurimise alaks.

Kokkuvõte

Tänapäeva folkloristika vaatepunktist kergitab suulisuse ja kirjalikkuse seos esile mitu küsimust: millega seoses tuuakse rahvaluule omadusena esile suulisus?; kuidas mõjutab suulise esituse kirjapanek seda, mida uuritakse või

mida uurida saab?; kuidas muutub suuliselt esitatud tekst selle kirjapanemise käigus? Need küsimused on esitatud sellisest teoreetilisest vaatepunktist, kus suulisus ei kuulu rahvaluule olemuslike tunnuste hulka. Pigem on suulisus üks rahvaluule esinemisviise kirjalike jm vormide kõrval.

Suulisuse ja kirjalikkuse vaheline seos on folkloristikas olemas selle teadusharu sünnist alates. Ilmnedes esmalt selleski, et suuliselt ringlev pärimus sai uurijatele kättesaadavaks rahvaluule kirjapanekute kaudu ja folkloristika algusajal oluliselt ka (ilu)kirjanduse vahendusel. Ühtlasi ilmnes, kuidas rahvaluule suulisus selles protsessis ka poeetilise keele mõttes taandus, sest rahvaluule kirjapanemisel, veel enam selle avaldamisel tuli silmas pidada kirjakultuurist lähtuvaid ootusi. Kirjapandu hakkas omakorda kujundama rahvaluule korrastamist ja sellest arusaamist kirjakultuurile omastest arusaamadest lähtudes. Samas, ja ühtlasi vastuoluliselt eelöeldule, rõhutati rahvaluule suulisuse printsiipi, et selle kaudu eristada rahvaluulet kirjandusest. Vastuolu taandub, kui mõista, et suulisuse nõue kehtestati mitte rahvaluule esituse, vaid päritolu, kirjapanemise eelse levikuvii si kohta. Mida enam hakati tegelema esitusega (sh loomisega esituse kaudu), seda enam lisandus küsimusi suulise kultuuri poeetika erijoontest.

Paralleelselt rahvaluule kirjapanemise ja folkloristika kujunemisega toimis rahvaluule seostamine nii kirjanduse kui ajaloo ga. Sellised kontseptsioonid nagu “suuline kirjandus” ja “suuline ajalugu” (“ajalooline traditsioon”) on esil, kui rahvaluules nähakse võimalust kompenseerida kirjanduse või ajaloodokumentide puudumist. Need kontseptsioonid lähtuvad kirjakultuuri eeskujudest. Ent mida enam märgatakse suuliste allikate iseseisvat eripära (ja samal ajal, mida enam taandus folkloristikas rahvaluule piiritlemine valmisoleva tekstina), seda enam hakatakse uurima esituse viise, sh suulisuse eripära, kuna selles nähakse omaette tõlgenduseks vm uurimisviisiks vajalikke kõnekaid andmeid. Suulisuse uuringud omakorda aga eeldavad teadusvaldkondade vahelist koostööd.

Kommentaariid

- ¹ Artikkel on seotud Eesti Haridus- ja Teadusministeeriumi rahastatava projektiga “Traditsioon, loovus ja ühiskond: vähemused ja alternatiivsed diskursused” (IUT 2-43).
- ² Olgu siinkohal rõhutatud, et suulisus ei olnud uurimispraktikas nii järjekindel nõue kui võiks seda eeldada rahvaluule definitsioonist.
- ³ Marleen Nõmmela (Metslaid) on taastanud Gustav Ränga 1920. aastatel tehtud välitööde terviklikkuse, kasutades selleks Eesti Rahva Muuseumi eraldiseisvaid kogusid (etnograafilised kirjeldused, välitööpäevikud, esemete ja fotokogu). Ilmneb, et sama välitöö materjalid jaotati muuseumi kogudesse vastavalt selleaegse uurimismaterjali korrastusviisile. “Tavaliselt Ränga välitöödel loodud allikad üksteisele ei viita, erandiks on vaid korjamis- ja inventariraamatud. Ristviitamise puudumine on põhjendatav ERM-i tollase välitööde kontseptsiooniga, mille järgi eri allikates nähti omaette väärtust. Välitööd tervikuna ei olnud muuseumi jaoks olulised” (Nõmmela 2007: 156). Analoogiline süsteem valitses ka rahvaluulearhiivis, kus materjali süstematiseerivates kartoteekides ja koopiamappides liigitati pärimustekstid tekstiliikide järgi (laulud, jutud jne) eeldusel, et see sobitub rahvaluule uurimisega.
- ⁴ Samalaadseid rõhutusi – koolihariduse puudumisele vaatamata oskas laulik lugeda, kusjuures tema lugemisvara hulka kuulusid nii vaimulik kirjandus kui ka ajalehed ja juhuslikult kättesaadavad ilmalikud raamatud, võib leida Kuusalu suurlauliku Mai Kravtsovi (1843–1933) elulookirjeldusest (Kokamägi 1957: 45–46).
- ⁵ Teave Karuse raamatukogu asutamise aasta kohta pärineb kodu-uurimuslikest töödest (vt nt Schröder 2003: 64).
- ⁶ Aasta varem, 1898. aastal ilmunud Karl August Hermannini “Eesti kirjanduse ajaloo” rahvaluule osa ei ole (Hermann 1898). Vt Hermannini ja Sanderi kirjandusülevaadete võrdlust: Hasselblatt 2016: 34–35.
- ⁷ Ühelt poolt Tõnu Sander eristab Kreutzwaldi “Kalevipoja” rahvaluulest, viidates eepose kriitikutele: eeposes ei ole piir “rahva “suu järel” truult üleskirjutatud” lugude ja Kreutzwaldi omaloomingu vahel selge. Teisalt tunnistab ta “Kalevipoja” siiski “Eesti rahva muistse mälestuste” põhjal valminud teoseks (Sander 1899: 29–30).
- ⁸ Lõuna-Euroopa rahvalaule ja esitusi uurinud Albert B. Lord kirjeldab lauluüleskirjutusi nimelt kui üht erilist esitussituatsiooni (*a special performance*), mis ei ole laulikule sugugi tavaline olukord, ent on mõistetav siiski kui üks konkreetne esitus loo esituste seerias (Lord 1997: 124).
- ⁹ Ingliskeelses kirjanduses kasutatakse siin antropoloogia (mitte folkloristlike välitööde) mõistet. See tuleneb teadusajaloolistest ja regionaalsetest erijoontest. Analoogilisi arenguid võib aga leida ka eesti teadusajaloost. Näiteks 1920.–1930. aastatel toimunud arutelu regilaulude skandeerimise teemadel. Kirja pandud laulutekstide uurimisest jõuti küsimuseni, kuidas laulik oma laule esitab: kas pigem skandeerides (s.o nt kolme- või viiesilbiliste sõnade laulmisel enam värsirõhke arvestades: **hulkusid unesulased**) või järgiti lauldes sõnarõhke (**hulkusid unesulased**). Ühtlasi kujunesid siis oluliseks allikaks laulu esituse kirjeldused. Selle teema toob arutellu Harald Paukson (1930), kes näitena tsiteerib Looe-Eestis laule kogunud Cyrillus Kreeki: “Laulik, kes skandeerib, on harilikult elava loomuga. Laulab hooga, sõnu paukuvalt rõhutades, jalaga õige kõvasti takti lüües, sageli peaga, ehk koguni terve kehaga järsult kaasa õõtsudes. Õõtsumine sünnib [“edasi-tagasi” või vasakule-paremale].

Mitteskandeeriija on vaipse iseloomuga. Laulu juures ei liiguta kätt ega jalga. Keha kõigub ringi kujuliselt. [...] Skandeeriija teab sageli ainult ühte, või kahte viisi, millega ta laulab kõik omad laulud. Helide ümberpaigutamine viisis on võimalik, kuna takt püsib alati muutumatult. Seega variandivaesed laulud. Mitteskandeerijatel samade viiside juures muutub viis õige tublisti (helide ümberpaigutamine ja taktivahetused); sagedasti leidub ühes laulus 3–8 varianti, mis laulu sõnade mõjul tekkinud. Skandeerijatel on nii kindel takt, et isegi sõnade etteütlemisel (ilma laulmata) skandeerivad. Skandeerijaid on suures enamuses. Mitteskandeerijaid leidub mõni üksik.” Harald Pauksoni käsitlest nähtub, et Cyrillus Kreek seab skandeerimise sõltuvusse lauliku temperamendist, Pauksoni materjal näitab pigem, et skandeeriva või mitte-skandeeriva esituse valikus on määrav laululiik. Herbert Tampere (1937) lähtub küsimusest, miks annavad ühe ja sama allika põhjal, kuid erineva suuna meetoditega tehtud tööd vastupidiseid tulemusi ja näitab, et “kabinetiteadlaste” tulemused rajanevad Lääne-Euroopa normatiivsele poetikale, mis ei peegelda tekstide elu väljaspool arhiivi (nn loomulikus esitusolukorras). Ta leiab, et on vaja uut lähenemisviisi ja uusi meetodeid, milleks tema pakub eksperimentaalse foneetika ja võrdleva muusikateaduse.

- ¹⁰ Õieti on tegemist ajaloolaste huviga jutustuslikkuse vastu, ent suulise ajaloo uurija Alessandro Portelli mainib nimelt seost minevikust jutustamise seismise organiseerituse ja folkloori vahel (Portelli 2000: 66).

Allikad

EAA.1224.1.156 – Rahvusarhiiv, EELK Lihula kogudus. Personaalraamat 1841–1858.

EKLA f 199 – Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv, Akadeemilise Ajaloo Seltsi stipendiaatide aruanded (1922–1938).

EKLA f 200 – Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv, Eesti Kirjanduse Seltsi ajaloo toimkonna stipendiaatide aruanded (1923–1933).

EKLA ÕES – Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv, Õpetatud Eesti Seltsi kogu (1838–1950).

H II 2 – Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv, Jakob Hurda käsikirjaline rahvaluulekogu: “Vanad laulud. Rahva suust üles tähendanud Jaani kuul 1889 M. Ostrow, studmed., Oskar Kallas, studphil. Märjamaa, Vigala, Karuse, Lihula, Hanila, Hageri”.

Kirjandus

Anderson, Walter 1937. *Kettenbriefe in Estland*. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 7. Tartu: K. Mattiesen.

Anttonen, Pertti 2005. *Tradition through Modernity. Postmodernism and the Nation-State in Folklore Scholarship*. Studia Fennica: Folkloristica 15. Helsingi: Finnish Literature Society.

- Apo, Satu 1994. Soome rahvaluule. Laitinen, Kai. *Soome kirjanduse ajalugu*. Tallinn: Vagabund, lk 17–87.
- Bauman, Richard 2012. Performance. Bendix, Regina & Hasan-Rokem, Galit (toim). *A Companion to Folklore*. Chichester: Wiley-Blackwell, lk 94–118 (doi: 10.1002/9781118379936.ch5).
- Ben-Amos, Dan 2009 [1971]. Folkloori defineerimine konteksti kaudu. Ben-Amos, Dan. *Kommunikatsioon ja folkloor*. Sator 9. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus; Eesti Folkloori Instituut, lk 9–26.
- Benezer, Gadi 2014 [1999]. Trauma signals in life stories. Rogers, Kim Lacy & Leydesdorff, Selma & Dawson, Graham (toim). *Trauma and Life Stories: International perspectives*. London, New York: Routledge, lk 29–44.
- Beyer, Jürgen 2003. Ajalooline jutu-uurimine. Jaago, Tiiu & Kõresaar, Ene (toim). *Pärimus ja tõlgendus. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 81–93.
- Bronner, Simon J. (toim) 2006. *Encyclopedia of American Folklore*, Vol. 1–4. London & New York: Routledge.
- Bronner, Simon J. 2016. Toward a Definition of Folklore in Practice. *Cultural Analysis* 15 (1), lk 6–27 (http://socrates.berkeley.edu/~caforum/volume15/vol15_bronner.html – 28. september 2017).
- Bronner, Simon J. 2017. *Folklore: The Basics*. London & New York: Routledge.
- Dundes, Alan 2002 [1977]. Kes on rahvas? Alan Dundes. *Kes on rahvas? Valik esseid folkloristikast*. Tallinn: Varrak, lk 11–32.
- Eesti rahvalaulud 1932 = Eisen, Matthias Johann & Kallas, Oskar & Alava, Vihtori & Anderson, Walter & Grünthal-Ridala, Villem & Krohn, Kaarle & Loorits, Oskar & Päss, Elmar (toim). *Eesti rahvalaulud dr. Jakob Hurda ja teiste kogudest. Teine köide*. Eesti Kirjanduse Seltsi toimetused 21. Monumenta Estoniae Antiquae V. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Elmer, David 2013. The Milman Parry Collection of Oral Literature. *Oral Tradition* 28 (2), lk 341–354 (http://journal.oraltradition.org/files/articles/28ii/20_28.2.pdf – 9. oktoober 2017).
- Finnegan, Ruth 2012 [1970]. *Oral Literature in Africa*. World Oral Literature Series. Volume 1. United Kingdom, United States: Open Book Publishers (<https://archive.org/details/OralLiteratureInAfrica> – 9. oktoober 2017).
- Foley, John Miles 1988. *The Theory of Oral Composition. History and Methodology*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.
- Frog & Koski, Kaarina & Savolainen, Ulla 2016. At the Intersection of Text and Interpretation: An Introduction to Genre. Koski, Kaarina & Frog & Savolainen, Ulla (toim). *Genre – Text – Interpretation: Multidisciplinary Perspectives on Folklore and Beyond*. Studia Fennica: Folkloristica 22. Helsinki: Finnish Literature Society, lk 17–43.

- Gabbert, Lisa 1999. The "Text/Context" Controversy and the Emergence of Behavioral Approaches in Folklore. *Folklore Forum* 30 (1/2), lk 119–128.
- Goody, Jack 2005 [1977]. *Metsiku mõtlemise kodustamine*. Tallinn: Varrak.
- Grele, Ronald J. 1996. Directions for Oral History in the United States. Dunaway, David K. & Baum, Willa K. (toim). *Oral History: An Interdisciplinary Anthology*. 2. ed. Walnut Creek, London, New Delhi: Altamira Press, lk 62–84.
- Grele, Ronald J. 2007. Reflection on the Practice of Oral History: Retrieving what we can from an earlier Critique. *Suomen Antropology* 4, lk 11–23 (<http://oralhistoryseminar.pbworks.com/w/file/fetch/51790698/Reflections%20on%20the%20Practice%20of%20Oral%20History.pdf> – 9. oktoober 2017).
- Greutzstein, Ado 1898. Kirjakogu. *Olevik* 12.V, nr 19, lk 446 (<http://dea.nlib.ee/fullview.php?frameset=3&showset=1&wholepage=keskmine&pid=s1227727&nid=113419&on=0> – 9. oktoober 2017).
- Hasselblatt, Cornelius 2016 [2006]. *Eesti kirjanduse ajalugu*. Tallinn & Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Heimo, Anne 2010. *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnat osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. Helsingi: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hermann, Karl August 1898. *Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani*. Järjev/Tartu: K. A. Hermann (<http://www.digar.ee/arhiiv/et/kollektsioonid/20746> – 9. oktoober 2017).
- Honko, Lauri 1990. Folkloreprosessi. *Sananjalka* 32, Suomen Kielen Seuran vuosikirja, lk 93–122. [Eesti keeles: Lauri Honko 1998. Folklooriprotsess. *Mäetagused* 6, lk 56–84, <http://www.folklore.ee/tagused/nr6/honko.htm> – 9. oktoober 2017, doi: 10.7592/MT1998.06.honko].
- Hoppál, Mihály 2004. Õnnetoov kettkiri. Kõiva, Mare (toim). *Meedia. Folkloor. Mütoloogია. Tänapäeva folkloorist* III. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi rahvausundi töörühma väljaanne, lk 320–338.
- Hurt, Jakob 1989. Kõne Eesti vanavara korjamisest muinasaja uurijate kongressil Riias Augusti kuus 1898. *Mida rahvamälestustest pidada*. Artiklite kogumik. Koostanud Ülo Tedre. Tallinn: Eesti Raamat, lk 75–90.
- Hämäläinen, Niina 2017. Emotional Transpositions: Interpreting Oral Lyric Poetry. *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 67, lk 171–198 (doi: 10.7592/FEJF2017.67.hamalainen).
- Jaago, Tiiu 1999. Rahvaluule mõiste kujunemine Eestis. *Mäetagused* 9, lk 70–91 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr9/pdf/rhl.pdf> – 9. oktoober 2017, doi: 10.7592/MT1999.09.rhl).
- Jaago, Tiiu 2008. Ruumi kujutamine eluloos: küsimus tõsielujutustuse žanrist. Jaago, Tiiu & Kõresaar, Ene (toim). *Ruumi loomine. Artikleid keskkonna kujutamisest tekstides*. Studia Ethnologica et Folkloristica Tartuensia 11. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 99–119.

Jaago, Tiiu 2010. Mälestuste kogumisprotsessis loodud tekstide žanrilisus. 1905. aasta sündmuslugude näitel. *Methis* 5/6. Omaelulookirjutuse erinumber, lk 159–175 (<http://ojs.utlib.ee/index.php/methis/article/view/526> – 9. oktoober 2017, doi:10.7592/methis.v4i5-6.526).

Jaago, Tiiu 2014. Rahvaluule, ajalugu ja “pärimuslik ajalugu”. *Keel ja Kirjandus* 6, lk 418–435 (<http://kjk.eki.ee/ee/issues/2014/6/506> – 9. oktoober 2017).

Jaago, Tiiu 2015. Ann Külml ja Lihula regilaulud. Mandel, Mati (toim). *Vana-Läänemaa ajaloo radadel* III. Lugusid Lihula kandi minevikust. Lihula: MTÜ Keskaegne Lihula, Vana-Läänemaa Ajaloo Selts, lk 41–54.

Järv, Ants 2001. Esiajaloo rahvakultuurist. Rahvaluule. Annus, Epp & Epner, Luule & Järv, Ants & Olesk, Sirje & Süvalep, Ele & Velsker, Mart. *Eesti kirjanduslugu*. Tallinn: Koolibri, lk 18–22.

Kallas, Oskar 1926. Algsõnaks. Eisen, Matthias Johann & Kallas, Oskar & Alava, Vihtori & Anderson, Walter & Grünthal-Ridala, Villem & Krohn, Kaarle & Loorits, Oskar & Päss, Elmar (toim). *Eesti rahvalaulud dr. Jakob Hurda ja teiste kogudest* I. Eesti Kirjanduse Seltsi toimetused 21. Tartu: Tartu Kirjanduse Selts.

Kalmre, Eda 2017. “Jälle uudist, mis on uus ...” Rahvalik ballaad ja jutud Sambla Anust. *Keel ja Kirjandus* 3, lk 197–210 (<http://kjk.eki.ee/ee/issues/2017/3/901> – 9. oktoober 2017).

Kokamägi, Hilja 1957. *Mai Kravtsov*. Diplomitöö. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas, diplomitöö nr 39.

Kreutzwald, Friedrich Reinhold 1861. *Sippelgas*. Teine jagu. Tartu: H. Laakmann.

Kreutzwald, Friedrich Reinhold 1959. *Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus* IV. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Kurkowska-Budzan, Marta 2014. “Ajaloo tunnistaja” ehk Poola suulise ajaloo spetsiifika. *Mäetagused* 56, lk 21–38 (http://www.folklore.ee/tagused/nr56/kurkowska_budzan.pdf – 9. oktoober 2017, doi: 10.7592/MT2014.56.kurkowska_budzan).

Kuutma, Kristin 2010. Mõistete konstrueerimisest teadmuse loomiseni. *Keel ja Kirjandus* 8–9, lk 687–702 (<http://keeljakirjandus.eki.ee/Kuutma%20687-702.pdf> – 9. oktoober 2017).

Kõiva, Mare 1993. Õnnel pole hinda. Kõiva, Mare & Vissel, Anu (toim). *Koolipärimus*. Pro Folkloristica I. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 12–15 (<http://www.folklore.ee/era/nt/PF1/> – 9. oktoober 2017).

Laagus, Aino 2009 [1973]. Situatsioonianalüüsist folkloristikas. *Mäetagused* 43, lk 113–124 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr43/laagus.pdf> – 9. oktoober 2017, doi: 10.7592/MT2009.43.laagus).

Laugaste, Eduard 1963. *Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu. Valitud tekste ja pilte*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Laugaste, Eduard 1970. Alexander Heinrich Neusi osa eesti rahvaluuleteaduse ajaloos. *Tartu Riikliku Ülikooli toimetised* 259. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, lk 95–146.

- Laugaste, Eduard 1986. *Eesti rahvaluule*. 3. parandatud ja täiendatud trükk. Tallinn: Valgus.
- Lawson, Francesca R. Sborgi 2010. Rethinking the Orality-Literacy Paradigm in Musicology. *Oral Tradition* 25 (2), lk 429–446 (<http://journal.oraltradition.org/issues/25ii/lawson> – 9. oktoober 2017).
- Liljewall, Britt 2013. Recollections of Reading and Writing. Another Picture of Swedish Literacy. Kusmin, Anna & Driscoll, M. J. (toim). *White Field, Black Seeds. Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth Century*. Studia Fennica: Litteraria 7. Helsingi: Finnish Literature Society, lk 30–39.
- Lintrop, Aado 2016. *Loomisaja laulud. Uurimusi eesti rahvalaulust*. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused. Commentationes Archivi Traditionum Popularium Estoniae 35. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.
- Lord, Albert B. 1997 [1960]. *The Singer of Tales*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press.
- Lorenz, Chris 2013. Ajalugu ja teooria. *Tuna. Ajalookultuuri Ajakiri* 4 (61), lk 94–107.
- Mulholland, James 2009. James Macpherson's Ossian Poems, Oral Traditions, and Invention of Voice. *Oral Tradition* 24 (2), lk 393–414 (<http://journal.oraltradition.org/issues/24ii/mulholland> – 9. oktoober 2017).
- Mundal, Else & Wellendorf, Jonas (toim) 2008. *Oral Art Forms and their Passage into Writing*. Kopenhaagen: Museum Tusculanum Press.
- Mälk, Vaina 1963. *Eesti Kirjameeste Seltsi osa eesti folkloristika arengus*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Neus, Alexander Heinrich 1850. *Ehstnische Volkslieder. Urschrift und Uebersetzung I*. Reval: Kluge und Ströhm.
- Nõmmela, Marleen 2007. *Etnograafiks kujunemine: Gustav Ränga välitööpraktika 1920. aastatel*. Studia Ethnologica et Folkloristica Tartuensia 10. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Org, Andrus 2017. *Eesti ulmekirjanduse žanrid ja nende poeetika*. Dissertationes Litterarum et Contemplationis Comparativae Universitas Tartuensis 16. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Paukson, Harald 1930. Meie rahvalaulu ettekande-rütmist. *Looming* 4, lk 433–448.
- Paškevica, Beata 2016. Läti rahvalaulud Johann Gottfried Herderi kogus. *Mäetagused* 65, lk 55–66 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr65/pashkevica.pdf> – 9. oktoober 2017, doi: 10.7592/MT2016.65.pashkevica).
- Portelli, Alessandro 2000 [1979]. What makes oral history different. Berks, Robert & Thomson, Alistair (toim). *The Oral History Reader*. London, New York: Routledge, lk 63–74.
- Pöysä, Jyrki 2009. Kogumisvõistlused pärimusliku ajaloo uurimises. *Mäetagused* 43, lk 39–60 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr43/poysa.pdf> – 9. oktoober 2017, doi: 10.7592/MT2009.43.poysa).

- Quick, Catherine S. 1999. Ethnopoetics. *Folklore Forum* 30 (1/2), lk 95–105.
- Roll, Tiiu 1992. Regilaulu poeetika käsitlusi Eestis 19. sajandil. Järv, Ants & Merilai, Arne & Roll, Tiiu (toim). *Eesti rahvaluule käsitlusi. Töid eesti filoloogia alalt*. Tartu Ülikooli toimetised 943. Tartu: Tartu Ülikool, lk 45–60.
- Rosenplänter, Johann Heinrich 1818. *Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache* XI. Pernau, Reval, Riga Dorpat: [Rosenplänter], Bornwasser, Hartmann. Meinshausen.
- Rüütel, Ingrid 1987. Folkloor ja tänapäeva kultuur. *Kultuur ja Elu* 5–6, lk 11–15, 18–22.
- Saarlo, Liina 2005. *Eesti regilaulude stereotüüpiast. Teooria, meetodid ja tähendus*. Dissertationes Folkloristicae Universitatis Tartuensis 5. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus (<http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/838/saarlo.pdf;jsessionid=9FC691BFBFD5B56298BAD1E2D7B92566?sequence=5> – 10. oktoober 2017).
- Sander, Tõnu 1899. *Eesti kirjanduse ajalugu*. I jagu. Rahvaluule. Jurjev (Tartu): K. Sööt.
- Savolainen, Ulla 2016. The Genre of Reminiscence Writing. Koski, Kaarina & Frog & Savolainen, Ulla (toim). *Genre – Text – Interpretation: Multidisciplinary Perspectives on Folklore and Beyond*. Studia Fennica: Folkloristica 22. Helsingi: Finnish Literature Society, lk 203–231.
- Schröder, Mai 2003. Jätnud jälje Hanila ja Karuse kultuurilukku. Vesker, Laine (toim). *Viljariik. Hanila ja Karuse ajalooradadel* II. Hanila: Hanila Muuseumi Selts, August Tampärgi nimeline Hanila Muuseum, lk 54–73.
- Seljamäe, Elo-Hanna 2005. Kettkirjadest folkloristikast ja folkloriste otsimas. Hiimäe, Mall & Labi, Kanni (toim). *Aega otsimas*. Pro Folkloristica XII. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 139–150.
- Tampere, Herbert 1937. Eesti vana rahvalaulu rütmiprobleemidest. *Looming* 2, lk 190–198.
- Tedre, Ülo 1998. Rahvaluule. Viires, Ants & Vunder, Elle (toim). *Eesti rahvakultuur*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 545–587.
- Tedre, Ülo 2003. *Eesti mees ja tema sugu XIX sajandi Eesti lõppriimilises rahvalaulus*. Tallinn & Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Thomson, Alistair 2007. Eine Reise durch das Gedächtnis unserer Bewegung: Vier paradigmatische Revolutionen in der Oral History. *BIOS: Zeitschrift für Biographieforschung, Oral History und Lebensverlaufsanalysen*. Sonderheft. 20. Jg., lk 21–29.
- Toomeos-Orglaan, Kärri 2015. Mida setod lugesid? “Kirjaoskamatud” setod kirjakultuuri mõjuväljas. *Keel ja Kirjandus* 8–9, lk 603–622 (<http://kjk.eki.ee/ee/issues/2015/8-9/685>. – 10. oktoober 2017).
- Vahtramäe, Ell 2003. Rahvajutud ja raamatujutud. Suulise ja kirjaliku kultuuri lõikumiskoht kui väljakutse folkloristikale. Jaago, Tiiu & Kõresaar, Ene (toim). *Pärimus ja tõlgendus. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 104–116.

Valk, Ülo 2005a. Mis on rahvaluule? Valk, Ülo & Metsvahi, Merili (koost). *Regivärsist netinaljadeni. Sissejuhatus rahvaluulesse*. Tallinn: Koolibri, lk 9–12.

Valk, Ülo 2005b. Establishment of the Estonian Folklore Collections and the Concept of Authenticity. Schmitt, Christoph (toim). *Volkskundliche Großprojekte. Ihre Geschichte und Zukunft*. Rostocker Beiträge zur Volkskunde und Kulturgeschichte. Münster, New York, München, Berlin: Waxmann Verlag GmbH, lk 33–38.

Valk, Ülo 2015. Kui muistendist saab fiktsioon. *Keel ja Kirjandus* 8–9, lk 541–555 (<http://kjk.eki.ee/ee/issues/2015/8-9/681> – 10. oktoober 2017).

Võsu, Ester 2008. Etendus/esitus. Jaago, Tiit (toim). *Argikultuuri uurimise terminoloogia e-sõnastik*. Tartu: Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule osakond (<http://argikultuur.ut.ee> – 10. oktoober 2017).

Webster, Anthony K & Kroskrity, Paul V. 2013. Introducing Ethnopoetics: Hymes's Legacy. *Journal of Folklore Research* 50 (1–3), lk 1–10 (doi: 10.2979/jfolkrese.50.1-3.1).

Summary

Orality in the era of written culture

Tiit Jaago

Assistant Professor

Department of Estonian and Comparative Folklore

Institute of Cultural Research, University of Tartu

tiit.jaago@ut.ee

Keywords: folklore, oral and written in folklore research, oral history, oral literature

The article focuses on the question of the orality and literacy of folklore on the example of Estonian folklore research. When folklore is defined in academic and popular-science papers, its orality has a significantly more prominent role than in practical studies. For instance, in the period when folkloristic standpoints were modernised in the 1930s, orality was a requisite in the definition of folklore. At the same time, folklorists also studied the written forms of folklore (e.g. works by Walter Anderson). When assessing the authenticity of earlier folk songs and tales, the decisive aspect was the oral origin and spread of the texts. However, older folk songs as well as folk tales were mostly written down in the era when the performers of these songs or tales were literate. It was common that newer folk songs spread in writing, but researchers nevertheless used them to the same extent as archival texts that had been written down based on oral performance. They argued that the texts which were spread in manuscript songbooks could also be performed orally, and this justified their treatment as folklore even though they were written texts.

In parallel with the development of folkloristics, the question of the relationships of folklore and literature and folklore and (oral) history has continuously been on the agenda. In both cases, folklore opens up from the viewpoint of written culture. The

topic of the orality and literacy of folklore also emerges in connection with the recording of oral performances, as well as creating and organising archives of manuscripts. It similarly extends to research: written records of oral presentations were analysed, using the methods for the analysis of written texts.

In the second half of the 20th century, however, the question of the orality of oral sources was increasingly raised. In these cases, orality is important from the aspect of performance and the creative process, differently from the earlier notion, which saw the oral creation, origin, and spread as the prerequisite of folklore. It is also significant that orality studies are interdisciplinary (involving, for example, the research methods of linguistics, anthropology, history, etc.).

Kirillitsas kirja pandud seto *jutusõ*¹

Kärri Toomeos-Orglaan

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi nooremteadur,
Tartu Ülikooli kultuuriteaduste ja kunstide instituudi doktorant
karri@folklore.ee

Teesid: Jakob Hurda kogus paikneb käsikiri, mis sisaldab kirillitsas kirja pandud seto laule ja jutte. Tekstid selles 1887. aastal saadetud käsikirjas moodustavad erinevaid keeli (eesti, vene, seto) ja kirjasüsteeme (kirillitsa, ladina) hõlmava koosluse. Kirillitsas kirja pandud setomurdelised tekstid pärinevad kahelt seto mehelt – Stepan Dimitrjevilt ja munk Arkadilt (Andrei Jakovlev). Teadaolevalt on tegemist esimeste seto soost üleskirjutajatega. Nii sel ajal kui ka hiljem on seto pärimust jäädvustanud ning vahendanud peamiselt Eesti ja Soome uurijad ning kogujad. Setod ise hakkasid oma pärimust kirja panema alles 1920. aastatel.

Stepan Dimitrjevi ja munk Arkadi käsikirjad saatis Hurdale Jüri Truusmann, kes oli sel ajal Eesti Kirjameeste Seltsi abipresident ja väliskirjanduse tsensor. Truusmann saatis Hurdale ka oma vene keeles kirja pandud seto muinasjuttude käsikirja ja mõned setomurdelised lauluüleskirjutused. Stepan Dimitrjevi kiri Truusmannile ja Truusmanni kirjad Hurdale moodustavad nende käsikirjade konteksti.

19. sajandi lõpus oli enamik setodest kirjaoskamatud, sellest ajast domineerib ettekujutus setodest kui kirjaoskamatust rahvast. Ometi leidis mitmeid setosid, kes olid käinud kohalikus koolis ja omandanud venekeelse kirjaoskuse. Sellega kaasnenud sotsiaalne mobiilsus ja kaksikidentiteet võib olla põhjuseks, miks setodest kirjaoskajad on seto kultuuri ning pärimuse uurijate vaateväljast seni kõrvale jäänud. Suulist kultuuri esindava rahva kirjakultuurile üleminemise protsessi uurimise kontekstis on nende kirjalik pärand hindamatu väärtusega.

Kirjakultuuri uurimise seisukohalt on oluline pöörata tähelepanu ka neile kirjutajatele, kellele kirjutamine ei olnud igapäevane tegevus. Stepan Dimitrjevi ja munk Arkadi käsikirjade esiletõstmisega tahan osutada sellele, et kirjaoskamatus iseloomustab vaid ühte (olguigi suuremat) osa setodest, kelle kõrval tuleks tähelepanu pöörata ka neile, kes olid kirjaoskajad. Nende kahe seto mehe üleskirjutused annavad ettekujutuse sellest kirjakultuurilisest ruumist, milles setod 19. sajandil paiknesid.

Märksõnad: Jüri Truusmann, kirjakultuur, mitmekeelsus, munk Arkadi, seto pärimus, Stepan Dimitrjev

Jakob Hurda "Setukeste laulude" (1904) ilmumisest alates on seto pärimusest huvitunute teadmuses munk Arkadi² kirillitsas kirja pandud setokeelsed laulud. Neile lauludele osutab Hurt ka väljaande eessõnas:

Üks laulude üleskirjutaja – munk Arkadi Petseri kloostrist – on omad laulud Vene keele pookstavidena kirjutanud. Need olen mina niisama ka trüki pannud, muutmata otse nõnda, kui nad mulle kätte on saadetud. See olgu ja jäägu tunnistuseks sest, kudas Setukezed ise oma lauluzid kirja panevad, kui nad kirjutada oskavad. Nimetatud auuväärt munk on ise Setu rahva laps, Seretsova külast pärit. (Hurt 1904: XI)

Laulude originaaltekstid asuvad Hurdale saadetud käsikirjalise materjali hulgas (H I 3, 601/10).

Mind huvitav materjal koosneb õigupoolest mitmest käsikirjast, mis on paigutatud teistest samas köites asuvatest üleskirjutustest eraldi puhaste vahelehtede raamistusse (vt H I 3, 589/621). Esimene neist sisaldab kirillitsas kirja pandud setokeelseid jutu- ja laulutekste. Lähemal vaatlusel selgub, et tegemist on kahe isiku poolt kirja pandud tekstidega. Teine on venekeelne käsikiri, mille lõpus on veel üks eestikeelne muinasjututekst. Kõik nimetatud käsikirjad on Hurdale saadetud 1887. aastal Setomaalt.

Sel aastal oli Hurt teinud üleskutse, kus andis teada koostamisel olevast "Setu-raamatust" ja palus Võru- ja Tartumaa "suguvendadel", kes setodega rohkem kokku puutunud, panna kirja, mida nad setode kohta teavad.

Setuvendi on küll vähe aru järele, aga Eesti muinasaja tundmiseks on nemad kõigist Eestlastest kõige tähtsamad. Nad on tänase päevani pea puutumata jäänud kõigist koolitarkusest ja koduõpetusest, vaimulikust ja ajalikust. Kõik vaimuvõitlemised ja eluliikumised, mis muidu Euroopas vägevaste ilmunud ja ka Eestirahva kohta palju mõjunud, on neist tundmata ja teadmata mööda läinud. Setukesed on kõige vähemalt paarsada aastat vanema järje pääl kui teised Eestlased. Nende elus ja olus, usus ja arvamistes, kombetes ja pruukides, meeles ja keeles on üliväga palju vana kraami. Eesti vana aja tundmiseks on nemad kõige tähtsam hallikas. Sellepärast on üks iseäraline "Setu-raamat", kus kõigist praegu tähendatud asjadest sügavamalt seletust tehakse ja aru antakse, kõigiti tähtis ja tarviline. (Hurt 1887)

Pihkva kubermanguga piirnevatest Liivimaa kihelkondadest pärit potentsiaalsete kogujate poole pöördub Hurt küllap selleks, et leida mitte ainult murdetundjaid, vaid ka kirjaoskajaid, keda setode endi hulgas oli 19. sajandi lõpukümnenditel võrdlemisi vähe. 1897. aasta ülevenemaalise rahvaloenduse andmetel oli talurahva kirjaoskus Pihkva kubermangus teiste Balti provintside-

ga võrreldes madal, 12,1% (Karjahärm 1998: 51), setode hulgas oli kirjaoskajaid veelgi vähem – 7,6% (Jääts 1998: 30).³

Peamiselt just kirjalikele allikatele toetuva ajaloo ja kultuuri uurimise vaatepunktist on kirjaoskuse puudumist võrreldud “kõnevõime puudumisega” (Weber 1976). Mitmed uurijad on juhtinud tähelepanu sellele, et “teiste” poolt kirjeldatud rahvast on enamasti käsitletud anonüümse ning “vaikiva massina”, kelle hää l kõlab üksnes vahendajate suu läbi (vt Lyons 2013: 19; Kalkun 2011: 14–15).

Vastukaaluks “teiste” ning üldjuhul ka eliidi poolt vahendatud kultuuri-kirjeldusele on hakatud otsima allikaid, mis võimaldaksid seni anonüümse massina kujutatud rahva hulgast tõsta esile isikuid, kelle elu ja tegevuse kaudu saaks heita pilku rahva igapäevaellu ja anda neile tagasi nende hää (Lyons 2013: 19). Ühe võimaluse selliseks vaatluseks annab ajaloo ja kultuuri uurimisel kasutust leidnud lähenemisviis, mille vaatepunkt on nihkunud eliidilt ja selle poolt loodud kultuurikirjelduse uurimiselt sotsiaalse hierarhia madalamatele astmetele. Sellise “altpoolt” lähtuva käsitluse (*history from below*) üheks aluseks on kirjutamine “rohujuure tasandil” (*writings from the grassroots*), mis pöörab tähelepanu väheste kirjutamiskogemusega ja avalikkusele mittetuntud isikute poolt kirjutatud allikatele (Kauranen 2013: 22). Sama lähenemisviisi on Eestis ja Soomes rakendatud näiteks suulise ajaloo (*oral history*) uurimisel, kus oluliste ajaloosündmuste kirjeldamisel on esile tõstetud selles osalenud “tavaliste”⁴ inimeste isiklikku kogemust (Peltonen 2003: 177–178; vt Eesti kohta nt Kõresaar 2003: 61–76; Jaago 2003: 191–210). Martin Lyons toobki meetodi põhiväärtusena välja üksikisiku kogemuse väärtustamist, isikliku ja privaatsuse hääle otsimist suure kogukonna seest ning agentsuse andmist kirjutajale (Lyons 2013: 14; vt ka artiklikogumikke Kuismin & Driscoll 2013; Laitinen & Mikkola 2013).

19. sajandil kasvas kirjutamise ja lugemise oskus kogu Euroopas, iseäranis protestantlikes maades, kus vaimuliku kirjanduse lugemine oli osa haridusest ja religioosset tegevusest. Selle käigus tekkis kirjutava eliidi kõrvale uus sotsiaalne rühm – kirjutav (liht)rahvas, kelle oskused võimaldasid luua uusi töökohti mitmesuguste ametkondade juures (nt vallakirjutaja), mis omakorda andis võimaluse sotsiaalseks mobiilsuseks.

Kaisa Kauranen on lähemalt uurinud seda, mis oli rahva kirjutamistegevuse põhilisteks motiivideks 19. sajandi Soomes. Üheks ajendiks oli talupidamisega seotud arvepidamine (maksud, laenud jms). Religioossetel motiividel loeti ja kopeeriti vaimuliklike tekste. Osa kirjutajaid tundis aga vajadust osaleda avalikus kirjaruumis ja luua ühiskonda mõjutavaid tekste, selleks andis hea võimaluse ajalehtedele kaastöö kirjutamine. Eraldi motiivina on välja toodud kirjade kirjutamist, mille eesmärk oli lähedastega kontakti loomine

ning hoidmine (nt sõdurid, vangid, ümberasunud). Rahvast on kirjutama ajendanud ka lihtsalt kirjutamisambitsioon ja soov jätta endast kirjalik jälg, sellest annavad tunnistust mitmesugused ilukirjanduslikud tekstid ja päevaraamatud. Samuti on üheks kirjutamise põhjuseks olnud mitmesugused rahvapärimuse ja sõnavara kogumise aktsioonid. Algselt haritud kirjutajatele suunatud ajalehepöördumised leidsid ootamatult laia vastukaja ja üleskirjutusi saatsid ka need, kellele kirjutamine ei olnud igapäevane tegevus. (Kauranen 2013: 39–50.)

Pärimustekstide kirja panemist lähemalt uurinud Kati Mikkola toob välja, et mõned kirjutajad on tunnistanud soovi jätta endast kirjalik jälg, teisi on kannustanud kirjanduslik ambitsioon (Mikkola 2013: 354–357). Eesti materjali põhjal lisab Katre Kikas, et rahvaluule kogumistöö organiseerimine ajakirjanduse vahendusel, nagu tegi seda Jakob Hurt, andis igale kogujale võimaluse osaleda ka avalikus kirjaruumis (Kikas 2017: 273). Seega pakkus ainuüksi rahvaluule kogumine tavakirjutajale mitmeid kirjutamisvajaduse rahuldamise võimalusi.

Hurda korrespondentideks olid enamasti talurahva hulka kuuluvad kirjutajad. Oluline on siinjuures meeles pidada, et Hurda kogumistöö kulges venestamise ajal, mis tähendas muuhulgas venekeelset kooliharidust. Vene keel oli riigikeel ning ametliku asjaajamise keel. Saksa keel toimis nii äri- kui teaduskeelena, eesti keelt ja selle murdeid kasutati peamiselt vaid suhtluskeelena (Jansen & Saari 1999: 240–249). Seetõttu oli enamikule korrespondentidest eesti keeles kirjutamine võõras, see ei kuulunud nende igapäevategevuste juurde. Näiteks vabandab Helene Maasen vähese emakeeles kirjutamise oskuse pärast, mille ta on omandanud iseseisvalt (Kikas 2017: 280). Selle taustal asetub Hurda eesti- ja murdekeelsust esile tõstev kogumistöö ideoloogiliselt ametlikust, institutsionaliseeritud kirjalikkusest väljapoole. Nii võib toonast rahvaluulekogumist tervikuna käsitleda rohujuuretasandil kirjutamise kontekstis.

Mitte-eliiti kuuluvate inimeste kirjapanekud annavad võimaluse uurida valdavalt kirjaoskuseta ja seega peamiselt suulist kultuuri esindava rahva kirjakultuuristumist. Kirjalikule kultuurile ülemineku protsessis on vähese haridusega ning iseõppinud kirjutajatel⁵ märksa suurem roll, kui seni arvatud, ning rohujuuretasandil kirjutamise uurimine suunabki oma tähelepanu just neile. Siiski varitseb ka sellise lähenemise juures oht käsitleda rahva poolt kirjutatut kirjutava eliidi loodud kirjakultuuri standarditest lähtudes, n-ö ülevalt alla, mis loob teatud laadi normatiivse vaate rahva kirjaoskusele (Nordlund 2013: 137). Kehvast haridusest ja kasinast kirjaoskusest kõneldes on oht rahvalikku kirjakultuuri marginaliseerida. Omaette küsimus on, kas sellisest stigmatiseerimisest ja hierarhiseerimisest on üldse võimalik hoiduda.

Tulles tagasi 19. sajandil elanud setode juurde, kerkib uurija teele oluline küsimus: kes annavad hääle sellele kirjaoskamatuset tõttu “tummale” rahva-

le? Olukorras, kus rahvas ise on kirjaoskamatu, näib ainus võimalus olevatki kirjeldada kultuuri “teise” vaatepunktist. 19. ja 20. sajandi vahetusel olid seto kultuuri kirjeldajateks ja pärimuse peamisteks vahendajateks võõrad, teise kultuuri – ja üldiselt ka keele – esindajad. Sellest lähtuvalt võib küsida, kas kirjutav seto oli 19. sajandi lõpus üksnes erand ja marginaalne juhtum, nagu on tavatsetud esitleda munk Arkadit ja tema kirjutatut (vt Kallas 1894: 179; Hurt 1904: XI; Pino & Sarv 1981: 8), või isik, kes oma kirjutamisoskuse tõttu ei esinda enam seto rahvast ning on seepärast uurijate huviorbiidist välja jäänud?

Eeltoodu taustal on need kirillitsas ülestähendatud setokeelsed tekstid huvitav ning tähelepanu vääriv materjal, andes aimu setode kirjakultuurilisest kogemusest ja tagamaadest 19. sajandi lõpukümnenditel.

Käsikirjast ja juttude üleskirjutajatest

Originaalis leiduv informatsioon käsikirja autorite ja saatjate kohta on võrdlemisi napp. Kõige informatiivsem on selle komplekti esimene, kirillitsas kirja pandud setokeelseid jutte sisaldav käsikiri (H I 3, 589/99)⁶ – üleskirjutaja on iga jutu lõppu märkinud jutustaja nime ja päritoluküla. Käsikirja algusosa on läbi kriipsutatud. Pisut loetavam on lehe ülaservas toodud kirjutamise aeg ja koht: “1887 года 28 июня. дер. Жекеб.” Siit-sealt läbikumavad isikunimed annavad aimu, et maha tõmmatud osa peidab endas olulist informatsiooni selle materjali üleskirjutaja ja võimalike jutustajate kohta. Originaali lõppu on kellegi teise poolt lisatud: “Üles kirjutanud Stepan Dmitriev Sterebtsova külast”⁷, mis on ainus nähtav märkus selle käsikirja autori kohta.

Stepan Dimitrjevi üleskirjutusele järgneb teine, samuti kirillitsas kirja pandud setokeelne käsikiri (H I 3, 601/10). Muidu lauludest koosnevat käsikirja raamistavad muinasjutud, üks alguses ja teine lõpus.⁸ Hurt on sellest materjalist avaldanud laule puudutava osa ning sidunud need üleskirjutused munk Arkadi isikuga (vt Hurt 1904). Ilmselt just laulude tõttu on kogu materjal, ka Stepan Dimitrjevi oma, omistatud mõnel juhul Arkadile (vrd Salve & Sarv 1987: 5). Kuna käsikirja juures puudub teave nende laulude ja juttude kirjapanija kohta, saame toetuda üksnes Hurda enda kirjapandule (vt Hurt 1904). “Setukeste laulude” käsikirja koostamise märkmetes (EFAM, Hurt, M 6) on Hurt eraldi välja toonud laulude allikad. “Pulma laulude” all on ta ühel juhul märkinud “I 3 (Trusmann (Ark.)): pag. 602–604 (4 Ld), p. 605”. Seda, et Ark. tähendab munk Arkadit, kinnitab märkus “Keträmise laulu” all: “I 3 (Arkadi): pag. 604 (1 Ld), p. 605”. Oluline on siinjuures teadmine, et Arkadi oli Stepan Dimitrjevi lell⁹, mis aitab paremini mõista nende käsikirjade omavahelisi suhteid ja sünnilugu.

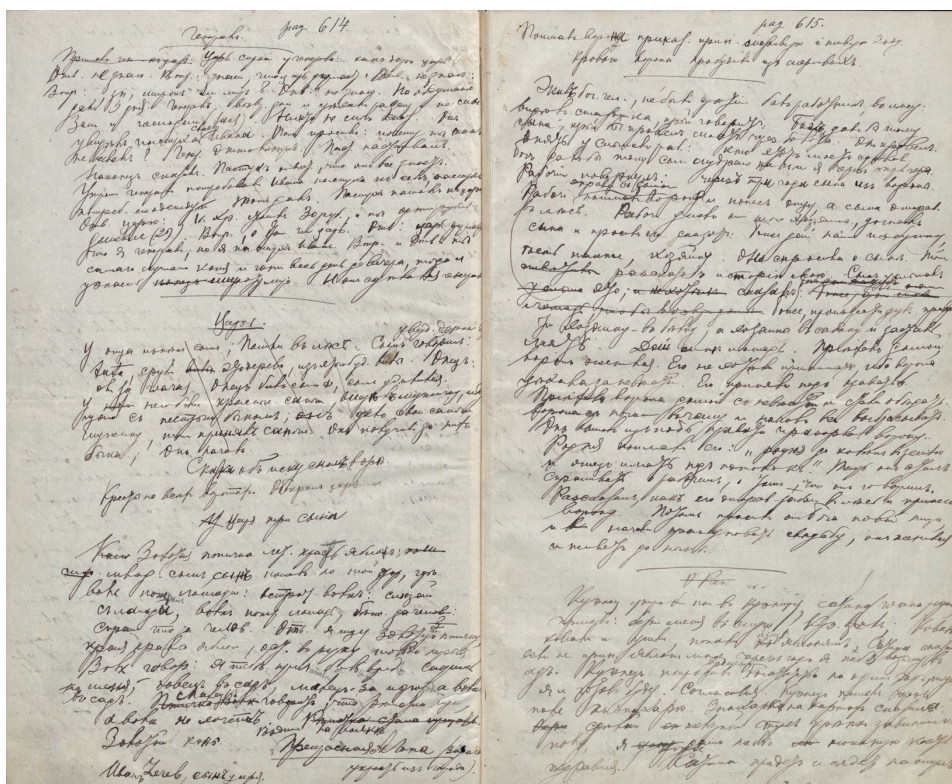

Foto 1. Lehekülj Jüri Truusmanni konspektiivsest käsikirjast (HI 3, 614/5).

Levinud on arvamus, et Arkadi on käsikirja ise Hurdale saatnud. Hurt kohtus Jakovlevide perekonnaga 1903. aastal, peatudes vendadest noorima, Semjoni¹⁰ juures. Ühtlasi külastas ta Ulanuva küla semstvokooli, mis asus Semjon Jakovlevile kuuluv majas (Hagu & Abrams 2013: 57–58; vt ka Abrams & Kalkun 2013: 200–201). Kas nad olid ka varem kohtunud, pole teada. Hurt mainib oma 1903. aasta Setomaa retke märkmeis ainult seda, et Semjon on sellesama munk Arkadi vend, kelle laule leidub tema seto laulude kogus (vt Hagu & Abrams 2013: 57). Semjoni juurde võis Hurt jõuda soovist kohtuda Seretsüvä külast pärit laulude kirjapanija munk Arkadiga ning tema perekonnaga. Tõuke külastuseks võis anda ka kohtumine Tsäältsüvä külas Ivan Fedorovitš Morozovi¹¹ perekonnaga, kelle noorim tütar Anna Ivanovna oli abielus Seretsüvä külast pärit Stepan Dimitrjeviga – sama mehega, kes on kirja pannud vaatlusaluse käsikirja esimese saadetise. 1903. aastal kohtus Hurt Morozovite juures ka Annaga (Hagu & Abrams 2013: 30; Abrams & Kalkun 2013: 200)¹².

Arkadit ja Stepan Dimitrjevi ei nimeta Hurt üheski oma aruandes. Ainus side näib sel materjalil olevat Jüri Truusmanniga, kes selle tõenäoliselt Hurdale saatis.¹³ Seda kinnitab ka Hurda "Esimene aruanne": "Mag J. Truusmann saatis "Setu-raamatu" tarbeks kaheksa poognat Setu juttusid ja laulusid" (Olevik 1888, nr 13).

Jüri Truusmann¹⁴ on ajavahemikus 1887–1902 saatnud Hurdale kolm kirja ja ühe postkaardi (EKLA, f 43, m 23:42). Kõik need on seotud vanavara kogumise-ga. Kaks esimest kirja puudutavad otseselt Truusmannilt Hurdale saadetud materjali ning sisuliselt on tegemist kaaskirjadega. Kuna kirjad paiknevad pärimustekstidest eraldi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis, vajab lahti harutamist see, millist osa Truusmanni saadetest need kirjad täiendavad.

ERA üldsisustiku järgi leidub Hurda kogus kaks Truusmanni isikuga seotud saadetist, mis on kogutud Setomaalt. Mõlemad on Hurda kätte jõudnud 1887. aastal. Üks neist on kirja pandud vene (H I 3, 611/8), teine eesti keeles (H II 45, 453/60).¹⁵ Venekeelne materjal sisaldab jutte, eestikeelne laule. Venekeelse saadetise järele on Hurt paigutanud ühe eestikeelse jutu käsikirja, mis sisustiku andmetel, ja seda kinnitab ka käekirja võrdlus, pärineb samuti Truusmannilt (H I 3, 619/21).¹⁶

Eesti keeles kirja pandud laulude käsikirja ülaservas on lühike kaaskiri: "Ehk kõlbab võrelduseks. Keel on puuduline. Aupaklikult Jüri Trusmann." (H II 45, 453). Kolmest laulust koosneva käsikirja lõppu on lisatud: "Üleskirjutud Setumaal Alapedazi¹⁷ külas. J. Trusmann." Hurt on omalt poolt märkinud saatmise aastaks 1887.

Venekeelse saadetise juures pole seevastu ühtegi märget selle kohta, kes on üleskirjutaja või saatja ning kust on jutud pärit. Isiku tuvastamiseks olulise vihje leiab aga Truusmanni esimesest Hurdale saadetud kirjast:

Kõrgest auustatud herra!

Sellea ühes saatsin Teie nime peale käekirja Setu rahva vana jutudega; nende keel ja sisu on puuduline, siiski ehk kõlbavad võreldamiseks. Tähelepanemise väärt on ühes jutus sõna "arbja" (arst, sortsilane), mida pruugiti teaduslikult vana Vadjalaste juures.

Aupaklikult

Jüri Trusmann

Tallinnas, 23 Mail 1887 a.

(EKLA, f 43, m 23:42, 1/1)

Venekeelses käsikirjas leidub tõesti osutatud koht (vt "arbja" H I 3, 616), nii saab kinnitust saatja isik. Ühtlasi näib, et need üleskirjutused olidki esimesed, mis Truusmann Hurdale saatis, kuigi Hurt pole neid köitmisel esimeseks seadnud.

Sama saadetise kohta käib tõenäoliselt ka järgmine kiri:

Tallinnas, 26. Sept. 1887 a.

Kõrgest auustatud herra!

Saadan Teile selle kirjaga ühel ajal veel mõned setu juttud.

Enne saadetud juttude ütlejad olivad:

Krivda ja Pravda¹⁸ – Ivan Jakovlev Sherebtsovo k.

Kolm velja – Anna Thominitzna Ermakovo külas.

Tark ims – Stepan Dmitriev Sherebtsovo k.

Teiste juttude ütlejad olivad: Anna Semenovna Veretino¹⁹ k. ja Theodot Theodorov Kuritsovo²⁰ k.

Ootan suure igatsusega Teie Setu-raamatu ilmutist.

Auupaklikult Jüri Trusmann.

(ECLA, f 43, m 23:42, 2/3)

Millised seto jutud olid kaasas selle kirjaga? Suure tõenäosusega saatis Trusmann Hurdale just siis Stepan Dimitrjevilt ja Arkadi Jakovlevilt saadud üleskirjutused. Selle väite kinnitamiseks pöördun tagasi kirillitsas kirja pandud seto juttude käsikirja maha tõmmatud algusosa juurde (H I 3, 589/99). Tänu teksti tehnilisele töötlemisele arvutis õnnestus läbikriipsutatud kiri muuta loetavaks:²¹

1887 года 28 июня. дер. Жереб.

Юрй Юрьчь Тру[смань]²²

Когда Вы была въ деревни Жеребцово крестьяниниа Дмитрія и Семёна Яковлевич[?]хъ то Вамъ рассказывали сказы[?]ъ из деревни Жеребцова Иванъ Яковлевъ сказку Кривда да Правда. Девочка Анна Семёновна деревни Веретиново.

Мальчики Василій Исаковъ дерев. Жеребцово²³.

Федотъ Федоровъ дерев. Курицово.

Таркъ Имьсь. Я Степанъ Дмитріевичъ Жеребцово.

Колмъ Велья дывочка Анна Оомановна Ермаково.²⁴

(H I 3, 589)

Selgub, et need üleskirjutused on algselt saadetud Jüri Trusmannile. Samuti leiab kinnitust, et nende juttude üleskirjutajaks on tõepoolest Stepan Dimitrjev Seretsüvä külast (*Я Степанъ Дмитріевичъ Жеребцово*). Käe kirja võrdluse põhjal võib öelda, et just Trusmann on käsikirja juurde eesti keeles lisanud: "Üles kirjutatud Stepan Dmitriev Sterebtsova külast."

Trusmann käis 1885. aastal Pihkva kubermangus Irboska ja Petseri lähisel etnograafilist ainet kogumas. Retke käigus elas ta mõned nädalad Petseri kloostri ning tutvus sel ajal kloostri laekuri ametit pidanud munk Arkadiga.

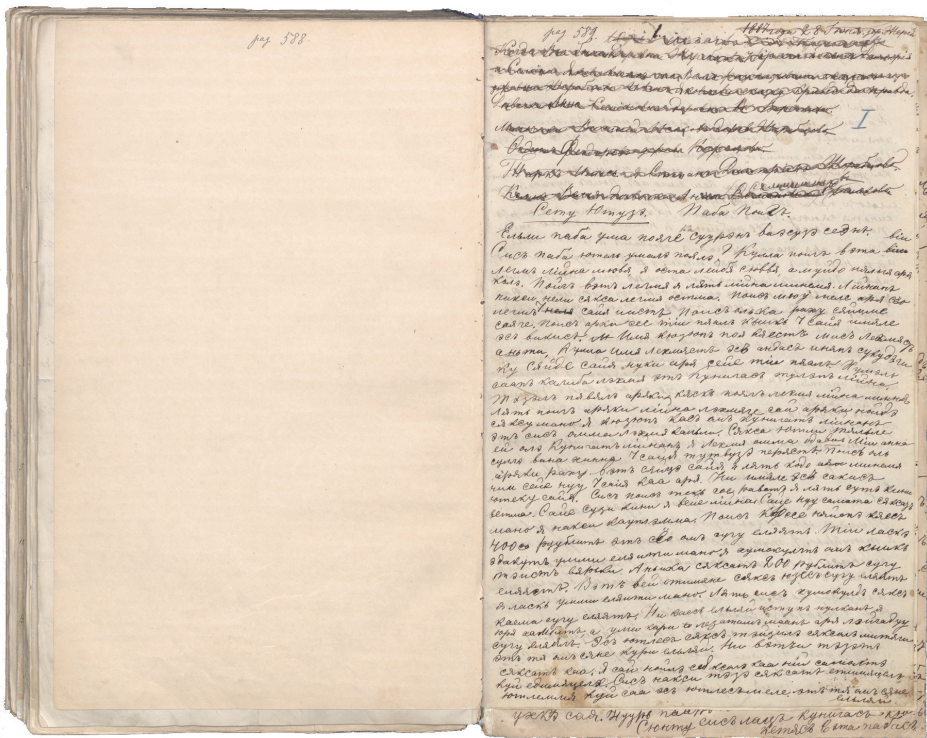

Foto 2. Lehekülj Stepan Dimitrjevi kirillitsas kirja pandud setokeelsest käsikirjast (H I 3, 589).

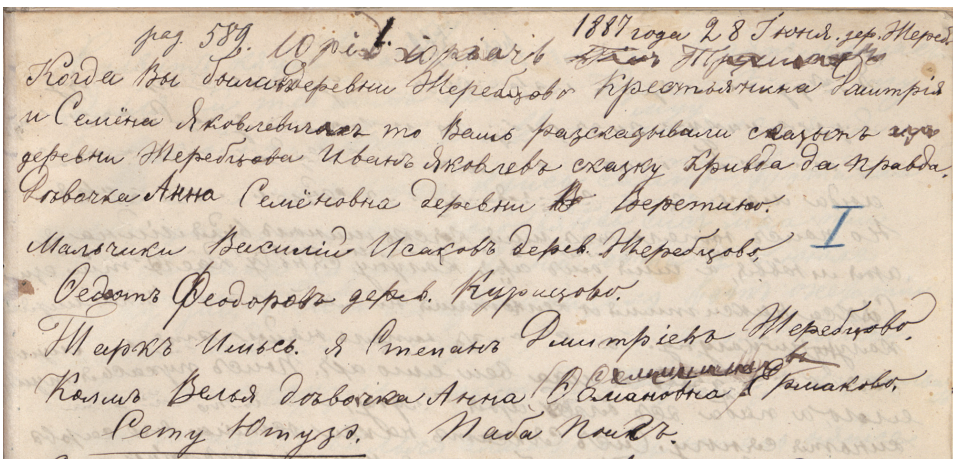

Foto 3. Stepan Dimitrjevi kaaskiri digitaalselt puhastatud kujul.

Niisugusel retkel on Truusmanni sõnul oluline kaasata kohalikke olusid ja inimesi tundev usaldusisik ja vahendaja. Arkadi hakkaski Truusmanni teejuhtiks, kellega koos käidi lähedalasuvates seto külates ning Arkadi perekonna juures (vt Truusmann 1890: 31). Võimalik, et samal ajal leidis aset ka kirjas nimetatud kohtumine Seretsüvä külas.

Tänu Stepan Dimitrjevi kaaskirja loetavaks muutmisele tulevad ilmsiks selle materjali liikumisteed ning Truusmanni lähedane kokkupuude selle üleskirjutajatega.

Võib arvata, et Truusmann ise kriipsutas Stepan Dimitrjevi kirja maha, pidades seda kas liiga isiklikuks või Hurdale mittevajalikuks osaks.²⁵ Selle asemel saatis ta Hurdale eestikeelse kirja, milles dubleeris seda osa Stepani kirjast, mis puudutab Truusmanni esimese venekeelse saadetisega seotud jutustajate isikuid. Stepan Dimitrjevi kiri ning saadeti võib olla vastus Truusmanni järelepärimisele, kes palus täpsustada talle külaskäigu ajal jutte jutustanud isikute andmeid.

Truusmann käis Seretsüvä külas tema enda väitel 1885. aastal, Stepan Dimitrjev täpsustab jutustajate andmeid aga kaks aastat hiljem 1887. aasta suvel. Toonane kohtumine Liivimaalt pärit mehega võis noorukile meelde jääv olla, nii et ta suutis hiljemgi meenutada, kellega Truusmann tol korral kohtus. Juhul, kui Truusmann küsis jutustajate andmeid kirja teel, sai ta toetuda oma märkmetele, Stepan seevastu üksnes oma mälule. Stepani kirjast ilmneb, et ta mäletab, millist lugu jutustas tema onu Ivan Jakovlev²⁶ (Krivda ja Pravda) ning see jutt on ka Truusmanni venekeelses käsikirjas olemas. Teiste puhul piirdub Stepan üksnes jutustajate andmetega, seega, ta mäletab jutustajaid, kuid jutte endid enam mitte.

Segadust tekitavad veel neis kirjades mainitud lood “Tark emis” ning “Kolm velja”, sest Truusmanni üleskirjutatud lugude hulgas neid pole. Sama pealkirjaga lood on aga munk Arkadi materjali hulgas. Võimalik, et neid jutte jutustati ka Truusmannile, kuid ta ei pannud neid kirja või pole need kirjapanekud säilinud. Märksa tõenäolisem on, et Stepan osutab siin Arkadi üleskirjutustele. Seega, pole välistatud, et munk Arkadi saatis või andis oma käsikirja Truusmannile juba varem.

Mitmekeelsusest ja keele vahetusest

Stepan Dimitrjevi üleskirjutuses põimuvad omavahel mitu tekstitüüpi: saadeti algab kirjana, millele järgnevad kuus muinasjutupala. Iga jutu lõppu on üleskirjutaja lisanud jutustaja nime ning tema päritoluküla. Tervikuna võibki Stepan Dimitrjevi käsikirja vaadelda epistolaarses kontekstis Truusmannile saadetud

kirjana, mis sisaldab venekeelset ametlikku suhtlust (pöördumine adressaadi poole, selgitused, kommentaarid) ning setokeelseid muinasjuttude tsitaate. Katre Kikas nimetab sellises epistolaarses vormis saadetud üleskirjutusi kirisaadetiseks (vt Kikas 2017: 274; Kikas 2015: 716–717). Neid üleskirjutusi vormib epistolaarne struktuur, mis koosneb kuupäeva ja saatmiskoha märkimisest, adressaadi poole pöördumisest, lühikesest põhjendusest või järgnevaid tekstinäiteid kommenteerivast saatesõnast, saadetise lõpus olevast austus- ja/ või tänuavaldusest ning saatja nimest. Samu elemente sisaldab ka Stepan Dimitrjevi üleskirjutus. Eri tekstitüüpide ehk siis Truusmannile saadetud kirja ja muinasjututekstide vaheldumist markeerib keele vahetus: pärimustekstid on kirja pandud seto keeles, kiri ning jutustajate kohta käivad andmed vene keeles.

[---] *Тимя ютель сисъ аряки. Муллэ оль мэро сисъ олку теле каа, а куу муллэ макусъ сисъ олку теле каа. Ляци ния тапма аряки паба поуа, но эсь саа аря пагэзи.*

*Феодоръ Васильевъ дерев. Демидово.*²⁷

(H I 3, 590)

*Де[б]вочка Екаряина Фомановна Фоманична деревни Ермаково разказала 3 сказык.*²⁸

(H I 3, 594)

Keele vahetamine loob väga selge piiri muinasjutupala ja sellest väljapoole jääva kommenteeriva osa vahele. Kui kirja ja muinasjuttude üleskirjutusi võib eesmärgist lähtuvalt ka teineteisest eraldiseisvana käsitleda, kuuluvad jutustajate tausta avavad repliigid samaaegselt nii muinasjutupala kui ka venekeelse kirja juurde.

Munk Arkadi käsikiri koosneb vaid setokeelsetest muinasjutu- ning laulu-tekstidest. Andmed üleskirjutaja, esitaja(te) ja üleskirjutamiskoha kohta siin puuduvad. Sellegipoolest esineb temagi üleskirjutustes keelevahetus, mis raamistab muidu valdavalt setokeelseid üleskirjutusi. Nimelt on ta muinasjutu-tekstid piiritlenud venekeelse žanrinimetusega (*сказка*) ning vene keeles on tähistatud ka pala lõppemist (*конецъ*).

Сказка. Таркъ имсь.

Елли юць таломись суйры мыца сеень и оль тьяль юць имсь. Сё имсь льяць поикееке мэдца ни сайе имсь соекэ кокко. Сисъ накась сузи поикэ педма имизе кяесь. Имись ютлесь соелэ лаула мулэ. Сисъ накась лаулма сузи имсёлы. Низа нипси, кэрва кырйки, ханна тёлка, анна муллэ юць поикъ. Имсь ютлесь ей анна вилль, лаула вилль сисъ мина анна. Лауль сисъ вилль сузи тьялле туутъ самма луула, низа нипси, кэрва кырйки, анна муллэ юць поикъ. Эсь митэ ей анна мина

суллэ поига. Ку виль лаулатъ сетя самма лаула сисъ мина анна. Ей митэ вэй лаулда инянъ казахъ мехетъ тулэва нуекэ тапва аря муукъ (меня). Имись ютлесь тялле наа мехе ляпъ керикохэ кюньдле сялянъ. Сисъ накась сузи аряки лаулма. Ница нипси, кэрва кирьки, ханна тёлка, анна мулэ юцъ поикъ. Сени сая мехе ляхикохе кони тья лауль, ни тапива аряки сое. Ни эсь сакись соелэ ютэ поикаки. Конецъ²⁹
(H I 3, 601; ATU 122A)

Niisamuti on žanr tähistatud laulude juures (*нѣсня*), itk seevastu on märgitud seto murdes (*икъ*).

Niisugust muinasjuttude üleskirjutamise vormi, kus tekste raamistavad omakeelne žanrinimetus “jutus” ning lakooniline “lõpp”, kohtab seto muinasjuttude kirjapanekutes hiljemgi (vt EMj I:1-2: nr 55, nr 75, nr 98, nr 112, nr 128, nr 190, nr 243, nr 250, nr 252, nr 288, nr 299, nr 304). Žanri lisamine pala algusesse on pärimustekstide kirjapanekuile üldiselt omane. Sellisel moel tekstide piiritlemist on käsitletud kirjakultuuri mõjuna (vt Valk 1998: 23; Järv 2005: 15), mis ei esine üksnes kirjalikus vormis, vaid on kandunud üle ka suulistele esitustele. Seto jutuvestjatelt aastatel 2004–2006 kogutud juttude algus- ja lõpuvormeleid analüüsides toob Risto Järv välja, et teatud mõttes pealkirjastamist ning lakoonilist lõpetamist esineb ka suulises esituses. Lisaks traditsioonilistele lõpuvormelitele kasutati jutu lõpetamisel ka lihtsaimaid väljendeid, näiteks “Jutt läbi”, “Ots peal”, “Vot” (Järv 2008: 232).³⁰ Stepani ja Arkadi kirjapanekute põhjal ei selgu, kuidas ja kas üldse jutustajad neid jutte nimetasid. Juttudele antud setokeelsed pealkirjad on võrdlemisi üldised ning ei iseloomusta kuigipalju loo tuuma ega süžeed (nt “Paaba poig”, “Vanat halvat”, “Kolm velja”). Palade pealkirjastamine kogujate poolt kuulub Katre Kikase sõnul kirjapanemise protsessi juurde. Samas ei välista ta mingis vormis pealkirjastamist ka suulises esituses, rõhutades, et pealkiri ei ole üksnes loo osa, vaid väljendab konkreetset kommunikatiivset olukorda. Sellest lähtuvalt erineb see, kuidas jutustaja suulise esituse käigus loo sisse juhatab, sellest, kuidas koguja üleskirjutuses erinevaid lugusid pealkirjaga piiritleb. (Kikas 2015: 720)

Liikumine kahe keele vahel näitab ilmekalt, kuidas üleskirjutajad ametlikku ning mitteametlikku kirjutamist on tajunud. Siinkohal on küllap otstarbekas osutada Joshua Aaron Fishmani laiendatud diglossia mõistele, mille kohaselt on keeltel (või ühe keele eri variantidel, nt kirjakeel ja murre) ühiskonnas erinev funktsioon. Selle aluseks on institutsionaalselt loodud hierarhia, mis tähendab, et üht keelt hinnatakse kõrgemalt ning seda kasutatakse peamiselt ametlikus suhtluses (nt riigikeel), teine keel leiab aga kasutust argisuhtluses. (Rannut *et al.* 2003: 150–152.) Diglossiast võib kõnelda ka vaatlusaluste tekstide puhul:

ametlikku kirjaruumi paigutatub venekeelne kaaskiri ning žanrimääratlused, mitteametlikku setokeelsed pärimustekstid.

Ei ole teada, miks otsustasid Stepan ja Arkadi kirjutada seto keeles – keeles, mida varem ei olnud kirja pandud. 19. sajandi lõpukümnenditel puudus mitte ainult seto kirjakeel, vaid ka praktiline vajadus selle järele. Üksikuid sõnu ja väljendeid on küll murdenäidetena kirja pandud (vt Hurda märkmeid Setomaa retkedelt, Hagu & Aabrams 2013; vt Truusmann 1890), kuid igapäevaelus ei läinud seto kirjakeelt vaja. Kogu ametlik asjaajamine, nii suuline kui ka kirjalik, toimus sel ajal vene keeles ning seto keel leidis kasutamist üksnes suulises vormis. Seega võime nende kirillitsas kirjutatud setokeelsete tekstide puhul tinglikult rääkida mitteametlikust, institutsionaliseerimata kirjalikkusest. Vaadates lähemalt Stepani ja Arkadi kirjapanekuid, võib öelda, et tegemist on vilunud kirjutajatega, kes on püüdnud rakendada kirillitsas leiduvaid võimalusi seto kõnekeele kirjapanemiseks.³¹ Siiski võib neis üleskirjutustes näha ka teatud vastuolu vene kirjakeele reeglite ning seto kõnekeele vahel, mis realiseerub näiteks vene keelele muidu mitteomase pika vokaali märkimises.

On selge, et mingisugusest väljakujunenud õigekirjast nende tekstide puhul kõnelda ei saa, seetõttu võib neis üleskirjutustes esinevat ebajärjekindlust käsitleda loomulikuna ning rohujuuretasandil kirjutamisele omasena (vt ka Lyons 2013: 19–24). Tõenäoliselt oli Jüri Truusmann Hurda kogumistööga kursis ja pole välistatud, et just tema ärgitas Arkadit ja Stepani seto murdes kirjutama. Hurda kaastöölisi neist aga sellegipoolest ei saanud.

Mitmekeelsusest Jüri Truusmanni kirjapanekuis

Eesti kirjakeel oli 19. sajandi teisel poolel mõnevõrra vähetähtsas positsioonis: eestikeelse kirjakultuuri arendamisega tegeleti küll intensiivselt, kuid ametlik kirjaruum oli põhiliselt vene- ja saksakeelne. Neis keeltes kirjutati mitte ainult avalikus, vaid ka privaatses kirjaruumis (nt kirjavahetus).³²

Vaatamata sellele, et 19. sajandi keskpaigast kasvas jõudsalt avalikus kirjaruumis eestikeelsete tekstide avaldamine (kalendri- ja koolikirjandus, võimalikud tekstid, rahvaraamatud, laulikud jms), jõudis eesti keel haritlaste privaatsesse kirjaruumi tunduvalt hiljem. Enamik Eesti soost haritlasi olid sel ajal mitmekeelsed. Saksa ja vene keel domineerisid kirjutava eliidi kirjakeelena veel 20. sajandi algulgi. Kalmer Mäeorg toob Eesti kubermangu näitel välja, et 1897. aasta rahvaloendusel tunti küll huvi emakeele ja selle vastu, mis keeles on omandatud kirjaoskus, kuid rahvaloenduse kokkuvõttes on tulemused üldistatud venekeelseks ja mittevenekeelseks kirjaoskuseks (Mäeorg 2010a: 78–79).

Samalaadsed asjaolud mõjutavad ka Truusmanni kirjalikku keelevalikut. Venekeelse hariduse saanud ja pidevalt venekeelses keskkonnas viibinud Truusmann kõneles vene keelt vabalt ning selles keeles kirjutamine oli talle harjumuspärane.³³ Truusmann sai õigeusklikuna keskhariduse Riia vaimulikus seminaris, sealt suundus ta õppima Peterburi vaimulikku akadeemiasse, mille lõpetas 1883. aastal magistrikraadiga.³⁴ Õigeusu preestri ametit Truusmann siiski ei valinud. Mõnda aega õpetas ta Peterburis Aleksander Nevski nimelises vaimulikus koolis ladina keelt. 1885. aastal sai temast välis- ja sisekirjanduse tsensor Tallinnas, selles ametis oli ta 1907. aastani. (vt Klaas 1997: 92; Paatsi 2016: 345–346; Mäeorg 2010b: 237.)³⁵

Tekstid, mis Truusmann Hurdale saatis, on kirja pandud nii vene kui eesti keeles. Venekeelne on tema esimene seto juttude käsikiri, eestikeelsed on kõik Hurdale saadetud kirjad, Setomaalt üleskirjutatud laulud ning üks muinasjututekst.

Jüri Truusmann on talle jutustatud muinasjutud³⁶ pannud kirja vene keeles. Üleskirjutatud tekstid on konspektiivsed ja täis lühendeid, mis võib anda märku sellest, et Truusmann kirjutas need üles jutustamise situatsioonis. Võib märgata, et üleskirjutaja väsis umbes neljanda-viienda loo kirjutamise juures – süžeed muutuvad lakooniliseks, palju on lühendeid ning käekiri on raskesti loetav. Toon siinkohal ühe näite muinasjutu “Tsaari kolm poega” (*Царя три сына*) kirjapanekust.

*Захотела птичка лет. красть яблокъ; швод. сынъ, сынъ пошелъ ко той дор, где волк пожрал лошадей: встреч. волкъ: слезай с лошади, волк потр. лошадь, б[?] спраш что за человек. Отв. я ищю золотую птичку, края краля яблоки, ост. въ руку только перья.*³⁷

(H I 3, 614; ATU 550)

Mis keeles Truusmann setodega suhtles? Venekeelsed kiirkirjas jutukatked ning Stepan Dimitrjevi kaaskiri viivad kõigepealt mõttele, et vene keeles – Laiuse kihelkonnast pärit Truusmannile võisid lõunaeesti keelemurded olla tõesti raskesti mõistetavad.

Tähelepanu väärib aga, et muidu venekeelsesse teksti on Truusmann lisanud ka eestikeelseid vasteid:

*Подъ крыльями было печатано: кто съестъ голову – буд. царемъ, а есть крыло – будешь выплевыватель денегъ (**raha sülgija**).*³⁸

(H I 3, 617; ATU 567A)

1885. aastal Setomaal rännates oli Truusmanni peamiseks eesmärgiks tutvuda setode ühiskondliku ja majandusliku elukorraldusega, muuhulgas tegi ta märkmeid setode usuelu ja kombestiku kohta. 1890. aastal ajakirjas *Živaja Starina*

avaldatud ülevaateartikli lõppu on ta lisanud setodelt kuulnud mõistatusi, mis on väljaande tarbeks tõlgitud vene keelde (vt Truusmann 1890). Seda, mis keeles Truusmann mõistatused algselt kirja pani, pole teada.

Kui muinasjuttude üleskirjutamisel fikseeris Truusmann vaid süžee üldjooned, siis laulude puhul pidas ta oluliseks nende võimalikult täpset sõnastust, niivõrd kui tal selleks oskusi oli. Suure tõenäosusega ongi ta laule kogunud juba Hurdale saatmise eesmärgiga, juttude peale võis ta aga sattuda juhuslikult.

Truusmann oli oma üleskirjutuste kvaliteedi suhtes kriitiline, märkides, et *“nende keel ja sisu on puuduline”*. Ühelt poolt võib tegemist olla epistolaarses kirjakultuuris levinud enesemadalduvõttega, millele Katre Kikas oma artiklis tähelepanu juhib (2017: 275). Teisalt võis Truusmann osutada ka sellele, et seto keeles esitatud juttude ja laulude kirjanemine oligi talle keeruline.

Kokkuvõtteks võib öelda, et see, millises keeles Truusmann kirjutas, sõltus suurel määral sellest, milline oli tema üleskirjutuste eesmärk ning kellele need üleskirjutused olid adresseeritud. Hurdaga suhtles ta eesti keeles, mille tunnistuseks on kirjavahetus ning seto laulude üleskirjutused. Enda tarbeks märkmeid tehes kirjutas ta aga vene keeles. Näib, et just sel moel kirja pandud muinasjutufragmendid ongi ta Hurdale saatnud.

Lõpetuseks

Kolm meest, kelle üleskirjutusi olen siinkohal vaaginud, olid kõik erineva kirjutamiskogemusega. Erinevalt Stepan Dimitrjevist ja munk Arkadist, valdas Jüri Truusmann erinevaid kirjasüsteeme. Kirjutamine kuulus tema argipäeva juurde ning oli osa tema elukutsest ja igapäevatööst. Truusmanni õpinguid ja hilisemat kõrge riigiametniku positsiooni arvesse võttes võib väita, et tegemist oli eliidi hulka kuuluva kultuurikirjeldajaga. Märksa keerulisem on aga küsimus, kelle kirjakultuuri esindasid munk Arkadi ja Stepan Dimitrjev. Milliste kriteeriumide järgi ikkagi hinnata seda, kes esindab rahvast ja kes eliiti? Alan Dundesi sõnul mõisteti 19. sajandil rahvana seda osa ühiskonnast, keda määratleti “kirjaoskusega ühiskonna kirjaoskamatu rühmana” (Dundes 2002: 12). Kuna tsiviliseeritud ühiskonna üheks tunnuseks oli kirjaoskus ja -kultuur, siis tähendas rahva kirjakultuuristumine ühtlasi nende tsiviliseerumist. Seega, kui eliidi tunnuseks pidada haridust ja ühiskondlikku positsiooni, tuleks nende hulka arvata ka munk Arkadi ning Stepan Dimitrjev. Arkadi haridustee kulges küll teist rada mööda³⁹, kuid seeläbi saavutatud positsioon ja mõjuvõim oli mitmeski mõttes võrreldav Truusmanni omaga.

Stepan Dimitrjev oli 1887. aastal alles noor mees. Hiljem sai temast Petseri vallavanem. Jakovlevide perekonnal oli nii sel ajal, kui Hurt ja Truusmann neid külastasid, aga ka hiljem tähelepanuväärne ühiskondlik positsioon.

Artiklis vaadeldud materjali põhjal on keeruline öelda, kuivõrd teadlikud olid munk Arkadi ja Stepan Dimitrjev Hurda kogumistööst ning selles osalemisest ajal, mil nad oma tekstid kirja panid. Hurt küll hindab ning tunnustab neid üleskirjutusi, avaldades Arkadi laulud “Setukeste lauludes”, kuid ei näe kirjutavates setodes endale võimalikke kaastöölisi. Ka Hurda 1887. aasta üleskutsest võib välja lugeda teataval määral pessimismi setode endi hulgast kirjutajate leidmiseks, mistõttu pöördub ta lähikihelkondadest pärit kirjutajate ja kogujate poole. Selle taustaks võis olla Hurda kokkupuude haritud setodega, kes olid venekeelse hariduse mõjul venestunud ja kaotanud seto identiteedi (vt Toomeos-Orglaan 2015: 603–606). Truusmann seevastu märkas kirjutavate setode potentsiaali ning kasutas selle ära, näidates ühtlasi, et mistahes keeles omandatud haridus ei ole takistuseks oma keeles kirjutamisele.

Mitmel puhul on neid kirillitsas kirja pandud setokeelseid tekste käsitletud eksootilise juhtumina. Võttes arvesse, et kirjaoskus, mille setod sel ajal omandasid, oli venekeelne, ei peaks vene keeles ja kirillitsas kirjutamist käsitlema millegi eriskummalisena. Eriliseks muutuvad need üleskirjutused aga siis, kui vaatleme neid “harjumuspärasest”, ajalooliselt väljakujunenud ladina kirjale tugineva seto pärimuse kirjaliku esituse traditsioonis.

Läheneemisviis, mille *history from below* välja pakub, annab võimaluse pöörata pilk anonüümselt rahvarühmalt üksikisiku suunas. Sellega kaasneb aga oht tõsta esile marginaalseid isikuid, kelle puhul võib tekkida küsimus, kas nad iseloomustavad piisavalt seda kogukonda, kuhu nad kuuluvad (Lyons 2013: 17). Marginaalsuse küsimus varitseb minugi uurimuses esile tõstetud isikute puhul ning toob mind tagasi varem tõstatatud küsimuste juurde: kas Stepan Dimitrjev ja munk Arkadi esindavad omaaegseid setosid või on kirjaoskuse mõttes tegemist üksnes ebatavalise perekonnaga? Aga kui selliseid “ebatavalisi” setosid on rohkem? Kas kirjutav seto, kes on haridusega koos omandanud teise identiteedi, ei esinda enam seto kultuuri? On ilmne, et setode kultuurikirjelduses domineeriv “kirjaoskamatus” kuvand iseloomustab vaid ühte osa setodest ning peegeldab omaaegset käsitlust metsikust ja tsiviliseerimata rahvast. Selle taustal avardavad Stepan Dimitrjevi ja munk Arkadi üleskirjutused oluliselt arusaama setode kirjakultuurilisest ruumist 19. sajandil.

Kommentaariid

- ¹ Artikli valmimist on toetanud Haridus- ja Teadusministeeriumi uurimisprojektid IUT 22-4 "Folkloor kultuurilise kommunikatsiooni protsessis: ideoloogiad ja kogukonnad", IUT 2-43 "Traditsioon, loovus ja ühiskond: vähemused ja alternatiivsed diskursused" ja Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus – CEES).
- ² Ametlikult Andrei Jakovlev (1848–1926), alates 1921. aastast Andrei Tsänk, tuntud ka nimega Seretsivä Andre (Aabrams & Kalkun 2013: 200–201). 1874. aastal Petseri kloostris vaimulikuseisusesse pühitsetuna sai nimeks Arkadi. 1894. aastal määrati Arkadi Velikije Luki kloostrilemaks, tagasi Petserisse pöördus ta 1917. aastal, mil temast sai Petseri kloostrilem (vt Kaja 1924; Postimees 1936). Täna Vahur Aabramsit, kes täiendas ja täpsustas veelgi Jakovlevide perekonna kohta käivaid andmeid ning juhatas mind oluliste allikate juurde.
- ³ 1922. aasta rahvaloenduse andmeil oli kirjaoskajate hulk Petseri maakonnas kasvanud märgatavalt, küündides 49%-ni. Enamik kirjaoskajaist olid mehed, naiste kirjaoskus hakkas Petserimaal tõusma pärast Eesti Vabariigis kehtestatud koolikohustuse rakendamist (vt Toomeos-Orglaan 2015: 608–609).
- ⁴ Sotsiaalse hierarhia madalamal astmel paiknevate inimeste "tavalisteks" ja "lihtsateks" nimetamise taga on nende vastandamine eliidile ja ühiskonnaelus silmapaistvatele isikutele.
- ⁵ Iseõppinud kirjutajaks peetakse kirjutajat, kes on kirjaoskuse omandanud kodus mõne lähedase juhendamisel või saanud vähesel määral kooliharidust, mida on hiljem iseseisvalt täiendanud (Kauranen 2013: 27).
- ⁶ Käsikiri koosneb kuuest jutust, mille hulgas on looma- (ATU 159) ja imemuinasjutte (Ee 451A, ATU 707), üks rumala vanapagana muinasjutt (ATU 1091), naljand (ATU 1539) ning naljandist ja rumala vanapagana muinasjuttudest koosnev kontaminatsioon (ATU 1525 + 1063 + 1084).
- ⁷ Ametlikult Stepan (Stefan) Dimitrjev (1869–1936), alates 1921. aastast Stepan Tsänk. Ta oli pärit Seretsivä külast. Aastatel 1905–1907 ja 1918 oli ta Petseri vallavanem (Aabrams & Kalkun 2013: 200–201).
- ⁸ Esimene on looma- (ATU 122A) ja teine legendiline muinasjutt (ATU 750D).
- ⁹ Stepani isa, Dimitri Jakovlev (1846–1891), oli Arkadi vanem vend (Aabrams & Kalkun 2013: 200–201).
- ¹⁰ Ametlikult Semjon Jakovlev (1851–1927), alates 1921. aastast Semjon Tsänk, tuntud ka nimega Tsängu Semmen (vt Aabrams & Kalkun 2013: 200–201). Oli omal ajal ümbruskonnas laiemalt tuntud ja samavõrd autoriteetne kui tema vaimulikust vend Arkadi. Selle kohta annab tunnistust *Petseri Postimehes* ilmunud kuulutus, kus "Seretova Semmen" soovitab kohalikku lehte tellida (vt Petseri Postimees 1910). Vähem mõjuka mehe nimel olnuks vaevalt piisavalt kaalu niisuguse reklaami tegemiseks.
- ¹¹ Tuntud ka Ivan Feodorovi nime all (1838–1915).
- ¹² Morozovite perekonnast ning nende eluhoonetest on Viktor Reier teinud hulgaliselt fotosid ning joonistusi (ERM, Fk 669; vt ka Hagu & Aabrams 2013).

- ¹³ Esialgse viite selle kohta, et käsikiri ja üleskirjutaja(d) võivad olla seotud Jüri Truusmanniga, sain väljaandest “Setu lauludega muinasjutud”. Koostajate oletusel “pole sealjuures võimatu, et kuidagi on J. Truusmanni tegevusega seotud kaks sellega samas köites (H I 3) paiknevat korjandust, mis on olulised selle poolest, et pärinevad esimes(t)elt setude eneste seast tõusnud koguja(i)lt” (Salve & Sarv 1987: 5).
- ¹⁴ Ametlikult Georgi Truusmann (1856–1930), kasutas ka eestipärast eesnime Jüri (vt Paatsi 2016: 345), sündis Laiuse kihelkonnas. Tema isa, samuti Georgi Truusmann, oli usuvahetusliikumise ajal pöördunud õigeusku, õigeusklik oli ka Georgi (Jüri) Truusmann (EKLA, f 194, m 23:29).
- ¹⁵ Lisaks siin nimetatud käsikirjadele on Truusmann saatnud Hurdale 1892. aastal ühe Koeru khk-st pärit laulu (vt H III 12, 429/32).
- ¹⁶ Tegemist on imemuinasjutuga tüübist “Imesõrmus” (ATU 560). Käsikirja juures puuduvad andmed saatja isiku, üleskirjutamise aja ning koha kohta.
- ¹⁷ Sellise nimega küla pole teada. Mikitamäe vallas asub Pedäjäalostõ küla, mida tuntakse ka Pedäsi külana (vt Hurt 1904: XV; Kiristaja 2013), sama küla (*Pedaspääliste*) nimetab Truusmann ka oma artiklis (Truusmann 1890: 57).
- ¹⁸ Vene k: *кpweda u npawda*; eesti k: *vale* (ülekohus) ja *tõde* (õiglus). Pealkiri viitab imemuinasjutule “Rikas vend ja vaene vend” (ATU 613).
- ¹⁹ Nimetatud külade eestikeelsed vasted on Seretsüvä, Ermakuva ning Veretinä.
- ²⁰ Sellise nimega küla kohta puudub teave Eesti Keele Instituudi kohanimeandmebaasis (KNAB) ja Arvis Kiristaja väljaandes “Setomaa kohanimed” (2013).
- ²¹ Täna Eesti Rahvaluule Arhiivi fotoarhivaari Aivo Põlluäärt, kes aitas teksti loetavaks muuta ning arhivaari Olga Ivaškevitšit, kes aitas dešifreerida venekeelsed käsikirjatekstid.
- ²² Siin ja edaspidi olen nurksulgudes märkinud halvasti väljaloetavad või -lugemata jäänud kohad.
- ²³ Vassili Isakovit Seretsüvä külast Truusmann millegipärast Hurdale saadetud kirjas ei nimeta.
- ²⁴ Lugemise hõlbustamiseks olen tõlkes minu poolt lisatud sõnad pannud nurksulgudesse: 1887. aasta 28. juunil Šereb[tsovo] külas. Juri Jurjevitš Tru[sman]. Kui te käisite Šerebtsovo külas talupoegade Dimitri ja Semjon Jakovlevitši [juures], siis jutustasid Teile jutte Šerebtsovo külast Ivan Jakovlevitš muinasjutu “Vale ja tõde”, tütarlaps Anna Semjonovna Veretinovo külast, poisid Vassili Isakov Šerebtsovo külast, Feodot Fedorov Kuritsovo külast. [Jutu] “Tark emis” [jutustasin] mina Stepan Dimitrjevitš Šerebtsovo [külast], [jutu] “Kolm veljä” [jutustas] tütarlaps Anna Fomanovna Ermakovo [külast].
- ²⁵ Stepan Dimitrjevi üleskirjutuste viimane leht on väiksemaks lõigatud. Võimalik, et saatja oli siia lisanud midagi kirja lõpetuseks, mida Truusmann pidas ebaoluliseks ja eemaldas. Truusmann on ise viimase muinasjututeksti lõppu lisanud, et tekstide üleskirjutajaks on Stepan Dimitrjev. Saadetise algusosas paikneva kirja “eemaldamiseks” sai ta kasutada üksnes läbikriipsutamist.
- ²⁶ Ivan Jakovlev oli Dimitri, Andrei ja Semjoni poolvend, kes sündis 1860. aastal val-laslapsena. Jakov Nikitin (1824–1851), vanemate poegade isa, oli siis juba surnud. Üldise tava järgi oleks Ivan kui vallaslaps pidanud saama isanimeks Bogdanov (selle informatsiooni eest võlgnen tänu Vahur Aabramsile).

- ²⁷ Transliteratsioon on kursiivis, venekeelse teksti tõlge nurksulgudes: *Timä ütél' sis' aräki. Mullõ ol' mõro sis' olku tele kaa, a kuu mullõ makus' sis' olku tele kaa. Lätsi nimä tapma aräki paba poiga, no es' saa arä pagõzi.* [Feodor Vassiljev Demidovo külast.] Venekeelset nimekuju Demidovo kannab kaks seto küla: Tendüvä (Petseri v) ja Medvedkova (Laura v) (vt Kiristaja 2013). Võimalik, et jutustaja oli pärit Seretsüvä külale lähemal asuvast Tendüvä külast.
- ²⁸ Tõlge: Tütarlaps Jekaterina Fomanovna/Fomanitšna Ermakuva külast jutustas kolm lugu.
- ²⁹ Transliteratsioon on kursiivis, venekeelse teksti tõlge nurksulgudes: *Сказка* [Muinasjutt]. *Tark ims'.*
Elli üts' talomis' suirõ mõtsa seen' u [ja] ol' täl' üts' ims'. Sjo ims' läts' poikeke mõdtsa ni saie ims' soekõ kokko. Sis' nakas' suzi poikõ pedma imize käes'. Imis' ütles' soelõ laula mulõ. Sis' nakas' laulma suzi imselõ. Niza nipsi, kerva kir'ki, hanna tjolka, anna mullõ üts' poik'. Ims' ütles' ei anna vill', laula vill' sis' mina anna. Laul' sis' vill' suzi tälle tuut' samma luula, niza nipsi, kõrva kir'ki, anna mullõ üts' poik'. Õs' mitõ ei anna mina sullõ poiga. Ku vil' laulat' setä samma laula sis' mina anna. Ei mitõ või laulda inäp' kaza' mehet' tulõva nuekõ tapva arä muuk' (меня [mind]). Imis' ütles' tälle naa mehe läap' kerikohõ kün'dle sälän'. Sis' nakas' suzi aräki laulma. Niza nipsi, kõrva kir'ki, hanna tjolka, anna mulõ üts' poik'. Seni sae mehe lähikohe koni täa laul', ni tapiva aräki soe. Ni es' sakis' soelõ ütõ poikaki. Конечъ [Lõpp].
- ³⁰ Neil välitöödel salvestatud juttudest on valminud DVD "Valge härg" (2009). Teemat illustreerivate näidetena tõstan esile Aleksandra Leppoja (nr 17) ning Terje Lillmaa (vt lisalugu) esitused.
- ³¹ Kirillitsas kirjutamine pakub võimalusi mitmesuguste seto keeles esinevate häälikute ülesmärkimiseks, mida ladina kirjaviisis ei eristata. Nt on eristatud kahte õ-d: э, ы (kõrgenenud õ); palatalisatsiooni märkimisel on kasutatud pehmendusmärki ь (vk: *мягкий знак* (mjagki znak)), larüngaalklusiili märkimisel kõvendusmärki ъ (vk: *твёрдый знак* (tvjorđoi znak)).
- ³² Näiteks võib tuua Hurda Setomaa retke märkmed, mis on põhiasas kirjutatud saksa keeles. Saksa keelt on Hurt kasutanud kui seletavat ja kirjeldavat teaduskeelt. Vahur Aabramsi hinnangul on Hurt saksa keelt kasutanud ka juhul, kui on vaja midagi kiiresti, vaid iseenda jaoks üles märkida. Vene keelt kasutab ta aga haldust, kirikut ning haridust puudutavates märkmetes, nii-samuti isiku- ning kohanime ülesmärkimisel. (Aabrams 2013: 16–17.) Vähesel määral on ta teinud märkmeid ka eesti kirjakeeles. Kuna Hurt oli koolihariduse saanud saksa keeles, siis mõjutas see oluliselt tema kirjutamisharjumust.
- ³³ Truusmann oskas eesti ja vene keelele lisaks saksa, ladina, kreeka, heebrea, inglise ja prantsuse keelt (Klaas 1997: 92).
- ³⁴ Riia vaimulik kool ja seminar olid ainsad, kus vene rahvusest õpilaste kõrval oli luba õppida ka õigeusklikel eesti ja läti talupoegade lastel (Raudsepp 2010: 35).
- ³⁵ Truusmann oli Eesti Kirjameeste Seltsi liige ning 1887. aastast selle abipresident. Suurte sisetülide tõttu lõpetati 1893. aastal seltsi tegevus. Eesti kirjandusloo hilisemas retseptisioonis on just Truusmanni peetud seltsi sulgemise peasüüdlaseks (vt Jansen: 2007: 374). Truusmanni puhul on märgitud tema isiku vastuolulisust (Mäeorg 2010b: 237), vastuoluline ning äärmustesse kalduv on ka tema kohta kirjutatu. Konfliktid, millega Truusmann oma ameti tõttu seotud oli, puudutasid omaaegseid poliitilisi võitlusi Eesti rahvusliku eneseteadvuse kujunemise ja määramise protsessis ning see on tugevalt kujundanud tema kohta käivaid hinnanguid. Vello Paatsi on püüdnud neid

seisukohti pehmendata, öeldes, et ilmselt tegutses ta siiski oma ameti piirides ning mitmed konfliktid on tõusnud just sellelt pinnalt (Paatsi 2016; vt ka Lõuna 2011).

³⁶ Käsikiri sisaldab kaheksa muinasjuttu, millest enamik kuulub imemuinasjuttude hulka (ATU 330, 530, 550, 567A, 613, 652), neile lisaks on kaks novellmuinasjuttu (ATU 901, 921).

³⁷ Tõlge: Tahtis lind [suvel] varastada õunu, [?] poeg, poeg läks sellele tee, kus hunt sõi hobuseid: kohtub hundiga: [hunt nõuab, et] roni hobuselt maha, hunt nõudis hobust, [?] küsib, mis inimene ta on. Vastab, ma otsin kuldset lindu, kes varastas õunu, kätte jäid ainult suled.

³⁸ Tõlge: Tiibade alla oli märgitud: kes sööb pea – saab tsaariks, [kes] sööb tiiva – hakkab raha sülgama.

³⁹ *Tol ajal talupojad said haridust waid kirikute juures ja 12 aastaselt saadeti ta [Arkadi] õppima Värskas ap. õigeusu koguduse köstri juure, kust ta hiljem toodi kodulähedase Tallowa köstri õpilaseks. 16 aastaselt saadeti ta Haanjasse Plaani koguduse köstri juure. Haanjas peale kirjatarkuse ta õppis ka tisleri ja treiali tööd ja nõnda sai temast kodutallu tagasitulnult tubli wokitreal* (Postimees 1936).

Arhiivilühendid

EFAM, Hurt – Eesti folkloristika ajaloo materjale Eesti Kirjandusmuuseumis

EKLA – Eesti Kultuuriloolise Arhiivi kogu Eesti Kirjandusmuuseumis

ERM Fk – Eesti Rahva Muuseumi fotokogu

H – Jakob Hurda rahvaluulekogu Eesti Kirjandusmuuseumis

KNAB – Eesti Keele Instituudi kohanimeandmebaas

Kirjandus

Aabrams, Vahur 2013. “Raasakõisi” käsikirä mitmõkiilsüsest. Hagu, Paul & Aabrams, Vahur (koost & toim). *Raasakõisi Setomaalt*. Setomaa Jakob Hurda silmi läbi aastagil 1886 ja 1903. Seto kirävara 6. Värskas: Seto Instituut, Eesti Kirjandusmuuseum, lk 16–17.

Aabrams, Vahur & Kalkun, Andreas 2013. Hurda avitajaq Setomaal aastagil 1903 ja 1886 ja muid kommentaarõ. Hagu, Paul & Aabrams, Vahur (koost & toim). *Raasakõisi Setomaalt*. Setomaa Jakob Hurda silmi läbi aastagil 1886 ja 1903. Seto kirävara 6. Värskas: Seto Instituut, Eesti Kirjandusmuuseum, lk 198–215.

Dundes, Alan 2002. *Kes on rahvas?* Valik esseid folkloristikast. Tallinn: Varrak, lk 11–32.

EMj I:1 = Järvi, Risto & Kaasik, Mairi & Toomeos-Orglaan, Kärri (koost & toim) 2009. *Eesti muinasjutud I:1. Imemuinasjutud*. Monumenta Estoniae Antiquae V. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.

EMj I:2 = Annom, Inge & Järv, Risto & Kaasik, Mairi & Toomeos-Orglaan, Kärri (koost & toim) 2014. *Eesti muinasjutud I:2. Imemuinasjutud*. Monumenta Estoniae Antiquae V. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.

Hagu, Paul & Aabrams, Vahur 2013. Käsikirjast raamatuhe. Hagu, Paul & Aabrams, Vahur (koost & toim). *Raasakõisi Setomaalt*. Setomaa Jakob Hurda silmi läbi aastagil 1886 ja 1903. Seto kirävara 6. Värska: Seto Instituut, Eesti Kirjandusmuuseum, lk 13–15.

Hurt, Jakob 1887. Lühikene teadus ja tähtis palumine. *Olevik* 21, 18. mai, lk 1.

Hurt, Jakob 1888. Esimene aruanne. Eesti vana vara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. *Olevik* 13, 28. märts lk 1.

Hurt, Jakob 1904. Eeskõne. *Setukeste laulud*. Pihkva-Eestlaste vanad rahvalaulud, ühes Räpina ja Vastseliina lauludega, välja annud Dr. Jakob Hurt. Ezimene köide. Helsingi: Soome Kirjanduse Seltsi kulu ja kirjadega.

Jaago, Tiiu 2003. "See kõik oli nii, nagu tundsin ja mõtlesin." Ühe naise elulugu pärimusliku ajaloo vaatepunktist. Jaago, Tiiu (koost). *Pärimus ja tõlgendus*. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, lk 191–210.

Jansen, Ea 2007. *Eestlane muutub ajas. Seisusühiskonnast kodanikuühiskonda*. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.

Jansen, Ea & Saari, Henn 1999. Kolm kohalikku keelt. Viikberg, Jüri (koost & toim). *Eesti rahvaste raamat*. Rahvusvahemused, -rühmad ja -killud. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 240–249.

Järv, Risto 2005. *Eesti imemuinasjuttude tekstid ja tekstuur*. Arhiivikeskne vaatlus. Dissertationes Folkloristicae Universitatis Tartuensis 7. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Järv, Risto 2008. Muinasjutuline Setumaa. Tamla, Ülle (toim). *Setumaa kogumik* 4. Uurimusi Setumaa loodusest, ajaloost ja folkloristikast. Tallinn: Ajaloo Instituut, MTÜ Arheoloogiakeskus, lk 220–245.

Järv, Risto & Hagu, Paul (koost & toim) 2009. *Valgõ härg. Kats tosinat seto jutust (ja üts viil liisna): Valge härg. Kaks tosinat setu muinasjuttu (ja üks veel pealekauba)*. Seto- ja kiräkeelitside pildikirjuga DVD setu- ja eestikeelsete subtiitritega. Tartu: Tartu Ülikool, Eesti Kirjandusmuuseum.

Jääts, Indrek 1998. *Setude etniline identiteet*. Studia Ethnologica Tartuensia 1. Tartu: Tartu Ülikool.

Kaja 1924 = Petseri kloostri arhimandriit Arkadi. 50 aastat vaimuliku põlve. *Kaja* 189, 19. juuli, lk 6.

Kalkun, Andreas 2011. *Seto laul eesti folkloristika ajaloos. Lisandusi representatsiooniloole*. Dissertationes Folkloristicae Universitatis Tartuensis 18. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.

Kallas, Oskar 1894. Üht ja teist Setudest. *Eesti Üliõpilaste Seltsi Album*. Teine leht. Jurjew, lk 174–188.

Karjahärm, Toomas 1998. *Ida ja Lääne vahel*. Eesti-Vene suhted 1850–1917. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.

Kauranen, Kaisa 2013. Mitä ja miksi kansa kirjoitti? Laitinen, Lea & Mikkola, Kati (toim). *Kynällä kyntäjät*. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa. Suomalaisen Kirjallisuuden Toimituksia 1370. Helsinki: SKS, lk 19–54.

Kikas, Katre 2015. Matthias Johann Eisen ja tema kaastöölised seitsme Moosese pärimust piiritlemas. *Keel ja Kirjandus* 10, lk 711–727 (http://kjk.eki.ee/pdf/Katre_Kikas10-15.pdf – 19. jaanuar 2018).

Kikas, Katre 2017. Rahvaluulekogumine epistolaarses kontekstis. Helene Maaseni kirjad Jakob Hurdale. *Keel ja Kirjandus* 4, lk 272–290 (<http://kjk.eki.ee/ee/issues/2017/4/912> – 19. jaanuar 2018).

Kiristaja, Arvis (koost) 2013. *Setomaa kohanimed*. Seto Instituudi toimetised 1. Värska: Seto Instituut.

Klaas, Urmas 1997. Truusmann, Jüri. Vahtrre, Sulev (koost). *Eesti ajalugu elulugudes*. 101 tähtsat eestlast. Tallinn: Olion, lk 92–93.

Kuismin, Anna & Driscoll, M. J. (toim) 2013. *White Field, Black Seeds*. Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth Century. Studia Fennica. Litteraria 7. Helsinki: SKS.

Kõresaar, Ene 2003. Eluloolisest käsitlusviisist Eesti kultuuriteadustes. Jaago, Tiit (koost). *Pärimus ja tõlgendus*. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, lk 61–76.

Laitinen, Lea & Mikkola, Kati (toim) 2013. *Kynällä kyntäjät*. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa. Suomalaisen Kirjallisuuden Toimituksia 1370. Helsinki: SKS.

Lõuna, Anneli 2011. Jüri Truusmann (1856–1930). Zensor und aktiver Teilnehmer am gesellschaftlichen Leben in der Zeit der Russifizierung. Angermann, Norbert & Lenz, Wilhelm & Maier, Konrad (toim). *Geisteswissenschaften und Publizistik im Baltikum des 19. und frühen 20. Jahrhunderts*. Schriften der Baltischen Historischen Kommission. Berlin: LIT, lk 373–396.

Lyons, Martin 2013. A New History from Below? The Writing Culture of European Peasants, c. 1850 – c. 1920. Kuismin, Anna & Driscoll, M. J. (toim). *White Field, Black Seeds*. Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth Century. Studia Fennica. Litteraria 7. Helsinki: SKS, lk 14–29.

Mikkola, Kati 2013. Kansanrunouden kokoelmat. Kerääjinä kuuliaisista avustajista ja visionääreistä. Laitinen, Lea & Mikkola, Kati (toim). *Kynällä kyntäjät*. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa. Suomalaisen Kirjallisuuden Toimituksia 1370. Helsinki: SKS, lk 337–378.

Mäeorg, Kalmer 2010a. Jaan Poska perekond 1897. aasta rahvaloenduse valguses. Arjakas, Külli (peatoim). *Jaan Poska oma ja meie ajas*. Artikleid ja mälestusi. Tallinn: Konstantin Pätsi Muuseum, lk 70–80.

Mäeorg, Kalmer 2010b. Mõnedest Jaan Poska lähematest sõpradest. Arjakas, Külli (peatoim). *Jaan Poska oma ja meie ajas*. Artikleid ja mälestusi. Tallinn: Konstantin Pätsi Muuseum, lk 234–241.

Nordlund, Taru 2013. Kirjeet. Keskustelua yli ajan ja paikan. Laitinen, Lea & Mikkola, Kati (toim). *Kynällä kyntäjät*. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa. Suomalaisen Kirjallisuuden Toimituksia 1370. Helsinki: SKS, lk 107–138.

Paatsi, Vello 2016. Mees Kaini märgiga. Veel pisut Jüri (Georgi) Truusmannist ja tsensuurist. Metste, Kristi (koost & toim). *Rännates Gutenbergi galaktikas*. Kultuuriloolisi uurimusi aastatest 1993–2015. Tartu: Ilmamaa, lk 343–350.

Peltonen, Ulla-Maija 2003. Suuline ajalugu soome folklooriuurimises. Jaago, Tiiu (koost). *Pärimus ja tõlgendus*. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, lk 177–190.

Petseri Postimees 1910 = Kuulutan umi suguweljule: Tellige “Petseri Postimiist”! *Petseri Postimees* 3, 1. veebruar, lk 1.

Pino, Veera & Sarv, Vaike 1981. *Setu surnuithud* I. Vihik 1. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.

Postimees 1936 = Wokitreialist kloostriülemaks. *Postimees* 78, 21. märts, lk 5.

Raudsepp, Anu 2010. Jaan Poska õpingud Riia vaimulikus seminaris. Arjakas, Küllo (peatoim). *Jaan Poska oma ja meie ajas*. Artikleid ja mälestusi. Tallinn: Konstantin Pätsi Muuseum, lk 34–39.

Rannut *et al.* 2003 = Rannut, Mart & Rannut, Ülle & Verschik, Anna 2003. *Keel, võim, ühiskond*. Sotsiolingvistika ja keelepoliitika õpik. Tallinn: TPÜ Kirjastus.

Salve, Kristi & Sarv, Vaike 1987. Sissejuhatus. *Setu lauludega muinasjutud*. Ars Musicae Popularis 5. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, lk 5–41.

Toomeos-Orglaan, Kärri 2015. Mida setod lugesid? “Kirjaoskamatud” setod kirjakultuuri mõjuväljas. *Keel ja Kirjandus* 8–9, lk 603–622 (<http://kjk.eki.ee/ee/issues/2015/8-9/685> – 19. jaanuar 2018).

Truusmann 1890 = Trusman, Iurii. Poluvebrtsy Pskovo-Pecherskago kraia. *Zhivaia Starina* 1. S.-Peterburg', lk 31–62.

Valk, Ülo 1998. *Allilma isand. Kuradi ilmuniskujud eesti rahvausus*. Eesti Rahva Muuseumi sari 1. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Weber, Eugen 1976. *Peasants into Frenchmen*. The Modernization of Rural France, 1870–1914, Stanford: Stanford University Press.

Summary

Seto fairy tales written down in Cyrillic

Kärri Toomeos-Orglaan

Junior Research Fellow, Estonian Folklore Archives

Estonian Literary Museum, Estonia

karri@folklore.ee

Keywords: Jüri Truusmann, monk Arkady, multilingual, Seto heritage, Stepan Dimitriyev, writing culture

In the folklore collection of Jakob Hurt there is a manuscript containing Seto songs and tales written in Cyrillic. The texts were sent in 1887 and comprise material written in different languages (Estonian, Russian, Seto) and character systems (Cyrillic, Latin). The texts in the Seto dialect that were written in Cyrillic alphabet belong to two Seto men – Stepan Dimitriyev and monk Arkady (Andrey Yakovlev). Those texts are probably the first written examples of Seto folklore written by Setos themselves. At that time, and also later on, Seto folklore was collected or forwarded majorly by Estonian and Finnish researchers and collectors. Setos in numbers started to collect their folklore on their own only as late as in the 1920s.

The manuscripts were sent to J. Hurt by Estonian Jüri Truusmann, the vice president of the Society of Estonian Literati at that time. J. Hurt's collection also contains his collection of Seto fairy tales (written in Russian) and several songs in the Seto dialect. The letters of Stepan Dimitriyev to J. Truusmann, and J. Truusmann's letters to J. Hurt present the context to the materials.

At the end of the 19th century the majority of Setos were illiterate, as was also the general perception about them among researchers. But there were a number of self-taught people who had received primary education in Russian, increasing their social mobility, and therefore acquired a dual national identity. This dual identity could be the reason why such people have been largely ignored by Seto culture and heritage researchers. From the perspective of writing culture research, however, it is highly important to pay attention also to their texts, as they represent the writing culture of the people for whom writing was not an everyday activity. By discussing the manuscripts of Stepan Dimitriyev and monk Arkady, I would like to show that illiteracy was characteristic of only one (albeit the larger) part of Setos, but at the same time there were literate people among them, who should also be included in the research. These two men's writings illustrate the writing culture of the 19th century Setos.

Nimetamiskonstruktsioonid eesti murretes: murdeerinevused või suuline süntaks?¹

Liina Lindström

Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi
eesti keele dotsent, eesti keele vanemteadur
liina.lindstrom@ut.ee

Maarja-Liisa Pilvik

Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi
doktorant, rakendusliku dialektoloogia nooremteadur
maarja-liisa.pilvik@ut.ee

Helen Plado

Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi
eesti keele lektor, eesti keele teadur,
Võru Instituudi teadur
helen.plado@ut.ee

Teesid: Artiklis vaadeldakse nimetamiskonstruktsioone (NK), mis väljendavad, kuidas objektina realiseeruvat argumenti kutsutakse. NK koosneb nimetamist väljendavast verbist umbisikulises tegumoes, objektist, mida kuidagi nimetatakse, ning verbi komplemendist, mis annab edasi, kuidas objekti nimetatakse. Artiklis vaadeldakse NK-sisest varieerumist eesti murretes, kasutades selleks eesti murrete korpuse andmestikku. Eesmärk on selgitada välja, milline osa varieerumisest sõltub murdealast, mis aga muudest teguritest. Andmeid on analüüsitud kvantitatiivselt, rakendades klassifitseerimispuude ja korrespondentsanalüüsi meetodeid. Analüüsist selgub, et enim on murdest mõjutatud verbi valik. Murre selgitab küllalt palju ka objekti käände varieerumist: läänepoolsed murded kasutavad konstruktsioonis nimetavat käänat enam kui idapoolsed. Komplemendi käane on aga mõjutatud peamiselt objekti käandest. Üldiselt domineerib andmestikus nimetavas käandes komplemendi kasutus, mida võib seostada tekstide suulisusega ning suulises kõnes sageli toimuva tsiteerimisega, mis tingib komplemendi nõrga integreerituse argumentstruktuuri.

Märksõnad: eesti murded, murdesüntaks, nimetamiskonstruktsioon, suuline süntaks, varieerumine

1. Sissejuhatus

Murdekeel on Eestis kasutusel olnud eelkõige suulise keelevormina, vastandudes tänapäeva kirjakeelele nii suhtluskanali kui ka piirkondlike eripärade poolest. Murdekeelt analüüsides on seetõttu sageli ebaselge, kust jookseb piir teatud murdele iseloomulike joonte ja üldisest suulisest suhtluskanalist tulevate erijoonte vahel. Ka õpikus “Eesti murded ja kohanimed” on niigi napp murrete süntaksi käsitus jagatud kaheks: üks osa käsitleb murret kui suulist keelt, teine osa neid jooni, mis ei ole seotud suulisusega ning on pigem “päris” murretevahelised erinevused. (Pajusalu *et al.* 2009: 107–115.) Esimese rühma erinevusi võib pidada universaalseteks ja ühiseks tänapäeva eesti keele suulise kasutusega (vt nt Hennoste 2000–2001; Lindström 2005; Hennoste 2013; Amon 2015 jpt). Teise rühmaga ehk eesti murrete süntaktiliste erinevustega on tegeldud vähem, viimastel aastatel peamiselt projekti “Eesti murrete süntaks” raames (vt nt Uihoaed 2013; Uihoaed *et al.* 2013; Lindström *et al.* 2014; Plado 2015; Klavan *et al.* 2015; Lindström *et al.* 2015; Lindström *et al.*, ilmumas, Pilvik 2016), ent loomulikult on see vaid jäämäe tipp: eesti murrete varieeruvus on sedavõrd suur, et uurimisainest jätkub kauaks.

Keerukaks läheb siis, kui on väga raske öelda, kas tegu on suulisusest tingitud joontega või murdeerinevustega. Murdekeel, millel puudub kirjakeele traditsioon, võib olla kinnistanud lausestruktuure, mida me praeguse eesti kirjakeele põhjal analüüsiksime pigem suulisusest tingitud “veaks”, ent nende kasutamine murdes on sedavõrd süstemaatiline, et see võib olla ka hoopis teatud murdele iseloomulik joon. Selliseid näiteid leiab murdetekstides palju. Näiteks võib tuua alistavate sidendite paiknemise kaugemal kui vahetult osalause alguses (1–3²). Kirjakeeles paikneb alistav sidend alati vahetult osalause algul, ent murdetekstides ei ole see alati nii.

- (1) *maq **ku** mõtsa+vah’ihh ol’li* (Seto, Ida-Seto)
- (2) *Mere tuul **kui** oli ja puud kohisesivad, siis täma ei saand maka*
(Ranna, Hlj, Must 1987: 299)
- (3) *Süda valutas poegide pärast, merel **kes** olivad*
(Ranna, Hlj, Must 1987: 299)

Nähtust on mainitud kirderannikumurretele iseloomuliku süntaktilise erijoonena Mari Musta raamatus “Kirderannikumurre” (Must 1987: 299), ent nagu näeme Ida-Seto näitest (1), ei ole see iseloomulik vaid kirderanniku murderühmale. Nende näidete puhul võib küsida, kas tegemist on suulisusest tingitud sõnajärjeveaga, murdejoonega või hoopis mingi varasema süntaktilise struktuuri (mis muidugi on suulise keele süntaks) jäanukiga murdekeeles.

Sarnaseid näiteid, kus pole selge, kas tegemist on suulise kõne eripära, keelevea või murdejoonega, võib leida veelgi. Näiteks ei ole *mine*-nominalisatsioonides objekt alati omandanud (kirjakeele seisukohalt) ootuspärast omastava käände vormi, vaid püsib osastavas käändes (4–5) (vt Pilvik 2016, 2017). Tänapäeva kirjakeele seisukohalt vaadatuna on see viga, ent see võib kajastada ka varasemat vähem grammatiseerunud/kinnistunud keelekuju, mis on edasi elanud just suulises keelekasutuses.

- (4) *s = olli ta ommukkuss kõva ja ess ole **tedä** (.)`keitmist* (Mulgi, Hel)
 ‘siis oli ta hommikuks kõva ei ja ei olnud **tema** köitmist’
- (5) **enne *koittu oli (.) vedamine **neid** *välja* (Ranna, Jõe)
 ‘enne koitu oli **nende** väljavedamine’

Ühelt poolt tundub, et kõnelejad ei käsitle eespool kirjeldatud keelelisi struktuure keeleveana (ei tõtta parandama) ning tegu tundub olevat kinnistunud konstruktsioonimalliga. Teiselt poolt on vähemalt *mine*-nominalisatsioonide puhul raske öelda midagi selle kohta, kas sellised kasutusjuhud on iseloomulikud mingile teatud piirkonnale või mitte – nähtus on piisavalt sage selleks, et seda mitte eirata, ent siiski liiga harv, et midagi öelda leviku kohta (vt Pilvik 2016).

Üks juhtumeid, kus pole selge, kas tegu on suulise keelekasutuse eripäraga, murdejoonega või millegi muuga, tuleb vaatluse alla ka käesolevas artiklis. Vaatleme eesti murrete korpuse andmetele tuginedes konstruktsiooni, mida nimetame *nimetamiskonstruktsiooniks*. Nimetamiskonstruktsiooniga väljendatakse seda, kuidas objektina realiseeruvat argumenti kutsutakse.

Nimetamiskonstruktsioon koosneb nimetamist tähistavast predikaadist (impersonaalivormis) ning kahest argumendist: objektist, mida kuidagi nimetatakse, ja komplementist ehk verbi seotud laiendist, milleks/missuguseks objekti kutsutakse. Kirjakeelest lähtuvalt võib konstruktsiooni struktuuriks pidada $\text{Obj}_{\text{prt}} + \text{V}_{\text{imps}} + \text{Kompl}_{\text{trnsl}}$, mida väljendab näiteks ka murdekeelne lause (6).

(6)	sedä	kutsutti	tiomehest	(Alutaguse, Lüg)
	OBJ	V	KOMPL	

Näites 6 on kirjakeelest erinev peamiselt saava käände lõpp *-st*, mis on iseloomulik kogu Eesti idapoolsele osale Setumaast Alutaguseni, ent muidu järgib näide kirjakeele malli: objekt on osastavas käändes ning komplement on saavas käändes. Kui vaatame aga muid sarnaseid lauseid, näeme, et murdetekstides on palju varieeruvust: objekti kääne võib olla ka nimetav (7, 10) või puudub objekt lausest hoopiski (9); komplement võib olla nimetavas käändes (7–8) ja/või seotud sidendiga *et* (9). Vahel võib komplement ka konstruktsioonist välja jääda. See juhtub enamasti siis, kui keelejuht ei suuda terminit meenutada

või parandab end, minnes üle mõnele muule konstruktsioonile (10). Komplemendi väljajätu võib nimetamiskonstruktsiooni puhul pidada seega ehk enim suulisusest tingitud nähtuseks.

- (7) *ning igast puust`tehti neid`väiksid`pappu (...) **nee** [OBJ, n] kutsutti = sis **kipud** [KOMPL, n]`ikke (Saarte, Ans)*
 (8) *ja siis **seda** [OBJ, p]`kutsutti **obaduse auk** [KOMPL, n] (Alutaguse, Iis)*
 (9) *ja pulk ol' iihh ja säält`las'ti liim`vällä (.) õ = kutsut't'i **et koore kär'n'** [KOMPL, n] (Võru, Rõu)*
 (10) *se on kimbu väät (...) see on kõva (.) **see** [OBJ, n] kutsuttasse nüüd (.) see on kaa (.) väädid (...) (Saarte, Pha)*

Samas ei ole objekti ega harvem ka komplemendi väljendamata jätmises midagi erandlikku. On üldine universaalne suhtlusprintsip, et ennustatavat infot pole tarvis eraldi välja tuua (Givón 2017: 3). See ilmneb eesti keeles argumentide väljajätus laiemalt: diskursuses aktiivsed, s.t tuntud referendid jäetakse sageli lauses eksplitseerimata. Eriti sageli jäetakse eksplitseerimata subjekti rollis olevad argumendid, sest need on kõige tüüpilisemalt diskursusest tuntud (vt nt Metslang 2014: 232–238; eesti murrete 1. isiku subjektpronoomeni väljajätu kohta Lindström *et al.* 2009).

Käesolevas artiklis otsime eesti murrete korpuse materjalidele tuginedes vastust küsimusele, kas nimetamiskonstruktsiooni varieerumisel on regionaalne mõõde, s.t kas on olulisi erinevusi murrete vahel. Milline osa varieerumisest on selgitatav murretevaheliste erinevustega, milline mitte? Neile küsimustele vastamiseks kasutame korpusest saadud sagedusandmeid ning kvantitatiivseid meetodeid nende andmete töötlemiseks: klassifitseerimispuu meetodit ning korrespondentsanalüüsi.

Artikli järgmises osas (2. ptk) tutvustame nimetamiskonstruktsioone lähemalt, seejärel arutleme põgusalt sageduse rolli üle tegeliku keelekasutuse uurimisel (3. ptk), tutvustame artiklis kasutatud andmestikku ja meetodeid (4. ptk) ning esitame uurimuse tulemused (5. ptk).

2. Nimetamiskonstruktsioonist

Artiklis räägime nimetamiskonstruktsioonist ja konstruktsioonisisest varieerumisest. Konstruktsioonigrammatikas käsitletakse konstruktsioone kui kinnistunud vormi ja tähenduse kombinatsioone, millel on oma struktuurilised, semantilised või pragmaatilised erijooned (Goldberg 1995: 4; Croft 2001: 18–25;

Hilpert 2013: 458). Konstruktsioonid paiknevad leksikoni-süntaksi skaalal, leksikoni ja süntaksi vahel puudub selge piir.

Nimetamiskonstruktsiooni moodustab umbisikulises tegumoes verb, selle objektargument ning laiend (komplement), mis väljendab, kuidas objekti nimetatakse (11).

(11)	<i>no</i>	<i>sedä</i>	<i>kutsutti</i>	<i>Obosekivest</i>	(Alutaguse, Lüg)
		OBJ		KOMPL	

Konstruktsiooni tuumaks on verb umbisikulises tegumoes: impersonaalne verbivorm väljendab eesti keeles enamasti indefiniitset, ent elusat inimesele viitavat tegijat, mis tavaliselt on kollektiivne või mitmuslik (vt nt Torn-Leesik 2009; Torn-Leesik & Vihman 2010; Pajusalu 2015). Just impersonaalses vormis nimetamisverb, mille (implitsiitne) referent on indefiniitne, sobib eriti hästi üldiste või tavaliste olukordade kirjeldamiseks: näidet 11 võib interpreteerida nii, et väga paljud inimesed (pole tähtis, kes konkreetselt) nimetasid mingit teatud kivi (*sedä*) Obosekiviks. Põhimõtteliselt on tegijat (s.t nimetajat) võimalik ka eksplitsiitselt määratleda (nt *vanarahvas kutsus seda Obesekiviks; isa kutsus mind titaks*), ent murdekorpuse tekstides on impersonaalne kasutus iseäranis sage ning seetõttu on põhjust seda kasutusviisi pidada konstruktsiooni kinnistunuks, konstruktsionaliseerunuks.

Nimetamiskonstruktsioon on murdekeeles sage ning on iseloomulik just murdeintervjuudele, kus küsitletakse keelejuhte peamiselt vanaaegse elu-olu kohta ning sageli palutakse otsesõnu murdekeelt kasutada (vt murdekorpuse tekstide iseloomustust ptk 4.1. ja Lindström 2001). Selle tulemusena kommenteerivad murdekorpuse keelejuhid tekstides sageli oma keelekasutust ning viitavad sellele, kuidas üht või teist eset/nähtust varem nimetati. Võib arvata, et tavalistes argivestlustes pole põhjust nimetamiskonstruktsiooni nii sageli kasutada.

2.1. Verbid nimetamiskonstruktsioonis

Verbid, mida nimetamiskonstruktsioonis kasutatakse, on *kutsuma*, *hüüdma*, *nimetama*, *hõikama* ja *ütleva*. Võimalik, et neid on enamgi, ent murdekorpuse materjalidest tulid esile just need. Mitte ükski nendest verbidest ei ole aga eesti ühiskeeles ega murretes ühetähenduslik, kandes vaid teatava nimega kutsumise tähendust. Ka verb *nimetama*, mille kaudu me vaatlusaluseid konstruktsioone nimetame ning mille puhul on mingi nimega / kuidagi kutsumise tähendus (12) peamiseks, võib lisaks kanda tähendusi 'teatama' (13) ja 'ära sõnuma' (14) (EMS VI: 581–582).

- (12) *küll teda `rahva`riideks nimedati* (Lääne, Kul; EMS VI: 581)
 (13) *ma nimetan tämäle midagi `uudist* (Alutaguse, Jõh; EMS VI: 582)
 (14) *`Kiita ei `tohtind, siis nimetad ää* (Saarte, Jäm; EMS VI: 582)

Kuigi räägime *nimetamiskonstruktsioonist*, esineb verbi *nimetama* meie materjalis küllaltki harva (vt sagedusandmeid tabelis 1). Sagedasimaks on *nimetamiskonstruktsioonides* hoopis verb *kutsuma*, millel on “Eesti murrete sõnaraamatu” (EMS IV: 134–135) järgi meile huvipakkuvale lisaks veel kolm tähendust: ‘kedagi paluma, kellelegi ettepanekut tegema kuhugi tulla või mil-lestki osa võtta’ (15), ‘loomi või linde heli, häämitsusega ligi meelitama’ (16) ja ‘soovima’ (17).

- (15) *kas sind on kutsutud matussele* (Ida, Lai; EMS IV: 134)
 (16) *uško, uško kutsutas voonakõist* (Võru, Kan; EMS IV: 135)
 (17) *sääl tetäss `süüki ja tuuas uma ports, mia `kuaki henele kuts*
 (Võru, Har; EMS IV: 135)

Verbist *kutsuma* mõnevõrra harvem, kuid teistest verbidest siiski tunduvalt sagedasem on *nimetamiskonstruktsioonis* *hüüdma*, mis kannab “Eesti kirjakeele seletava sõnaraamatu” (EKSS) järgi lisaks veel tähendusi ‘kellelegi midagi hõikama’ ja ‘kedagi hõigates (enda juurde) kutsuma’. Vaatlusalustest verbidest kõige harvemaks on *nimetamiskonstruktsioonides* *hõikama* (18) ja *üttelema* (19).

- (18) *sii õigatti Kiivitta külä* (Mulgi, Trv)
 (19) *naid ütteldi oonakkõsõ* (Võru, Krl)

Et verbi *üttelema* (19) puhul on *nimetamistähendus* selgelt teisejärguline ja seda tähendust kannab meie materjalis vaid 11 verbiga *üttelema* lauset (vt tabel 1), jäävad selle verbiga laused (kvantitatiivsest) analüüsist kõrvale.

Tabel 1. Verbilekseemide sagedused murdekorpuse *nimetamiskonstruktsioonides*.

Verb	Sagedus murdekorpuse <i>nimetamiskonstruktsioonis</i>
<i>hõikama</i>	23
<i>hüüdma</i>	346
<i>kutsuma</i>	504
<i>nimetama</i>	32
<i>üttelema</i>	11

Kui verbid *kutsuma* ja *hüüdma* on “Väikese murdesõnastiku” (VMS) andmetel levinud üle Eesti (viimast esineb siiski vähem lõunaeesti murretes), siis verbide *nimetama* ja *hõikama* kasutusala on piiratum. Verb *nimetama* on sõnaraa-

matu andmetel meile huvipakkuvast tähenduses levinud vaid Võru, Tartu ja rannamurdes, *hõikama* kõigis tähendustes aga idapoolses Eestis, esinedes ka üksikutes saarte murde kihelkondades ning lääne- ja keskmurde alal ainult lõuna- ja idapoolsetes kihelkondades (VMS). Tuleb meeles pidada, et verbid on mitmetähenduslikud ja VMS ei täpsusta, millist tähendust kus kasutatakse (v.a verbi *nimetama* puhul). Veelgi olulisem on siinkohal see, et VMSi sõnavara leviku kaardid ei anna meile otsest infot selle kohta, kui sagedasti verbe mingil alal kasutatakse. Artiklis kontrollime murdekorpuse materjali põhjal niisiis ka verbi valikut konstruktsioonis: kui tavaline on ühe või teise verbi kasutamine nimetamiskonstruktsioonis ning kui palju on selles murretevahelist leksikaalset varieeruvust.

2.2. Objekti markeerimine nimetamiskonstruktsioonis

Tänapäeva kirjakeeles on nimetamiskonstruktsioonis võimalik ainult osaobjekti (ehk osastavas käändes objekti) kasutamine; täisobjekt (mis impersonaalse verbivormi puhul oleks nimetavas käändes, vt EKG II: 53; Metslang 2017: 271) ei ole selles konstruktsioonis kirjakeeles võimalik (vrd 20 a ja b).

- (20) a. *Seda kutsutakse Hobusekiviks.*
- b. **See kutsutakse Hobusekiviks.*

Juba eespool esitatud näidetest 7 ja 10 näeme siiski, et murretes võib nimetamiskonstruktsioonis esineda ka nimetavas käändes objekt. Selle põhjuseid võib olla mitmeid, ent käesolevas artiklis oletame, et tegemist on konstruktsioonisisese muutusega: nimetav kääne võtab üle osastava käände kasutusala seal, kus täis- ja osaobjekti vaheldusel ei ole funktsionaalset tähenduserinevust. Sama on juhtunud näiteks ka nimetava/osastava vaheldusega mõningates mäletamiskonstruktsioonides, kus samamoodi varieerub täis- ja osasubjekti kasutus (nt *mul oli see / seda meeles*, vt Lindström 2017), ja *tarvis / vaja*-konstruktsioonides, kus võib siiski pigem eeldada muutust osastava käände üldistumisele (Lindström *et al.* 2014). Nimetava käände üldistumisel võib oletada murdelist levikut, sest murdekorpuse materjalide põhjal paistab, et nimetav kääne on üldistumas eelkõige läänepoolsetes murretes.

2.3. Komplementi markeerimine nimetamiskonstruktsioonis

Komplementi ehk verbi laiendi vormistus osutab, kui tugevalt on see verbi argumentstruktuuri integreeritud: saavas käändes komplement (20a) on selgelt vormistatud seotud argumendina, ent näidetes 7 ja 8, kus see on nimetavas,

pigem sarnaselt tsiteerimisega, kus kellegi teise sõnu antakse edasi ilma neid lausesse integreerimata.

- (7) *ning igast puust`tehti neid`väiksid`pappu (...) **nee** [OBJ, n]
kutsutti = sis **kipud** [KOMPL, n] `ikke (Saarte, Ans)*
- (8) *ja siis **seda** [OBJ, p] `kutsutti **obaduse auk** [KOMPL, n]
 (Alutaguse, Iis)*
- (9) *ja pulk ol' iihh ja säält`las'ti liim`vällä (.) õ = kutsut't'i **et koore**
kär'n' [KOMPL, n] (Võru, Rõu)*

Komplement on veelgi nõrgemalt argumentstruktuuri integreeritud, kui liisandub sidend *et* (9), mis on eesti keele kõige sagedasem ja ühtlasi ka kõige enam funktsioone kandev alistav sidesõna, mistõttu on seda peetud eesti keele üldalistavaks sidendiks (vt Plado 2013: 22, 36). Teiselt poolt osutab sidendi kasutamine, et kõneleja tunneb vajadust tsiteeritavat üksust verbi külge kuidagi siduda ning vormistab selle siis komplementlause taoliselt: ühelt poolt markeeritakse see alistava sidendiga *et*, kuid teiselt poolt erineb see komplementlausest selle poolest, et see koosneb vaid (enamasti ühesõnalisest) tsitaadist ega sisalda verbi. Samuti ei saa eesti kirjakeele süntaksikäsitluse järgi (Erelt 2017: 672–677) nimetamisverbidega esineda *et*-komplementlause. Suulises kõnes kasutatakse nii kõne kui ka mõtete refereerimist palju ning seda tehakse nii otse- kui ka kaudkõnet kasutades, eriti iseloomulik on aga nende vahepealse variandi, n-õ siirdkõne kasutamine; seejuures sageli pole referaatosa selgelt markeeritud (Hennoste 2004: 507). Nimetamiskonstruktsioone eristab tüüpilistest komplementlausest / otsestest kõnest referaatosa lühidus (enamasti üks sõna või fraas), mis teeb nende käsitlemise eriti keerukaks: raske on öelda, kas nimetavas käändes komplement (7–9) on otsene tsiteerimine või väljakujunenud komplemendi markeerimise viis (nagu saavas käändes komplemendi puhul võib öelda).

Käesolevas artiklis lähtume oletusest, et lõtv argumentide sidumine on pigem suulise kõne omapära. Kuna suuline kõne on lineaarne ning temporaalselt piiritletud (s.t toimub reaajas ja seda piiritleb kõnetempo), on kõnelejal vähem võimalusi oma lausungit süntaktiliselt põhjalikult läbi töötada ning seetõttu ei ole suulise kõne laused/lausungid üldjuhul nii kompleksed kui kirjakeeles. (Vt nt Auer 2009 kõne temporaalsusest tulenevate süntaktiliste erijoonte kohta.) Teiselt poolt on lõtv argumentide sidumine seotud ka kõnes toimuva sagedase tsiteerimisega/refereerimisega (vt ka Hennoste 2004, 2001): tsitaat jääb tüüpiliselt argumendiks sidumata, ent kui tsitaat on lühike ja koosneb ühest nimisõnafrasast (nagu nimetamiskonstruktsioonis), võib ta teatud vormis ka kinnistuda argumentstruktuuri.

Artiklis vaatleme nimetamiskonstruktsioonide varieerumist eesmärgiga välja selgitada, kas tegemist on pigem suulisusest tingitud nähtusega või on murrete vahel olulisi erinevusi argumentide sidumisel lausestruktuuri. Kui tegemist on pelgalt teksti suulisusest tingitud nähtusega, võiksime eeldada, et erinevate kasutusmallide jaotumisel murrete vahel olulisi erinevusi ei ole. Kui aga erinevused ilmnevad, s.t kui teatud kasutusmuustrid on iseloomulikud teatud piirkondadele, võime rääkida murdeerinevustest.

3. Sagedusest

Käesolev uurimus toetub eesti murrete korpusele ning kasutab korpusest saadud sagedusandmeid. Sageduse rolli ja mõju keelenähtuste kujunemisele ja muutumisele on viimastel kümnenditel uuritud üsna palju (vt nt Arppe *et al.* 2010; Divjak & Gries 2012; Gries & Divjak 2012), eriti kasutuspõhises lähenemises keelele (vt nt Barlow & Kemmer 2000; Bybee 2010) ning see on eriti tavaline varieerumise uurimisel. Ka murdesüntaksi-alastes töödes on rõhutatud sagedusandmete vajalikkust, sest süntaktilise varieerumise puhul ei saa sageli teha selgeid kategooriaalseid eristusi (nähtus x esineb, y mitte), vaid pigem eristada tüüpilist ebatüüpilisest sageduse põhjal (Kortmann 2010). On leitud, et tekstisagedused peegeldavad keeletaju paremini kui traditsiooniliselt dialektoloogias kasutatavad atlasandmestikud (Szmrecsanyi 2013: 4).

Sageduserinevused võivad olla olulised ka keelekontaktidele osutajana: teatud kasutusmuustrid võivad kontakti situatsioonis muutuda oluliselt sagedasemaks, kui kontaktkeeles on analoogiline kasutusmuster olemas (Heine & Kuteva 2005: 47). Isegi kui teatav nähtus on levinud mitmes piirkonnas, on kasutussagedus oluliselt väiksem väljaspool vaadeldava kontaktala tuuma (vt Koptjevskaja-Tamm & Wälchli 2001: 627). Seega võib kasutussagedus osutada ka võimalikule kontaktist tingitud muutusele.

Varasemad korpuspõhised uurimused eesti murrete kohta osutavad, et sagedusandmed eristavad murdeid üsna hästi. Sageli võib seda siduda ka keelekontakti mõjuga, kui kontaktkeeles on sarnane nähtus olemas või vastupidi, puudub (vt nt täis- ja ennemindeviku kohta Lindström *et al.* 2015, avaldamisel, *tarvis / vaja*-konstruktsioonide kohta Lindström *et al.* 2014; Lindström & Uibo-aed 2017). Teisalt võib teatud juhtudel kasutussagedus osutada ka, et mingi piirkond on teatud laiaulatuslikuma muutuse osas teistest konservatiivsem. Nii näiteks eelistavad samatähenduslike adessiiviga (nt *laua*) ja kaassõnaga *peal* (*laua peal*) konstruktsioonide valiku puhul Alutaguse ja rannamurre sünteetilist varianti (*laua*) (Klavan *et al.* 2015), mida võib läänemeresoome keeltes pidada konservatiivsemaks ja vanemaks jooneks kui kaassõnakonstruktsiooni.

Piirkondlikud sageduserinevused võivad seega osutada tugeva keelekontakti olemasolule, aga ka selle puudumisele. Lisaks on võimalik, et teatud piirkonnas on toimunud konstruktsioonisisesed eriarengud, mida pole otseselt võimalik pidada keelekontaktist tingituks.

Käesolevas artiklis me otseselt keelekontaktidest selgitusi ei otsi. Artikli peamine küsimus on, kas nimetamiskonstruktsioonide varieerumises on võimalik eristada piirkondlikke eripärasid, s.t kas on olulisi erinevusi eesti murrete vahel.

4. Andmed ja meetodid

4.1. Murdekorpusest

Analüüsi aluseks olev andmestik on pärit eesti murrete korpusest (vt kirjeldust www.keel.ut.ee/et/keelekogud/murdekorpus). Murdekorpuse tekstid sisaldavad suulisi murdeintervjuusid, mis on läbi viidud põhiosas 1960.–1970. aastatel (vt Lindström 2015). Helisalvestised on litereeritud ja morfoloogiliselt märgendatud ning neid võib näha ka veebipõhises otsimootoris www.murre.ut.ee/mkweb/. Murdekorpuse tekstid on pärit kahest arhiivist: Eesti Keele Instituudi eesti murrete ja soome-ugri keelte arhiivist (emsuka.eki.ee; vt kirjeldust Ermus & Kalvik & Laansalu, ilmumas) ja Tartu Ülikooli eesti murrete ja sugulaskeelte arhiivist (www.murre.ut.ee/arhiiv/; vt kirjeldust ka Lindström & Lippus & Tuisk, ilmumas).

Tekstiliselt on murdekorpuses põhiosas traditsioonilised murdeintervjuud, mis käsitlevad suuremalt jaolt endisaegset elu-olu. Intervjuud võivad sisaldada pikemaid narratiivseid lõike: eluloolist narratiivi, legende, vähesel määral ka muinasjutte. Küllalt suur osa tekstidest käsitleb endisaegsete tööde kirjeldusi.

Murdekorpuse informandid on valdavalt vanemad inimesed, kes on olnud paiksed, sündinud ja kasvanud samas piirkonnas, suhteliselt vähe haritud ning intervjuerijate hinnangul esindavad vanapärast kohapealset murdekeelt. Murdekorpuse informantide sünniaeg jääb enamasti 1870.–1880. aastatesse.

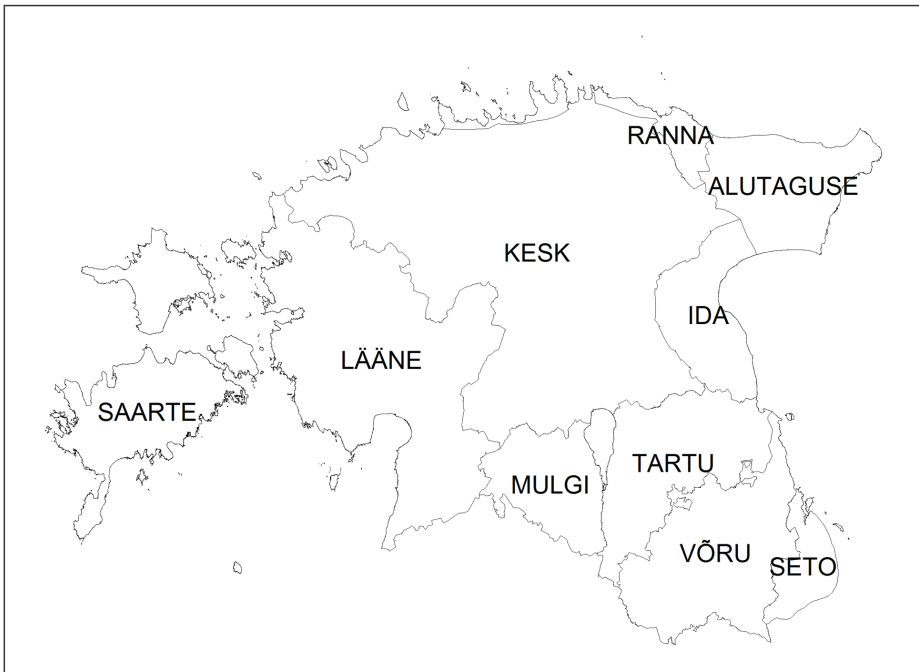
Murdekorpuse sisaldab tekste kõigist eesti murretest, ent mitte kõigist kihelkondadest ja murrakutest.³ Analüüsis järgime murdekorpuse murdejaotust.

4.2. Murdejaotusest

Eesti murded on traditsiooniliselt jagatud põhjaeesti ja lõunaeesti murderühmaks. Nende kahe pearühma erinevused on sedavõrd suured, et neid on peetud omaette hõimukeeltest kujunenuteks. Põhja- ja lõunaeesti murderühma vahel

on suured erinevused nii häälikulises, morfoloogilises kui ka sõnavaralises plaanis. Põhjaeesti murderühmast on eristatud hiljem kirderanniku murderühm, millel on vanad süstemaatilised erinevused muudest põhjaeesti murretest (Kask 1984). Kirderanniku murderühma sees eristatakse rannamurret ja Alutaguse ehk kirdemurret.

Käesolevas töös kasutame murdeõpikus (Pajusalu *et al.* 2009) esitatud murdejaotust, mis on olnud aluseks eesti murrete korpuse murdejaotusele. Peamise erinevusena murdeõpikust on Võru murdest eristatud Seto murre; murdeõpikus käsitletakse Seto murderühma Võru murde koosseisus (Pajusalu *et al.* 2009). Vähemalt süntaktiliste joonte käsitluses on see eristus olnud õigustatud, kuivõrd Seto on osutunud muust Võru murdest oluliselt erinevaks mitmete süntaktiliste joonte poolest (vt nt Uibo *et al.* 2013; Lindström *et al.* 2014; Lindström 2017). Töös kasutatud murdejaotust illustreerib kaart 1, millel on esitatud kümme eesti peamist kohamurret: kirderanniku murderühma kuuluvad Alutaguse ja rannamurre; põhjaeesti murderühma kuuluvad idamurre, keskmurre, läänemurre ja saarte murre; lõunaeesti murderühma kuuluvad Mulgi, Seto, Tartu ja Võru murre.

Kaart 1. Eesti murdekaart.

4.3. Andmestik

Andmestik on pärit eesti murrete korpuse morfoloogiliselt märgendatud osast, mis andmete kogumise hetkel sisaldas 834 311 märgendatud sõna. Korpus sisaldab materjali kõigist kümnest ülalnimetatud eesti kohamurdest, ehkki erineval määral. Seepärast oleme murrete omavaheliseks võrdlemiseks nähtuste absoluutsagedusi normaliseerinud 100 000 sõna kohta.

Korpusest otsisime välja kõik *hõikama*, *hüüdma*, *kutsuma*, *nimetama* ja *üttelema* impersonaali vormide esinemisjuhud ning tuvastasime, millised nendest esinevad nimetamiskonstruktsioonis. Kuna *üttelema* osutus nimetamiskonstruktsioonides harvaesinevaks ning ühtlasi keerukalt analüüsitavaks verbiks, jätsime selle verbiga moodustatud nimetamiskonstruktsioonid analüüsist välja. Ühtekokku jäi andmestikku 905 nimetamiskonstruktsiooni.

Andmestikus kodeerisime viis tunnust. Tunnused ja nende tasemed on esitatud tabelis 2.

Tabel 2. Andmestikus kodeeritud tunnused ja nende tasemed.

Tunnus	Tasemed	Selgitus	Näide
VERB	<i>hõikama</i> <i>hüüdma</i> <i>kutsuma</i> <i>nimetama</i>		
KOMPLEMENT	<i>vorm_t</i>	translatiiv e saav kääne	<i>Teda kutsuti</i> <i>kuningaks.</i>
	<i>vorm_n</i>	nominatiiv e nimetav kääne	<i>Teda kutsuti</i> <i>kuningas.</i>
	<i>vorm_pro</i>	proadverb e asemäärsõna; küsiv- siduv määrsõna	<i>Teda kutsuti</i> <i>niimoodi;</i> <i>Kuidas teda kutsuti</i>
	<i>vorm_muu</i>	(kõrval)lause; infiniitne verbi- konstruktsioon; adpositsiooni- ehk kaassõnafraas	<i>Neid kutsuti, et</i> <i>setod</i> <i>on koorma peal;</i> <i>Kutsuti</i> <i>linu ürsima;</i> <i>Väärnime pidi</i> <i>kutsuti</i>
	<i>vorm_ei</i>	komplement välja jäetud	–
OBJEKT	<i>obj_p</i>	partitiiv e osastav kääne	<i>Teda kutsuti</i> <i>kunin-</i> <i>gaks.</i>
	<i>obj_n</i>	nominatiiv e nimetav kääne	<i>See kutsuti</i> <i>karuägel.</i>
	<i>obj_l</i>	(kõrval)lause	<i>Käsipuu kutsuti,</i> <i>kust kätega kinni</i> <i>hoidsid.</i>
	<i>obj_ei</i>	objekt välja jäetud	–

SIDEND	<i>sidend_jah</i> <i>sidend_ei</i>	sidend olemas sidend puudu	<i>Seda kutsuti, et sõõrd.</i> <i>Seda kutsuti sõõrd.</i>
MURRE	<i>Alutaguse</i> <i>Ida</i> <i>Kesk</i> <i>Lääne</i> <i>Mulgi</i> <i>Ranna</i> <i>Saarte</i> <i>Seto</i> <i>Tartu</i> <i>Võru</i>		

4.4. Meetodid

Selleks, et selgitada, millistest teguritest sõltuvad objekti ja komplemendi vorm ning konstruktsioonis esinev verb, kasutame klassifitseerimispuude meetodit (Breiman *et al.* 1984; Hothorn *et al.* 2006). Meetod põhineb andmestikus olevate vaatluste korduval ositamisel ehk klassidesse jagamisel ning võimaldab visualiseerida ka keerulisemaid interaktsioone (klassifitseerimispuude kasutamise eesti keele uurimisel vt nt Klavan *et al.* 2015; Ruutma *et al.* 2016; Lindström & Vihman 2017; Taremaa 2017). Vaatlus on põhimõtteliselt üks rida andmestikus, mis sisaldab nii uuritava tunnuse mingit väärtust kui ka kõiki selle väärtusega koos esinevaid seletavate tunnuste väärtusi. Kõik vaatlused jagatakse binaarsetesse klassidesse vastavalt sellele, kui tugevalt mingi kodeeritud seletav tunnus (nt murre) uuritava tunnusega (nt konstruktsioonis esinev verb) seotud on. Kõige olulisem seletav tunnus annab enamasti puu esimese hargnemise ja kumbagi harusse grupeeritakse selle tunnuse alusel sarnased vaatlused. Seejärel jätkub ositamine kahes harus vastavalt järgmistele olulistele seletavatele tunnustele nendes harudes, seejärel nende tunnuste põhjal hargnenud klassides jne. Jagunemine kestab seni, kuni edasine jagamine pole enam põhjendatud, s.t statistiliselt pole järgnevad tunnused enam vaatluste klassifitseerimise seisukohalt olulised. Protsessi lõpptulemusena peaksid kõik vaatlused olema jagatud uuritava tunnuse suhtes optimaalselt rühmadesse. (Strobl *et al.* 2009: 325–327.)

Tunnuste tasemete sageduspõhise jaotumise ning tunnuste omavaheliste suhete visualiseerimiseks kasutame lisaks lihtsat korrespondentsanalüüsi (vt Greenacre 2006, 2007). Korrespondentsanalüüsis võrreldakse kahemõõtmelise sagedustabeli (risttabeli) ridades ja veergudes olevate väärtuste vahelisi sageduspõhiseid suhteid, ning analüüsi üks väljund on kahemõõtmeline graafik, mis võimaldab neid suhteid kauguste abil visuaalselt esitada. Analüüs võimaldab

niisiis selles uurimuses visualiseerida, millised tunnused teiste tunnustega koos esinevad, ning avastada seeläbi keelekasutuses esinevaid mustreid. Graafikule valitud kaks mõõdet seletavad suurima osa ridade ja veergude vahelisest seosest ning graafikul kujutatud üksustevahelisi kaugusi võib nende kahe mõõtme põhjal tõlgendada sama tüüpi tunnuste puhul nende tunnuste omavaheliste sarnasuste ja erinevustena, eri tüüpi tunnuste puhul aga nende tunnuste tõmbumise ja tõukumisena. Korrespondentsanalüüsi näol on tegu andmete esmase, uuriva analüüsiga, mis tähendab, et selle abil saab eelkõige leida koosesinemise mustreid, ent meetod üksi ei võimalda teha järeldusi tunnuste olulisuse kohta või tõestada tunnuste vahel põhjuslikke suhteid (Glynn 2014: 134). Korrespondentsanalüüs sobib paremini sagedaste ja ilmsete korrelatsioonide kuvamiseks ning töötab veidi halvemini harvemate tunnusekombinatsioonide eristamisel. Väga sagedased ja üldised nähtused kipuvad graafikul paiknema graafiku telgede ristumispunktis, viidates sellele, et nende roll korrelatsioonide tuvastamisel on võrdlemisi väike, samas kui väga harvad nähtused võivad paikneda graafiku äärealadel ning mingi teise tunnusega väga tugevalt seostudes mõjutada ka ülejäänud tunnuste vahelisi kaugusi. Seepärast peab graafiku tõlgendamisel silmas pidama, et ehkki analüüsis kasutatud hii-ruut-kaugused pürgivad esitama võimalikult täpset üldistust ridade ja veergude korrelatsioonist, illustreerib graafik tulemusi siiski ainult ligikaudselt (Baayen 2008: 139–146).

5. Tulemused

Vaatlesime andmestikus nii konstruktsiooni osade omavahelisi suhteid, s.t seda, millises vormis konstruktsioon ja selle elemendid sagedamini murdekorpuses esinevad, kui ka konstruktsioonide varieerumist eri murrete lõikes.

Nagu öeldud, analüüsisime murdekorpusest 905 nimetamiskonstruktsiooni. Nende jaotumist murrete lõikes illustreerib tabel 3.

Ehkki normaliseeritud sageduste põhjal võib väita, et nimetamiskonstruktsioonid on märkimisväärselt sagedamad saarte, Võru ja Seto murdes (esitatud paksus kirjas), ei ole need sageduserinevused tõenäoliselt keeleliselt motiveeritud, vaid seotud pigem tekstide temaatikaga. On muidugi võimalik, et konstruktsiooni kasutamist on suurendanud ka nende murrete erinevus standardkeelest: keelejuht peab rohkem selgitama ühe või teise sõna või nähtuse tähendust. See selgitus jääb siinkohal siiski spekulatiivseks ning kasutusjuhtude vaatlemine meile rohkem tuge ei pakkunud.

Järgnevalt vaatleme lähemalt nimetamiskonstruktsiooni osade (objekti, komplemendi ja verbi) varieerumist andmestikus. Esitame iga uuritava tunnuse kohta esmalt klassifitseerimispuu, mis illustreerib uuritava tunnuse väärtuste

sõltuvust teistest mudelisse kaasatud tunnustest. Seejärel täiendame analüüsi olulisemate klassifitseerimispuus esile tulnud tunnusekombinatsioonide uurimisega korrespondentsanalüüsi graafikute ning risttabelite abil. Objektargumendi ja komplemendi vormi uurime peaaesjalikult nende konstruktsioonide põhjal, milles vastavad elemendid on väljendatud, kuna eeldame, et nende väljajätt on tingitud pigem suulise diskursuse eripäradest kui lingvistilistest faktoritest. Eelduse kontrollimiseks ja tulemuste adekvaatsemaks tõlgendamiseks võrdleme väljundit siiski ka väljajätku sisaldavate mudelitega, kuna väljajäetud elementide kaasamine annab lisainfot teiste konstruktsiooni osade sagedamate kombinatsioonide kohta.

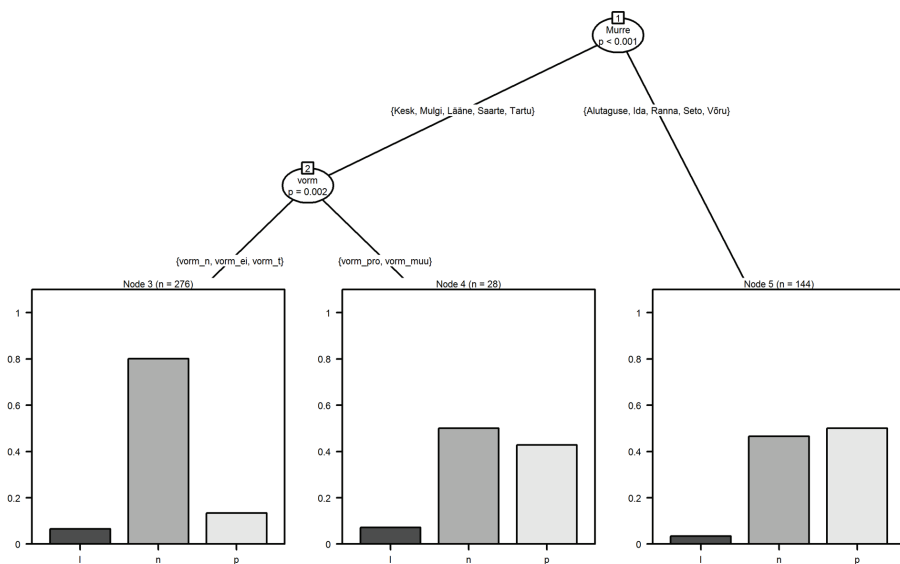
Tabel 3. Konstruktsioonide esinemissagedus korpuses murdeti.

Murre	Konstruktsiooni absoluutsagedus	Sõnu korpuses	Konstruktsiooni normaliseeritud sagedus (100 000 sõna kohta)
Kesk	132	130 086	101
Mulgi	56	63 516	89
Alutaguse	27	47 660	56
Ida	10	45 280	22
Lääne	90	154 400	59
Ranna	33	51 667	64
Saarte	319	166 898	191
Seto	60	39 175	154
Tartu	61	65 591	93
Võru	117	70 038	167

5.1. Objekti varieerumine

Nimetamiskonstruktsiooni objekti käände markeerimise jaotus murrete vahel on esitatud joonistel 1 (klassifitseerimispuu) ja 2 (korrespondentsanalüüs).

Nagu ilmneb jooniselt 1, sõltub objektargumendi (tegevuse objekti e sihitise) markeerimine (juhul, kui objektargument on väljendatud) eelkõige murdest, mis annab esimese (ja kõige olulisema) hargnemise. Rühmas, kuhu kuuluvad Alutaguse, ida-, ranna-, Seto ja Võru murre, väljendatakse objekti enam-vähem võrdselt nii nimetavas (n) kui ka osastavas (p) käändes (vt joonisel Node⁴ 5). Rühmas, kuhu kuuluvad kesk-, Mulgi, lääne-, saarte ja Tartu murre, seletab objekti vormi varieerumist lisaks murdealale ka komplemendi vorm:

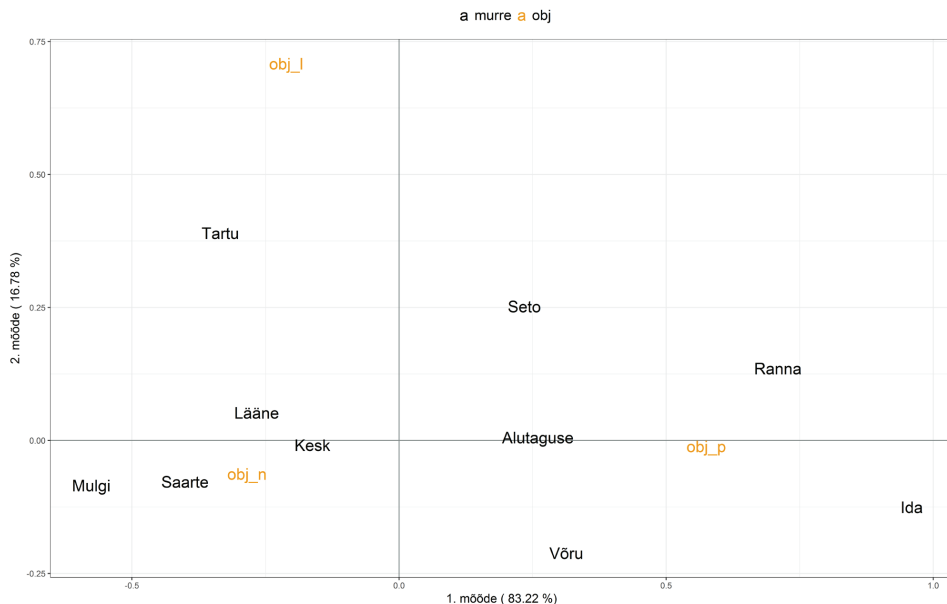

Joonis 1. Objektargumendi vormi mõjutavad tegurid klassifitseerimispuus.

kui komplement on (ase)määrsõna, lause, infiniitne verbikonstruktsioon või kaassõnafraas, on nimetava ja osastava käände proportsioonid samuti enam-vähem samad (selliseid juhte on kokku küll vaid 28, *Node 4*); kui komplement on aga nimetavas või saavas käandes või sootuks lausest välja jäetud (*Node 3*), esineb selles murderühmas ülekaalukalt rohkem (80% juhtudest) nimetavas käandes objekti (21–23). Lauseliste objektargumentide (*l*) osakaal on marginaalne mõlemas murderühmas, ent on siiski mõnevõrra suurem viimases. Seega võib öelda, et nimetav kääne objekti markeerimisel on iseloomulik pigem läänepoolsematele murretele ja Tartu murdele; idapoolsemates murretes on varieerumist enam.

- (21) *ja sie* [OBJ, n] *üitti siis kiedukuok* [KOMPL, n] (Kesk, Amb)
 (22) *sii* [OBJ, n] *eigatti Linnumäess* [KOMPL, t] (Mulgi, Pst)
 (23) *nee* [OBJ, n] *kutsutti siis jälle surtte (...) mis pagan = ne olid niid* (Saarte, Ans)

Murrete erinevus on näha ka korrespondentsanalüüsi graafiku (joonis 2) põhjal. Nimetav kääne on objekti markeerimisel valdav kesk-, lääne-, Mulgi, saarte ja Tartu murdes.

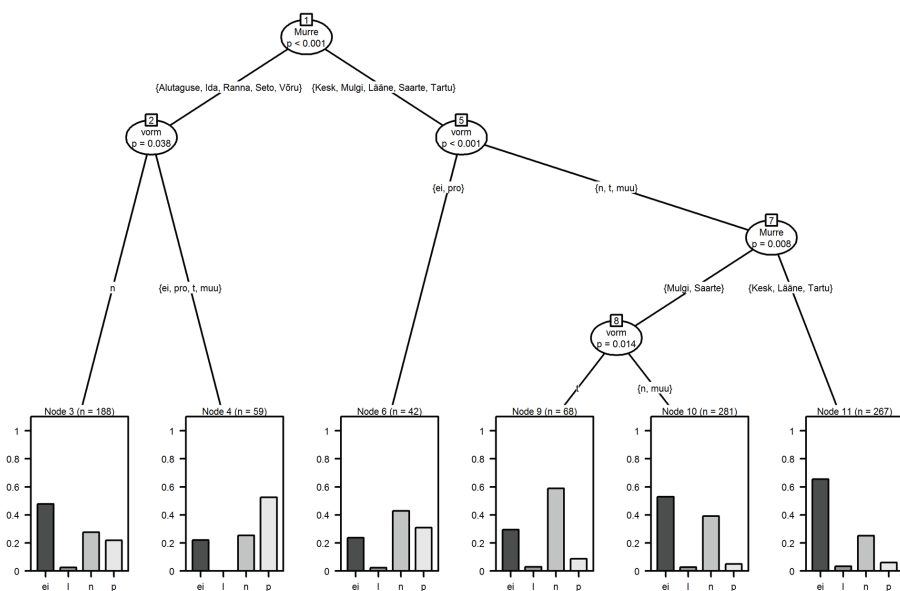

Joonis 2. Lihtne korrespondentsanalüüs objektargumendi ja murde suhetest.

Korrespondentsanalüüsi graafikult võib samuti näha, et 1. mõõde, mis seletab suure osa ridade ja veergude (ehk objekti vormi ning murrete) korrelatsioonist (83,22%), jagab murded rühmadesse nimetavas ja osastavas käändes oleva objektargumendi põhjal. Nimetavas käändes objektile on graafiliselt kõige lähemal ning seega sellega sageduspõhiselt lähemalt seotud kesk-, lääne-, Mulgi, saarte ja Tartu murre; osastavas käändes objekti esineb aga pigem Alutaguse, ida-, ranna-, Seto ja Võru murdes. Graafiku teise mõõtme tekitab lauselise objektargumendi esinemine, ent kuna selle esinemissagedus on teistega võrreldes marginaalne, paikneb see kõigist murretest küllaltki kaugel ning teise mõõtme panus sageduspõhiste seoste seletamisse on väga väike (kõigest 16,78%).

Selleks, et kontrollida, kas eelpool esile tulnud tunnused säilitavad oma olulisuse ka objektargumendi väljajätuga lausetes (viidates sellele, et väljajätku tingivad pigem tekstisisesed viitamis- ja infostruktuurifaktorid kui murdeerinevused), kaasasime analüüsi ka *obj_ei* väärtusega vaatlused. Tulemused on esitatud joonisel 3.

Jooniselt 3 näeme, et ka objekti väljajätuga lauseid sisaldavas analüüsis toimus kõige olulisem esmane jagunemine samade murrete põhjal nagu eelnevas analüüsis. Objekti väljendamine või väljajätt ei ole seega murderühmade tekkimise puhul primaarne eristav tunnus: põhilised erinevused võime lugeda tulenevat siiski nimetavas käändes objekti esinemissagedusest eri murretes. Küll aga mõjutab objekti väljajätku sagedus puu edasisi hargnemisi.

Joonis 3. Objektargumendi vormi ja väljajätku mõjutavad tegurid klassifitseerimispuus.

Alutaguse, ida-, ranna-, Seto ja Võru murde rühmas esineb objektargumendi väljajätku (24) enam juhul, kui komplement on nimetavas käändes (Node 3), ehkki kui objekt on väljendatud, esineb ta enam-vähem võrdselt nii nimetavas kui ka osastavas käändes. Teiste komplemendi vormidega esineb objektargument kõige sagedamini osastavas käändes (25-26), samas kui väljajätku (27) ja nimetava käände (28) proportsioonid on võrdsed (Node 4). Vaadates lähemalt andmestikku, ilmneb, et selle rühma 31 osastavas käändes objektist esineb vaid kolm lausetes, milles komplement on välja jäetud, millest võib järeldada, et kirjakeelele omase osastavas käändes oleva objektargumendi esinemise tõenäosus Ida-, Kirde- ja Kagu-Eesti murretes kasvab, kui komplement on kirjakeelele sarnaselt markeeritud saava käändega; nõrgemini verbi argumentstruktuuri integreeritud (s.t nimetavas käändes) komplemendi puhul aga jäetakse objekt pooltel juhtudel konstruktsioonist sootuks välja.

- (24) *tul'v' = see liha`võttõ paast (...) suur paast* [KOMPL, n] *kutsut't'i* (Seto, Ida-Seto)
- (25) *seda* [OBJ, p] **üitti *Panttualuseks* [KOMPL, t] *sial* (Ranna, Jõe)
- (26) *nu siss siin (.) tõõn'õ tarõ = mann taat* [OBJ, p] = *kutsut't'i küll väär'+nimme pitten* [KOMPL, muu] (Võru, Rõu)

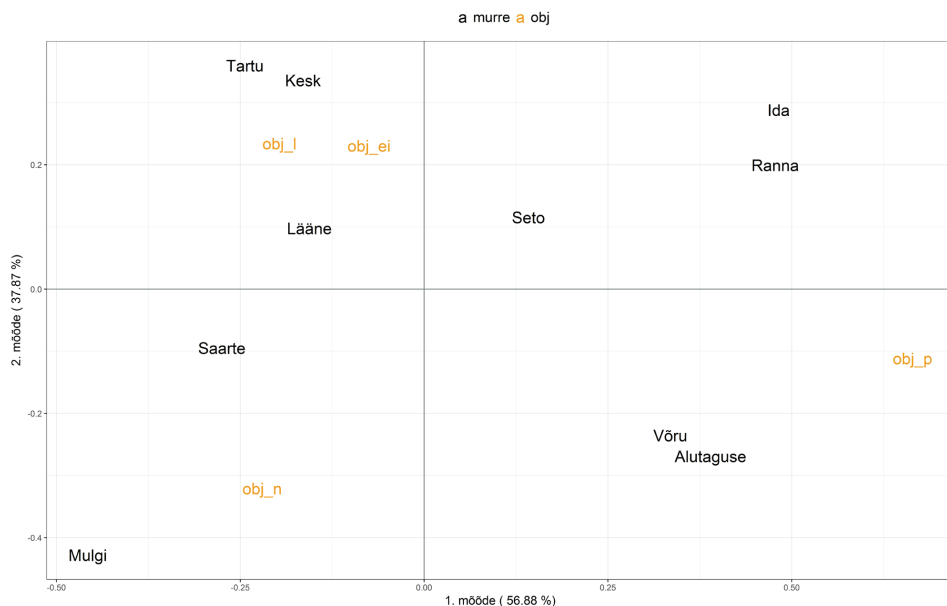
- (27) *Känts oli *jälle sie nimi (.) siis *üüwetti ett (.) minu mehe (.) emälõliesiminemiesõliõli üks (.) *Käntsi Juhan (.)* (Alutaguse, Lüg)
- (28) *see* [OBJ, n] (.) *kutsuttasse* **sedä+`viis'i** [KOMPL, pro] = *et* (.) *`kanga aad üles* (Ida, Trm)

Murretes, kus konstruktsioonis esineb objekt sagedamini nimetavas käändes (kesk-, lääne-, Mulgi, saarte ja Tartu murde rühm), mõjutab objekti väljendamist ka komplemendi vorm: objekti väljajätt on märksa harvem ja osastava käände kasutamine sagedasem (Node 6), kui komplement puudub või on (ase)määrsõna (29), ehkki nimetavas käändes objekt on sel juhul ikkagi kõige sagedasem (30). Teistel juhtudel tekivad erinevused edasistel hargnemistel selle põhjalt, milline on väljajätku ja nimetavas käändes oleva objekti sageduste suhe. Väljajätt (31) on sagedasem (ja nimetavas käändes objekt harvem) kesk-, lääne- ja Tartu murdes (Node 11), suhe on vastupidine Mulgi ja saarte murdes, kui komplement on saavas käändes (Node 9, näide 32), ning enam-vähem võrdne muude komplemendi vormide puhul (Node 10, näide 33).

- (29) *`kutnikkud olid (...) seda* [OBJ, p] *kutsutti see tuli üks+kord (.) see on üks`Petseri (-) (.)`Petserist tulnd sõna (.)`kutnik* (Saarte, Pha)
- (30) *`otta miss+mood* [KOMPL, pro] *see* [OBJ, n] *kutsutti (...) ei määletta* (Kesk, HMd)
- (31) *siss kutsut'ti tu = omm nar'its* [KOMPL, muu] (.) (Tartu, Vön)
- (32) *sii* [OBJ, n] *õigatti Läädsälinnass* [KOMPL, t] *siss* (Mulgi, Trv)
- (33) *ole ergud punased`mette (.) sehuksed tumed punased`ollid (...) üitti madara+punased* [KOMPL, n] (Saarte, Muh)

Kui kaasata objekti väljajätt ka korrespondentsanalüüsi, ilmneb ka seal (joonis 4), et lisaks nimetava ja osastava käände sagedustele eristab murdeid ka objekti väljajätt: objekt jäetakse proportsionaalselt sagedamini välja kesk-, lääne- ja Tartu murdes. Sellele, miks objektargumendi väljajätt aga just nendes murretes sagedamini esineb, on keeruline leida adekvaatsed seletust.

Kokkuvõttes võib öelda, et objekti markeerimisel nimetamiskonstruktsioonis on esmased murretevahelised erinevused, seda eriti nimetava ja osastava käände kasutamise vahekorra osas. Osastav, mis on konstruktsioonis kohustuslik ka kirjakeeles, esineb sagedamini idapoolses rühmas (analüüsi põhjal kuuluvad siia idamurre, rannamurre, Võru, Seto ja Alutaguse murre) ning nimetava käände kasutamine on iseloomulikum läänepoolsematele murretele (keskmurre, saarte murre, läänemurre, Tartu ja Mulgi murre). Selline jaotus erineb oluliselt traditsioonilisest murdejaotusest, kus peamine erinevus ilmneb põhja- ja lõunaeeesti murrete vahel. Objekti käände valikut mõjutavad ka muud tegurid, eelkõige komplemendi vorm: saava käändega markeeritud komplemendiga

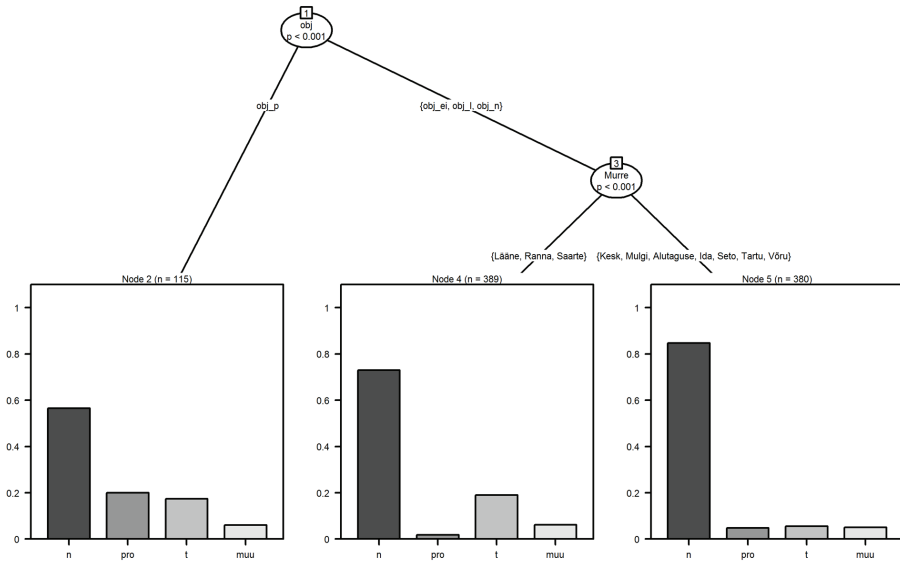
Joonis 4. Lihtne korrespondentsanalüüs objektargumendi vormi ja väljajätku ning murde suhetest.

kaasneb sagedamini osastavas käändes objekt kui muul viisil markeeritud komplemendiga, ja seda just idapoolsemates murretes. Üllatuslikult ei mõjuta verbi lekseem objekti vormi; see tähendab, et kõigi vaadeldavate verbidega toimub objekti käände valik sarnaselt.

5.2. Komplementi vormi varieerumine

Järgnevalt vaatleme, millest sõltub komplementi vormi varieerumine. Ka see analüüs on läbi viidud kahel viisil: esmalt vaadeldakse vaid komplementi vormi (saav kääne, nimetav kääne, (ase)määrsõna või muu), seejärel kaasatakse analüüsi ka ilma komplementita kasutusjuhtumid.

Jooniselt 5 on näha, et erinevalt objekti vormist ei sõltu komplementi vorm (juhul, kui komplement on väljendatud) primaarselt murdealast, vaid eelkõige objekti vormist. Ehkki mõnevõrra üllatuslikult on nimetav kääne ülekaalukalt kõige sagedasem komplementi vorm, viidates selgelt suulisusest tulenevale komplementi nõrgale integreeritusele argumentstruktuuri, esineb nimetavat käänat siiski mõnevõrra vähem ja kirjakeelega sarnaseid vorme (35) rohkem siis, kui objekt on osastavas käändes (Node 2). Ülejäänud objekti vormide puhul

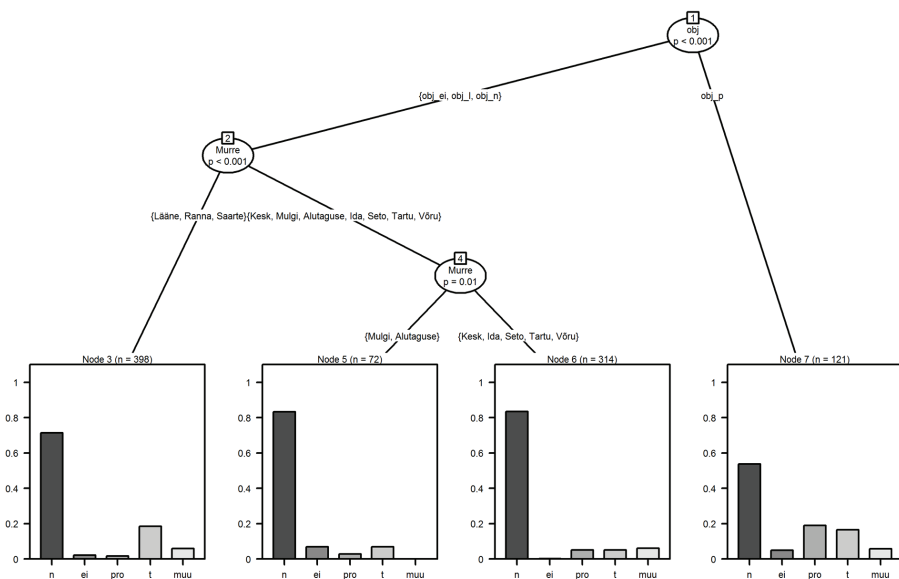

Joonis 5. Komplementi vormi mõjutavad tegurid klassifitseerimispuus.

(joonisel 5 parem haru) eristub kaks murderühma, mida eristab põhiliselt nimetavas ja saavas käändes olevate komplementide sageduste suhe: lääne-, ranna- ja saarte murde rühmas (Node 4) on võrreldes Alutaguse, ida-, kesk-, Mulgi, Seto, Tartu ja Võru murdega (Node 5, näide 36) proportsionaalselt veidi vähem nimetavas käändes ja veidi enam saavas käändes komplemente (37).

- (34) *kui (.) ol' l' linanõ (...) **tuud** [OBJ, p] kutsut'i **rüüg** [KOMPL, n]*
(Seto, Lääne-Seto)
- (35) ***seda** [OBJ, p] üittakse **lemmeks** [KOMPL, t] (...) rohu lemm*
(Lääne, Kul)
- (36) ***ruvipeink** [KOMPL, n] õigatti sii tüübeink [OBJ, n] (Mulgi, Trv)*
- (37) *siis oli igal ühel oma seprad (...) **ne** [OBJ, n] kutsutti **seprast***
(Ranna, VN_g)

Klassifitseerimispuu, kuhu on lisatud ka komplementi väljajätt (joonis 6), hargneb suuresti samamoodi nagu väljajätu mitte arvestav puu, lisandub vaid veel üks hargnemine, kus Alutaguse ja Mulgi murdes on komplementi väljajätt mittekirjakeelsete objekti vormidega (38) pisut sagedasem kui ida-, kesk-, Seto, Tartu ja Võru murdes. On aga näha, et võrreldes objekti väljajätuga, mis on murrete nimetamiskonstruktsioonides väga üldine, on komplementi

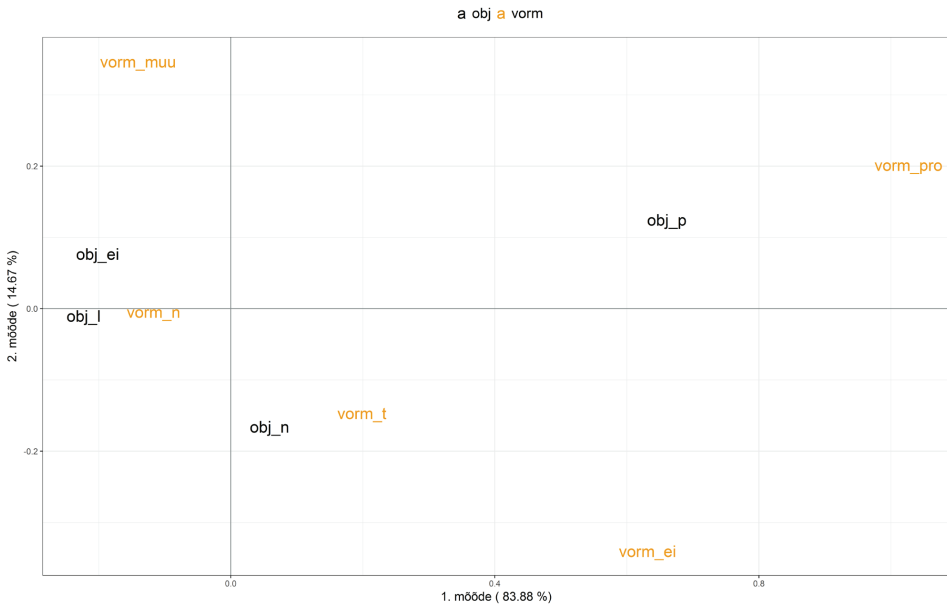

Joonis 6. Komplementi vormi ja väljajätku mõjutavad tegurid klassifitseerimispuus.

väljendamata jätmine pigem haruldane ning komplementi vormina domineerib selgelt nimetav kääne.

(38) **nee** [OBJ, n] kutsutti (.) nohh (.) ma = i mõista tall nime misukkest (Mulgi, Hel)

Klassifitseerimispuude analüüsi täiendavad korrespondentsanalüüsi graafikud. Joonisel 7 on kujutatud komplementi vormi ja objekti vormi omavahelisi suhteid. Nagu näha, paikneb osastavas käändes objekt teistest objekti vormidest kaugel. Kuna nimetavas käändes komplement (*vorm_n*) on kõikide objektidega nii sagedane, paikneb see graafikul peaaegu telgede ristumispunktis. See tähendab, et nimetavas käändes komplement kahemõõtmelises ja ainult kahe tunnusega analüüsis (erinevalt klassifitseerimispuu analüüsist, kuhu on kaasatud rohkem seletavaid tunnuseid ja tunnuste-vahelisi interaktsioone) objekti vormi oluliselt ei mõjuta. Kuna teised komplementi vormid esinevad andmestikus aga võrdlemisi harva, võib graafiku põhjal ning klassifitseerimispuude tulemusi arvestades mõningase ettevaatusega järeldada, et osastavas käändes objekt (*obj_p*) on veidi tugevamini seotud (ase)määrsõnalise ja saavas käändes komplementiga (**seda kutsuti niimoodi / selleks**), nimetavas käändes objekt (*obj_n*) saavas või nimetavas käändes komplementiga (**see kutsuti seel/selleks**),

Joonis 7. Lihtne korrespondentsanalüüs komplemendi vormi ja objektargumendi vormi suhetest.

lauseline objekt (*obj_l*) ja objekti väljajätt (*obj_ei*) esinevad kõigi komplemendi vormidega, ent seostuvad veidi tugevamalt siiski nimetavas käändes komplemendiga (*kes niisugune oli hüüti see*). Komplemendi väljajätt (*vorm_ei*) või mingil muul moel väljendamine (*vorm_mu*) on perifeersed nähtused ning paiknevad seepärast graafiku servades, tekitades põhilise osa teisest mõõtmest. Ka üldsageduste põhjal koostatud tabelis 4 on kõige sagedasemad nimetavalise komplemendi (tabelis 4 *vorm_n*) kombinatsioonid objekti ellipsi (366 korral) ja nimetavas käändes objektiga (220 korral), ning oluliselt harvem osastavas käändes objektiga (65 korral). Saavas käändes komplement (*vorm_t*) seostub üldsageduse põhjal samade objekti markeerimise viisidega, ehkki üldiselt on saavas käändes komplementi oluliselt vähem kui nimetavalist. Tabeli 4 (ja eelneva analüüsi) põhjal võib öelda, et kui välja jätta lause, kus objekti ei olnud eksplitsiitselt väljendatud, on kõige sagedasem mall nimetavaline objekt – nimetavaline komplement (7).

(7) ning igast puust `tehti neid `väiksid `pappu (...) **nee** [OBJ, n]
kutsutti = sis **kippud** [KOMPL, n] `ikke (Saarte, Ans)

Tabel 4. Komplementi ja objekti vormistuse lihtsagedusandmed.

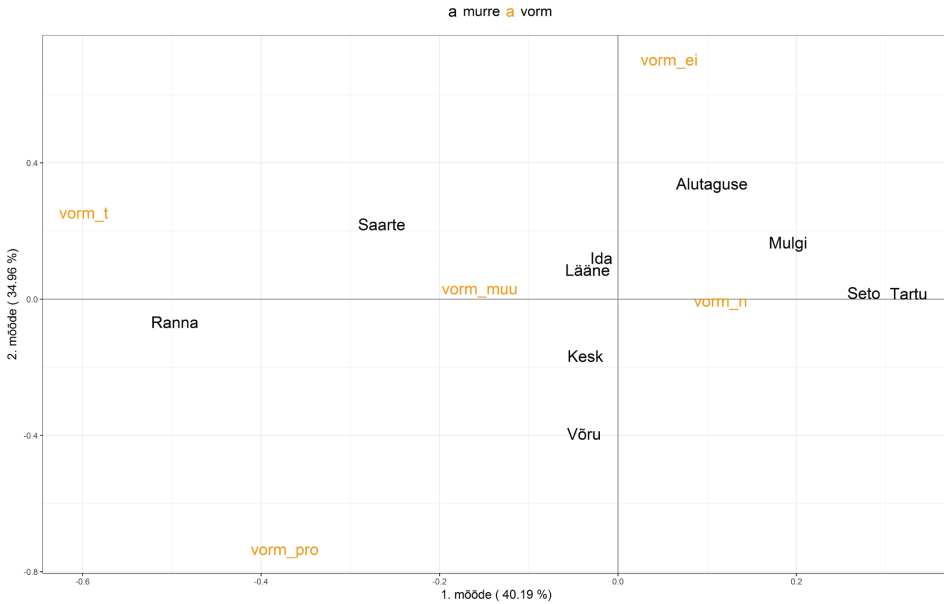
komplement/objekt	obj_ei	obj_l	obj_n	obj_p
vorm_n	366	20	220	65
vorm_ei	3	1	11	6
vorm_pro	10	0	15	23
vorm_t	45	2	48	20
vorm_muu	33	2	8	7

Nimetavas käändes komplementi domineerimine osutab, et murdetekstides on valdav komplementi vähene integreeritus: komplement esineb lauses tsitaadina ega ole argumentstruktuuri kinnistunud. Seda võib pidada üldiseks suulisele kõnele iseloomulikuks jooneks. Teisalt võib selline sage kasutusmall mõjutada konstruktsiooni arengut nimetavas käändes komplementi kinnistumise suunas. Kasutuspõhises keeleuurimises on välja toodud, et sagedased kasutusviisid mõjutavad keele struktuuri kujunemist (vt nt Bybee 2010; Bybee & Beckner 2010). Käesoleval juhul domineerib nimetavaline komplement teiste variantide üle suurelt, seega võiks oletada nimetava käände kinnistumist konstruktsiooni, ilma et tajuksime selles tsiteerimist või lõtva seotust konstruktsiooniga. Tänapäeva eesti keele põhjal teame siiski, et nimetav ei ole komplementi käändena nimetamiskonstruktsioonis levinud ei suulises ega kirjalikus keelekasutuses, seega suund nimetava käände kinnistumisele argumentstruktuuri ei ole kas üldse aset leidnud või on kirjakeelele omane komplementi markeerimine translatiiviga selle algmeid pidurdanud. Võib oletada, et keelekasutuse kirjaliku kanali järjest laieneva leviku tõttu omandas nimetav kääne üha enam integreerimata tsiteeringu värvingut ja jäi seetõttu kirjakeelde sobimatuna laiemast kasutusest välja.

Ei saa jätta märkimata, et kombinatsiooni nimetavaline objekt – nimetavaline komplement sagedast kasutamist murdekorpuse tekstides võib olla mõjutanud ka asjaolu, et nimetamiskonstruktsioon on sisult sarnane predikatiivlausega, vrd *see on Hobusekivi* (predikatiivkonstruktsioon) – *see kutsuti Hobusekivi* (nimetamiskonstruktsioon). Sellisel juhul toimib nimetamist tähistav verb analoogia mõjul lihtsa koopulana ning nimetamiskonstruktsioon järgib predikatiivkonstruktsiooni malli.

Kuna klassifitseerimispuus avaldus madalamates hargnemistes ka murdealade mõju, vaatleme põgusalt ka murrete ja komplementi vormi suhteid korrespondentsanalüüsi graafikul (joonis 8).

Esimese mõõtme paistavad tekitavat nimetavas käändes komplement (*vorm_n*), mis oli ka üldiselt kõige sagedasem komplementi markeerimise viis, vs. ülejäänud komplementi vormid. Alutaguse, Mulgi, Seto ja Tartu murre näivad seostuvat pigem nimetavas käändes komplementiga, samas kui ranna-

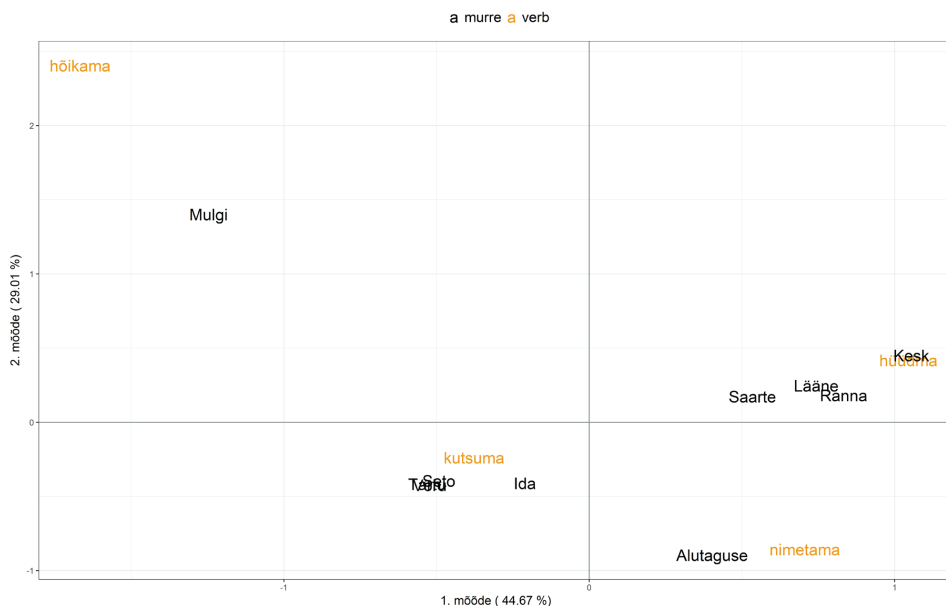
Joonis 8. Lihtne korrespondentsanalüüs komplemendi vormi ja väljajätku ning murrete suhetest

ja saarte murre eelistavad pigem saavat käänat (*vorm_t*), rannamurre ka (ase)määrsõnalisi komplemente (*vorm_pro*). Nende vahele jäävad ida-, lääne, kesk- ja Võru murre, mille komplemendi vormid näivad rohkem varieeruvat. Komplemendi väljajätk (*vorm_ei*) on harv ning seostub mõnevõrra tugevamalt Alutaguse ja Mulgi murdega, nagu ilmnes ka klassifitseerimispuus.

Pandagu aga tähele, et komplemendi vormi ja murdeala vahel seletavad esimesed kaks mõõdet kokku vaid 75% ridade ja veergude korrelatsioonist, samas kui vormi ja objekti vahelisel graafikul on kahe mõõtmega seletatud peaaegu kogu variatsioon (98,55%). See tähendab, et vormi varieerumise puhul on tervelt 25% vastustest peidus kuskil mujal ega pruugi olla otseselt seotud murdealaga.

5.3. Verbilekseemi valik

Järgnevalt vaatleme, millest sõltub verbi valik konstruktsioonis. Nagu eespool mainitud, on analüüsi kaasatud lekseemid *kutsuma* (joonisel 9 K), *nimetama* (N), *hüüdma* (H) ja *hõikama* (Hõ). Analüüsist jäi välja verb *ütleva*, sest selle kasutussagedus nimetamiskonstruktsioonis oli kvantitatiivse analüüsi jaoks liiga madal (vaid 11 kasutusjuhtu).

Joonis 10. Lihtne korrespondentsanalüüs verbilekseemide ja murrete suhetest.

kui teistes murretes. *Hüüdma*-verbi kasutamist keskmurdes näib eriti soosivat komplemendi nõrk integreeritus ehk nimetava käände kasutamine (Node 14).

Ka korrespondentsanalüüsi graafik (joonis 10) kinnitab, et nimetamiskonstruktsioonide finitse verbi valik on selgelt areaalselt määratud. *Hõikama* on andmestikus harv ning seostub põhiliselt Mulgi murdega. *Kutsuma* on võrdlemisi sage kõikjal, ent prevaleerib selgelt lõunaeesti murretes ja idamurdes, samas kui põhjaeesti murretes (v.a idamurre) on levinum verb *hüüdma*. *Nimetama* on samuti andmestikus üsna harv ja seostub siin eelkõige Alutaguse murdega. Ehkki ka selles analüüsis seletavad graafikul esitatud kaks esimest dimensiooni vaid 73,68% verbilekseemide ja murrete vahelisest korrelatsioonist, tuleneb eelnevatest graafikutest madalam protsent sedapuhku sellest, et Mulgi murre ja *hõikama*-verb on omavahel väga tugevalt seotud, ent esinemissageduselt teistega võrdluses siiski harv kombinatsioon. Seetõttu seletaks verbilekseemide ja murrete seoseid kõige paremini hoopis kolmedimensiooniline graafik, millel *hõikama*-verb ja Mulgi murre paikneksid ruumiliselt teistest klastritest oluliselt eespool.

Kokkuvõttes võib öelda, et leksikaalne varieerumine konstruktsioonis on üpris selgelt murdeliselt määratletud ning komplemendi vorm või objekti vorm verbilekseemi valikut oluliselt ei mõjuta.

6. Kokkuvõte

Artiklis vaatlesime nimetamiskonstruktsiooni varieerumist eesti murretes eesmärgiga välja selgitada, kas konstruktsiooni eri osade varieerumist mõjutavad enim areaalsed ehk murdeerinevused või konstruktsioonisisised faktorid, mis võivad omakorda olla tingitud suulisest suhtluskanalist. Kaht kvantitatiivset meetodit – klassifitseerimispuud ja korrespondentsanalüüsi – kombineerides leidsime, et üllatavalt suur osa varieerumisest on siiski taandatav murdelisele varieerumisele.

Kõige selgemalt avaldusid murdeerinevused leksikaalses varieerumises, s.t verbilekseemi valikus. *Kutsuma* on nimetamiskonstruktsioonis kasutusel eelkõige lõunaeesti murretes (Tartu, Võru, Seto murre) ja nendega vahetult külgnevas idamurdes. *Hüüdma* on iseloomulik põhjaeesti murderühmale (keskmurre, saarte murre, läänemurre) ja rannamurdele. *Hõikama* on seotud peaaegu eranditult Mulgi murdega. *Nimetama* on tugevalt seotud Alutaguse murdega. Miks selline leksikaalne jaotumine on toimunud, on raske seletada ning vajab ilmselt põhjalikumat etümoloogilist ja keelekontaktide käsitlust. On võimalik, et vähemalt osaliselt on lekseemi valik mõjutatud kontaktkeelte vastava konstruktsiooni verbilekseemist (näiteks *tarvis/vaja*-konstruktsioonides olid paralleelid naaberkeeltega väga ilmsed, vt Lindström *et al.* 2014).

Ka objekti vormi valikul osutus kõige olulisemaks teguriks murdeala: nime-tavas käändes objekt oli sagedasem põhjas, läänes ja edelas, osastavas käändes objekt aga idas, kirdes ja kagus. See kinnitab oletust, mille järgi konstruktsioonides/kontekstides, kus nimetava/osastava (või totaalse/partsiaalse) vastandus ei ole semantiliselt oluline, kaldub läänepoolsemates eesti murretes nimetav kääne osastava funktsioone üle võtma (vt ka Lindström 2017). Murderühmade sees mängivad omakorda rolli murrete ja komplemendi vormi koosmõjud.

Vaatlesime põgusalt ka objekti väljajättu ja selle seost murdealaga, ent ilmset seost siin ei olnud. See kinnitab, et argumendi väljajätt on seotud pigem konteksti ja infostruktuuriga (ja laiemalt teksti/diskursusega), mitte niivõrd murdealaga, ning on seletatav pigem universaalse suhtlusprintsibiiga, mille kohaselt ennustatavat infot pole tarvis eraldi välja tuua (Givón 2017: 3).

Murdeerinevused osutusid vähem oluliseks komplemendi vormi valikul. Komplemendi vormi mõjutasid pigem konstruktsioonisisised tegurid, eelkõige objekti kääne. Ehkki igal juhul domineerib nimetavas käändes komplement, on osastavalise objekti puhul saavas käändes komplemendi osakaal mõnevõrra suurem. See viitab sellele, et osastava käändega markeeritud objekti puhul on komplement integreeritud verbi argumentstruktuuri tugevamalt kui siis, kui objekt on mingis muus vormis. Komplemendi väljajätt on võrdlemisi harv (seostub eelkõige eneseparanduste ja kõne planeerimise probleemidega). Ka

see on ootuspärane: komplement on nimetamiskonstruktsioonis see osaline, mis esitab kõige olulisemat uut infot, s.t seda, kuidas mingit (juba mainitud) objekti nimetatakse. Kõige olulisema uue info väljajätt on võimalik vaid mingil moel erandlike lausete puhul (nagu eneseperandused seda on).

Üldsageduse põhjal domineerib murdematerjalis selgelt nimetavas käändes komplement, mis seostub kõige tugevamalt objekti väljajätku ja nimetavas käändes objektiga. Nimetavas käändes komplemendi domineerimine on ilmselt seotud suulisusega: komplement on tüüpiliselt ühesõnaline tsiteering ning on seetõttu lausesse nõrgalt integreeritud.

Kuigi materjali esmasel vaatlusel tundus, et sidendi *et* kasutamine konstruktsioonis on üsna selgelt iseloomulik Võru murdele (näide 9), ei osutunud sidendi olemasolu lauses huvitaval kombel oluliseks üheski analüüsis. Seda tõenäoliselt peamiselt seetõttu, et see oli kogu materjalis väga harv ega tõusnud seetõttu kvantitatiivses analüüsis esile.

Kokkuvõtteks võib öelda, et ehkki esmasel vaatlusel tundus, et nimetamiskonstruktsioonide varieerumises ei ole olulisi murdeerinevusi, on andmestiku kvantitatiivsel analüüsil ilmsed siiski mõningad regionaalsed tendentsid. Seejuures vaid leksikaalne varieerumine järgib enam-vähem klassikalist lõuna-põhja eristust (mis põhineb foneetilistel, morfoloogilistel ja leksikaalsetel joontel). Objekti käände valikul näib olulisem olevat ida- ja läänepoolsete murrete vaheline eristus, mis on süntaksialastest töödest välja tulnud varemgi (Uihoaed 2013; Uihoaed *et al.* 2013; Lindström *et al.* 2014; Lindström *et al.* 2015). Siiski on vaadeldavates konstruktsioonides suur osa varieerumisest selline, mis on pigem seotud konstruktsiooni teise osa või hoopis millegi muuga, näiteks suulisusega. Eelkõige seostub suulisusega nimetavas käändes komplemendi kasutamine tsiteeritud osa edasiandmiseks (nt *See kutsuti Hobusekivi. Kutsuti Hobusekivi.*), mis materjalis oli ülivaldav.

Artiklis ei vaadeldud siiski kõiki võimalikke tegureid, mis võiksid varieerumist selgitada. Sestap tasub tulevikus uurida näiteks seda, kuivõrd mõjutab konstruktsiooni osade varieerumist (eelkõige objektargumendi ja komplemendi vormi) sõnajärg, s.t komplemendi ja objekti paiknemine finitiverbi suhtes, ning infostruktuurilised printsiibid, mis mõjutavad kindlasti ka argumentide väljajätku.

Kommentaariid

- ¹ Artikkel on valminud Euroopa Liidu Regionaalarengu Fondi toel (Eesti-uuringute Tippkeskus).
- ² Kõik näited on esitatud sellisel kujul, nagu nad allikates esinevad. Näited, mille puhul allikat ei ole täpsustatud, pärinevad murdekorpusest ning nendes on kasutatud murdekorpuse lihtsustatud transkriptsiooni, kus = märgib kokkuhääldust, ` kolmandat vältet, * kolmveerandpikkust, ‘ palatalisatsiooni, (.) ja (...) pause (vt lähemalt https://www.keel.ut.ee/sites/default/files/www_ut/emk_teejuht2015.pdf). Näidete lõpus olevate kihelkondade lühendite selgitused leiab Eesti Keele Instituudi kihelkondade loendist leheküljel <http://www.eki.ee/dict/vms/vmssubst.html>. Kihelkondade kaardi võib leida Regio leheküljelt <http://www.regio.ee/?op=news&id=116>.
- ³ Vt murdekorpuse materjalide kogumispunkte: <http://www.keel.ut.ee/et/murdekorpuse-hetkeseis> (2. jaanuar 2018).
- ⁴ *Node* märgib joonistel puu igat sõlme või tippu, millest hargnemine algab, jätkub või kus hargnemine peatub.

Kirjandus

- Amon, Marri 2015. *Initial and final detachments in spoken Estonian: a study in the framework of Information Structuring*. Dissertationes linguisticae Universitatis Tartuensis 24. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus (<http://dspace.ut.ee/handle/10062/47495> – 8. jaanuar 2018).
- Arppe, Antti & Gilquin, Gaëtanelle & Glynn, Dylan & Hilpert, Martin & Zeschel, Arne 2010. Cognitive Corpus Linguistics: five points of debate on current theory and methodology. *Corpora* 5 (1), lk 1–27 (doi: 10.3366/cor.2010.0001).
- Auer, Peter 2009. On-line syntax: Thoughts on the temporality of spoken language. *Language Sciences* 31(1), lk 1–13 (doi: 10.1016/j.langsci.2007.10.004).
- Baayen, Harald R. 2008. *Analyzing linguistic data: A practical introduction to statistics using R*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Barlow, Michael & Kemmer, Suzanne (toim) 2000. *Usage Based Models of Language*. Stanford: CSLI Publications.
- Breiman, Leo & Friedman, Jerome & Stone, Charles J. & Olshen, Richard A. 1984. *Classification and Regression Trees*. New York: Chapman and Hall.
- Bybee, Joan 2010. *Language, usage and cognition*. Cambridge University Press (doi: 10.1017/CBO9780511750526).
- Bybee, Joan & Beckner, Clay 2010. Usage-based theory. Heine, Bernd & Narrog, Heike (toim). *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*. Oxford: University Press, lk 827–855 (doi: 10.1093/oxfordhb/9780199544004.013.0032).
- Croft, William 2001. *Radical construction grammar: syntactic theory in typological perspective*. Oxford Linguistics. Oxford: Oxford University Press.

- Divjak, Dagmar & Gries, Stefan Th. (toim) 2012. *Frequency effects in language representation*. Berlin: De Gruyter.
- EKG II = Erelt, Mati & Kasik, Reet & Metslang, Helle & Rajandi, Henno & Ross, Kristiina & Saari, Henn & Tael, Kaja & Vare, Silvi 1993. *Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- EKKS = *Eesti kirjakeele seletav sõnaraamat* (<https://www.eki.ee/dict/ekss/> – 8. jaanuar 2018).
- EMS IV = Haak, Anu & Juhkam, Evi & Kask, Ann & Must, Mari & Nigol, Salme & Niit, Ellen & Oja, Vilja & Ross, Eevi & Sepp, Aldi & Univere, Aili & Viires, Helmi (koost) 2004. *Eesti murrete sõnaraamat*, IV köide, 16. vihik (*kuma-kõhvima*). Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- EMS VI = Kalvik, Mari-Liis & Kendla, Mari & Laansalu, Tiina (toim). *Eesti murrete sõnaraamat*, VI köide, 28. vihik (*mütsatama-nisu*). 2017. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Erelt, Mati 2017. Liitlause. Erelt, Mati & Metslang, Helle (toim). *Eesti keele süntaks*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 647–755.
- Ermus, Liis & Kalvik, Mari-Liis & Laansalu, Tiina (ilmumas). The Archive of Estonian Dialects and Finno-Ugric Languages at the Institute of the Estonian Language. Björklöf, Sofia & Jantunen, Santra (toim). *Plurilingual Finnic. Change of Finnic languages in a multilingual environment*. Uralica Helsinkiensia 11. Helsinki: Finno-Ugrian Society.
- Givón, Talmy 2017. *The Story of Zero*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company (doi: 10.1075/z.204).
- Glynn, Dylan 2014. Correspondence analysis: Exploring data and identifying patterns. Glynn, Dylan & Robinson, Justyna A. (toim). *Corpus Methods for Semantics: Quantitative studies in polysemy and synonymy*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, lk 443–486 (doi: 10.1075/hcp.43.17gly).
- Goldberg, Adele E. 1995. *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: University of Chicago Press.
- Greenacre, Michael 2006. From Simple to Multiple Correspondence Analysis. Greenacre; Michael & Blasius, Jörg (toim). *Multiple Correspondence Analysis and Related Methods*. London: Chapman & Hall, lk 41–76 (doi: 10.1201/9781420011319.ch2).
- Greenacre, Michael 2007. *Correspondence Analysis in Practice*. London: Chapman & Hall.
- Gries, Stefan Th. & Divjak, Dagmar (toim) 2012. *Frequency effects in language learning and processing*. Berlin: De Gruyter.
- Heine, Bernd & Kuteva, Tania 2005. *Language Contact and Grammatical Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hennoste, Tiit 2000. Sissejuhatus suulisesse eesti keelde I–VIII. *Akadeemia* 5–12, nr 5 lk 1117–1150, nr 6 lk 1341–1374, nr 7 lk 1551–1582, nr 8 lk 1772–1806, nr 9 lk 2009–2038, nr 10 lk 2221–2254, nr 11 lk 2463–2486, nr 12 lk 2687–2710.
- Hennoste, Tiit 2001. Sissejuhatus suulisesse eesti keelde IX. Lausung suulises kõnes 4. *Akadeemia* 1, lk 179–206.

Hennoste, Tiit 2004. *Et*-komplementlause peaverbide funktsioonid eestikeelses vestluses. *Keel ja Kirjandus* nr 7 lk 504–523, nr 8 lk 590–609.

Hennoste, Tiit 2013. *Grammatiliste vormide seoseid suhtlustegevustega eestikeelses suulises vestluses*. Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 32. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus (http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/28923/hennoste_tiit.pdf?sequence=1 – 8. jaanuar 2018).

Hilpert, Martin 2013. Corpus-based approaches to constructional change. Hoffmann, Thomas & Trousdale, Graeme (toim). *The Oxford Handbook of Construction Grammar*. Oxford: Oxford University Press, lk 458–475 (doi: 10.1093/oxfordhb/9780195396683.013.0025).

Hothorn, Torsten & Hornik, Kurt & Zeileis, Achim 2006. Unbiased recursive partitioning: A conditional inference framework. *Journal of Computational and Graphical Statistics* 15 (3), lk 651–674 (doi: 10.1198/106186006X133933).

Kask, Arnold 1984. *Eesti murded ja kirjakeel*. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 16. Tallinn: Valgus.

Klavan, Jane & Pilvik, Maarja-Liisa & Uiboed, Kristel 2015. The Use of Multivariate Statistical Classification Models for Predicting Constructional Choice in Spoken, Non-Standard Varieties of Estonian. *SKY Journal of Linguistics* 28, lk 187–224 (http://www.linguistics.fi/julkaisut/SKY2015/SKYJoL28_Klavan.pdf – 8. jaanuar 2018).

Koptjevskaja-Tamm, Maria & Wälchli, Bernhard 2001. The Circum-Baltic Languages: An Areal-Typological Approach. Dahl, Östen & Koptjevskaja-Tamm, Maria (toim). *Circum-Baltic Languages: Typology and Contact. Volume 2: Grammar and Typology*. Studies in Language Companion Series (SLCS) 55. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins, lk 615–750.

Kortmann, Bernd 2010. Areal variation in syntax. Auer, Peter & Schmidt, Jürgen E. (toim). *Language and Space: An International Handbook of Linguistic Variation. Theories and Methods*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, lk 837–864.

Lindström, Liina 2001. Eesti murrete korpuse iseloomustus argivestlusega võrrelduna. Kasik, Reet (toim). *Keele kannul. Pühendusteos Mati Ereli 60. sünnipäevaks 12. märtsil 2001*. Tartu Ülikooli Eesti Keele Õppetooli Toimetised 17. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 212–221.

Lindström, Liina 2005. *Finiitverbi asend lauses. Sõnajärg ja seda mõjutavad tegurid suulises eesti keeles*. Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 16. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus (<http://hdl.handle.net/10062/924> – 8. jaanuar 2018).

Lindström, Liina 2015. Ülevaade eesti murrete korpusest seisuga 17.11.2015 (http://www.keel.ut.ee/sites/default/files/www_ut/emk_teejuht2015.pdf – 8. jaanuar 2018).

Lindström, Liina 2017. Partitive subjects in Estonian dialects. *Eesti ja Soome-ugri Keeleteaduse Ajakiri / Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 8 (2), lk 191–231 (doi: 10.12697/jeful.2017.8.2.07).

Lindström, Liina & Vihman, Virve-Anneli 2017. Who Needs It? Variation in experienter marking in Estonian “need”-constructions. *Journal of Linguistics* 53 (4), lk 789–822 (doi: 10.1017/S0022226716000402).

Lindström, Liina & Kalmus, Mervi & Klaus, Anneliis & Bakhoff, Liisi & Pajusalu, Karl 2009. Ainsuse 1. isikule viitamine eesti murretes. *Emakeele Seltsi aastaraamat* 54, lk 159–185.

Lindström, Liina & Uiboaed, Kristel & Vihman, Virve-Anneli 2014. Varieerumine *tarvis-/vaja*-konstruktsioonides keelekontaktide valguses. *Keel ja Kirjandus* 8–9, lk 609–630 (http://kjk.eki.ee/pdf/LindstromUiboaedVihman609_630.pdf – 8. jaanuar 2018).

Lindström, Liina & Uiboaed, Kristel 2017. Syntactic variation in ‘need’-constructions in Estonian dialects. *Nordic Journal of Linguistics* 40 (3), lk 313–349 (doi: 10.1017/S0332586517000191).

Lindström, Liina & Pilvik, Maarja-Liisa & Ruutma, Mirjam & Uiboaed, Kristel 2015. Mineviku liitaegade kasutusest eesti murretes keelekontaktide valguses. *Võro Instituudi toimõndusõq* 29, lk 39–70.

Lindström, Liina & Pilvik, Maarja-Liisa & Ruutma, Mirjam & Uiboaed, Kristel (ilmumas). On the use of perfect and pluperfect in Estonian dialects: frequency and language contacts. Björklöf, Sofia & Jantunen, Santra (toim). *Plurilingual Finnic. Change of Finnic languages in a multilingual environment*. Uralica Helsingiensia 11. Helsinki: Finno-Ugrian Society.

Lindström, Liina & Lippus, Pärtel & Tuisk, Tuuli (ilmumas). The online database of the University of Tartu Archives of Estonian Dialects and Kindred Languages and the Corpus of Estonian Dialects. Björklöf, Sofia & Jantunen, Santra (toim). *Plurilingual Finnic. Change of Finnic languages in a multilingual environment*. Uralica Helsingiensia 11. Helsinki: Finno-Ugrian Society.

Metslang, Helena 2014. Partitive noun phrases in the Estonian core argument system. Luraghi, Silvia & Huomo, Tuomas (toim). *Partitive Cases and Related Categories*. Empirical Approaches to Language Typology 54. Berlin & New York: Mouton de Gruyter, lk 177–255.

Metslang, Helle 2017. Sihitis. Erelt, Mati & Metslang, Helle (toim). *Eesti keele süntaks*. Eesti keele varamu 3. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 258–277.

Must, Mari 1987. *Kirderannikumurre. Häälikuline ja grammatiline ülevaade*. Tallinn: Valgus.

Pajusalu, Karl & Hennoste, Tiit & Niit, Ellen & Päll, Peeter & Viikberg, Jüri 2009. *Eesti murded ja kohanimed*. 2., täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Pajusalu, Renate 2015. Hidden subjects in conversation: Estonian personless verb forms as referential devices. Helasvuo, Marja-Liisa & Huomo, Tuomas (toim). *Subjects in Constructions – Canonical and Non-Canonical*. Constructional Approaches to Language 16. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, lk 43–72 (doi: 10.1075/cal.16.03paj).

Pilvik, Maarja-Liisa 2016. *olema + Vmine* konstruktsioonid eesti murretes. *Keel ja Kirjandus* 6, lk 429–446 (http://kjk.eki.ee/pdf/M-LPilvik_6-16.pdf – 10. jaanuar 2018).

Pilvik, Maarja-Liisa 2017. Deverbals *-mine* action nominals in the Estonian Dialect Corpus. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri / Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 8 (2), lk 295–326 (doi: 10.12697/jeful.2017.8.2.10).

Plado, Helen 2013. *Kausaalsuhete adverbiaalused eesti kirjakeeles*. Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 35. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus (<http://dspace.ut.ee/handle/10062/34591> – 10. jaanuar 2018).

Plado, Helen 2015. *des-* ja *mata*-konverbi kasutusest eesti murretes. *Emakeele Seltsi aastaraamat* 61 (1), lk 195–218 (doi: 10.3176/esa60.10).

Ruutma, Mirjam & Kyröläinen, Aki-Juhani & Pilvik, Maarja-Liisa & Uihoaed, Kristel 2016. Ambipositsioonide morfosüntaktilise varieerumise kirjeldusi kvantitatiivsete profiilide abil. *Keel ja Kirjandus* 2, lk 92–113.

Strobl, Carolin & Malley, James & Tutz, Gerhard 2009. An introduction to recursive partitioning: Rationale, application, and characteristics of classification and regression trees, bagging, and random forests. *Psychological Methods* 14 (4), lk 323–348 (doi: 10.1037/a0016973).

Szmrecsanyi, Benedikt 2013. *Grammatical variation in British English dialects: a study in corpus-based dialectometry*. Cambridge: Cambridge University Press.

Taremaa, Piia 2017. *Attention meets language: a corpus study on the expression of motion in Estonian*. Dissertationes linguisticae Universitatis Tartuensis 29. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus (<http://dspace.ut.ee/handle/10062/55362> – 10. jaanuar 2018).

Torn-Leesik, Reeli 2009. The voice system of Estonian. *STUF: Language Typology and Universals Sprachtypologie und Universalienforschung* 62 (1–2), lk 72–90 (doi: 10.1524/stuf.2009.0005).

Torn-Leesik, Reeli & Vihman, Virve-Anneli 2010. The Uses of Impersonals in Spoken Estonian. *SKY Journal of Linguistics* 23, lk 301–343.

Uihoaed, Kristel 2013. *Verbiühendid eesti murretes*. Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 34. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus (<http://dspace.ut.ee/handle/10062/34499> – 10. jaanuar 2018).

Uihoaed, Kristel & Hasselblatt, Cornelius & Lindström, Liina & Muischnek, Kadri & Nerbonne, John 2013. Variation of verbal constructions in Estonian dialects. *Literary & Linguistic Computing* 28 (1), lk 42–62 (doi: 10.1093/lc/fqs053).

VMS = Pall, Valdek (toim) 1996. *Väike murdesõnastik* (<http://www.eki.ee/dict/vms/> – 10. jaanuar 2018).

Summary

Naming constructions in Estonian dialects: dialectal differences or spoken syntax?

Liina Lindström

Associate Professor, Senior Research Fellow in Estonian language
Institute of Estonian and General Linguistics
University of Tartu, Estonia
liina.lindstrom@ut.ee

Maarja-Liisa Pilvik

Junior Research Fellow in Applied Dialectology, postgraduate student
Institute of Estonian and General Linguistics
University of Tartu, Estonia
maarja-liisa.pilvik@ut.ee

Helen Plado

Lecturer in Estonian language, Research Fellow in Estonian language
Institute of Estonian and General Linguistics
University of Tartu, Estonia
Research Fellow, Võru Institute, Estonia
helen.plado@ut.ee

Keywords: dialect syntax, Estonian dialects, naming construction, spoken syntax, variation

This article discusses naming constructions in Estonian dialects, which express what something, linguistically realized as an object argument, is called. The construction consists of a naming verb in the impersonal voice, an object, which is named somehow, and a complement, which expresses what the object is called (i.e., *Something* [OBJ] *is called* [V] *something* [COMPL]). All the three elements of the construction can vary in spoken dialect material, where the object argument and the complement can also be omitted in some cases. The goal of the article is to ascertain whether the variation in the naming constructions is influenced by dialectal differences or rather by intra-constructural factors, which in turn may be linked to the spoken form of communication.

The dataset, consisting of 905 naming constructions, was extracted from the Corpus of Estonian Dialects, annotated for verb, object, complement, the occurrence of the connector *et* ‘that’, and the dialect area, and analysed by using conditional inference trees (Breiman et al. 1984; Hothorn et al. 2006) and correspondence analysis (Greenacre 2006, 2007). The combination of the two methods was chosen to reveal as many of the associations and interactions between the variables as possible.

The results showed that a surprising amount of the variation can be explained by the dialect area in which the construction is used. The lexical variation in the construction, i.e., the choice of the finite verb, displayed the clearest link to areal distribution: the southern dialects (Mulgi, Tartu, Võru, Seto) and the adjacent Eastern dialect showed a clear preference for the verb *kutsuma* ‘to call; to invite’, whereas the northern dialects

preferred the verb *hüüdma* ‘to call; to shout’. The verb *hõikama* ‘to call (out); to shout (out)’ was almost exclusively used in the Mulgi dialect (spoken in southern Estonia), and the verb *nimetama* ‘to call, to name; to mention’ associated more with Alutaguse dialect (the dialect spoken in the north-easternmost part of Estonia, next to the Russian border). Not surprisingly, lexical variation is where the traditional division of Estonian dialects to northern and southern group applies.

The choice of the object argument marking was also primarily dialectally determined, but the dialects were divided rather on the eastern-western axis: the eastern dialects (Alutaguse, Coastal, Eastern, Võru, Seto) were more prone to mark the object in the translative case, which is also the canonical case for the object in the naming construction in standard written Estonian, whereas in the western dialects (Insular, Western, Mid, Mulgi) and in Tartu dialect, the most frequent case for object marking was the nominative. This is in accordance with previous studies on Estonian dialects (Lindström forthcoming), according to which in the western dialects the nominative tends to acquire the functions of the partitive case in the contexts where the opposition of the two cases is not semantically relevant. The omission of the object argument does not depend on the dialect area, but is rather connected with information structure and the universal principle, according to which the information that is known and/or can be predicted does not need to be explicitly expressed (Givón 2017: 3).

Complement marking does not show clear dialectal differences, but is instead affected by the choice of object argument marking. Although it is the nominative case that is, somewhat surprisingly, by far the most frequent option for complement marking in the dialect corpus data, the expected translative case is slightly more prominent, when the object is also marked as one would expect it to be in standard Estonian, i.e., in the partitive case. The abundant use of the nominative case can be explained by the specifics of spoken language, where the complement is typically used as a citation and is therefore less integrated to the verb’s argument structure. Compared to the omission of the object argument, the omission of the complement was rare, which is not surprising: the complement entails new and therefore the most important information and omitting it is only possible in somewhat exceptional cases, such as self-repairs.

It is up to future research to determine whether or not the variation in the form of the naming constructions is also tied to additional factors not taken into account in this study. Such factors include word order (i.e., the position of the complement and the object in relation to the finite verb), and the principles of information structure, which might have an even greater effect also on the omission of the arguments.

Suulisus ja kirjalikkus allikapärimuses Taevaskoja Emalätte näitel¹

Kristel Vilbaste

Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituudi doktorant
kristel.vilbaste@gmail.com

Mikk Sarv

rahvaluuleteadlane, haridusteaduse magister
mikk@ilm.ee

Teesid: Taevaskoja Emaläte on üks tuntumaid allikaid Eestis. Kirjapandud pärimuse vähesus põhjustas määramatuse pärast 2013. aastal toimunud allikakooa varingut. Küsitlesime erineva kogukondliku ja pärimusliku taustaga inimesi poolstruktureeritud intervjuu meetodil, uurides, kellele kuulub pühapaik ja kes on pädev otsustama maastiku korrastamise üle. Intervjuudest selgus, et inimesed, kes elasid kohapeal ja tundsid suulist pärimust, soovisid allika kiiret taastamist endisel kujul. Inimesed, kelle igapäevavajadused ei olnud vahetult Emalättega seotud, eelistasid varingu jätmist looduslikule taastumisele. Seejuures lähtusid nad teiste pühapaikade kohta kirjutatust, kus keelatakse sakraalsel objektil igasugune inimese sekkumine. Kirjalikkus kujundab vahendatud suhtumise, mis väldib otsustamisega vastutuse võtmist. Pärimuse suulisus väljendab vahetut ja aktiivset suhet ning valmidust otsustava tegutsemisega vastutuse võtmist pühapaiga jätkusuutlikkuse nimel. Rahvusvahelise Looduskaitseliidu (IUCN) looduslike pühapaikade kaitse juhendi järgi otsustavad paiga staatuse üle selle eestkostjad, kelleks sobivad praeguste seaduslike ja kirjasõnast lähtuvate seaduslike valdajate asemel kohaliku kogukonna esindajad, vahetu suulise pärimuse kandjad.

Märksõnad: allikapärimus, maastikudiskursus, maastikumälu, pühapaiga taasväärtustamine, Taevaskoja Emaläte

Sissejuhatus

Käesolevas artiklis püstitasime tööhüpoteesi, et suuline pärimus on keskkonnateadlikkuse representeerimisel reaalsituatsioonis efektiivsema toimega kui kirjalik pärimus. Selle kontrollimiseks pakkus võimaluse Taevaskoja Emalätte laialdast poleemikat tekitanud varing 27. juunil 2013. aastal ning sellele järgne-

nud diskussioon, kas ja kuidas varingu tagajärgi likvideerida, respektierides loodusliku pühapaigaga seotud traditsioone ning erinevaid kasutajaid ja huvirühmi.

Artikkel kirjeldab lühidalt pühapaikadeks nimetatud allikate probleemaahtikat. Anname ülevaate Taevaskoja Emalätte sissevarisemise juhtumi uurimise metoodikast ja käsitleme Emalättega seotud kirjalikke teateid. Samuti vaatleme, milline on olnud Emalätte staatus ja lähiajalugu. Edasi käsitleme intervjuude põhjal ilmnenu suhtumisi allikasse ja otsime vastust küsimusele, kuidas mõjutab pärimuse tundmine maastikuobjekti hoidu.

Maastiku ja pärimuse suhte uurimine on tänapäeva Eestis üks trenditeemasid, millega tegeleb palju huvirühmi, kes koguvad suulist ajalugu, kohapärimust, väärtustavad ja publitseerivad kohapärimust kajastavaid tekste, tegelevad omausu (taas)elustamise ja palju muuga (Kõivupuu 2014). Minge maastiku kujunemine religioosseks ja ajaloolist mälu kandvaks paigaks sünnib peamiselt nimetamise, jutustamise ja konkreetse märgistamise kaudu ning suures osas suulise traditsiooni edasikandumise toel (Siikala 2004).

Taevaskoda on üks Eesti olulisematest pühapaikadest, ta on erinevate maastikuobjektide kogum: seal on allikas, ohvrikivi, põlispuud ja jõgi, kuid looduslikuks pühapaigaks teeb ta nendele maastikuobjektidele lisanduv inimlik aspekt, mis avaldub pärimuslugudes. Kuigi looduslikud pühapaigad on maastikul kõigile kättesaadavad, seisneb nende peamine väärtus vaimses kultuuripärandis ning sellega haakuvus rahvuslikus identiteedis ja ühiskondlikes sidemetes.

Looduslike pühapaikadega seotud ajaloolise mälu kõige teaberikkamaks hoidjaks on rahvapärimus. Folkloristide arvates kannab Eesti hiiepärimus tõenäoliselt tuhandeid aastaid vanu ladestusi, suuliselt on seda edasi kantud aastasadu, kuid viimase 150 aasta informatsioon on kohapärimuse kogumise käigus salvestatud ja arhiveeritud.

Rahvusvahelise Looduskaitseliidu looduslike pühapaikade juhend (Wild & McLeod 2008) nimetab looduslikeks pühapaikadeks kohti, kus on tähenduslikus kokkupuutes loodus, side ülejäänud maailmaga, isiklik ja kollektiivne mälu. Looduslikel pühapaikadel võib olla ka ajaloo, kultuuri ja puhkamisvõimalustega seotud ilmalik väärtus. Looduslikud pühapaigad võivad olla olulised kultuuriidentiteedi kinnitajad perekonnale, sugukonnale, hõimule, teatud usu järgijatele või kogu rahvale, kelle identiteet on seotud konkreetse paigaga looduses. Paljudes ühiskondades täidavad looduslikud pühapaigad ametlike kaitsealadega sama ülesannet. Nendele paikadele omistatud vaimsetest väärtustest tulenevad sageli juurdepääsu- ja kasutuspiirangud ning paljud sellised kohad on looduslikus või loodustlähedases seisundis.

Teistest looduslikest pühapaikadest eristuvad kõige enam veekogud, mis on meie maastikele väga iseloomulikud ja olulised, nad on mälumaastikud, mille domineerivaim element on vesi. Vesi on inimeste eksisteerimiseks olnud

vajalik läbi aegade, algsed inimasulad tekkisid eelkõige veekogude äärde. Vesi on tähtis, nii on ka veest jutustav pärimus rikkalik ja mitmekesine – selles tulevad ilmsiks eri piirkondade pärimusele iseloomulikud teemad ja rõhuasetused (Rommel 2014).

Teistest veekogudest eristuvad selgelt allikad. Selge ja puhta vee tõttu on neid peetud pühaks, nende folkloor eristub teiste veekogude folkloorist mõningal määral (Rattue 2001). Peamiselt käsitletakse veekogusid puudutavates artiklites ja kogumikes allikaid teiste veekogude hulgas, kuid nad erinevad kohapärimuse, keskkonnakaitse ja sakraalsuse poolest nii teistest looduslikest pühapaikadest kui ka teistest veega seotud pärimuslikest paikadest.

Kultuurigeograafia ühe rajaja Carl Ortwin Sauteri järgi annavad kultuuri-geograafiliste uuringute põhialuse loodusgeograafilised teadmised maastiku morfoloogiast ja nende kohandamine inimese poolt muudetud maastikule ning antropoloogias kasutatava etnograafilise välitöö omavaheline sidumine (Sooväli-Sepping 2016). 1990. aastate representatsioonikriis tõi kultuurigeograafiasse kultuurilise pöörde, geograafid avastasid enda jaoks, et kultuur pole üksnes ettearvatute ja sõltumatute ühiskonda mõjutavate jõudude kogum, vaid viis, kuidas inimrühmad mingites sotsiaalsetes, majanduslikes ja poliitilistes oludes käituvad (Kaur & Palang 2005). Maastik muutus kultuuripõhiseks mõisteks ja koos keelega hakkas geograafe huvitama teksti semiootiline mõtestamine.

Lihtsustatult võime tänapäeval kõnelda kahest maastikudiskursusest: ökoloogilisest ja semiootilisest (Cosgrove 2003). Väites, et maastikul on mälu, personifitseerib inimene maastikku ja maastik saab seeläbi inimeste suulise ja kirjutatud ajaloo lahutamatuks osaks (Kõivupuu 2014). Eestlaste maastikumälu on tunduvalt vähem monumentide külge kinnitunud kui lääne-eurooplastel (Kaljundi & Sooväli-Sepping 2014). Siinsete maastiku mälupankadena saab eelkõige käsitleda looduslike pühapaiku või loodusobjekte. Kuigi tänapäeval on kõikjal maailmas looduslikud pühapaigad kaotamas oma rolli religioossete objektidena, on rahva mälu ja arhiivides see osa püsivalt fikseeritud.

Allikad on omandanud kogu maailmas eelkõige religioosse tähenduse (Rattue 2001; Harte 2008), nad on kultusobjektid, kus viiakse läbi riitusi, eriti tugevalt on see tava säilinud katoliiklikes ja õigeusu maades. Samas on kõikjal maailmas sagenemas allikate kuivendamine kaevandamisel või ehitustegevusel ja seetõttu ka allikate hävitamine, mis toob omakorda kaasa vastuseisu kohalike kogukondadega. Allikate roll keskkonnateadlikkuse väljendajana hakkas Eestis domineerima 1980. aastatel “fosforiidisõja” ajal. Need on omandanud tähtsuse looduslike pühapaikadena.

Eestis on paarkümmend koopaallikat, mis on olnud olulised kohalikule kogukonnale kooskäimiseks, usulisteks riitusteks ja pelgupaikadeks (Tamla 1985; Heinsalu 1987; Vilbaste 2013), nende koopaallikate kohta on arhiveeritud

hulgaliselt muistendeid ja pärimusteateid. Tuntuimad on Taevaskoja Emaläte, Tilleoru Merioone, Hennu Raudläte, Aageoru läte, Tori Põrgu, Maimu koobas, Helme Arstle allikas, Allikukivi koobas, Karksi allik, Koodioru Põrgu, Loodi Põrgu jt. Nimetatud allikad asuvad devoni punases liivakivis ning on suureneva turismikoormuse ja looduslike tingimuste halvenemise korral varisemisohtlikud. Mitmete liivakivikoobaste puhul on näha lisaks allika uuristamistoimele ka inimtekkelisust, osad on toestatud, suletud trellide või uksega, mõnel on koguni restaureeritud koopalagi (Heinsalu 1987; Vilbaste 2013).

Koobaste varingud kajastuvad kaude allikapärimuses, keelud ja keskkonnahoidlikkus on kandunud suust suhu kohalike inimeste lugudes. Vee puhtuse tagamine ja allikate puhastamise nõue kajastub allikapärimuses nii meil kui ka kogu Euroopas (Bord 2006; Svensson 2012).

Allikakoobaste sissevarisemise järel allakukkunud liiva eemaldamine ja koopala taastamise parimaks näiteks on Allikukivi koopa taastamine eelmise sajandi lõpus (Vilbaste 2013), samas on sellised vanad kultuspaigad nagu Tori Põrgu, Karksi allik, Maimu allik ja Mäletjärve Silmaläte kaotanud omaaegse kuulsuse, neid kohti on võõral ja sageli ka kohalikul inimesel raske isegi üles leida, rääkimata nende sihtotstarbelisest kasutamisest.

Uurimismetoodika

Uurisime Taevaskoja Emalätte näitel aastal 2013 allikakoopa kokkuvarisemise järel tekkinud diskussiooni osapoolte põhjendusi, kuidas oleks olnud õige koopa sissevarisemise järel käituda.

Uurimisküsimuseks oli, kes on pädev otsustama pühapaiga taasväärtustamise üle ja kuidas pühapaika hoida?

Emalätte koopa kokkuvarisemise järel viisime läbi juhtumiuuringu. Kohapärimuse kameraanalüüsil töötasime arhiiviteadetes läbi Taevaskoja Emalätte ja ka Taevaskojaga seotud Võnnu kihelkonna pärimusteaded Eesti Kirjandusmuuseumi rahvaluule arhiivis, samuti Taevaskoda puudutavad aja- ja kultuurilugu ning keskkonnahoidu puudutavad trükised, perioodika ja elektroonsed andmebaasid. 20. sajandi alguseni olid leitavad vaid kohapärimusteaded, 1920. aastatest alates leiab teateid ja pikemaid kirjeldusi ka ajakirjanduses ja ilukirjanduses, siiski oli ootamatu informatsiooni vähesus, see suurenes alles Taevaskoja kujunemisel turismipaigaks. Kogusime kokku olemasoleva taustamaterjali koopaallika kohta, otsides informatsiooni, kuidas on kirjalik pärimus mõjutanud inimeste suhtumist allikasse.

Välitöödel hindasime Emalätte olukorda alates allika sissevarisemisest 2013. aasta juunist viiel korral. Osalusvaatluse käigus jälgisime diskussiooni,

mis toimus ajakirjanduses ja koosolekutel. Kahel korral avaldasime Taevaskoja Emalätte taastamisvõimaluste kohta olemasolevat informatsiooni kasutades arvamust Eesti ajakirjanduses, tele- ja raadioesinemised on fikseeritud ka veebiportaalides².

2016. aasta sügisel viisime läbi viis poolstruktureeritud intervjuud, intervjuueeritavate hankimiseks kasutasime välitöödel sotsioloogias kasutatavat nn lumepallimeetodit: isiklike kontaktide vahendatud võtmeisikud juhatasid meid järgmiste inimeste juurde, intervjuueeritavate valikukriteeriumiks oli see, et nad olid oluliste huvirühmade esindajad, Taevaskoja Emalätte koopa taastamisega seotud või sel teemal sõna võtnud. Igaüks esindas erinevat arvamust Taevaskoja loodus- ja pärimushoiul. Töö käigus küsitleti veel antud probleemiga seotud inimesi, kuid nende arvamused olid sarnased intervjuueeritud inimestega, seega ei oleks need andnud tööle lisaväärtust.

Kõigi intervjuueeritavatega viidi läbi ühe tunni pikkune intervjuu, mil nad vastasid 16 küsimusele, mis olid jagatud viieks blokiks. Tekstid litereeriti ja vastuseid analüüsiti küsimuste kaupa.³

Ettevalmistatud küsimuste esimese bloki moodustasid küsimused, millega püüdsime välja selgitada intervjuueeritava tausta ja Taevaskoja Emalättega seotuse põhjuseid ning selle paiga pärimuse tundmise allikaid ja mahtu.

Teises blokis küsisime teavet paiga turismipotentsiaali ja külastatavuse kohta, samuti seda, kui tihti intervjuueeritav ise antud objekti külastab.

Kolmandas blokis keskendusime varingu põhjustele, uurisime, mis eelnes loodusliku pühapaiga katastroofile.

Neljandas selgitasime, millised olid pühapaiga taastamise üle puhkenud diskussiooni põhjused ja tagajärjed.

Viiendas uurisime loodusliku pühapaiga omandisuhet. Kellele kuulub pühapaik, seda nii erinevate usurühmituste, maakasutusvormide, kui ka kesk-konnakaitse lõikes. Kellel peaks olema looduslike pühapaikade hooldamise õigus? Milline peaks olema Taevaskoja Emalätte taasväärtustamise tee ja mis on tema perspektiiv?

Taevaskoja Emaläte maastikupärandi objektina kirjallikes allikates

Nii kirjallikud allikad kui ka intervjuueeritavad väidavad, et Taevaskoja kohta on väga vähe talletatud muistendeid. Olemasoleva kirjanduse analüüsimine ja arhiivimaterjalide uurimine kinnitab seda väidet. See on mõnevõrra üllatav Eestile nii olulise objekti puhul. Eerik Kumari kirjutab 1972. aastal: "Kuigi Emaläte on kohaliku rahva seas laialt tuntud, ei ole tema kohta teada ühtki

muistendit. Arvatakse, et ta on Taevaskojas keskseks allikaks (emaks), mis toidab kõiki teisi, ja sellest on tulnud ka ta nimi” (Kumari 1972: 20). Ka internetiotsing Google’i keskkonnas annab otsisõnale “Emaläte” vaid 2640 vastet, suurem osa neist kirjeldavad just varingujärgset problemaatikat.

Kohapärimusteated on laiali arhiivides ja raamatutes, mis on tavakasutajatele raskesti kättesaadavad.

Uurisime, millistest ilukirjanduslikest ning aimekirjanduslikest teostest võib pärineda tänapäeva inimese informatsioon Taevaskoja Emalätte kohta. Tartu Oskar Lutsu nimeline Linnaraamatukogu andmebaasis leiab otsinguga Taevaskoja kohta informatsiooni vaid üheksas raamatus, mis on ilmunud aastail 1940–2001 ja mis on Eesti tavakodanikule kõige kättesaadavamad.

Kõige põhjalikum teave on Jaan Vahtra ja Aleksander Ivaski turismikogumikus “Taevaskoda ja Valgemetsa” (Vahtra & Ivask 1940), kus on enim kohapärimust Väikese Taevaskoja ja selle koobaste kohta, selle on kirjutanud otseselt Taevaskojas elavad ja sealset maastiku hästi tundvad inimesed. Eesti okupatsiooni eel koostatud raamat kirjeldab Taevaskoja ümbruse inimeste eluolu 20. sajandi esimesel poolel.

Hea ülevaade on ka Eerik Kumari “Ahja jõe ürgorg” (Kumari 1972), mis osaliselt toetudes eelmisele raamatule annab ülevaate Väikese Taevaskoja ajaloost ja 20. sajandi teise poole eluolust selles piirkonnas ning kirjeldab turismikoormuse suurenemisel tekkinud probleeme ja varinguohtlikku olukorda.

Rahvajuttude poolest on informatiivseim Heino Raieste “Taevaskoda” (Raieste 1982).

Ülo Heinsalu “Eesti NSV koopad” annab ülevaate koopa mõõtmetest, allikast ja sealt leiab ka muistendi Neitsikoopa kohta (Heinsalu 1978).

Taevaskoja Emalätte varingueelne situatsioon on täpselt fikseeritud Kristel Vilbaste raamatus “Eesti allikad” (Vilbaste 2013).

Üks intervjueeritav mainis rahvajuttude infoallikana ka Lemming ja Ilse Rootsmäe “Võnnu kihelkonna kohanimed ja minevik” käsikirja lugemist Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivis 1980. aastatel, käsikiri ilmus trükisena alles 2016. aastal (Rootsmäe & Rootsmäe 2016). Rootsmäed paigutavad mitmed erinevad kaldalõigud üldnime Väike-Taevaskoda alla, nii on erinevad kaljud ja nende koopad omandanud sarnase rahvapärимuse, ilmselt on jutumotiivid rahva suus rännanud ühest koopast teise.

Taust: Taevaskoja Emaläte

Taevaskoja Emaläte asub praegu Põlvamaal, Põlva vallas, Ahja jõe ääres, vanasti Võnnu ja Põlva kihelkonna piiril, Taevaskojas, täpsemalt Väikeses Taevasko-

jas, kihelkonnapiir jookseb Emalättest paarisaja meetri kauguselt, 20. sajandi alguses viis sealt üle Ahja jõe sild. Emaläte on Taevaskoja suurim allikas, ta asub sajakonna meetri kaugusel põhja pool teisest olulisest allikast, Neitsikooa Kuldlättest, mille vooluhulk on küll poole väiksem. Emalätet nimetati vanasti ka Puiga lätteks lähedal asunud talu järgi.

Allikas asub kümne meetri kõrguses devoni liivakivipaljandis Ahja jõe paremas kaldas. Väikest Taevaskoda nimetatakse ka Suurkaljuks, Alliku kaljuks, kuna kalju all asub suures koopas allikas (Kiviallikas) (Rootsmäe & Rootsmäe 2016).

Allika vooluhulk oli enne varingut Ülo Heinsalu andmete järgi 4–4,5 l/s, vee temperatuur 5–6 kraadi, vesi on hästi selge, puhas ja hea maitsega (Heinsalu 1978). Praegu on allikaoja vesi orgaanikarikas ja kõrvalmaiguga, sest varingukoha kallastest vajub aegajalt sisse huumusrikas muld. Puhast vett saab võtta ojast otse koopast, mille juurde minek on ohtlik ja keelatud.

Emalätte koobas koosnes enne varingut Heinsalu mõõtmiste järgi kahest osast. Esiosa kujutas grotti laiusega kuni 8 meetrit ja kõrgusega suudmes ligi 3 meetrit. Püsti sai koopas edasi minna 5–6 meetrit, seejärel küürutades veel 3 meetrit. Kaheksa meetri kaugusel koopasuust algas tunnelilaadne koopa “saba” pikkusega 5 meetrit, mille lõpust algas allikaoja. Alguses oli tunnel 0,7 meetrit lai ja 0,6 meetrit kõrge, keskosas see laienes ja kõrgenes kuni 1 meetrini, lõpus aga muutus ligipääsmatult kitsaks. Sisse varises koopa 5–6 meetri pikkune esiosa, tagumine osa on alles.

Foto 1. Taevaskoda 1900. aastate alguses. Väikese Taevaskoja paljand, millest voolab välja Emaläte, on 19. sajandi lõpul ulatunud Ahja jõe kaldani, kuid taganenud samm-sammult varingute toimet. Suuremaid varinguid on olnud vähemalt kolm. Vana piltpostkaart.

Foto 2. Emalätte koopa varingujärgne liivakeel Ahja jões 1930. aastatel. Tollal muutus turismikoormus nii suureks, et vana looduslik olek oli pidevas muutumises. 1960. aastatel toimunud väiksemate varingute järel toodi algselt üle koopalaee kulgenud matkarada Emalätte koopa ette ja rajati trepp, mis viis vasakult poolt Emalätte ja Neitsikooa vahelt Väikese Taevaskoja kaljule. Arhiivifoto.

Foto 3. Taevaskoja Emalätte koobas vahetult enne varingut. Urmas Tartese foto 2013.

Vanade piltide võrdlemisel nähtub, et Väikese Taevaskoja paljand, millest voolab välja Emalätte koobas, on 19. sajandi lõpul ulatunud Ahja jõe kaldani, kuid taganenud samm-sammult varingute toimetel. Suuremaid varinguid on olnud vähemalt kolm. 1930. aastal oli allika lähikonnas Ahja jões pikem liivakeel. 1960. aastatel toimunud väiksemate varingute järel toodi algselt üle koopalaee kulgenud matkarada Emalätte koopa ette ja rajati trepp, mis viis vasakult poolt Emalätte ja Neitsikoopa vahelt Väikese Taevaskoja kaljule. Emalätte koopalael filmiti 1969. aasta varakevadest hilissügiseni Tallinnfilmi “Viimset reliikviat”, koopalael sõideti suurte autodega ja liivakiviseintelt raiuti labidatega seintesse kraabitud kirjad. Filmivõtete paigaks olnud vasakpoolne kaljunukk ja koopavõlv varisesid 1970. aastate lõpul ja allavarisenud liiv teisaldati praeguse rippsilla mademele.

Viimane varing toimus 2013. aasta 27. juunil õhtul. Ain Eriku suulistel andmetel viibis piirkonnas parasjagu ekskursioon, kes oli kuulnud, kuidas “Emaläte kummalist häält tehes nagu maavärinal sisse kukkus”. Tollane metsatülem hindas vajalikuks koopalaelt suuri puid vähemaks raiuda, kuid see jäeti tegemata, kartes rahva pahameelt, et pühapaigas puid raiutakse.

Foto 4. Taevaskoja Emalätte pärast varingut 2013. aasta lõpus. Sisse on varisenud esimene koopaosa, tagumine 0,7 meetrit laiune ja 0,6 meetri kõrgune tunnel on alles. Kristel Vilbaste foto 2013.

Lühiajalugu: Emalätte ümbruse inimasustusest ja keskkonnakoormusest

Taevaskoda on inimõju piirkonnas olnud umbes 500 aastat, esimest Tikuta vesiveskit sealkandis mainitakse 1582. aastast (Raieste 1981).

Taevaskoja allikakoopaid mainiti esmakordselt 17.–18. sajandil, Kelchi kroonikas on kirjas, et “...Suur-Taevaskoja kaljus, veepinnast mitme jala kõrgusel olnud kitsas lõhe, millest inimene vaevalt läbi mahtunud. See sissekäik avanenud avarasse ruumi ja siit edasi kolme kambrisse” (Kumari 1972).

Need koopad olid veel 19. sajandil Valgesoo külaelanike teatel alles. Koopaallikate üks enim levinud muistend on koobastest algavate salakäikude ulatumine mõnda suuremasse linna või keskusse, sellised pikad koopad viitavad otseselt nende allikatetekkelsele päritolule. Sageli sisaldub sellises pärimusteates veel lugu, kuidas lind (part, hani vm), jänes või ese (pesukurikas) lastakse vette ja see tuleb välja hoopis kaugemal (Remmel 2014) või pannakse allikasse lastud köie otsa verine loomapea. Analoogsed pärimusteaded on ka Taevaskojast.

Ahja jõe kaldal Valgesoo küla karjamaal nn. Pikaniidu käärus olla vana ohverdamise koht. Koht on lääne poole kerkival jõenõlvakul. Sihis 140°–320° 62 sammu pikk, 35 sammu lai. Koha keskel paistab maast grupp moräänkivirahnusi. Leidustest ei teata. Koht ikke lage olnud, kadaka põesaline. Üle jõe teinepoolt Põlva kihelkonda, sest olla leitud 20 aasta eest vaskvöö, prees ja vaskraha.

Üldse annab sellel kohal Ahja jõgi oma tujukate käärudega loodusliselt väga ilusa koha. Järskused mäenõlvakud vahelduvad orgudega, saavutud kevadvetest. Valgesoo küla uhkuseks on ta Taevaskoda. Taevaskoja nimeline koht on väga järsk 18–20 meetri kõrgune devoni punase liivakivi kallas. Samas läheduses on teine samalaadiline koht Väike Taevaskoda. Kallas on poolkumer, millelt hääli vastu kajab, sellest vist küll koja nimi. Kaldas on koopaid, millest allikad jõkke nirisevad. Koha vaatamise väärtust täiendavad hulk legenda. Ühest, nimelt Vanakivi koopast, minna tee Kiievi, teise teisendi järel Riiga. Korra lasknud karjapoised oina köiega auku, välja tõmmates olnud ainult sarved köie otsas. Ühes teises koopas olla tüdrukut õmblemas nähtud. Mehed läinud kord koopa, näinud seal väikest järve, mille keskel ohvrikivi ohvriga seisnud. Mehed põgenenud ja pärast vajunud see koopasuu kinni. Ka põrgu viia teed koopast, sisse võib küll vaadata, aga kaugemale minnes juhtuda õnnetus: kas tabada kurdiks, pimedaks või koguni hullumeelseks jäämine. Ka olla kord kirik märke vajunud. Mõnelt poolt peetakse kõrget kallast ohvrikohaks.

Taevaskoja juures jões on kaunis suur ümargune kivi, see olla ohvrikivi ja ülevalt kaldalt jõkke langenud. Nüüd istuda näkineiu õhtuti kivil ja silida kuldammiga juust. Kalju vahelt immitsevaist lätteist on silmaarstimiseks vett toodud.

Valgesoo küla Taevaskoja nimelise koha kohta olla ajaloolisi andmeid G. Kelchil – Liefländische Historia's.

Taevaskoda on Põlva kihelkonna päralt.

(E 52952/2a < Võnnu khk – Alice Karu (?). Võnnu khk, Ahja vald.)

Taevaskuast räägitäs, et kuupas olevat peni või verine lambapää irmutuses, et sinna sisse ei lää. Kiäki oll lännu sinna oonde. Kiäki oll sinna sisse lännu, nüür takan, et peräst tõmmatas tagasi, aga tõmmatu nüür tagasi ja verine oinapää otsan. Es ole inimest olluki.

(RKM II 208, 332/3 (3) < Põlva khk, Valgesoo k, Järvemäe t – Erna Tampere < Samuel Kolsar, 85 a (1966).)

Taevaskuan om Emäläte, suurõmb läte Väikesen-Taevaskuan. Ma ole ka säääl kooban käänuaq. Siist pidinuaq Riia liina ala minemä koobas väl'lä. Üt'skõrd hagijas jänesega lännuvaq siist Riia liina ala vällä.

(RKM II 208, 153/4 (16) < Põlva khk, Koiola v, Eoste k – E. Tampere < Joosep Kaha, 70 a (1966).)

Sõdade ajal on Taevaskoja koopad olnud varjupaigaks, mis pakkus üheaegselt varju ja joogivett, pelgukoobaste või pagukoobastena nimetatakse Väikese Taevaskoja koopaid ka Põhjasõja ajast, mil osad inimesed põgenesid, osad peitsid end koobastesse (Kumari 1972).

Rootsmäed kirjeldavad, et Väikese Taevaskoja allikatel pesid vanasti naised pesu, seega puudus juba 19. sajandi lõpul sel looduslikul pühapaigal algne religioosne tähendus ja paik oli igapäevaselt kasutatav argitoimingutes.

Varasemast religioossest kasutusest on vaid mõned kaudsed teated, sh ülaltoodud teade ühes allikakoopas paiknenud ohvrikivist. Rohkem leidub viiteid kõikide Taevaskoja allikate tervistavale toimele, peamiselt silmade ravimisel. Tänapäeval infotahvlitele kinnitatud pärimust naiste käima peale saamistest arhiiviteadetes ei leidu, kuid seda kinnitas ühes intervjuus hiljem kohalik elanik, väites, et oli seda oma vanaemalt kuulnud.

Esimised talud Taevaskoja ümbruskonnas müüdi päriseks 1868. aastal. 20. sajandi alguse eluolu Taevaskojas on kirjeldanud August Gailit novellikogumikus "Ristisõitjad" novellis "Taevaskoja asunik" (Gailit 1927).

Kuni 20. sajandini polnud inimeste tegevus Ahja jõe ürgorus ohuks selle ala loodusele ja maastikule (Kumari 1972). Metsast varusid inimesed puitu ehituseks ja kütteks, marju ja seeni toiduks, seal on karjatatud ka loomi. Ahja jõgi

oma rohkete vesiveskitega on võimaldanud vilja jahvatada ja laudu saagida, jõest on püütud kala ja vähki. Jõeorg oma Taevaskodadega oli kogunemiskohaks nii rahvakalendri tähtpäevadel kui ka usukommete täitmisel.

20. sajandi alguse tehnikarevolutsioon hakkas aga oluliselt muutma Ahja jõe ürgoru maastikku, varem peaaegu inimtühja paika tõi olulise pöörde 1920. aastate teise poolel alanud Tartu-Petseri raudtee ehitamine. 1931. aastal sai see valmis ja anti eksploatatsiooni, 1932. aastal pandi alus Valgemetsa suvituskohale. Tartu rahvas, kes siiani oli tundnud suurt puudust suvituskohtadest, sai suurepärase võimaluse kinnisvaraarenduseks. Tõsist kahju tekitasid huvirongidega kohalesõitvad inimesed, keda ei huvitanud sugugi Taevaskoja kaunis loodus, mille tundmaõppimisega ei osanud või ei tahtnud huvirongide organiseerijad tegeleda. Taevaskoda muutus peopaigaks, sellest ajast pärinevad ka rahvajutud, mis esimest korda kirjeldavad liivakivisse nimede kraapimist ja selle taunimist.

Jaaniööl

Juba vanasti olevat suure kalju sisse kraabitud nimesid sedamoodi, et keegi lasknud enese pika köiega kõrgelt alla ja kratsinud siis nime.

Kord olevat aga kaks noormeest lubanud kratsida jaaniööl suure nime kalju sisse.

Üks lasknudki enese köiega alla, kuna teine hoidnud ülal köie otsa. Äkki muutunud köis nii raskeks, et hoidja ei olevat enam jõudnud pidada. Sidunud siis suure rutuga köie otsa ümber puu ja plaganud suure hirmuga koju. Kui järgmisel päeval vaatama mindud, leitud köie otsas rippumas vaid verine härja pea. Teine noormees jäänud aga jäädavalt kadunuks. (Vahtra & Ivask 1940.)

Nõukogude ajal lisandusid rongiühendusele ka bussiekskursioonid, lisaks organiseerimata külastajate järjest suurenevale kokkuvoolule hakkasid Põlva rajooni organisatsioonid korraldama seal mitmesuguseid massiüritusi – laulupäevi, jaaniõhtuid, tuletõrjajate pidusid, spordivõistlusi, lõpuks ületas turistide hulk Taevaskoja taluvusvõime.

Peaaegu igal pühapäeval leidis aset mõni rahvarohke üritus. Need olid varustatud rikkalike einelaudadega, milles ei puudunud ka alkohoolsed joogid. Ahja jõe ürgoru loodustempel oli muudetud pillerkaaritamise platsiks, kus nimetähti täiskritseldatud kaljud, murtud puuoksad, ajutised ööbimislehtlad – jõekallaste rüüste tunnistajad, loendamatud lõkkease-med haljal murul ja rämpsus täis põõsastikud ning jõepõhi enam mitte millegiga ei meenutanud vanade eestlaste pühakoda, mis puutumatusena oli hoitud põlvest põlve. (Kumari 1972.)

1957. aastal moodustati Taevaskodade kaitseks Eesti NSV looduskaitseaduse alusel Ministrite Nõukogu määrusega Ahja jõe ürgoru maastikukaitseala, kaitse korraldamise eeskirjad kinnitati 1959. aasta aprillikuus. Kaaluti isegi täielikku külastuskeeldu, ametisse võeti valvepersonal, uuematesse rahvajuttudesse on jõudnud looduskaitsevalvur Kurvits.

Eerik Kumari hakkas Taevaskoja kaljuseinte täiskritseldamise tõkestamiseks propageerima täielikku kaljudele ja puudele nimede kirjutamise keeldu, mis ka lõpuks looduskaitseadusega kehtestati ja mis näitena jõudis ka kooliõpikutesse.

1969. aasta varakevadest kuni hilissügiseni filmiti Emalätte läheduses “Viimset reliikviat”. Maastikku ja ümbrust kujundati vastavalt vajadusele ümber üsna toorelt: devoni liivakivisse sajandi jooksul kraabitud kirjad raiuti seintelt labidaga maha, suurte autodega toodi Väikese Taevaskoja kaljule tehnika.⁴

Taasiseseisvumise järel hakkas kaitseala valitsema keskkonnateenistus, ala kujunes taas populaarseks turismiobjektiks. Külastajaid loendati mõnel aastal kuni 50 000. Samuti tähtsustus taas Emalätte koobas loodusliku pühapaigana. Koopasse pandi küünlaid, ümbruse puudele riputati linte, toimusid näiteks maausuliste varrude, aga ka muud religioossed talitused.

Kaitseala korrastustööd läksid 2000. aastate keskpaigas üle Riigimetsa Majandamise Keskusele (RMK). Toimusid esimesed väikesed varingud, Emalätte juurde paigaldati hoiatusmärk “Varinguohut”.

2012. aasta teisel poolel algasid Taevaskojas RMK hankena Taevaskoja matkaradade ehitustööd. Materjali veeti laiali ATV-ga ja Emalätte koopa vasakusse nõlva valati betoonist trepikäsipuude alused.

27. juuni õhtupoolikul 2013 varises koobas sisse. Esimesel varingujärgsel päeval avati labidaga allika veevool, kuigi hiljem räägiti, et allikas ise leidis läbipääsu.

Emalätte varingu järel peeti arvukalt koosolekuid, kus tuliselt polemiseeriti, mida ja kuidas edasi teha. Esimene koosolek kaitseala hooldustööde korraldaja RMK ja kaitseala valitseja Keskkonnaameti töötajate vahel toimus juba 1. juulil 2013, neli päeva pärast varingut. Kaks kuud hiljem valmis Keskkonnaameti ekspertarvamus, milles anti juhised, et “paljandi esise ala võiks varisenud puudest ja puujuurtest koristada. Töö tuleb teha käsitsi. Liivast võiks puhastada ka endise voolusängi”. Ekspertarvamusena kajastati teadet, et koopa varing oli looduskatastroof ja looduslik pühapaik tuleb kaitsealal jätta looduslikku seisuga. Väideti, et liivakihi eemaldamisel võib varisemine jätkuda.

Renoveerimistööd algasid 2014. aasta aprillis, kui Keskkonnaameti kutsel kogunesid koosolekule Keskkonnainspeksiooni, RMK, Taarausuliste ja Maausuliste Maavalla Koja ja Taevaskoja küla esindajad, koosolekul otsustati korraldada Emalätte puhastamise talgud 1. mail 2014.

Külvanem Ahti Bleive kirjeldab talguid *Põlva Teatajas* 27. mail avaldatud artiklis:

Kohal olid Keskkonnaameti, Keskkonnainspektsiooni, Riigimetsa Majandamise Keskuse, Taarausuliste ja Maausuliste Maavalla Koja ja Taevaskoja küla esindajad. Langenud puude eemaldamiseks ja tükeldamiseks olid kohalikud külaelanikud välja otsinud juba unustuse hõlma langenud kahemehesaed, mis kusagil kuurinurkades vaikselt roostet kogusid. Tartust leiti eelnevalt ka ettevõtte, kus saed endale teravamad hambad said. Kahemehesaed võeti kasutusse eelkõige just seetõttu, et mootorsaega mitte tekitada vibratsiooni ja mitte reostada allikat, mida pühaks peetakse. Suuremad langenud puud, mis juba eelmisel aastal olid lühemaks saetud, tehti veelgi lühemaks, sest nendest olid tekkinud omamoodi sillad, mis võimaldasid turnida ja liivahunnikule ronida. Mõned väiksemad puud eemaldati täielikult. Samuti korjati ära kõik lahtised juured ja oksad.

Suuline pärimus *versus* kirjutatud seadus

2016. aasta sügisel läbiviidud intervjuude ajaks oli esialgne opositsioon vähenenud. Kõik vaidluses osalenud osapooled aktsepteerisid otsust, kuid olid jäänud siiski oma arvamuse juurde, kohalik kogukond käis salaja allakukkunud puude juuri saagimas, samuti eemaldasid liiva nii kohalikud inimesed kui ka külastajad. Ahja jões oli varisenud liivast pikk liivakeel nagu 1930. aastatel aastatel, see ulatus jõe keskpaigani.

Küsitletavateks valisime sel ajahetkel soovitud põhjal diskussioonis aktiivselt osalenud inimesed. Nendeks olid praegu Tartus elav õpetaja, kelle kolm eelnevat põlve on elanud Taevaskojas (59, N); külavanem (49, M); pühapaikade uurija (47, M); looduskaitseorganisatsiooni esindaja (53, M) ja RMK piirkonnajuht (39, M). Ühe intervjuu viisime läbi otse Taevaskoja Emalätte juures, teised Tartus.

Suuline pärimus on elujõuline

Intervjuudes püüdsime esmalt välja selgitada intervjuueeritava tausta ja Taevaskoja Emalättega seotuse põhjused ning selle paiga pärimuse tundmise allikad ja mahu.

Intervjuueeritavate vastustest selgub, et kõige rohkem tunneb Taevaskoja muistendeid ja kohalikku pärimust ning oskab konkreetseid lugusid rääkida

neljanda põlve kohalik elanik, seejärel külavanem, kes on küll Taevaskojas elanud sünnist saadik, kuid tema vanemad on sinna tööle läinud, siis pühapaikade uurija, seejärel RMK piirkonnajuht ja kõige vähem looduskaitseorganisatsiooni esindaja.

Paremini on pärimuslood meelde jäänud sagedamini kohapeal elanud inimestele, kellel on otsene suhe maastikuga. Nad on need pärinud suuliselt oma vanematelt ja vanavanematelt. Näited.

Külavanem, 49, M:

Lapsepõlves kuulsime poistega sellist lugu, et kui minna Emalättesse hästi sügavale sisse, siis pidi avarduma, et taga on kusagil suur koobas. Me poistega otsisime isegi taskulambi, ja käisime vaatamas, mis seal on, aga me ei jõudnud eriti kaugele, sest see vesi oli nii külm. Me pidime lõpus kõhuli laskuma, et oja pidi üles minna, aga me ei leidnud küll mingit avardumist. Aga neid lugusid räägitakse.

Aga ohvrikivi on siin üleval, need kaks asja lähevad täiesti omavahel kokku.

Koopas käiakse ande pigem praegu panemas. Ohvriannid pandi pigem kivi juurde. Praegu käiakse jõulude ajal teeküünlaid panemas, see on visuaalselt ilus, peaasi, et pärast need ümbrised ära korjatakse. Münte pandi pigem kivile, aga need korjati ka alati ära. 1970-80ndatel neid kopikaid oli. Suuremas koguses münte ei olnud.

Paelad on suhteliselt hiljaaegu tekkinud. Enne varingut ei olnud. See on uus asi, sellist kommet siin ei ole olnud. See on pigem Maavalla koja tegevus.

Pühapaikade uurija, 47, M:

See on terviseallikas muidugi. Pärimust on küll palju rohkem Neitsikoopast, Kuldallikast mis seal on. Selle kolina kuulamas käimine kevadpühadel. Sellest on palju kõneldud ja keeld, et ei tohi sinna minna mingil juhul. Neitsilätte allikavee kasutamisest on väga vähe juttu. Mainitud on, et kõik on terviseallikad, mis sealt kaljust välja voolavad. Kusagil on nendes materjalides. Seda materjali on nii palju, mul on raske eristada, ka ise kuulnud jutud. Aga üldmulje on see, et Neitsikoopta allika kasutamist on mainitud, aga juttu on väga vähe, et sealt on vett võetud. Aga Emalätte puhul on see tavaline, et sealt käiakse vett toomas, see on loogiline, sest et on kuival maal, Neitsikoopasse peab minema üle jõe. 1940. aastal ilmunud Valgemetsa, Taevaskoja, nemad on kasutanud pärimuslugusid. Seal on unikaalseid teateid. Mida mujal ei ole ilmunud.

See mis kirja on saanud, on üsna juhuslik. Emalätte puhul seda laialt tuntud pärimust ei ole. Taevaskoda on ise küllaltki salajane, see

on olnud lähikülade pühapaik, uuemate andmete järgi. 20. sajandi algul on tuhanded inimesed seal käinud jaanipäeva pidamas. Inimesed on meenutanud intervjuudes. Need olid lähikonna inimesed.

Pärimuslugusid ja raamatuid lugedes lood meelde ei jää, oluline on nende edasirääkimine konkreetsetel maastikul. Näited.

Õpetaja, neljanda põlvkonna kohalik elanik, 59, N:

Neitsikoopas olen lapsena käinud. Sealt voolab välja päris suur allikas, sellest muidugi räägitakse, et see läheb Riiga välja. Ma ei käinud väga kaugel ja ei tea, kas ta hargneb kolmeks. Aga üks asi on seal see, miks seal ei käidud, on uskumine, et seal ei tohi käia, kes üldse võib sinna sisse minna, noh, kuna ta on Neitsikoobas, siis tõesti ainult süüta neitsid, teistega olla igasuguseid koledaid asju juhtunud, küll ikka seal inimesed päris ära kadunud, meesterahvad, kes olevat läinud sinna varandusi otsima, mis seal ka olevat. Või siis hirmulugusid, et keegi meesterahvas oli ikka pika kõiega läinud ja pärast tõmmatud välja ainult verine lamba- või sikupea. Vanaema nendest hirmsatest lugudest küll ei rääkinud, tema rääkis pigem seda, et ei sobi käia, et seal elavad nende jõkke uppunud neitsite hinged. Seda rääkis, et seal elasid vette uppunud neitsite hinged.

Mina käisin koopas üksi, vanaemaga ei käinud, sinna pidi läbi vee minema. Seal oli pühaduse tunne. Ma olen seal käinud üks neli korda üldse. Meile öeldi Emalätte kohtagi, et jalgupidi vees ei sobi käia. Et see on püha vesi ikkagi.

Emalätte vesi on hea vesi ja aitab väga paljude hädade vastu. Neid hädasid oli ikka väga palju, ei ole ainult silmaläte. Niipalju kui ma neid jutte mäletan, siis ta pidi aitama ka emaks saada. Seda rääkis ka vanaema. Kui oli probleeme või muresid, siis tuli kasutada, aga mida tegema pidi, nii täpselt vanaema ei rääkinud.

Vett me tõime kogu aeg sealt. See värske puhas allikavesi sealt. Meil on üks selline naljakas lugu sealt. Vanaema ehitatud maja juures ei olnud kaevu, me tõimegi joogivett sealt, pesuvett korjasime vihmaveest, joogivee tõime allikast. Küll toodi ka vanaisa talust käruga, talvel ka kelguga. Talvel on allikal raske käia, kui rohkem vett vaja oli, siis toodi ikkagi kaevust. Kaevu eesti ajal ei tehtud, vene ajal ei saanud luba, ei antud nii sügava kaevu puurimiseks luba.

Vett viisime nii palju kui vaja oli. Allikalkäimine suvel oli peaaegu igapäevane tegevus ja kui ma tudeng olin, siis meil oli kombeks ka hommikuti käia allikal silmi pesemas. Hommikune silmapesu oli lihtsalt mõnus, 300 meetrit on see allikas majast. Hommikune tee oli värskest veest.

Turism destabiliseerib loodusliku pühapaiga

Nii nagu eelpool kirjutatud, hakkas turismi osakaal Taevaskojas suurenema 20. sajandi kolmandal aastakümnel, kui raudteeühenduse loomisel muutus kauni maastikuga paik atraktiivseks lähilinnade elanike seas. Varem suhteliselt inimtühja paiga külastatavus kasvas hüppeliselt ja see trend on jätkunud käesoleva ajani. Mõnevõrra ootamatu oli paiga korrashoiu eest vastutava intervjuueeritava teade, et paiga külastuskoormus, mis enne varingut niigi oli lubatu piiril, suurenes varingu järel poole võrra. Ta toob põhjenduseks meediakära loodusõnnetuse järel ja sellele järgnenud skandaalsed vaidlused: "Igaüks tahtis näha, mis siin juhtunud on ja kes on varingus süüdi."

Väga suure varieeruvusega olid vastused, miks toimus looduskatastroof pühapaigas, kas see oli inimekkeline või loodusjõududest põhjustatud? Emalätte koopa sissekukkumise põhjuseks peetakse puude raskust koopalael, trepi aukude puurimisel tekkinud vibratsiooni, loodusliku protsessi, nimede ja küünlaaukude kraapimist kaljusse, ehitusmaterjali vedu teede rajamiseks, kohalikud elanikud viitavad RMK trepiehitusele, ülejäänud loetlevad looduslikke põhjuseid.

Küsimusele, kas koobas ja allikas tuleks avada ja varisenud paik "korda teha", vastati erinevalt. Kohalikud elanikud ja paika haldav inimene leidsid, et võiks taastada endise oleku, sest siis saavad inimesed sealt jälle vett. Pühapaikade uurija ja looduskaitseorganisatsiooni esindaja leidsid, et paik tuleks jätta looduslike protsesside kätte.

Paiga loodusliku taastumise hooleks jätta soovivad intervjuueeritavad ei külasta Emalätet kuigi sageli, vaid korra või paar aastas. Kohapeal elav inimene ja Emalätte lähedalt pärit inimene aga peaaegu iga nädal, nemad on seda teinud ka kogu elu. Nende soov allikaesine puhastada ja koobas renoveerida on loomulik, sest nad kasutavad allika vett joogiks ja ka raviveena. Vähem piirkonnas käivad inimesed kasutavad seda töökohustuse, religioosse põhjuse või hobi tõttu.

Selgus, et diskussioonis osalenud ja milleski justkui kokku leppinud osapooled ei tea, mida on teine osapool allika juures praeguseks teinud. Inimesed, kes paika kuigi sageli ei külasta, arvasid, et koopa avanemise ja allikavee läbimurde puhul on tegemist loodusliku protsessiga, kuid küsitlemisel selgus, et paika on viimase kolme aasta jooksul väga oluliselt inimjõul muudetud. Millest võib teha järelduse, et looduslikke pühapaikad on võimalik korrastada nii, et enamik inimesi sellest aru ei saa. See annab huvitava viite ka teiste Eesti religioossete allikate pärimusteadetes sisalduva teabe kohta, et allikaid on alati puhastatud. See on mõnevõrra erinev teiste hiite teadetest, kus "ei lubata isegi oksa murda või puud raiuda". Religioossete allikate kasutamise ainus eesmärk ei

ole läbi viia usurituaale kaunis ja väekas paigas, oluline on ka puhta joogivee kättesaadavus. Selle tagamiseks on pühasid allikaid aegajalt korrastatud, nii et looduslik tasakaal ja vee puhtus säiliks. Sellest tulenevalt võiks oletada, et koopaallikate sissevarisemise järel varingumaterjali eemaldamine ei kahjustaks oluliselt inimeste usulisi tõekspidamisi ega ka keskkonda.

Vastuoluline perspektiiv tekib maastikuobjekti väärtuse erinevatest hinnangutest, ühel juhul hinnatakse Taevaskoja Emalätet pärandkultuuri objektina, millel on praktiline kasutus ning see on ka rekreatsioonipaik, kus käiakse meelerahu saamas, mis on kaudselt sarnane varasema religioosse objekti, hiie, väärtustega. Teisel juhul vaadeldakse Emalätet kaitstava objektina, mille väärtusi saab säilitada vaid ilma igasuguse edasise inimõjuta. Kohaga tugevalt seotud intervjuueeritavate ja välitöödel küsitletud inimeste arvates ei saa aga inimõju Emalätte, mis on kogu Eestis tuntud turismiobjekt ja eriti kauni maastikuga looduslik pühapaik, puhul niikuinii vältida. Seega ei saa siin rakendada looduskaitseadusest tulenevaid reegleid, et paik tuleb jätta looduslikule taastumisele.

Konkreetselt objekti puhul tuleb lähtuda kohapealsest suulisest pärimusest, mitte rakendada looduslike pühapaikade eeskirju või kohaldada religioosset koopaallikale vajalikke taastamistõid.

Emalätte taasväärtustamisest

Viienda küsimusteblokiga uurisime loodusliku pühapaiga omandisuhet. Kellele kuulub looduslik pühapaik, seda nii erinevate usurühmituste, maakasutusvormide, kui ka keskkonnakaitse löikes? Kellel peaks olema looduslike pühapaikade hooldamise õigus? Milline peaks olema Taevaskoja Emalätte taasväärtustamise tee ja mis on tema perspektiiv?

Kõik küsitletud tunnistasid, et tunnetavad paiga pühadust. See ei peitu vaid paiga ilus ja teistelt kuuldus. Küsimusele, kellele peaks kuuluma pühapaik, vastati, et see peab kuuluma Eesti rahvale. Küsimusele, kes peaks paiga heaolu eest seisma, ei osatud üheselt vastata. IUCN looduslike pühapaikade kaitse juhendi järgi (Wild & McLeod 2008) on paiga staatuse üle otsustajateks selle eestkostjad, kelleks sobivad praeguste seaduslike ja kirjasõnast lähtuvate seaduslike valdajate asemel pigem kohaliku kogukonna esindajad, vahetu suulise pärimuse kandjad.

Kokkuvõte

Püstitasime tööhüpoteesi, et suuline pärimus on keskkonnateadlikkuse representeerimisel reaalsituatsioonis efektiivsema toimega kui kirjalik pärimus. Selle kontrollimiseks pakkus võimaluse laialdast poleemikat tekitanud Taevaskoja Emalätte varing 27. juunil 2013. aastal ning sellele järgnenud diskussioon, kas ja kuidas varingu tagajärgi likvideerida, respektierides loodusliku pühapaigaga seotud traditsioone ning erinevaid kasutajaid ja huvirühmi.

Kasutasime juhtumiuuringul poolstruktureeritud intervjuusid diskussiooni erinevate osapoolte esindajatega, kelleks olid: neljanda põlve Taevaskoja asukas, praegu Tartus elav õpetaja; külavanem; pühapaikade uurija; looduskaitseorganisatsiooni esindaja ja RMK piirkonnajuht.

Pärimuslugudes sisaldub juhis loodushoidlikuks käitumiseks ja keskkonnanahoiuks, pühapaigaga seotud muistendites on mitmed keskkonnateadlikkust tõstvad keelud ja käsud ning hoiatused: allika äärest ei tohi liiva kraapida, Neitsilätte juurde võivad minna vaid ilmsüüta neitsid, jalgupidi ei tohi minna allikavette. Teiste allikate pärimusteadetes on ohtralt viiteid allikate reostamise ja tõkestamise keelust. Lugude kaudu õpetati kogukonna liikmetele pühapaikades käitumise kombeid, mis kaitsesid looduslikke pühapaikaid. Tänapäeval sätestatakse seda kirja pandud seaduste ja ametkondlike trahvimääradega. Siiski ei toimi see nii tõhusalt kui kogukondlik vahetu suuline pärimus.

Emalätte kaasuse põhjal saab rääkida keskkonnaproblemaatikast. Inimene tahab eksponeerida objekti, kuid sellega suureneb ökoloogiline jalajälg, mitmed olulised looduslikud pühapaigad on hävinud. Loodust ei saa sellistes paikades hoida keeldudega, pärimuslik loodushoid avaldub looduse pühakspidamise lugudes.

Religioossete rituaalide kõrval argielus olulise puhta joogivee kättesaadavuse tagamiseks on pühasid allikaid ikka aegajalt puhastatud ja korrastatud. Nii lähtus kohalik rahvas tegutsedes suulisest pärimusest, puhastas Emalätte allika ja näitas üles allikapärimusel põhinevat keskkonnateadlikkust.

Kommentaariid

¹ Artikkel on seotud uurimisteedega UT 3-2 "Kultuurimuutused: tähendusloome teoreetilised väljad ja mehhanismid".

² "Taevaskojas sissevarisenud Emalätte saatus on jätkuvalt lahtine", *Maaleht* 12.11.2013 (<http://maaleht.delfi.ee/news/maaleht/uudised/taevaskojas-sisse-varisenud-emalatte-saatus-on-jatkuvalt-lahtine?id=67076920> – 23. jaanuar 2018); "Vangistatud vee mürin", Kristel Vilbaste, *Looduskalender*, 17.10.2015 (www.looduskalender.ee/node/25217 – 23. jaanuar 2018).

³ Üks oluline intervjuu jäi tegemata intervjuueeritava kõrge vanuse ja tervisliku seisundi tõttu, kuid ta andis olulist teavet allika ajaloo ja ka sissevarisemise põhjuste kohta, telefonivestlust ei dokumenteeritud, sest info kogunes intervjuu kokkuleppimise käigus.

⁴ See info pärineb intervjuudest.

Allikad

Intervjuud Emalätte taastamise diskussioonis osalenud inimestega, mis on autorite poolt salvestatud ja arhiveeritud.

Kirjandus

Bleive, Ahti 2014. Emalättest ja talgutest. *Põlva Teataja*, 27. mai, lk 7.

Bord, Janet 2006. *Cures and Curses*. Ritual and Cult at Holly Wells. Heart of Albion Press.

Cosgrove, Denis 2003. Landscape Ecology and Semiosis. Palang, Hannes & Fry, Gary (toim). *Landscape Interfaces. Cultural Heritage in Changing Landscapes*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, lk 15–20 (doi: 10.1007/978-94-017-0189-1_2).

Gailit, August 1927. Taevaskoja asunik. *Ristisõitjad*. Tartu: Loodus.

Harte, Jeremy 2008. *English Holy Wells*. A sourcebook. The ultimate source of information. Volume One plus CD of Volumes Two and Three. Heart of Albion Press.

Heinsalu, Ülo 1987. *Eesti NSV koopad*. Tallinn: Valgus.

Kaljundi, Linda & Sooväli-Sepping, Helen 2014. Eesti maastiku ja mälu uurimise rajajooni. Kaljundi, Linda & Sooväli-Sepping, Helen (koost). *Maastik ja mälu*. Pärandilooma arenguhooni Eestis. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, lk 7–36.

Kaur, Egle & Palang, Hannes 2005. Inimmõjuga maastikest. Maran, Timo & Tüür, Kadri (toim). *Eesti looduskultuur*. Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Keskuse aastaraamat. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 363–378.

Kumari, Eerik 1972. *Ahja jõe ürgorg*. Tallinn: Eesti Raamat.

Kõivupuu, Marju 2014. Pärimus maastikul, maastik pärimuses. Hargla ja Kambja kihelkonna näitel. Kaljundi, Linda & Sooväli-Sepping, Helen (koost). *Maastik ja mälu*. Pärandilooma arenguhooni Eestis. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, lk 441–475.

Maaleht 2013 = Taevaskojas sissevarisenud Emalätte saatus on jätkuvalt lahtine. *Maaleht.Delfi* 12.11.2013 (<http://maaleht.delfi.ee/news/maaleht/uudised/taevaskojas-sisse-varisenud-emalatte-saatus-on-jatkuvalt-lahtine?id=67076920> – 29. jaanuar 2018).

Raieste, Heino 1981. *Taevaskoja*. Tallinn: Eesti Raamat.

Rattue, James 2001. *The Living Stream. Holy Wells in historical context*. Boydell Press.

- Rommel, Mari-Ann 2007. Hiiepärimuse sõnum tänases Eestis: lähteandmeid ja tõlgendusvõimalusi. Valk, Heiki (toim). *Looduslikud pühapaigad. Väärtused ja kaitse*. Õpetatud Eesti Seltsi toimetised 36. Tartu: Tartu Ülikool, lk 239–257.
- Rommel, Mari-Ann 2014. Veekogud Eesti ja Soome kohapärimuses. Valk, Heiki (koost). *Muistis, koht ja pärimus II*. Pärimus ja paigad. Muinasaja Teadus 26: 2. Tartu: Tartu Ülikool, lk 125–170.
- Rootsmäe, Lemming & Rootsmäe, Ilse 2016. *Võnnu kihelkonna kohanimed ja minevik*. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 34. Tartu: EKM Teaduskirjastus.
- Siikala, Anna-Leena 2004. Kuuluvuspaigad: ajaloo taasloomine. *Mäetagused* 26, lk 53–68 (doi: 10.7592/MT2004.26.siikala).
- Sooväli-Sepping, Helen 2016. Kultuurigeograafia. Tamm, Marek (koost & toim). *Humanaarteadeuste metodoloogia*. Uusi väljaavaateid. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, lk 170–186.
- Svensson, Håkan (toim) 2012. *Källor i Sverige*. Stockholm: Sivart Förlag.
- Tamla, Toomas 1985. Kultuslikud allikad Eestis. Tedre, Ülo (toim). *Rahvasuust kirja-pane kuni: Uurimusi rahvaluule proosaloomingust ja kogumisloost*. Tallinn: Emakeele Selts, lk 122–146.
- Vahtra, Jaan & Ivask, Albert 1940. *Taevaskoda ja Valgemetsa*. Koguteos. Lõuna-Eesti monograafiad 1. Tartu: Noor-Eesti.
- Vilbaste, Kristel 2013. *Eesti allikad*. Tallinn: Varrak.
- Vilbaste, Kristel 2015. Vangistatud vee mürin. *Looduskalender*, 17.10.2015 (<http://www.looduskalender.ee/node/25217?device=mobile> – 29. jaanuar 2018).
- Wild, Robert & McLeod, Christopher (toim) 2008. *Sacred Natural Sites: Guidelines for Protected Area Managers*. Gland, Switzerland: IUCN.

Summary

Orality and literacy in spring lore on the example of Emaläte at Taevaskoja

Kristel Vilbaste

Postgraduate student, School of Humanities
Tallinn University, Estonia
kristel.vilbaste@gmail.com

Mikk Sarv

Folklorist, MA in educational sciences
mikk@ilm.ee

Keywords: Emaläte at Taevaskoja, landscape discourse, landscape memory, revaluation of a sacred place, spring lore

The working hypothesis of the article is that in a real life situation environmental awareness based on oral heritage is more appropriate than acting based on the knowledge of written heritage. An opportunity to check it out was provided by the collapse of the Emaläte (Mother's Spring) at Taevaskoja, southern Estonia, on 27 June 2013, and the subsequent discussion on whether and how to liquidate the consequences of the collapse, not losing respect for the natural sacred traditions of a variety of users and stakeholders associated with the place.

We used the case study method with semi-structured interviews conducted with representatives of various parties of the discussion: a school teacher whose family had lived at Taevaskoja for four generations, a village elder, a researcher of natural sacred places, a representative of a nature conservation organisation, and regional manager of the of State Forest Management Centre.

A large part of urban Estonians have obviously moved so far from folklore that it does not play any role in their life. But another part of the population still needs it.

Old stories include environmental behavioural guidelines concerned with sacred places and nature conservation. Legends associated with sacred places have a number of environmental awareness-raising restrictions, commands, and warnings: one should not scrape the sand next to the sacred spring, the Neitsiläte (Virgin's Spring) can be visited only by innocent virgins, one should not step into the spring. Other holy springs have abundant references to avoiding pollution and impoundment of the spring flow. Members of the community were taught through stories about behavioural habits in the holy places. Today, the behavioural regulations concerned with sacred places are written down in the laws and established penalty rates. However, it does not work as effectively as the immediate oral history in the community.

We can discuss environmental issues on the basis of the Emaläte case. The authorities want to expose the sacred objects to the public, but this increases the ecological footprint and may damage the object. The traditional nature conservancy manifests itself in the oral heritage – legends about sacred places.

None of the parties that participated in the discussion knew what others had done at the holy spring. Those who did not visit the place very often thought that everything that had happened after the collapse of the cave was a natural process. In fact, many people had been cleaning up the vicinity of the sacred spring for the past three years. What can be concluded is that natural sacred places can be put in order so that the majority of people do not even notice it. This provides an interesting reference to the information about other sacred springs in Estonia, which says that the springs must be regularly cleaned up. This is somewhat different from the reports on sacred groves, which state that "not even a branch could be allowed to cut from the trees". Sacred springs are not only meant for performing religious rituals at a beautiful place, but they need to be cleaned up and the water has to be accessible to visitors. To ensure this, the sacred springs were periodically cleaned, in order to keep their natural balance and to preserve the purity of the water. Consequently, one might conclude that, after the collapse of the cave of the Emaläte, the removal of the rubble from the collapsed cave should seriously undermine neither people's religious beliefs nor the environment. The local people who had acted according to their oral heritage and cleaned the spring again, had demonstrated environmental awareness based on traditional spring lore.

Paremäärmuslikud kajakambrid ja autokommunikatsioon¹

Mari-Liis Madisson

Tartu Ülikooli filosoofia ja semiootika instituudi semiootika teadur,
ühiskonnateaduste instituudi kultuurikommunikatsiooni nooremteadur
ml.madisson@gmail.com

Andreas Ventsel

Tartu Ülikooli filosoofia ja semiootika instituudi semiootika vanemteadur
andreas.ventsel@gmail.com

Teesid: Analüüsime käesolevas artiklis paremäärmuslikku eestikeelset veebisuhtlust, mida iseloomustab kajakambri efekt ja suletusele orienteeritud hermeetiline tähendusloome. Teoreetilises plaanis lähtume ennekõike Tartu-Moskva kultuurisemiootika raamistikust. Eristame antiteesil tuginevat tähendusloomet “õigete” tekstide kogumile suunatud ning faatilise funktsiooni domineerimist kui dominantseid tunnuseid, mille esinemise korral suubub suhtlemine suletud ja stambistunud autokommunikatsiooni. Niisugune kommunikatsioon toob kaasa ühiskondliku avaliku kommunikatsiooniruumi polariseerumise ja dialoogist kaugenemise. Juhtumiuuringuna analüüsime diskussiooni, mis kerkis esile 2015. aasta kevadel seoses massilise põgenike sisserändega Euroopasse.

Märksõnad: autokommunikatsioon, eesti paremradikaalne *online*-suhtlus, faatiline kommunikatsioon, kajakambri efekt, kultuurisemiootika, 2015. aasta põgenikekriis

Ülemaailmne arvutivõrk annab indiviidile pretsedenditu võimaluse valida erinevate info- ja kommunikatsiooniressursside vahel ning panna kokku oma huvidele vastav tähenduspakett. Plahvatuslikult on kasvanud juurdepääs erinevatele institutsionaalsetele, aga ka vernakulaarsetele infoallikatele ja nende hübriidvormidele. Ühelt poolt tagab kanalite mitmekesisustumine ligipääsu võimalikult erinevatele vaatepunktidele ja sõnumi konstrueerimise tavadele (Downey & Fenston 2003: 194; Chadwick 2009), ent teisalt loob see kasvava võrdlemisi homogeensete interaktsioonide tekkeks. Mitmed uurijad toovad välja, et tänapäevase n-ö rohujuuretasandi meedia kontekstis kerkib esile valikulise kokkupuute (*selective exposure*) fenomen. Nimelt annab *online*-sfäär

indiviididele võimaluse liikuda suhteliselt hermeetilises tähendusruumis, mis hoiab võrdlemisi harvana kokkupuuted põhimõtteliselt teistlaadi ideede või koguni kimbatust ja vastuolulisust esile kutsuvate mõtteavaldustega (Grömping 2014: 44; Stroud 2010: 556; Sunstein 2009: 80).

Folklorist ja meediauurija Robert Glenn Howard on konkreetsete veebilehekülgede ümber koondunud n-ö rohujuuretasandi võrgustike selgitamiseks kasutusele võtnud *vernakulaarse veebi* mõiste. Howardi järgi on vernakulaarse veebi üks oluline karakteristik seal vahetatud ideede baseerumine suuresti juba olemasolevatel või vähemasti osalejate silmis aktsepteeritavatel väärtustel. Kusjuures ühised hoiakud muutuvad vernakulaarsetes veebides aja jooksul koherentsemaks ja püsivamaks (Howard 2013: 82; 2008). On üsna tõenäoline, et isegi väga eripäraste vaadetega indiviidid leiavad “õigeid” otsingusõnu kasutades küllaltki hõlpsasti sobiva vernakulaarse kogukonna, kellega neil oleks *offline*-maailmas veendumuste marginaalsuse tõttu võib-olla keeruline kokku puutuda (vt Sunstein 2009: 81; Wojcieszak 2010: 641). Paljud vernakulaarsete *online*-kogukondade arvamuskliimat ja dünaamikat käsitlevad uurimused on jõudnud muret tekitava järelduseni, et sealset suhtlust iseloomustab *kajakambri efekt*: väga sarnaste vestluspartneritega suheldes eelarvamused ja ühised seisukohad kinnistuvad ja polariseeruvad (vt Grömping 2014; Kushin & Kitchener 2009; Stroud 2010; Van Alstyne & Brynjolfsson 2005; Sunstein 2009). Kajakambrite mõjuväljas olnud indiviidid kipuvad valdavalt genereerima ja aktsepteerima põhjuslikkust, mis nende vaateid õigustab. Infosse, mis olemasolevatest arusaamadest lahkneb, suhtutakse kui mitte süvenemist väärivasse või vähemasti umbusku tekitavasse (Wojcieszak 2010: 649).

Käesolev artikkel läheneb kajakambri probleemile, uurides eesti paremäärmuslaste vernakulaarset *online*-suhtlust, mida on seni käsitlenud võrdlemisi vähesed tööd (Madisson & Ventsel 2014; 2015; Siibak 2012; 2014; vt ka Jakobson *et al.* 2012). Paljud paremäärmuslike n-ö rohujuuretasandi kogukondi ja nende arengut käsitlevad uurimused on toonud välja, et seal on oluliseks suundumuseks suletud ja polariseeruvate interaktsioonide esiletõus (Askanius & Mylonas 2015; Hirvonen 2013; Wojcieszak 2010). Sellele on osutatud näiteks kui *informatsioonilisele kookonile*, mis välistab sinna sissejääjate puhul igasuguse reaalsustesti (Griffin 2011: 69); *umbkogukondadele* (*communities of closure*); *anti-avalikkusele* (*anti-public*) (Cammaerts 2007: 73); paremäärmuslikku ideoloogiat võimendavale ja taastootvale *filtrimullile* (O’Callaghan *et al.* 2013, 2015). Sellise paremradikaalset maailmavaadet kinnistava kajakambrisuhtluse paradoksina toovad mitmed uurijad välja selle rahvusvahelised ning koguni rahvuse-ülelised mõõtmed. Erinevad paremäärmuslikud sõlmekesed on üksteise tegevusest ja ideedest *online*-suhtluse vahendusel teadlikuks saanud ning ühi-

selt on hakatud koonduma identiteedidiskursuse alla, mille retooriliseks keskmeks on valge rass² (Daniels 2009, 2012; Caiani & Kröll 2014; Grumke 2013).

Eelmainitud autorid on viinud läbi nii kvalitatiivseid kui ka kvantitatiivseid uurimusi, mis kaardistavad kõige levinumaid kajakambrites korratavaid ideid, samuti on analüüsitud paremäärmuslike suletud kogukondade koondumist konkreetsete sotsiaalmeedia platvormide (nt YouTube, Twitter, Tumblr, Facebook, mitmesugused foorumid jne) ümber. Samas ei ole senised tööd selgitanud, millised üldisemad tähendusloome eripärad sellist suhtlust iseloomustavad. Seame oma artikli eesmärgiks selle tühimiku täitmise ning püüame selgitada kajakambri suhtlusele aluseks olevaid mehhanisme kultuurisemiootika raamistike, ennekõike Juri Lotmani *autokommunikatsiooni* mõiste abil. Keskendume tähendusloomet määravatele ja suunavatele dominantidele, mis garanteerivad struktuuri integreerituse (Jakobson 1971a: 82). Analüüsime diskussiooni, mis kerkis esile seoses massilise põgenike sisserändega Euroopasse.³ 2015. aasta kevadel sai alguse põgenike-teemaline aktiivne avalik arutelu, mis intensiivistus Eestis eriti pärast Euroopa Liidu poolt liikmesriikidele kehtestatud sisserändajate vastuvõtmise kvootide avalikustamist.⁴ Näitematerjalina keskendume eesti paremäärmuslikele blogidele ("Rahvuslane", "Koobas", "Rahvuslik blogi" ja "BH RuZZland"), kus rändekriisi temaatikat kõige aktiivsemalt käsitleti. Mainitud blogid toimivad kui paremäärmusliku infovõrgustiku olulised sõlmed: seal jagatakse rohkelt linke mitmesugustele sekundaarsetele allikatele, näiteks (maru)rahvuslikele kodulehekülgedele, Facebooki-gruppidele, ajakirjadele, YouTube'i videotele, foorumitele jne. Me ei väida, et avatud dialoogiline kommunikatsioon toob ilmselgelt kaasa suletud kommunikatsioonile vastupidise ühiskondliku tulemuse ega püüa artiklis mõjutada kedagi pooli valima. Oluline on siin ennekõike tähendusloome eripärade uurimine, mitte aga "õigete/valede" seisukohtade esiletoomine.

Teine eesmärk seondub autokommunikatiivsete protsesside endi mitmekülgsema mõtestamisega. Juri Lotmani (2010a: 73) järgi osutab autokommunikatsioon eripärasele suhtlusprotsessile, kus adressant ja adressaat langevad kokku. Lotman rõhutab, et läheneb autokommunikatiivsete protsessidele võrdlemisi heuristiliselt, mainides mitmes kohas, et tema selgitused autokommunikatsiooni kohta on visandlikud ja autokommunikatsiooni grammatika loomine seisab veel ees (vt Lotman 2010a: 73–74; 2010b: 148). Autokommunikatsiooni ja kommunikatsiooni vastasmõjude põhjaliku kirjeldamise ja tüpoloogiate loomisega pole kultuurisemiootikas veel tegeletud ning enne tuleks uurida nende mehhanismide kõige iseloomulikuid väljendusi. Käesolev artikkel püüabki heita pisut valgust raskestimõistetavale ja polariseeruvale autokommunikatsioonile kui kultuurilise mina-mina suhtluse ühele äärmuslikule avaldumisele.

Olgugi et Lotman (2010b: 148) märgib autokommunikatiivsete protsesside ühe võimaliku tasandina kultuuridünaamika pärssimist ja stampide tekke soodustamist, ei ava ta neid aspekte põhjalikumalt. Pigem keskendub Lotmani käsitus autokommunikatiivsete protsesside funktsioonidele, mis seostuvad avastamise, õppimise ja taipamisega (Lotman 2010b: 128–129, 132; vt ka Torop 2008: 729). Mitmed Lotmani ideid edasi arendanud autorid näevad semiootiliste üksuste autokommunikatsiooni mehhanismina, mis võimaldab kultuurilist innovatsiooni ning subjekti autonoomialoomet valitsevate diskursuste suhtes (vt Ibrus 2010: 90; Ibrus & Torop 2015: 3; Schönle 2002: 432; Ventsel & Raudsepp 2015: 660–672). Samuti on üsna palju räägitud autokommunikatsioonist kui identiteeti kujundavast, autosugestiivsest või teraapilisest suhtlusvormist, mille käigus toimub enesekorrastus ning oluliste sihtide ja väärtuste selginemine (Han 2014: 527; Hartley 2014: 4; Kallio & Sandström 2009: 84–85; Lindström 2010: 363). Need käsitlused näevad autokommunikatsiooni üsna optimistlikus valguses: see on midagi, mis aitab kaasa indiviidi/kultuuri heaolule või arengule. Meile teadaolevalt on seni vaid üksikutes töodes kirjeldatud olukordi, kus autokommunikatiivsed protsessid viivad suletud ning võrdlemisi liiasest stereotüüpe taastootva suhtluseni (Lepik 2007: 76–80; Madisson & Ventsel 2014: 86; Ventsel 2016; Randviir 2018: 241).

Paremäärmuslaste veebisuhtlus kui sulguv autokommunikatsioon

Kultuuri võib määratleda organiseerituse (informatsiooni) valdkonnana inimühiskonnas, ja see on oma “sisemisest” vaatepunktist alati vastandatud välisele desorganiseeritusele (Ivanov *et al.* 1998: 68). Suhestumine välisega määrab ära ka kultuurisisesed domineeriva tähendusloome spetsiifika. Kultuurilisest kommunikatsioonist moodustab paremäärmuslik *online*-suhtlus marginaalse osa, mis koondub ennekõike rassilise ja/või rahvusliku unikaalsuse retoorika; rassilise ülimuslikkuse, üleoleku ning erakordsuse idee ümber; veel iseloomustab seda suur rassilise/etnilise “teise” määratluste repertuaar ning utopilis-revolutsiooniline maailmavaade, mis seab eesmärgiks eksisteeriva korra kukutamise (Back 2002: 632). Lisaks osutatud tunnustele võib paremäärmusliku tähendusloome karakteristikutena märkida ksenofoobiat, valitsevale võimuaparaadile ja pluralismi-ideaalile vastandumist, fundamentaalse inimeste vahelise võrdsuse printsiibi hülgamist (Rydgren 2004: 4).

Juri Lotmani järgi saab kultuurilises kommunikatsioonis tervikuna eristada kahte üldisemat tendentsi: väljapoole suunatud kommunikatsiooni, mille

eesmärk on oma seisukohtade (teate) edastamine ja võimaliku ühisosa leidmine teiste semiootiliste ühikutega (mina-tema kommunikatsioonitüüp) ning sissepoole suunatud kommunikatsioon, mida siinses artiklis käsitleme *autokommunikatiivse süsteemi* (mina-mina kommunikatsioonitüüp) kontseptsioonist lähtuvalt (Lotman 2010b). Reaalsetes kommunikatsioonisituatsioonides esinevad need tendentsid põimunult, ent analüütilisel tasandil on võimalik tuvastada emma-kumma tüübi domineerimist (Lotman 2010b: 147). Seejuures võime nii “mina” kui ka “tema” tasandit vaadelda ka abstraktsemate kategooriatena. Lotman rõhutabki, et autokommunikatsioon toimib eelkõige siis, kui käsitleme sõnumi saatja/vastuvõtjana suuremat kogukonda, nt rahvuslikku organismi või inimkonda kui tervikut, üksikisikute puhul on see suhteliselt teisejärguline (Lotman 2010a: 73).

Lotmani järgi jääb autokommunikatiivses mina-mina süsteemis teade samaks ega lisa teate saajale uut infot. Niisuguses kommunikatsiooniprotsessis formuleeritakse teate saajale juba teadaolev info ümber ja see omandab uude tähenduse tänu uue (teise) koodi lisandumisele. Lähtesõnum kodeeritakse ümber põhimõtteliselt teistsugustesse struktuuriühikutesse ja sellele antakse uue sõnumi jooned. Info formuleerub ümber teistesse kategooriatesse, kusjuures sisse ei tooda mitte uusi teateid, vaid uusi koode; saatja ja vastuvõtja sulavad kokku ühte isikusse. (Lotman 2010b: 140.) Niisuguses autokommunikatsioonis toimub informatsiooni kvalitatiivne transformatsioon, mis viib mina ümberkujunemiseni (Lotman 2010b: 129). Tänu uuele koodile saame varem teadaolevat infot tähendustada teistsugusest perspektiivist. Hoolimata sellest, et sekundaarne kood püüab vabastada algselt tähenduslikud elemendid üldkeelelisest semantilistest sidemetest, üldkeeleline semantika säilib, kuid selle kohale astub sekundaarne semantika, mis moodustub nende nihete arvelt, mis on tekitatud uue koodi kaudu juba teadaolevat teadet ümber mõtestades ja talle uut staatust andes. (Lotman 2010b: 138.) Autokommunikatsioonile suunatud tähendusloomes püüab kultuur (abstraktne mina – autorite lisandus) info hulka endas kasvatada, selle kvaliteeti tõsta ja selle kaudu iseennast muuta (Torop 2008: 729). Seetõttu sisaldab kultuuriline autokommunikatsioon endas nii vahetu elava identiteedi habituaalse tasandi peegeldust kui ka juhiseid selle tähendustamiseks, soodustades niimoodi metakeelte ja -tekstide kujunemist (Torop 2013: 125). Just erinevate kirjelduskeelte väljakujunemise (koodilise vahendatuse) kaudu toimub vahetu identiteedi tõlgendamine ja korrastamine. Niisuguse protsessi käigus püüab kultuur iseenda jaoks mingit akuutset nähtust selgitada ning seda tehes otsib ta iseendale sobivaid kirjelduskeeli, mistõttu on autokommunikatiivsed protsessid ühiskondlikult sensitiivsetel aegadel eriti intensiivsed (vt Lotman 2009: 15; Ojamaa & Torop 2015: 64).

Chris Atton (2006: 286) on osutanud, et paremäärmuslikku veebisuhtlust ter-vikuna ei iseloomusta üldjuhul alternatiivsele meediale⁵ omane “demokratisee-ritud kreatiivsus”, kuna sealses inforuumis ei ole kohta ideede ja argumentide vahetamiseks ja konsensuslikuks väljaarendamiseks. Paremäärmuslikus (auto) kommunikatsioonis toimub pidev mõtestamisprotsess, kuid teadete semanti-ka on justkui väga piiratud mahus (stampides) ette antud ega võimalda uue info vahetamist. Eesti paremäärmuslikus *online*-kommunikatsioonis koondub teadete ühtsus Eesti rahvuse eksistentsiaalse ohustatuse, riikliku suverään-suse ja kultuurilise minapildi kaotamise, võõrmõjude ohtlikkuse jms teemade ümber. Suletud autokommunikatsioonis on infovalik avatud eelkõige seostele, mida potentsiaalne adressaat juba eelnevalt teab (Madisson & Ventsel 2014). Muusse ei süvenetagi. Teate semantiline nihe saab võimalikuks, kuna lisandub uus kood, mille kaudu juba teadaolevat infot ümber mõtestatakse. Nii võime kohata eelpool osutatud teemade ümbertähendustamisi majandusliku (“mig-randid on ohuks meie rahvuse edasikestmisele, kuna võtavad ära töökohad ja on koormaks majandusarengule”), sotsiaalse (“võõraste sotsiaaltoetused tulevad eesti inimeste arvelt”), kultuurilise (“nad kannavad burkasid ja on ohuks eesti kultuurile”) jne koodi vahendusel. Autokommunikatiivne seosteraamistik, mis organiseerib paremäärmuslaste kõige erinevamaid tõlgendusi, leiab tänu uue koodi lisandumisele taas tõestust, laiendades ja süvendades veelgi põhjuste ringi, mis rahvuslikku vaimsust ohustavad (Madisson & Ventsel 2014: 87).

Loomulikult ei ole selline kajakambriline kommunikatsioon omane üksnes paremäärmuslike ideede pooldajatele. Camelia Gradinaru on osutanud, et pi-dev sotsiaalse meediasuhtlus liiga sarnast profiili omavate partnerite vahel võib viia puuduliku *peeglimina* konstrueerimiseni. Refleksiooni aluseks võetakse liiga ühetaoliselt mõtleivate inimeste grupp, mille baasilt on väga keeruline aduda eluterves annuses uudseid või opositsioonilisi vaatenurki (Gradinaru 2013: 101). Vastupidiselt ootustele, et internet soodustab arutlevat suhtlust, ei mahene sellistes homogeensetes kogukondades välja kujunenud vaated, kui selle liikmed opositsiooniliste seisukohtadega lähedalt kokku puutuvad (isikliku dialoogi olukorras nt pereliikmete jt lähikontaktide puhul) (Wojcieszak 2010: 645–647). Kui fundamentaalselt erinevat või koguni oponeerivat perspektiivi omav vestluspartner püüab põhjendada vaateid, mis suletud kogukondades kristalliseerunud väärtusi ning identiteedimarkereid kuidagi kahtluse alla seavad, siis on pigem tõenäoline, et olemasolev polarisatsioon süveneb veelgi (Wojcieszak & Price 2010: 331).

Meie arvates võib hermeetilist tähendusloomet mõtestada *autokommuni-katsiooni* mõiste kaudu. Sellise tähendusloome esimese tunnuseks eristame antiteetilise mudeldamise dominant.

Antitees kui sulguva autokommunikatsiooni dominant

Paremäärmuslik *online*-suhtlus ei võimalda enamasti väärtuste ja normide suhtelisuse tajumist ega tunnusta tõlgenduste ja vaatepunktide paljusust. Pigem kipub sealne kommunikatsioon jääma suletuks ja paljuski ennustatavaks, kuna infoloome aluseks on antiteetiline mudel, mis jagab maailma binaarse loogika alusel: moraalseks ja ebamoraalseks, kasulikuks ja kahjulikuks, sõpradeks ja vaenlasteks jne. Binaarne mõtlemine ei tunnista kokkupuutepoolte suhtelist võrdsust, mis lubaks eeldada vastaspoole õigust kui mitte just tõe, siis kas või olemasolule (Lotman 2007: 26). Euroopa rändekriisile keskenduvates postitustes tuli selline binaarne loogika küllaltki jõuliselt esile. Kokkuvõtlikult võib märkida, et *aatelised, õiglased, printsipiaalsed, ratsionaalsed, tasakaalukad, propagandale mittealluvad* rahvuslikud põliseestlased (laiemalt kogu Euroopa (maru)rahvuslased ning valge rassi eest seisjad) vastandatakse *valelikele, kasuahnetele, pidetutele, kahepalgelistele, ebaloomulikele, rumalatele, hüsteerilist ja emotsionaalset retoorikat kasutavatele* gruppidele (nt Eesti valitsusparteid, Euroopa Liidu struktuuride esindajad, liberaaldemokraatliku maailmavaate, mitmesuguse vähemuste eestkõnelejad) ning ka *korruptiivse meedia ja haridussüsteemi tõttu n-ö ajupestud tavakodanike massidele*. Eriti kujukalt väljendub antiteetiline vastandumine järgmises tsitaadis, kus erinevate motivatsioonidega teisitimõtlejad lausa vaenlasteks kuulutakse:

pole vahet, kas ajupestud kasulike idiootidena, kas rumalast idealismist, äraostetutena, “progressiivse” ideoloogia levitamise missioonitundest, või selgest kurjast destruktiiivsest vihkamisest oma rahva ja maa vastu – sel list hülgemõla pagulastest, sallivusest ja avatusest jms progressiivsetest nähtustest rääkida on kuritegelik ja see kes seda teeb, see on riigi ja rahva VAENLANE, kes valmistab meie jaoks ette põhimõtteliselt sedasama, mis toimus hiljuti Pariisis (<http://rahvuslane.blogspot.com/2015/11/mart-metsalalt-suureparane-raadiosaade.html>).⁶

Antiteetiline modelleerimistüüp vajab jätkusuutlikuna püsimiseks *kahjuri* olemasolu, mistõttu genereeritakse *vaenlase ohtlikkusega* seonduvaid representatsioone pidevalt juurde (Lotman 2007: 40). Üsna levinud on postitused, mis räägivad konservatiivse maailmavaate esindajate vägivaldsest suukorvistamisest⁷ või koguni hukkamisest⁸ ja eksistentsiaalsest ohust rahvusriikidele⁹, väga sage on ka osutamine eestlaste või valge rassi vastasele genotsiidile.¹⁰ Märgitud ohtude kujutamist näitlikustab järgmine mõttekäik:

Reaalsuses toimib see [kultuurkommunistide ja vasakliberaalide nägemus sallivusest ja kultuuri rikastamisest – autorite lisandus samast postitusest] kui kohaliku populatsiooni järk-järguline välja tõrjumine ning selle

kritiseerijate natsideks tembeldamine. See on süstemaatiline hävitustöö, mitte sallivus, kus mistahes iganenud ettekäände alusel lõdvendatakse kodakondsuspoliitikat ja elamislubade reegleid. Sallivus on koodsõna valgele genotsiidile (<http://koobas.net/2015/04/03/teretulemast-rootsi/> – ei ole enam kättesaadav, dubleeritud <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/04/koobas-teretulemast-rootsi.html>).

Antiteetilise vaenlase puhul on tähelepanuväärne, et see konstrueeritakse sageli oma struktuuride miinusmärgilise sümmeetrilise koopia ehk peegelprojektsioonina (Lotman & Uspenski 2013: 223). Peegelprojektsioonile eelneb tihti projektsioon ehk esmalt omistatakse “meie” probleemid “nendele” ja seejärel luuakse peegelprojektiivne antitees: “nende” probleemidele vastandatakse markeeritud nulltunnus ehk probleemide puudumine “meie” struktuuris (Lepik 2007: 72). Niisugune suundumus on tugevalt esil ka meie vaadeldud postitustes, üsna levinud võte on ideoloogiliste vastaste süüdistamine sallimatuses, äärmuslikes, vähemuste tagakiusamises, rassismis ja natsismis¹¹. Näiteks kirjutatakse:

Heil Sutroppid! Heil! Heil Antifašistid! Heil meie natsikütid! Heil – küll oleme tublid õigusriigi kaitsjad! Heil meile! Heil – me mõistame hukka natsismi! Aga tahate näha vihast vahutavaid ekstremiste? Siis vaadake peeglisse! Muidugi on teil võim ja jõud peegel puruks peksta, sest sealt vaatavat ilge tärkav natsilõust teile ei meeldi. Jah, teil on see jõud ja võim. Aga mida see muudab? Teie poolt loodav uus ühiskond on hirmuühiskond, kus teisitimõtlejaid võib karistamatult sildistada ja peksta, lõpuks ka tappa. Kas te seda soovitegi oma hüsteeriaga saavutada? (<http://rahvuslik.blogspot.com/2015/03/je-suis-ekre-sona-ja-mottevabaduse-ning.html> – ei ole enam kättesaadav, dubleeritud <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/04/je-suis-ekre-sona-ja-mottevabaduse-ning.html>)

Selline retoorika võimaldab positsioneerida end moraalse ohvrina, keda valitsevad jõud vaenavad (Madisson & Ventsel 2015: 74–75; Madisson 2016), samuti lubab see pahatahtliku ning destruktiivsena tajutud vastase süüdistusi juba eos pareerida ning omistada vaenlastele täpselt samasugused taunitavad omadused, millega viimased iseloomustavad paremäärmuslasi.

Juri Lotman ja Boriss Uspenski (2013: 226) toonitavad, et semiootilisi üksusi, kus antiteetiline modelleerimine tugevalt domineerib, võib iseloomustada eraldumispüüe ja soov end välismõjude eest kaitsta. Piirjuhul võidakse koguni iga põhimõtteliselt teistlaadi väljendust ja seoseid kandvat üksust tajuda kui ohtlikku kahjuristruktuuri (Lotman & Uspenski 2013: 224). Sellise vaenlase õõnestava, halvava või koguni hävitava mõju eest üritatakse end kaitsta kõikvõimalike kontaktide sulgumise teel. Eelkirjeldatud sulgumis-püüdluse võtab kokku ühes vaadeldud blogis kajatatud mõte:

Kui piiride kindlustamine ja immigrantide riigist eemal hoidmine on turvalisuse ja jõukuse pant, siis tuleb seda teha, ohverdades mõneks ajaks mugavuse passita reisida. Paremi suletud kui surnud, on minu seisukoht (<http://rahvuslane.blogspot.com/2015/11/martin-helme-paremi-suletud-kui-surnud.html>).

Seoses pagulaskriisiga kerkib paremäärmuslikus *online*-suhtluses selgelt esile islamofobia¹². Islamis (mida mõistetakse sageli islamismi sünonüümina) nähakse barbaarset ja vägivaldset uskumustesüsteemi, mis õigustab mitteamakujate tapmist ning vägistamist.¹³ Samuti kardetakse, et islamipropaganda ja värbamismehhanismid on nii võimsad, et peagi võib suurem osa läänemaaailmast islamiseeruda ning seada ohtu Euroopa rahvusriigid ja nende traditsioonid. Näiteks kirjutatakse:

Pole midagi jäledamat, kui oma maa patrioodid peavad marssima politsei kaitse all ja immigrantide, moslemite ja vasakrääpsu rääskamise saatel. See rääps tõstab ka Eestis üha julgemalt pead ja mõnitab avalikult rahvuslasi ja nende ettevõtmisi. ISLAM ON KATK, MIS HÄVITAB KÕIK, MIS MEILE KALLIS JA OMANE ON (<http://rahvuslik.blogspot.com/2015/11/inglismaal-arreteeriti-mees-kes.html> – ei ole enam kättesaadav, dubleeritud <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/11/inglismaal-arreteeriti-mees-kes.html>).

Peet Lepiku (2007: 77, 80) sõnul toimib antitees kui kultuurilise autokommunikatsiooni vallandaja. Paremäärmuslikus veebisuhtluses funktsioneerib see kui kultuurimälust pärinev lisakood, mis korrastab ümber teate primaarse semantika. Teate tavatähendus muutub antiteesi mõjualas üsna ebaoluliseks. Antiteesi valguses kerkib esile selle teate n-ö laiem tähenduslikkus: oluline pole mitte üksiknäide, mille poolest vaenlane ohtlik on, vaid asjaolu, et ta kinnitab kultuurilist stereotüüpi (Lepik 2007: 80; Madisson & Ventsel 2015) “nende” ebamoraalsusest ja järelikult “meie” moraalsusest. Tähenduslik ei ole mitte konkreetne normist kõrvalekaldumise juhtum (“islamipropaganda”, “immigrantide, moslemite ja vasakrääpsu rääskamine”), vaid asjaolu, et see seob olemasolevaid kultuurilisi stampe üha uute kontekstide ja assotsiatsioonidega. Lausete “*Suurem osa Läänemaaailmast võib islamiseeruda*”, “Islam on katk mis hävitab kõik...” puhul osutavad sõnad “suurem osa” ja “kõik” võimalusele näha tulevikus Eesti (ja Euroopa) rahvusi tabavate eksistentsiaalselt ohtlike sündmuste/protsesside taga üht põhjust – islamit.

“Õigetele” tekstidele orienteeritus kui sulguva autokommunikatsiooni dominant

Paremäärmuslaste *online*-suhtluses, mida iseloomustab suuresti antiteesil rajanev tähendusloome, võib täheldada teisigi dominante, mis lasevad niisugust protsessi mõtestada sulguva autokommunikatsioonina. Paremäärmusliku kajakambrisuhtluse üks tunnuseid on hermeetiline seosteloome jõuline esiletulek. Umberto Eco on märkinud, et hermeetilist kommunikatsiooni juhib väga võimas analoogiamehhanism, mis kord juba käivitununa on peaaegu peatumatu. Iga kord kui avastatakse analoogia, osutab see omakorda uuele analoogiale jne. Niisugustes tõlgendustes kinnitatakse sarnasuse-kriteerium äärmise vähenõudlikkuse ja paindlikkusega, mille tõttu tajutakse, et see, mis usutakse olevat märgi tähendus, on tegelikult märk märgi kaugemast tähendusest. Seega on hermeetilise semioosi puhul väga tavaline, et tõlgendaja hakkab mis tahes nähtuste tagant otsima varjatud motiive. (Eco 1990: 163–166.) Niisugusel analoogiamehhanismil tugineval modelleerimistüübil on paremäärmuslikus kajakambrisuhtluses oluline kaal. Seoses Euroopat tabanud migratsioonilaine üle arutlemisega paremäärmuslikus kohalikus inforuumis võime täheldada analoogiate loomist erinevate sündmuste ja nende põhjuste vahel: “Tegelikult nii suuremõotkavalisi ettevõtmisi, nagu Pariisi tulistamised, kaksiktornide õhkimine New Yorgis või Londoni pommilahvatused, pole võimalik läbi viia ega ette valmistada ilma võimude ja salateenistuste teadmata, vaikiva nõusolekuta ja/või koguni kaasabita. *Kõik on ühe ja sama plaani eri osad* (autorite rõhutus).”¹⁴ Niisugune plaan väljendub peamiselt ühes peamises eesmärgis: “See mis hakkab toimuma Euroopas on täielik hullumaja. Tegelikult on see üks osa valge rassi ja rahvusriikide hävitamisest [...]”¹⁵, “[...] kus pagulased, peamiselt islamiusulised ujutavad E[uropa] Liidu üle”¹⁶. Analoogiaprintsiip näeb käesoleva kava elluvijatena Eestis “võimulolevaid äärmusliberaal[e] ja äärmusvasakpoolse[i]d: Reformierakond, Sotsiaaldemokraadid ja ka IRL”¹⁷. Aga samuti teisi, esmapilgul kokkusobimatuid toimijaid nagu “ökofašistide”¹⁸,

seksuaalmarksim[i] või kultuurimarksism[i], mis ei rünnanud enam kapitali, vaid pöördus pehmete väärtuste manu. Marcuse sõnul pidid geidest, lesbidest ja radikaalfeministidest saama uue sotsiaalse revolutsiooni avangard. Need olid kapitalistide poolt põlatud kihid, kellele teatud hetkel lisandus veel Euroopasse valgunud immigrantide mass ja muud vähemused. Pahadeks kuulutati aga valged traditsioonilised heteroseksuaalid. [...]. (<http://rahvuslane.blogspot.com/2015/05/kaasaegse-sotsiaaldemokraatia-hada-ja.html>).

Eesti kultuuriruumis on tähtsal kohal viited lähiajaloo Nõukogude perioodile (“KGB agendid”¹⁹; “On taas välja ilmunud uustšekistid, uusjuunikommunistid ja uusküüditajad”²⁰; “äärmuslikud rahvavaenlased, sarimõrvarid”²¹; “kultuur-kommunistid”²² jne). Lotmani järgi lubab niisugune homomorfismil põhinev struktuurisuhe reaalse maailma erinevates nähtustes tunda ära ühe ja sama nähtuse märke, ühe klassi erinevate objektide asemel aga ühtset objekti (Lotman 2002a: 2647–2648). Käesoleval juhtumil kehtestavad analoogiasuhte erinevad toimijad ja nende minevikus põhjustatud või tulevikus põhjustatavad ebameeldivad tagajärjed.

Nimetatud tähendusloome üks olulisi karakteristikuid on tendents samastuda enesekirjelduse tasandil *õige* teksti või tekstikogumiga (Lotman & Uspenski 2013: 219). Tekstidele orienteeritud tähendusloomes vaadeldakse ennast kindla pretsedentide, kasutusjuhtude ja tekstide summana ning õigeks peetakse seda, mis eksisteerib (tekstis – autorite lisandus) (Lotman 2010a: 61). Eesti paremäärmuslikus veebisuhtluses, mis koondub migratsioonikriisiga kaasnevate ohtude ja nende lahendamise võimaluste temaatika ümber, kerkivad esile kahte tüüpi tähendusloomet kujundavad tekstid. Esimese tüübi moodustavad tekstid, mis eksisteerivad terviklikul kujul ja mille autorlust ei ole raske tuvastada. Peamiseks tekstiks, millele oma argumentatsioonis toetutakse, on Eesti Vabariigi põhiseadus. Näiteks märgitakse: “Meie rahvuslus on väikerahva rahvuslus, mis ei ole suunatud mitte teiste vastu (nagu on suurrahva šovinismis), vaid kestmajäämisele, milleks kohustab meid meie Põhiseadus”²³. Paremäärmuslased käsitlevad seda peamise käitumist ettekirjutava tekstina, kuna “[p]õhiseaduse järgi on Eesti endiselt iseseisev riik ja iseseisev riik ei täida võõrriikide ega eraettevõtete ettekirjutusi. Mingeid pagulaskvoote meie põhiseaduses ei ole ja seega pole millestki rääkida [...] Kes ei ole kunagi toetanud eesti kultuuri, ärgu rääkigu kultuurist ega multikultuurist”²⁴. “Riigitähtsusega probleemid on põhiseaduse järgi esiteks rahva väljasuremine ja massiline ellujäämispagulussse siirdumine ning teiseks kultuuriline allkäik.”²⁵ Blogipostituste vahendatud parempoolse maailmavaate äärmuslikkus on varieeruv ja sugugi kõik postitused ei sisalda endas selgelt rassistlikke ja ksenofoobseid osutusi. Samas on tähendusloome üldine tonaalsus äratuntavalt paremradikaalne, millest annab märku ka tendents omistada sõnadele väärtus-essentsialistlik mõõde, jättes samas lahti seletamata, mida selle all silmas peetakse. Nii räägitakse eestluse kultuurilisest sisust ennekõike nahavärvi ja rassilise kuuluvuse kaudu “Ka Eesti Põhiseadus näeb Eesti riigi peaülesandena Eesti riigi, rahva, kultuuri ja keele säilitamise läbi aegade. Kes ütleb, et rahval ei ole nahavärvi, on paraku puudulike teadmistega. Ükskõik milline teatmeteos ütleb selgelt, et eestlased kuuluvad valgesse, europiidsesse rassi.[...] Mustanahaline eestlane on sama

võimatu, kui habemega naine”.²⁶ Postitustes peaaegu puuduvad kultuurilise enesekirjelduse katsed, see aimub üksnes ägedas vastandumises sellele, mis on kuulutatud võõraks. Nahavärvi kaudu kultuurilise identiteedi määramine ei selgita, kuidas eesti kultuur erineb teistest “valgetest” kultuuridest.

Sama tekstitüübi puhul saame eristada ka tekste, mis kindlate autoriteksidena (nt “1984”, “451° Fahrenheit”,²⁷ “Gulagi arhipelaag”²⁸ jne) funktsioneerivad hoiatavate näidetena peatsest allakäigust, milleni viib poliitiline korrektsus ja migratsiooniprobleemist rääkimise võimatus. “Lähed mööda tänavat, paugud käivad ja inimesed kukuvad. Täna vaid jumalat, et ise veel elad! Kas tuleb tuttav ette? Sellise maailma pani oma raamatusse “1984” kirja isehakanud maailmavalitsejate salaplaane tundev George Orwell”.²⁹

Teine levinud tekstide tüüp seondub aga peamiselt kultuurimälus kollektiivselt kujunenud tekstide kihistusega. Siia tekstitüübi alla kuulub üldisem *ohvritekst*, mis seondub Eesti kontekstis ennekõike 700aastase orjapõlve, küüditamise ja nõukogude okupatsiooniga, mille jätkumise märke nähakse päevapoliitilistes sündmustes. Oluliste sündmuste/suundumuste kaardistamiseks või tulevikuvisionide artikuleerimiseks pöörduakse siin ennekõike omaenda mälu kihistuste poole, mistõttu kipuvad olemasolevad seosed aja jooksul võimenduma ning identiteediloome aluseks olevad vastandused üha enam polariseeruma. Nii seotakse paremäärmuslikus suhtluses ühtseks mentaalseks tervikuks Euroopa Liit ja Nõukogude Liit. Võime lugeda:

Esimesena võeti oma [Euroopa Liidu – autorite lisandus] PR-arsenali NSV Liidu kui kõikvõimsa impeeriumi idee, vennaliku Euroopa rahvaste pere mudel, kus võrdne tähtsus nii sakslastel, kreeklastel ja poolakatel. Euroopa Liit pidi saama uue õnneliku superimpeeriumi sünonüümiks. (<http://rahvuslane.blogspot.com/2015/05/kaasaegse-sotsiaaldemokraatia-hada-ja.html>)

Sama olulised on analoogiad väliste võimurite ja kohalike võimupoliitikute ning kallutatud meedia- ja haridussüsteemi vahel, mida tajutakse sageli ülemaailmse NWO ehk uue maailmakorra erineva astme agentidena, (vt Madisson & Ventsel 2015; Madisson 2016). Niisuguse tegevuse tagajärgi kujutatakse eksistentsiaalse ohuna eesti kultuurile, aga selle kaudu eesti rahvusele tervikuna. Nii võime lugeda, et “eestlaste küüditamine vaesushoova abil on hästi õnnestunud, sellega on massimigratsiooniks loodud eeldused, sotsiaalsest põletatud maa, lebensraum illegaalsete immigrantide ja kolonistide uuele lainele”³⁰ ja “Eesti rahva väljaküüditamisel Moskva käsulaudade alusel ja teiste rahvaste sisseküüditamisel Eestisse Brüsseli kvootide tingimustel on mõlemal kahjuks karmilt ühine lõpptulemus – üks rahvas jääb oma põlisel kodumaal jätkusuutmatult vähemusse”.³¹

Teise tüübi alla käib ka stereotüüpne mälutekst mustanahalisest mehest, kes on kriminogeensem, andub seksuaalsetele elumõnudele ja on seega suurema tõenäosusega vägistaja. Postitusi läbivad erinevad uudised Põhjamaades toimunud massilistest vägistamisjuhtudest,³² kohalike inimese kartustest oma kodukandis vabalt liikuda, politsei jõuetusest immigrantide asurkonnas patrullida jne. Seejuures on oluline, et analoogia mehhanism laseb erinevatel õigetal ja valedel väljendustel/tekstidel näida üksteise suhtes analoogsena ning nii luuakse analoogiasuhe ka islamiusulistega, kes õhutavad “inimesi “pühale” vägivallale – mõrvadele, tapmistele, vägistamistele”.³³

Tekstide kogumina määratletavat semiootilist üksust organiseerib ettekujutus, et kõigel, mis oma seisukohtadele vastandatakse, peab ühtlasi olema oma spetsiifiline väljendus – kuid väär (vale) väljendus (Lotman & Uspenski 2013: 223). Kujukalt ilmneb niisugune tendents nimetamise protsessi juures, mille üks olulisi ilminguid on partnerile nime andmine. See on samaväärne *tema* võtmisega *minu* tähendusmaailma, tema kodeerimisega minu koodiga ja talle koha määramisega minu maailmapildis (Lotman 1999b: 68). Nimetamise juures on antiteetilise dominandiga kommunikatsiooni puhul oluline samasuse tunnetamine nime ja objekti vahel, s.t objektide nimi peab seal peegeldama nende olemust (vt ka Madisson & Ventsel 2012). Euroopat tabanud põgenikekriisiga seoses on nime andmine äärmiselt oluline, sest sellega suunatakse teksti vastuvõtjat kindlasse tõlgendusraamistikku. Korduvalt võime lugeda postitustest üleskutseid nimetada asju õigete nimedega. “Viimasel ajal on meedias palju räägitud nn “põgenikest” ja “pagulastest,” eriti seoses Vahemerel toimuva kriisiga [...]”³⁴. “Fakt on see, et enamuse neist sisserändajatest pole sugugi põgenikud, vaid *sotsiaalabimigrandid* (autorite kursiiv), kelle peasihtkohtadeks on riigid, kus kõige kergem taotleda sotsiaalabi peal elamist”.³⁵ Poliitilist korrektsust järgides võib niisugune nimetamisviga postitajate silmis kaasa tuua kaugeleulatuvad tagajärjed, “kuna enamuse “pagulasi” on illegaalsed paberiteta isikud, valdavalt noored tugevad mehed, paadiga üleveo tasud aga kopsakad, on alust arvata, et tegelikult on tegu kas majanduspõgenike või islamiriigi varjatud “saadikutega”. ”³⁶ Levinud võtteks on jutumärkide kasutamine, mille eesmärgiks on näidata vastaspoole (enamasti peavoolumeedias leviva) nimetamise valelikkust. Nime andmine on ka mehhanism, mille abil luuakse analoogia erinevate sündmuste ja toimijate vahel (vt eelpool “okupant”, “migrant”, “kolonist”, mis Eesti kultuuris kannavad osutusi nõukogude ajastule).

Rääkides *online*-kommunikatsioonist on Ameerika folklorist Robert Glenn Howard käibesse toonud *vernakulaarse autoriteedi* mõiste, mis kujuneb tänapäeval peamiselt vernakulaarse veebi keskkonnas. See tugineb kujunenud kohalikule traditsioonile ja on mitte-institutsionaliseeritud (st ei tugine formaalsetele hierarhiatele). Erinevalt institutsionaalsest autoriteedist

ilmneb vernakulaarne (kohaliku päritoluga) autoriteetsus ennekõike siis, kui indiviid usaldab väidet, kuna seda ei ole esile toonud institutsionaalne autoriteet, olgu viimaseks siis niisugused formaalsed institutsioonid nagu kirik, meediakorporatsioon või muu selline. Lühidalt öeldes saamegi *vernakulaarset* dialektiliselt defineerida *institutsionaalsest* eristuvana (Howard 2011: 7–10). Eestis moodustab paremäärmuslik *online*-kommunikatsioon ühe osa kohalikust veebisuhtlusest. Võib öelda, et vastandumine institutsionaalsele sfäärile ja peavoolu seisukohtadele, õige ja vale selge kaardistamine on siin oluline suhtlust konstitueeriv kese.

Üha enam saab ilmsiks tõsiasi, et peavooluajakirjandus on Eestis muutunud täpselt sama räigeks ajupesu teostajaks, nagu oli nõukogude ajakirjandus eesotsas Pravdaga. Oli vaid üks tõde ja kes selle vastu oli, tembeldati kontrevolutsionääriks, kodanlaseks, tagurlaseks jms uuele või-mule kõlbmatuks rämpsuks (<http://rahvuslane.blogspot.com/2015/09/peavooluajakirjandus-eriti-delfi-ohutab.html>).

Seetõttu hinnatakse veebisuhtlust paremäärmuslikes võrgustikes selgelt autoriteetsemana kui peavoolumeediat. Viimast seostatakse analüüsitud blogides võimustruktuuridega, kus levitatakse valet või rahvuslikule eksistentsile koguni ohtlikku infot (homopropaganda, multikultuursed ideed jne). Vernakulaarne autoriteet tugineb siin kultuurimälus ringlevatele tekstidele (nt ohvritekst, põhjamaise valge rassi idee, narratiiv viikingite järeltulijateks olemisest jne), mida oma perspektiivist tõlgendatakse. Samuti rajaneb see autoritel, kelle seisukohad olulisel määral dominantsetele vastanduvad.

Kokkuvõtvalt võime öelda, et niisugune tekstidele orienteeritud kommunikatsioon on selgelt autokommunikatiivse iseloomuga, kuna kapseldub juba olemasolevasse tähendusmaailma, otsides enesekinnitust õigetest tekstidest, traditsioonist ja peavoolu seisukohtadele vastandumisest. Siin võib põhimõtteliselt puududa soov endast väljapoolsega suhestuda ja dialoogi astuda. Seejuures, nagu osutab Peet Lepik, soodustavad autokommunikatiivsed protsessid tekstide muutumist metatekstideks (Lepik 2007: 78). Kuna autokommunikatsioon sisaldab endas nii objekttasandi peegeldust, kui ka juhiseid selle tähendustamiseks (Lepiku 2007: 80), siis metatekstitid tõusevadki kõrgemale tasandile kui objekttasandi tekstid, funktsioneerides niimoodi kui näited reegli kohta. Ülal osutasime, et paremäärmuslaste veebisuhtluses tõlgendatakse käesolevat hetke ja võimalikke musti tulevikustsenaariume (hukutav poliitkorrektsus, sõnavabaduse täielik kadumine, eestlaste kultuuriline ja füüsiline väljasuremine) kultuurimälus olevate tekstide valguses (“1984”, ohvritekst). Viimased funktsioneerivad hoiatavate näidetena tulevikust, mida saab vältida üksnes

siis, kui käitutakse varasemast erineval viisil (võimulolijate reeturliku palge paljastamine, islamipõgenike sissevoolu takistamine jne). Kuigi Lotman toob välja, et tekstidele orienteeritusega ei kaasne enesekirjeldamise püüd (Lotman 2010a: 62), siis just tekstide metatekstideks muutumine toob kaasa viimaste käitumist ettekirjutava funktsiooni, sest selle funktsiooniga seostub identifikatsioonimehhanism, erinevuste elimineerimine ning teksti lähendamine standardile ja normile.³⁷ Niisugused tekstid õpetavad kindlat käitumist ja näitavad ette õiged väärtushinnangud (Lotman 2010a: 61).

Suletud autokommunikatsiooni faatiline dominant

Nagu eelpool osutatud, toimivad paremäärmuslikud vernakulaarsed veebid sageli kui autokommunikatiivsed kajakambrid, kus sõnumi saaja teab põhimõtteliselt juba ette, millist tähendust teade kannab. Sellist kommunikatsiooni kujundavad paljuski rahvusradikaalse maailmavaate ümber koondujate ühismälul põhinevad tähendusšabloonid ehk stereotüübid. Isegi kui sealsed sõnumid sisaldavad uusi infokilde (nt uusi faktoreid, päevakajalisi sündmusi, senitundmatuid agente), saavad need tähenduslikuks eelkõige olemasolevatesse ühistesse tõlgendusraamistikesse sobitumise kaudu. Seetõttu võib öelda, et niisuguse kommunikatsiooni semantiline väärtus on sageli pigem madal. Teisalt aga kompenseerib seda tugev kogukondliku sideme loomise potentsiaal. Järjepidev kajakambrisuhtlus kasvatab ja ühtlustab kogukondlikku mälu (sh ühist osutuste repertuaari) ja tugevdab olemasolevate vaadete legitimeerimist võimaldavaid retoorilisi raamistikke. Lisaks tagab see ka suure tõenäosusega motivatsiooni ja kindlustunde edasiseks suhtluseks, kuna "õigel" viisil konstrueeritud teated tagavad positiivse tagasisideahela (Jamieson & Cappella 2008: 77, 240). Sellises kajakambrisuhtluses saame eristada järgmist dominant, mis tugineb Jakobsoni keelefunktsioonide eristusele, nimelt faatilise kommunikatsiooni prevaleerimist.

Jakobsoni järgi on *kontaktile* orienteeritud *faatiline* funktsioon seotud eelkõige kommunikatsiooni kehtestamise, pikendamise või katkestamisega. Kõige klassikalisemaks faatilise kommunikatsiooni näiteks toob ta olukorra, kus kontrollitakse, kas telefoniliin töötab. Samas ei piirdu Jakobson kontakti määratlemisel üksnes füüsilise kommunikatsioonikanaliga, vaid rõhutab ka psühholoogiline sideme tekitamist ja alahoidmist saatja ja saaja vahel. Psühholoogilise kontakti säilitamise ja kehtestamise näidetena võib tuua katsed kõita kaasvestleja tähelepanu või kontrollida selle olemasolu. (Jakobson 1976: 113.) Meie vaadeldud paremäärmuslikus kommunikatsioonis on sellistel faatilise orientatsiooniga sõnumitel märkimisväärne osakaal.

Paremäärmusliku suhtluse üks oluline eesmärk on väljendada kursisolekut mõttekaaslaste tegevusega ning markeerida selle suhtes oma tunnustust või hukkamõistu. Zeynep Tufekci toob välja, et erinevalt näost näkku suhtlusest võimaldab *online*-kommunikatsioon kujukat sotsiaalsete sidemete kuvamist ja demonstreerimist teistele võrgustiku liikmetele, kusjuures on tähelepanuväärne, et sellist suhtlust saab kogeda ja vaadelda ajalis-ruumiliselt distant-silt. Nii põimivad sotsiaalmeedia kasutajad oma sõnumitesse rohkelt faatilist infot: näiteks on võimalik tuvastada vastastikuseid sõbrastaatuse omajaid, aktiivsemat kontakti alalhoidvaid pool-avalike sõnumite vahetajaid, üksteise jagatud info n-ö *laikijaid* ning ka autoriteetse arvamuse kandjaid, kelle postitusi tihti jagatakse ja kommenteeritakse jne. Sellises faatilises kommunikatsioonis joonistuvad välja selged suhtlemishierarhiad, mis markeerivad teatud kontaktide domineerimist teiste üle, mistõttu on faatilise suhtluse jälgimine sotsiaalse kapitali seisukohalt väga oluline, kuna see peegeldab olulist infot inimese grupikuuluvuse ja staatuse kohta. (Tufekci 2008: 547–548.) Ka eesti paremäärmuslikus võrgustikus võib täheldada tervet hulka sõnumeid, mis koosnevad suures osas teiste rahvusradikaalset või immigratsioonivastast sisu jagavate lehekülgede viidetest, levinud on näiteks osutamine Facebooki gruppidele “EI PAGULASMASSIDELE”, “Ei pagulastele”, “Estonian Anonymous” (ka selle Youtube’i kanalile). Populaarne on viitamine infoportaalidele “Uued uudised”, “Objektiiv” (ka selle Youtube’i kanalile) ning Rahvuslaste Tallinna Klubi ja Nõmme Raadio kodulehekülgedele.

Sageli kipuvad jagatud viited kattuma (st kujunevad välja autoriteetsed autorid ja tsitaadid) ning tihti esineb ristviitamist ka uuritud paremäärmuslike blogide vahel (Madisson & Ventsel 2015). Vahel moodustuvad postitused ka mõnest konkreetse inglise-³⁸, soome-³⁹ või rootsikeelse⁴⁰ teksti kokkuvõttest või mingi tsitaadi tõlkest eesti keelde. Euroopa rändekriisi kontekstis tõuseb meie vaadeldud allikates selgelt esile kursisoleku ja heakskiidu väljendamine erinevates Euroopa riikides edu saavutanud parempopulistlikele või -ekstremistlikele erakondadele, näiteks viidatakse kodulehekülgedele, YouTube’i kanalite ja ajaleheartiklite jms kaudu Rahvusrindele (eelkõige Marine Le Peni tegevusele), Põlissoomlastele, Suurbritannia Iseseisvusparteile, Rootsi Demokraatidele ja sellistele rahvusvahelistele liikumistele nagu Pegida, Euroopa rahvusrinne, Smash Cultural Marxism. Samuti demonstreeritakse kursisolekut kohalike rahvusradikaalsete või immigratsioonivastaste erakondade ning organisatsioonide tegevusega, sageli jagatakse infot Eesti Konservatiivse Rahvaerakonna koduleheküljelt, küllaltki levinud on viitamine Eesti Iseseisvuspartei, Rahva Ühtsuse Erakonna ning SA Perekonna ja Traditsiooni Kaitseks tegevusele. On tähelepanuväärne, et aeg-ajalt osutatakse allikatele, mis markeerivad otsest

seost kristlike institutsiooniga, nt võetakse sageli postituste aluseks artiklid veebiajakirjast Meie Kirik või kirikutegelaste mujal avaldatud artiklid ja Facebooki-postitused, oluliseks infokanaliks on ka Kuressaare Pereraadio.

Jakobsoni ideid edasi arendanud keeleteadlane John Laver (1975: 336) rõhutab, et faatilises kommunikatsioonis vahetatav informatsioon on pigem indeksiilist kui referentsiaalset laadi, seal peegeldub kommunikatsioonipartneri aktsepteerimine/mitteaktsepteerimine. Usaldusliku kontakti loomise üheks oluliseks võtteks on ühismälu seoste aktiveerimine. Niisuguse intiimse suhtlusatmosfääri kehtestamisel on tähtis roll lokaalsel semantikal, mis kaldub “koduse”, intiimse leksika vormimise poole, kusjuures teksti väärtuslikkust võib tõsta just tema arusaamatuse aste teiste (ehk kolmandate osapoolte) silmis (Lotman 2002b: 171). Vaatlusest tuli sellise leksika ühe näitena välja väljend *pederallala*, mis on levinud paremäärmuslikes blogides, kuid seda võib kohata ka nt Facebooki-postitustes ja ajalehekommentaaries. Üks autor pakub koguni välja selle väljendi määratluse: “pedelik mõtteviis, et naudi elu ilma igasuguse vastutustundeta (neil ju lapsi pole)”.⁴¹ Teine taoline paremäärmuslikust suhtlusest võrsunud fraas on *lilla-roosa udu*,⁴² mida kasutatakse peavoolukultuuris domineeriva liberaal-või sotsiaaldemokraatliku retoorika tähenduses.

On tähelepanuväärne, et ühe ja sama sisu kordamine eri märgisüsteemides muudab selle hõlpsamini meeldejäetavaks ning kasvatab olulisel määral selle tähtsust⁴³ (Ojamaa & Torop 2015: 63), kuna sama teksti või tekstielemendi kordumine ei aktualiseeri vastuvõtja mälus mitte üksnes teksti erinevate variatsioonide koherentsust, vaid ka meediumi-spetsiifilisi võtteid eelmistest kordustest (Ojamaa & Torop 2015: 73)⁴⁴. Euroopa pagulaskriisiga seonduvates postitustes kujuneb üheks enim korratud tekstiks kindlasti valgete vastane genotsiid, mida esineb nii arvandmeid rõhutavates diagrammides,⁴⁵ YouTube’is ja-gatud filmides,⁴⁶ arvamusalustes,⁴⁷ karikatuursetes joonistustes või fotokollaažides,⁴⁸ samuti otsest vägivalda kujutavas hirmuäratavas pildimaterjalis⁴⁹ jne.

Mitmed paremäärmuslikule *online*-suhtlusele keskenduvad uurimused on välja toonud, et ebasoovitavast auditooriumist hoidumiseks ja rühmatunde tugevdamiseks on tähtsal kohal mitmesuguste salakoodide, nt numbrikombinatsioonide, akronüümide (nt 88⁵⁰, *RAHOWA*⁵¹ või *PWA*⁵²) või konkreetsetest tekstidest (nt siseringile tuntud laulusõnadest, aforismidest, *offline*-kontekstis vahetatud mõtetest) pärinevate fragmentide kasutamine (Hale 2012: 349; Siibak 2012; Simi & Futrell 2006: 133–134; Madisson & Ventsel 2015: 12). Eco (1995: 74) on märkinud, et eriti iseloomulik on kärbitud sõnavara ja neologismide kasutamine. Selline ühismälule osutav faatiline info on oluline, sest see indikeerib vestleja potentsiaalset omaksvõttu kommunikatsioonipartnerina (Radovanovic & Ragnedda 2012: 12).

Sõnade redutseerumine, tendents muutuda sõnadest märkideks, märkide indekseks, mida saab mõista üksnes vastuvõtja, kes teksti juba ette teab, on Lotmani järgi (2010b: 134–138) autokommunikatiivse süsteemi eriliseks tunnuseks. Niisugust suundumust võis märgata ka eespool kirjeldatud paremäärmuslaste pealtnäha liiasena näivas faatilises kommunikatsioonis, kus leiab aset sama sisu pidev kordamine ja kontsentreerumine ning suhtlemine n-ö suhtlemise enda pärast. Sellega luuakse ja hoitakse aktiivsena sotsiaalseid sidemeid.

Kokkuvõte

Käesolev artikkel käsitles võrgusuhtluses esile kerkinud polariseeruvate kajakambrite tähendusloomelisi eripärasid. Meie hinnangul aitavad (kultuuri)-semiootika raamistikud selgitada hermeetilise kommunikatsiooni keskseid karakteristikuid ning avada selle laiemat kultuurilist funktsiooni. Lisaks sellele demonstreeris meie uurimus, et *autokommunikatsiooni* kontseptuaalne raamistik on viljakas ka umbse ja stampe taastotva tähendusloome kontekstis.

Keskendusime empiirilises osas eesti paremäärmuslaste n-ö rohujuuretasandi võrgusuhtlusele, täpsemalt võtsime luubi alla postitused, mis keskendusid 2015. aasta kevadel eskaleerunud rändekriisile. Meie analüüs näitas, et paremäärmuslikku *online*-kommunikatsiooni iseloomustab dialoogile vastanduv enesesessulguv autokommunikatiivne tähendusloome. Sellist hermeetilist suhtlust juhib antiteetiline vastandumine, mis konstrueerib ranged oma ja võõra binaarsused. Näiteks võib täheldada jõulist vastandumist äärmiselt vägivaldse ja ebainimlikuna tajutud islamiusulistele ning kõikvõimalikele sotsiaalsetele rühmadele ja institutsioonidele, kes mahuvad ähmase ühisnimetaja “valge rassi vastase genotsiidi korraldajad” alla. Antiteetiline modelleerimine aitab ühelt poolt paigutada konkreetseid sündmusi/agente kogukonna ühismälu koordinaadistikku, kuid samas kinnitab iga üksiknäide omakorda ka olemasolevaid stereotüüpe ning aitab seeläbi kaasa vastanduste radikaliseerumisele. Sellega on vahetult seotud enesesessulguva autokommunikatsiooni teine dominant, “õigetele” tekstidele orienteeritus, mis avaldub näiteks suundumuses samastada enesekirjelduse tasandil teatud tekstidega (nt põhiseadusega, iseäranis punktiga, mis räägib rahva, kultuuri ja keele säilitamise kohustusest). Olu-
lisel kohal on ka paralleelide tõmbamine hetkeolukorra või alles saabuvate sündmuste ja mälutekstide (nt ohvriteksti, romaani “1984” või NWO vandenõuteooria) vahel. Kajakambrisuhtluse kolmandaks dominandiks on faatilise orientatsiooniga teadete suur osakaal. Nimelt moodustab paremäärmusliku

võrgustiku teiste sõlmekeste tegevusega kursisoleku demonstreerimine (nt linkide jagamise, autoriteetsete allikate kopeerimise või refereerimise jms) märkimisväärse osa infovahetusest. Samuti väljendub faatiline suhtlus n-ö siseringi kuulumist markeeriva leksika (nt *pederallala* või *lillaroosa udu*) vahetamises. Üldistavalt võime öelda, et märgitud kolme tunnuse kooseksisteerimisel kaotab autokommunikatiivne tähendusloome oma innovatsiooniilise potentsiaali ja hakkab tootma polariseeruvat ja hermeetilist tähendust.

Peame vajalikuks rõhutada, et meie uurimuses avatud kajakambrisuhtluse üldised karakteristikud pole iseloomulikud üksnes paremäärmuslikele võrgustikele. Kahtlemata kerkib see suuremal või väiksemal määral esile mis tahes vernakulaarsetes kogukondades. Sarnast maailmavaadet vahendavate ja taastootvate infokanalite ümber koondumine on üldinimlik ning on loomulik, et akuutsete ühiskondlike probleemide arutamisel kerkib esile polariseeruv kommunikatsioon, mis suuresti välistab kokkupuute põhimõtteliselt teistlaadi vaatepunktidega. Euroopa rändekriis on kahtlemata äärmiselt tugevaid vastandusi tekitav teema ning kindlasti võib ses kontekstis täheldada ka vasakpoolseid väärtusi jagavate kogukondade sulgumise ning hermeetilise kommunikatsiooni suundumusi, kõnekaks näiteks võib tuua 2015. aasta novembris toimunud meelevahetuse, mis kandis nime “Tartu sallimatust ei salli”.

Lotmani ja Uspenski sõnul on kultuuri suurimaks seesmiseks vaenlaseks märgisüsteemide kalduvus automatiseeruda ning kultuur peab selle vastu lakkamatut heitlust (Lotman & Uspenski 2013: 228). Erinevalt kreatiivsest autokommunikatsioonist ei võimalda suletud autokommunikatsioon välisest keskkonnast tulenevatele väljakutsetele vastata ning kapseldub kommunikatsiooni edenedes üha enam olemasolevate seoste kinnistamisse. Hermeetilises suhtluses läheb suuresti kaduma juhuslike tähendusplahvatusteni jõudmise võimalus ning õppimise ja uuenemise potentsiaal. Niisuguse kajakambrikommunikatsiooni uurimine heidab valgust erinevate nišikogukondade formeerumisele ja võib aidata selgitada, miks (vaatamata interaktiivse üleilmse suhtlusvõrgustiku võimalustele) iseloomustab erinevaid vernakulaarseid kogukondi sageli oma infokookonisse kapseldumine ja suutmatust astuda dialoogi.

Kommentaariid

- ¹ Käesoleva artikli valmimist on toetanud IUT 2-44, PUT 44 ja “Marie Curie International Research Staff Exchange Scheme Fellowship within the 7th European Community Framework Programme (EU-PREACC project)”.
- ² Mitmed autorid on kasutanud mõistet *translocal whiteness*, mis osutab “valgete” identifikatsioonile, mis ei ole seotud spetsiifilise regiooniga või rahvusega, vaid ületab geograafia dimensiooni ja on seotud globaalsete võrgustikega (Daniels 2009: 43). Euroopa paremäärmuslasi koondavas võrgusuhtluses on sellisteks n-ö rahvuse-ülesteks katustemadeks veel *euroskeptitsism* (Caiani & Kröll 2014: 13–14) ning *islamofobia* (Askanius & Mylonas 2015).
- ³ Kokkuleppeliselt peetakse Euroopa põgenikekriisi alguseks 2015. aasta aprilli, mil Vahemerel uppus lühikese aja jooksul üle tuhande inimese. Alates aprillist käivitused erinevad vastumeetmed, mille eesmärk oli piiride tugevdamine, inimsuugeldamise vastu võitlemine ja põgenike kvootide alusel jaotamine erinevate EL riikide vahel (vt ka https://en.wikipedia.org/wiki/European_migrant_crisis).
- ⁴ Eestis saatsid arutelu korduvad meeleavaldused ja muud avaliku arvamuse avaldamise viisid (nt motoklubi matk Vao külla põgenikelaagrisse). Kõige tõsisema juhtumina võib osutada Vao põgenikele mõeldud maja süütamist.
- ⁵ Attoni ja Hamiltoni järgi on alternatiivsele meediale omane kriitiline suhtumine peavoolu ajakirjanduse dominatsetesse praktikatesse. See ei seostu ainult teatud temade katmata jätmisega / katmisega, vaid ollakse seisukohal, et on olemas “alternatiivse uudisteallikate ja representatsioonide konventsioonidele, elitaarsele ajakirjanduspraktikale, objektiivsuskaanonitele ning vastuvõtja mõneti mahasurutud positsioonile”. Ideaalis on alternatiivne ajakirjandus väljaspoolt peavoolumeedia institutsioone ja võrgustikke. (Atton & Hamilton 2008: 1.)
- ⁶ Postituste tsiteerimisel jätame esialgse kirja pildi muutmata.
- ⁷ <http://koobas.net/2015/04/17/repressiivne-sundsallivus/> – ei ole enam kättesaadav, dubleeritud <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/04/koobas-repressiivne-sundsallivus.html>; <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/04/matti-ilves-tulistamisest-rootsis-ja.html>; <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/10/anti-poolamets-juku-kalle-raid-avaldas.html>.
- ⁸ <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/06/jaan-hatto-enesehavituse-ilu.html>; <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/07/juri-kukk-eestimaa-anno-domini-2030.html>; <http://rahvuslik.blogspot.com/2015/03/je-suis-ekre-sona-ja-mottevabaduse-ning.html> – ei ole enam kättesaadav, dubleeritud <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/04/je-suis-ekre-sona-ja-mottevabaduse-ning.html>.
- ⁹ <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/06/raivo-orgusaar-vastuseis-eesti.html>; <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/06/matti-ilves-on-alustatud-eesti.html>; <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/04/helme-tegelikult-pole-eestis-mingit.html>.
- ¹⁰ <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/11/mis-sunnitab-breivikuid-dialoogi.html>; <http://rahvuslik.blogspot.com/2015/09/peavooluajakirjandus-eriti-delfi-ohutab.html#more> – ei ole enam kättesaadav; <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/09/peavooluajakirjandus-eriti-delfi-ohutab.html>.
- ¹¹ <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/04/mart-helme-vaadake-toele-silma-arge.html>; <http://rahvuslik.blogspot.com/2015/06/pole-vahet-kas-rahvas-havitatakse.html#more> – blogi Rahvuslik ei ole enam kättesaadav, postitus on dubleeritud <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/06/pole-vahet-kas-rahvas-havitatakse.html>.

- ¹² On tähelepanuväärne, et varasemate (2012–2014) vaatluste kontekstis oli eesti paremäärmuslikus võrgustikus islamfoobse sisu osakaal väga väike, viimasel ajal on sellest aga saanud oluline dominant. Võib täheldada islamfoobsete ideede importimist Skandinaavia päritolu paremäärmuslikelt veebilehekülgedelt, muuhulgas leidub viiteid Breiviki manifestile ja Eurabia kontseptsioonile.
- ¹³ <http://bhruzland.balanss.ee/toeline-islam>; vt ka <http://bhruzland.balanss.ee/naabrid/891-luehidalt-07-12-2015-taeiendatav>.
- ¹⁴ <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/11/pagulased-kui-terroristide-inimkilp.html>.
- ¹⁵ <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/06/allan-sarri-mis-kuradi-transseksuaal.html>.
- ¹⁶ <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/10/matti-ilves-euroopa-liit-peab-vastu.html>.
- ¹⁷ <http://rahvuslik.blogspot.com/2015/06/pole-vahet-kas-rahvas-havitatakse.html#more> – ei ole enam kättesaadav, kuid on dubleeritud <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/06/pole-vahet-kas-rahvas-havitatakse.html>.
- ¹⁸ <http://rahvuslik.blogspot.com/2015/03/je-suis-ekre-sona-ja-mottevabaduse-ning.html> – ei ole enam kättesaadav, kuid on dubleeritud <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/04/je-suis-ekre-sona-ja-mottevabaduse-ning.html>.
- ¹⁹ <http://rahvuslik.blogspot.com/2015/10/eesti-on-muudetud-politseiriigiks-kus.html> – ei ole enam kättesaadav, kuid on dubleeritud <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/10/eesti-on-muudetud-politseiriigiks-kus.html>.
- ²⁰ <http://rahvuslik.blogspot.com/2015/06/pole-vahet-kas-rahvas-havitatakse.html#more> – ei ole enam kättesaadav, kuid on dubleeritud <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/06/pole-vahet-kas-rahvas-havitatakse.html>.
- ²¹ <http://rahvuslik.blogspot.com/2015/03/je-suis-ekre-sona-ja-mottevabaduse-ning.html> – ei ole enam kättesaadav, kuid on dubleeritud <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/04/je-suis-ekre-sona-ja-mottevabaduse-ning.html>.
- ²² <http://koobas.net/2015/04/03/teretulemast-rootsi/> – ei ole enam kättesaadav, kuid on dubleeritud <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/04/koobas-teretulemast-rootsi.html>.
- ²³ <http://rahvuslik.blogspot.com/2015/03/je-suis-ekre-sona-ja-mottevabaduse-ning.html> – ei ole enam kättesaadav; <http://bhruzland.balanss.ee/isamaa/ensv-ev/437-euroopa-liitu-ei-huvita-tartu-rahuleping-ega-meie-riiklik-vaeaerikus>.
- ²⁴ <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/05/kivisildnik-valitsus-vahetab-rahva.html>.
- ²⁵ <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/05/kivisildnik-mis-on-meile-kasulik-kas.html>.
- ²⁶ <http://rahvuslik.blogspot.com/2015/06/pole-vahet-kas-rahvas-havitatakse.html#more> – ei ole enam kättesaadav, dubleeritud <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/06/pole-vahet-kas-rahvas-havitatakse.html>.
- ²⁷ <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/09/matti-ilves-laanes-levib-intellektaalne.html>.
- ²⁸ <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/06/jaan-hatto-enesehavituse-ilu.html>.
- ²⁹ <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/11/pagulased-kui-terroristide-inimkilp.html>.
- ³⁰ <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/05/kivisildnik-valitsus-vahetab-rahva.html>.

- ³¹ <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/05/toomas-roosileht-eesti-rahvuslase-on.html>; <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/10/anti-poolamets-juku-kalle-raid-avaldas.html>; <http://rahvuslik.blogspot.com/2015/08/pagulasprobleemi-reaalne-lahendus.html#more> – ei ole enam kättesaadav, dubleeritud <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/08/pagulasprobleemi-reaalne-lahendus.html>.
- ³² <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/06/jaan-hatto-enesehavituse-ilu.html>; <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/06/norras-ei-ole-koik-korras-97.html>.
- ³³ <http://bhruzland.balanss.ee/toeline-islam>; <http://bhruzland.balanss.ee/naabrid/891-luehidalt-07-12-2015-taeiendatav>.
- ³⁴ <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/04/koobas-miks-nn-pogenikud-ei-lahe.html>.
- ³⁵ <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/08/pagulaste-monus-elu-saksamaal.html>.
- ³⁶ <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/06/rahvas-andis-roivase-kabinetile-selge.html>.
- ³⁷ Sugugi vähem tähtsaks ei saa pidada teksti funktsiooni, mis seostub kollektiivse mälu kindlustamisega, kollektiivi muutmisega stiihilisest massist ühtseks persooniks (*Une personne morale*) (Lotman 2006: 244).
- ³⁸ <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/11/matti-ilves-legaliseeritakse-valgete.html>.
- ³⁹ <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/06/jaan-hatto-enesehavituse-ilu.html>.
- ⁴⁰ <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/10/lahendused-on-olemas-lahendused-on.html>.
- ⁴¹ <http://rahvuslik.blogspot.com/2015/11/mis-sunnitas-breiviku-dialoogi.html#more> – ei ole enam kättesaadav, seda on kasutatud <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/11/mis-sunnitab-breivikuid-dialoogi.html>.
- ⁴² <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/09/kivisildnik-sotsialistliku.html>, vahel osutatakse sellele ka kui lihtsalt *roosale udule*.
- ⁴³ Meie artikli kontekstis osutab see tähenduslike seoste süvenemisele.
- ⁴⁴ Kuigi Jakobson tegeles peamiselt lingvistika näidetega, rõhutas ta, et tema sihiks on pragmaatilise keelekäsitluse loomine, mis võiks olla aluseks ka teiste semiootiliste süsteemide vahendusel toimuva kommunikatsiooni funktsionaalseks uurimiseks (Jakobson 1971b: 703).
- ⁴⁵ <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/11/mis-sunnitab-breivikuid-dialoogi.html>.
- ⁴⁶ <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/10/white-race-genocide-valge-rassi.html>.
- ⁴⁷ <http://rahvuslane.blogspot.com/2015/08/getter-suup-moslemipogenike-vastuvott.html>.
- ⁴⁸ http://rahvuslane.blogspot.com/2015/06/laupaevased-pildid_27.html.
- ⁴⁹ http://rahvuslane.blogspot.com/2015/12/heldur-paulson-immigrantidest-ja_2.html.
- ⁵⁰ 88-tähendab "*Heil Hitler*" ning tähistusviis on tingitud sellest, et H on tähestiku kaheksas täht.
- ⁵¹ RAHOWA on lühend väljendist *Racial Holy War* ehk *püha rassisõda*.
- ⁵² PWA on lühend väljendist *Preserve White Aryans* ehk *säilitage valged aarialased*, P.W.A. on ka eesti skinheadide punkbändi nimi.

Allikad

Eesti paremäärmuslikud blogid:

BH RuZZland – <http://bhruzzland.balanss.ee/> (6. veebruar 2018).

Koobas – <http://koobas.net> (ei ole enam kättesaadav, kuid postitud on dubleeritud blogis Rahvuslane).

Rahvuslane – <http://rahvuslane.blogspot.com.ee> (6. veebruar 2018).

Rahvuslik blogi – <http://rahvuslik.blogspot.com.ee> (ei ole enam kättesaadav, kuid postitud on dubleeritud blogis Rahvuslane).

Kirjandus

Askanius, Tina & Mylonas, Yiannis 2015. Extreme-right Responses to the European Economic Crisis in Denmark and Sweden: The Discursive Construction of Scapegoats and Lodestars. *Javnost: The Public* 22 (1), lk 55–72 (doi: 10.1080/13183222.2015.1017249).

Atton, Chris 2006. Far-right media on the internet: culture, discourse and power. *New media & society* 8 (4), lk 573–587 (doi: 10.1177/1461444806065653).

Atton, Chris & Hamilton James F. 2008. *Alternative journalism*. Journalism Studies: Key Texts. Sage: London.

Back, Les 2002. Aryans reading Adorno: cyber-culture and twenty-firstcentury racism. *Ethnic and Racial Studies* 25 (4), lk 628–651 (doi: 10.1080/01419870220136664).

Caiani, Manuela & Kröll, Patricia 2014. The transnationalization of the extreme right and the use of the Internet. *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*, lk 1–21 (doi: 10.1080/01924036.2014.973050).

Cammaerts, Bart 2007. Jamming the Political: Beyond Counter-hegemonic Practices, Continuum. *Journal of Media and Cultural Studies* 21 (1), lk 71–90 (doi: 10.1080/10304310601103992).

Chadwick, Andrew 2009. Web 2.0: New challenges for the study of e-democracy in an era of informational exuberance. *Journal of Law and Policy for the Information Society* 5 (1), lk 10–42.

Daniels, Jessie 2009. *Cyber Racism: White Supremacy Online and the New Attack on Civil Rights: Perspectives on a Multiracial America*. Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers.

Daniels, Jessie 2012. Race and racism in Internet studies: A review and critique. *New Media & Society* 10, lk 1–25 (doi: 10.1177/1461444812462849).

Downey, John & Fenton, Natalie 2003. New Media, Counter Publicity and the Public Sphere. *New Media & Society* 5 (2), lk 185–202 (doi: 10.1177/1461444803005002003).

Eco, Umberto 1990. *Interpretation and Overinterpretation. World, History, Texts*. The Tanner Lectures on Human Values. Cambridge: Cambridge University (https://tanner-lectures.utah.edu/_documents/a-to-z/e/Eco_91.pdf – 7. veebruar 2018).

Eco, Umberto 1995. Igikestev fašism. *Vikerkaar* 9 (10), lk 65–75 (<http://www.vikerkaar.ee/archives/14272> – 7. veebruar 2018).

Gradinaru, Camelia 2013. From Multitude to Convergence: Contemporary Trends in the Study of Online Identity. *Argumentum: Journal the Seminar of Discursive Logic, Argumentation Theory & Rhetoric*, lk 95–108.

Griffin, Roger 2011. Limaseenest risoomini: sissejuhatus grupuskulaarsesse parempool-susesse. *Vikerkaar* 9, lk 53–77 (<http://www.vikerkaar.ee/archives/12711> – 7. veebruar 2018).

Grumke, Thomas 2013. Globalized anti-globalists: The ideological basis of the internationalization of right-wing extremism. Von Mering, Sabine & McCarty, Timothy Wyman (toim). *Right-wing radicalism today: Perspectives from Europe and the US*. London: Routledge, lk 13–22.

Grömping, Max 2014. Echo Chambers: Partisan Facebook Groups during the 2014 Thai Election. *Asia Pacific Media Educator* 24 (1), lk 39–59.

Hale, Chris 2012. Extremism on the World Wide Web: a research review. *Criminal Justice Studies* 25 (4), lk 343–356.

Han, Lei 2014. Juri Lotman's autocommunication model and Roland Barthes's representations of Self and Other. *Sign Systems Studies* 42 (4), lk 517–529 (doi: 10.12697/SSS.2014.42.4.05).

Hartley, John 2014. Urban semiosis: Creative industries and the clash of systems. *International Journal of Cultural Studies*, lk 1–23 (doi: 10.1177/1367877914528120).

Hirvonen, Katarina 2013. Sweden: when hate becomes the norm. *Race & Class* 55 (1), lk 78–86 (doi: 10.1177/0306396813486604).

Howard, Robert Glenn. 2011. *Digital Jesus: The Making of a New Christian Fundamentalist Community on the Internet*. New York: New York University Press.

Howard, Robert Glenn 2013. Vernacular Authority: Critically Engaging “Tradition”. Blank, Trevor J. & Howard, Robert Glenn (toim). *Tradition in the Twenty-First Century. Locating the Role of the Past in the Present*. Boulder, Colorado: Utah State University Press, lk 72–99.

Ibrus, Indrek 2010. *Evolutionary dynamics of new media forms: the case of the open mobile web*. PhD thesis. London: The London School of Economics and Political Science (LSE).

Ibrus, Indrek & Torop, Peeter 2015. Remembering and reinventing Juri Lotman for the digital age. *International Journal of Cultural Studies* 18 (1), lk 3–9 (doi: 10.1177/1367877914528113).

Ivanov, Vladimir & Toporov, Vladimir & Pjatigorskij, Aleksander & Lotman, Juri & Uspenskij, Boris 1998. *Tezisy k semioticheskomu izucheniiu kul'tur (v primenenii k slavianskim tekstam) = Theses on the Semiotic Study of Cultures (As Applied to the Slavic Texts) = Kultuurisemiootika teesid (slaavi tekstidest lähtuvalt)*. Tartu Semiotics Library

1. Tartu: Tartu University Press (http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/54550/theses_on_the_semiotic_ocr.pdf?sequence=1&isAllowed=y – 7. veebruar 2018).
- Jakobson, Mari-Liis & Balcere, Ilze & Loone, Oudekki & Nurk, Anu & Saarts, Tõnis & Zakeviciute, Rasa 2012. *Populism in the Baltic States: A Research Report*. Tallinn University Institute of Political Science and Governance, Open Estonia.
- Jakobson, Roman 1971a. Dominant. Matejka, Ladislav & Pomorska, Krystyna (toim). *Readings in Russian Poetics: Formalist and Structuralist Views*. Cambridge, Mass.: MIT Press, lk 82–87.
- Jakobson, Roman 1971b. Language in Relation to Other Communication Systems. *Selected Writings II: Word and Language*. The Hague & Paris: Mouton, lk 697–708.
- Jakobson, Roman 1976. Metalanguage as a linguistic problem. *Selected Writings VII*. The Hague: Mouton, lk 113–121.
- Jamieson, Kathleen Hall & Cappella, Joseph N. 2008. *Echo chamber: Rush Limbaugh and the conservative media establishment*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Kallio, Tomi J. & Sandström, Johan 2009. Academic writing as autocommunication – the case of doctoral dissertations on CSR. *Culture and Organization* 15 (1), lk 75–87 (doi: 10.1080/14759550802709566).
- Kushin, Matthew J. & Kitchener, Kelin 2009. Getting political on social network sites: Exploring online political discourse on Facebook. *First Monday* 14 (11), lk 1–16 (doi: 10.5210/fm.v14i11.2645).
- Laver, John 1975. Communicative functions of phatic communion. Kendon, Adam & Harris, Richard M. & Key, Mary R. (toim). *Organization of Behaviour in Face-to-Face Interaction*. The Hague: Mouton, lk 215–238.
- Lepik, Peet 2007. *Universaalidest Juri Lotmani semiootika kontekstis*. Tartu Semiotics Library. Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lindström, Kati 2010. Autocommunication and Perceptual Markers in Landscape: Japanese Examples. *Biosemiotics* 3, lk 359–373 (doi: 10.1007/s12304-010-9082-0).
- Lotman, Juri 1999a. Semiosfäärist. *Semiosfäärist*. Tallinn: Vagabund, lk 7–36.
- Lotman, Juri 1999b. Kultuur kui subjekt ja iseenese objekt. *Semiosfäärist*. Tallinn: Vagabund, lk 37–52.
- Lotman, Juri 2002a. Kultuuri fenomen. *Akadeemia* 12, lk 2644–2662.
- Lotman, Juri 2002b = Lotman, Iu. M. Tekst i struktura auditorii. *Istoriia i tipologiia russkoi kul'tury*. Sankt-Peterburg: Isskustvo, lk 169–174.
- Lotman, Juri 2006. Retoorika. *Kultuurisemiootika. Tekst – kirjandus – kultuur*. Tallinn: Olion, lk 186–211.
- Lotman, Juri 2007. Nõiajaht. Hirmu semiootika. Lotman, Mihhail (koost). *Hirm ja segadus: Esseid kultuurisemiootikast*. Tallinn: Varrak, lk 50–68.
- Lotman, Juri 2009. *Culture and Explosion*. Berlin & New York: De Gruyter.

- Lotman, Juri 2010a. 'Kultuuri õpetamise' probleem kui tüpoloogiline karakteristik. Salupere, Silvi (toim). *Kultuuritüpoloogiast*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 60–80 (<http://lepo.it.da.ut.ee/~silvi11/Lotman-sisu-trykki.pdf> – 6. veebruar 2018).
- Lotman, Juri 2010b. Kahest kommunikatsioonimudelist kultuurisüsteemis. Salupere, Silvi (toim). *Kultuuritüpoloogiast*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 127–148 (<http://lepo.it.da.ut.ee/~silvi11/Lotman-sisu-trykki.pdf> – 6. veebruar 2018).
- Lotman, Juri 2010c. Märgi ja märgisüsteemide probleem ja vene kultuuri tüpoloogia XI–XIX sajandil. Salupere, Silvi (toim). *Kultuuritüpoloogiast*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 36–72 (<http://lepo.it.da.ut.ee/~silvi11/Lotman-sisu-trykki.pdf> – 6. veebruar 2018).
- Lotman, Juri & Uspenski, Boriss 2013. Kultuuri semiootilisest mehhanismist. Uspenski, Boriss & Lepik, Peet (koost). *Vene kultuuri jõujooni. Valik artikleid*. Tartu: Ilmamaa, lk 207–239.
- Madisson, Mari-Liis 2016. NWO conspiracy theory: A key frame in online communication of Estonian extreme right. *Lexia. Rivista di semiotica* 23–24, lk 189–208 (doi: 10.4399/978885489931511).
- Madisson, Mari-Liis & Ventsel, Andreas 2012 Võõra semiootiline modelleerimine Eesti lähiajaloos. *Acta Semiotica Estica IX*, lk 144–172.
- Madisson, Mari-Liis & Ventsel, Andreas 2014. Paremäärnuslik sõnavabadus eesti rahvusradikaalide veebisuhtluses. *Mäetagused* 57, lk 69–90 (doi: 10.7592/MT2014.57.madisson_ventsel).
- Madisson, Mari-Liis & Ventsel, Andreas 2015. Grupuskulaarne identiteediloomine eesti paremäärnuslaste võrgusuhtluses. *Methis* 15, lk 8–28 (doi: 10.7592/methis.v12i15.12113).
- O'Callaghan, Derek & Greene, Derek & Conway, Maura & Carthy, Joe & Cunningham, Pdraig 2013. *The Extreme Right Filter Bubble* (<http://arxiv.org/abs/1308.6149> – 7. veebruar 2018).
- O'Callaghan, Derek & Greene, Derek & Conway, Maura & Carthy, Joe & Cunningham, Pdraig 2015. Down the (White) Rabbit Hole: The Extreme Right and Online Recommender Systems. *Social Science Computer Review* 33 (4), lk 459–478 (doi: 10.1177/0894439314555329).
- Ojamaa, Maarja & Torop, Peeter 2015. Transmediality of cultural autocommunication. *International Journal of Cultural Studies* 18 (1), lk 61–78.
- Radovanovic, Danica & Ragnedda, Massimo 2012. Small talk in the Digital Age: Making Sense of Phatic Posts. *#MSM2012 2nd Workshop on Making Sense of Microposts*, lk 10–13.
- Randviir, Anti 2018. Sotsiosemiootika. Salupere, Silvi & Kull, Kalevi (toim). *Semiootika*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 230–251.
- Rydgren, Jens 2004. Radical Right-Wing Populism in Sweden and Denmark. *The Centre for the Study of European Politics and Society* (https://www.researchgate.net/publication/236803141_Radical_Right-wing_Populism_in_Denmark_and_Sweden_Explaining_Party_System_Change_and_Stability – 7. veebruar 2018).

Schönle, Andreas 2002. Lotman and cultural studies: The case for cross-fertilization. *Sign Systems Studies* 30 (2), lk 429–440.

Siibak, Andra 2012. Changes in the user practices: the case of extreme nationalist users of SNS Rate. *Social Media: Risks and Opportunities in Military Applications*. Tallinn: The Research and Technology Organisation of NATO.

Siibak Andra 2014. Being Publicly Private: Extreme Nationalist User Practices on Social Networks. *Security in Cyberspace: Targeting Nations, Infrastructures, Individuals*. Giacomello & London & New York: Bloomsbury, lk 215–230 (http://www.academia.edu/10299069/Being_Publicly_Private_Extreme_Nationalist_User_Practices_on_Social_Networks – 7. veebruar 2018).

Simi, Pete & Futrell, Robert 2006. Cyberculture and the endurance of white power activism. *Journal of Political & Military Sociology* 34 (1), lk 115–142.

Stroud, Natalie Jomini 2010. Polarization and Partisan Selective Exposure. *Journal of Communication* 60, lk 556–576 (doi: 10.1111/j.1460-2466.2010.01497.x).

Sunstein, Cass R. 2009. *Going to Extremes: How Like Minds Unite and Divide*. Oxford, New York: Oxford University Press.

Torop, Peeter 2008. Multimeedialisus. *Keel ja Kirjandus* 8–9, lk 721–734 (<https://keeljakirjandus.eki.ee/721-734.pdf> – 7. veebruar 2018).

Torop, Peeter 2013. Autokommunikatsioon ja identiteet. *Vikerkaar* 28 (1–2), lk 123–133.

Tufekci, Zeynep 2008. Grooming, gossip, Facebook and MySpace. What can we learn about these sites from those who won't assimilate? *Information, Communication & Society* 11 (4), lk 544–564 (doi: 10.1080/13691180801999050).

Van Alstyne, Marshall & Brynjolfsson, Erik 2005. Global village or cyber-Balkans? Modeling and measuring the integration of electronic communities. *Management Science* 51 (6), lk 851–868 (doi: 10.1287/mnsc.1050.0363).

Ventsel, Andreas & Raudsepp, Maaris 2015. Sotsiaalsete süsteemide võim ja semiootilise subjekti autonoomia. *Akadeemia* 4, lk 651–687 (http://www.academia.edu/18132463/Sotsiaalsete_s%C3%BCsteemide_v%C3%B5im_ja_semiootiline_autonoomia_Akadeemia_IV_651_-_688_2015 – 7. veebruar 2018).

Ventsel, Andreas 2016. Political potentiality of conspiracy theories. *Lexia. Journal of Semiotics* 23–24, lk 217–234.

Wojcieszak, Magdalena 2010. 'Don't talk to me': effects of ideologically homogeneous online groups and politically dissimilar offline ties on extremism. *New Media & Society* 12 (4), lk 637–655 (doi: 10.1177/1461444809342775).

Wojcieszak, Magdalena & Price, Vincent 2010. Bridging the Divide or Intensifying the Conflict? How Disagreement Affects Strong Predilections about Sexual Minorities. *Political Psychology* 31 (3), lk 315–339 (doi: 10.1111/j.1467-9221.2009.00753.x).

Summary

Extreme right echo-chambers and auto-communication

Mari-Liis Madisson

Research Fellow, Institute of Philosophy and Semiotics
Junior Research Fellow of cultural communication, Institute of Social Studies
University of Tartu, Estonia
ml.madisson@gmail.com

Andreas Ventsel

Senior Research Fellow
Institute of Philosophy and Semiotics
University of Tartu, Estonia
andreas.ventsel@gmail.com

Keywords: auto-communication, echo-chamber effect, extreme right online communication in Estonia, phatic communication, refugee crisis of 2015, semiotics of culture

This paper concentrates on the online communication of the Estonian extreme right that seems to be characterized by an echo-chamber effect and enclosed meaning-making. The discussion mainly relies on the theoretical frameworks based on semiotics of culture.

One of the goals of the study is to widen the scope of understanding of auto-communicative processes that are usually related to learning, insight, and innovation. The paper demonstrates the conditions in which auto-communicative processes result in closed interactions, based on reproducing stereotypes and redundant content. We explicate antithetical meaning-making, an orientation towards normative (“correct”) texts and the prevalence of phatic communication as the main dominants that guide the closed auto-communication. Our case study is about the discussion that emerged in the context of the European refugee crisis that started in spring 2015.

In memoriam

Elisabeth Piirainen

12. jaanuar 1943 – 29. detsember 2017

2017. aasta viimasel nädalal tuli teade, et ootamatult on meie seast lahkunud mainekas fraseoloog Elisabeth Piirainen.

Germanisti taustaga Piirainen, kes alustas oma uurijateed eelkõige alamsaksa keele, täpsemalt vestmünsteri dialekti ja flaami keele fraseoloogia uurimisega, tõusis mõne aastakümnega kaasaegse fraseoloogiateooria üheks olulisemaks arendajaks. Koos Dmitri Dobrovolskijiga koostatud “Symbole in Sprache und Kultur. Studien zur Phraseologie aus kultursemiotischer Perspektive” (1996), “Figurative language: cross-cultural and cross-linguistic perspectives” (2005) ja “Zur Theorie der Phraseologie. Kognitive und kulturelle Aspekte” (2009) on tänaseks ühed olulisemad fraseoloogia-alased uurimused. Neis töödes tuleb ilmekalt esile Piiraineni püüd eri keelte fraseoloogia omavahelisele võrdlusele ja ühisjoonte leidmisele. Sellise huvi loomuliku jätkuna asus ta 2006. aastal tööle projektiga, mille eesmärgiks sai teha kindlaks just nimelt Euroopa eri keelte fraseoloogia ühisosa. Projekt üldnimega *Widespread Idioms in Europe and Beyond* koondas esimeses ringis ligi 90 keele fraseoloogia asjatundjad. Päril algetapis, aastal 2008 sai tänu isiklikule kontaktile ka eesti keel kõrvuti soome ja ungari keelega nn testkeeleks, mille toel soovis Piirainen välja selgitada laialtlevinud fraseologismide potentsiaalseid kandidaate. Järgnevate aastate jooksul kujunes välja tihe koostöö eri maade fraseoloogiuurijatega, kes vastasid saadetud nimistutele, täiendades neid omakeelse materjaliga. 2012. aastal ilmuski laiahaardelise töö tulemusena mahukas “Widespread Idioms in Europe and Beyond. Toward a Lexicon of Common Figurative Units”. Sellele järgnes neli aastat hiljem teine osa “Lexicon of Common Figurative Units”. Ühtekokku sisaldasid need tervelt 470 fraseologismi, mida võib lugeda Euroopa

keeltes laialtlevinuks. Esmakordselt osutati seesuguse konkreetse koostöö tulemusena, et fraseoloogia, mida peetakse üldjuhul pigem unikaalseks ja keeletesiifiliseks, on siiski märksa universaalsem. Kahe väljaande koostamistöö kõrval valmisid rohked artiklid eri keeltes ning ettekanded konverentsidel-seminaridel, sh fraseoloogiauurijate ühenduse Europhras korrapärastel kokkusaamistel. Viimaste raames leidsid alati aset ka töötoad WI-projektiga seotud kaastöötajatele, kes said sel moel võimaluse kohtuda projekti eestvedaja ja teiste kolleegidega silmast silma, arutamaks kaastöoga seotut ning seadmaks edasisi plaane. Pärast kahe suuremahulise töö ilmumist otsustas Piirainen jätkata sama sihiseadega, küll 30 nn Euroopa standardkeele toel, keskendudes nendele põhilistele grammatilistele konstruktsioonidele, mida fraseologismide puhul võiks pidada kesksseteks. See töö jäi paraku lõpetamata.

Anneli Baran

ERA juubeliaasta 2017

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv (ERA) loodi 1927. aastal Tartus Eesti Rahva Muuseumi autonoomse allüksusena. Varem eri arhiivide juures asuvaid rahvaluulekogusid hakati koondama ERA ruumidesse Vanemuise (end Aia) tn 42 Tartus. ERA nurgakiviks sai Jakob Hurda poolt 19. sajandi lõpukümnendel ja 20. sajandi algul 1400 kaastöölise abiga loodud 162köiteline vanavarakogu. 1940. aastal muudeti Eesti Rahvaluule Arhiiv kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonnaks (RO). 1995. aastal sai kirjandusmuuseumi rahvaluule osakond Eesti Rahvaluule Arhiivi õigusjärglasena tagasi oma ajaloolise nime.

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi kogusid on 90 aasta vältel (1927–2017) aidanud täiendada aukartustäratav arv kaastöölisi, kogudes nii vanemat kui ka kaasaegset folkloori. Rahvaluule arhiivi käsikirjakogu ületas 2016. aastal 1,5 miljoni lehekülje piiri, lisaks sellele leidub arhiivis rahvaluuleainesega seotult üle 63 000 foto, arvukalt heli- ja videosalvestusi ning ka multimeediasalvestusi (lähemalt <http://www.folklore.ee/era/ajal/ajalugu.htm>). 2017. aasta septembris sai Eesti Rahvaluule Arhiiv 90aastaseks.

Projekt “ERA tuleb külla”

Tänutäheks kaastöölistele pikaajalise koostöö eest ja innustuseks tulevasele kogumistööle algatas ERA kollektiiv projekti “ERA tuleb külla”. Avalike loengute eesmärk oli tulla inimestele lähemale nende oma kodukoha rahvaluule ja pärimuse tutvustamise kaudu, avada ERA kogudes leiduvat ainet ning kutsuda uutele kaastöödele. Loengusari andis võimaluse rääkida ka rahvaluule uurijate ja arhivaaride tööst pärimuskultuuri jäädvustamisel, hoidmisel, uurimisel ja tutvustamisel.

Loengud toimusid 2017. aasta juunist detsembrini peaaegu kõigis Eesti maakondades. Kokku külastati arhiivi kaastöölisi 14 korda – Pärnu Muuseumis, Saaremaal Mihkli talumuuseumis, Lääne-Virumaal Pajusti klubis, Kärklase Hiiumaa Muuseumis, Ida-Virumaal Iisaku Kihelkonna Muuseumis, Jõgeval Betti Alveri muuseumis, Setomaal Seto tsäimajas Värskas, Viljandimaal Kärstna mõisas ja Kolga-Jaani põhikoolis, Tartumaal Juhan Liivi Muuseumis, Järvamaal Paide raekoja saalis, Raplamaal kultuuri-klubis BAAS, Haapsalu Lasteraamatukogus ning Tallinna Rahvaülikoolis. Ühtekokku pidasid ERA arhivaarid ja teadurid 53 ettekannet. Loengud toimusid koostöös kohalike kogukondade ja asutustega: vt nende kohtade loendit ürituse kodulehelt aadressil <http://www.folklore.ee/era/loengudERA90/>.

Lisaks toimusid mitmel korral ERA materjalide alusel ilmunud rahvakultuuri teemaliste uudisteoste esitlused: näiteks CD-d Hiiumaa ja Pärnumaa rahvamuusikaga; folklooriajakirja *Mäetagused* erinumbrid Virumaa rahvakultuurist; raamat Siberi eestlaste pärimuse kogumisest. Igal loengul tutvustati ka kirjandusmuuseumi rahvaluulearhiivi materjalide põhjal koostatud varasemaid väljaandeid. Projekti loenguid ja paiku kajastati ERA Facebooki lehel, samuti uudisnupukeste või pikemate ülevaadetega kohalikes ajalehtedes.

Projektist võttis osa kogu ERA kollektiiv, projekti eestvedajateks olid Eesti Rahvaluule Arhiivi teadur, projektijuht Ave Goršič ja arhiivijuhataja Risto Järv. Maakondades toimunud loengupäevi koordineerisid Ave Goršič, Mall Hiimäe, Risto Järv,

Andreas Kalkun, Anu Korb, Helen Kömmus, Jüri Metssalu, Lona Päll, Liina Saarlo, Janika Oras ja Kärri Toomeos-Orglaan. Veebilehe eest kandis hoolt Aivo Põlluäär.

Loengusarja läbiviimist toetasid Eesti Kultuurkapital, ERA teadusteema ning Eesti-uuringute Tippkeskus.

Loengusarja “ERA tuleb külla” eest pälvis rahvaluulearhiiv 2017. aasta Tartu Kultuurikandja 2017 tiitli rahvakultuurikandja kategoorias. Tunnustus anti üle laureaaside austamisõhtul 13. veebruaril 2018 Tartu Elektriteatris ülikooli vanas kirikus.

“Arhiivid kui teadmiste teejaamad”

Loengusarja täiendas ERA sünnipäevakuul, septembris 2017 korraldatud rahvusvaheline teaduskonverents “Arhiivid kui teadmiste teejaamad: mõtteid ja mõjusid” (*Archives as Knowledge Hubs: Initiatives and Influences*), peakorraldajad Risto Järv, Mari Sarv ja Ave Goršič. Konverentsist võttis osa enam kui 40 ettekandjat Euroopast, Põhja- ja Lõuna-Ameerikast ning Austraaliast. Mitmed ettekanded peeti Skype'i vahendusel ja on järelvaadatavad veebis (<http://www.uttv.ee/otsing#sona=archives>).

Kakskeelsel avapäeval esitleti väljaandeid – *Mäetagused* 66 ja 67 (külastoimetaja Mall Hiimäe) ning *Folklore* 67 ja 68 (külastoimetaja Janika Oras). Helen Kömmus esitles tuliuut CD-DVD komplekti “Hiiumaa rahvalaulud, pillilood ja tantsud. Helisalvestusi Eesti Rahvaluule Arhiivist 11”. Avati kaks näitust – Aivo Põlluäär tutvustas fotonäitust kõige rohkem “like” saanud fotodest arhiivi Facebook'i lehelt ning Reet Hiimäe Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonnast tutvustas tsensuuriteemalist näitust kirjandusmuuseumi materjalide põhjal.

Konverents osutas arhiivide vahendavale rollile erinevate aegade, ideoloogiatega, huvirühmade ja kogukondade vahel, ettekannete fookuses olid erinevad aspektid nii arhiivide kui ka üksikisikute elutsüklites ning tehnoloogia mõju teadmiste kogumisel ja vahendamisel. Plenaarettekandeid pidanud Mall Hiimäe, Sadhana Naithani (India) ja Dace Bula (Läti) arutlesid folkloristide ja nende tööde, ideoloogiatega ning ühiskondlike protsesside mõjude üle folklooriarhiividele ja folklooriuuringutele üldisemalt.

Ettekannete põhiteemadeks kujunesidki folkloori, folkloristika ning folklooriarhiivide roll ühiskonnas ja nende mõju ühiskonnale nii varasemalt kui ka digiajastul, arvestades erinevaid lahendusi kogumismoodulite ülesehituses, rahva kaasamises folkloorikogude kättesaadavaks tegemisel ning digifolkloori kogumisel erinevatelt veebilehtedelt. Tõstatati küsimusi, mida, miks ja kuidas edaspidi koguda ja säilitada, kuidas tagada tundlike andmete kaitse ning kuidas toimida piiratud rahastuse tingimustes. Keerukustest hoolimata on folklooriarhiividel ja nendega seotud teadlastel soov hoida arhiive eriliste teadmuskeskustena, jätkates kogumist, säilitamist, teadmiste (taas)levitamist trükiste kaudu, uurimist ja üksteise toetamist.

Konverentsi jooksul toimus ühtlasi Põhja- ja Baltimaade Pärimusarhiivide võrgustiku järjekordne kohtumine. Anti ülevaade arhiivides viimasel ajal toimunud ning arutleti uute koostöövõimaluste ja konverentside üle. Konverentsikülalised said lisaks nautida arhiivikülastust, RonkRonk kummituslugude tuuri ning ringkäiku ERMis.

Konverentsi korraldasid EKM Eesti Rahvaluule Arhiiv, Põhja- ja Baltimaade Pärimusarhiivide võrgustik ning Eesti-uuringute Tippkeskus.

Järgmine pärimusarhiivide võrgustiku ja SIEFi arhiivide töörühma ühiskonverents toimub 17.–19. oktoobrini Vilniuses.

Ave Goršič

Akadeemilise Rahvaluule Seltsi sügiskonverents “Välitööd väärtuste skaalal”

Juba viieteistkümnendat korda tõi Akadeemilise Rahvaluule Seltsi korraldatav sügis-konverents 30. novembril 2017 kokku folkloristid ja sõsarvaldkondade teadlased, et arutada humanitaarteaduslike välitööde tähenduse ja kogutud materjalide hilisema kasutamise üle. Seekordne konverentsiteema “Välitööd väärtuste skaalal” võimaldas tõstatada küsimused, kelle väärtustest teadlased oma kogumistöödel õieti lähtuvad, kuidas need väärtused kujunevad ning kuidas neid uurimistöodes võimalikult objektiivselt ja representatiivselt vahendada. Ettekannete ajaline spekter oli lai, ulatudes Jakob Hurda ja tema korrespondentide 19. sajandi teisel poolel talletatud rahvaluuletekstidest (Mall Hiimäe) kuni folklooriainese uusimate virtuaalsete väljunditeni (Mare Kalda). Kõikide ettekannete baasiks oli esinejate isiklik välitöökogemus. Enamik ülesastumisi pärines juba staažikatelt kogumistöödel käijatelt, kuid värskendava vaate esmakordsele välitöökogemusele pakkusid oma ühisettekandes Hugo Treffneri Gümnaasiumi lõpuklasside õpilased Hanna-Maria Mets, Marija Toomjõe, Rauno Juntson ja Karl-Johannes Kõiv. Gümnasistid tõdesid, et nad olid küll eelnevalt õppinud, kuidas inimesi küsitleda, kuid välitööde käigus tundsid nad puudust sellistest näpunäidetest, kuidas intervjuuerida inimest, kes rääkida ei taha. Samuti tuli neile üllatusena, kui palju võib suunata inimeste mõtlemist ja tegusid konkreetse päeva ilm.

Ent ka kogenumad teadlased nentisid, et enne kogumisretki tehakse üldjuhul küll mitmesuguseid eeltöid (teemade valimine ja küsitluskavade koostamine, enda kurssiviimine juba olemasoleva temaatilise materjaliga, esmaste kontaktide loomine sihtkohas), kuid ka parima valmistumise puhul toovad vahetud välitööolukorrad endaga kaasa ootamatusi. Näiteks ilmub haruldase surnuitku esitamise ajal vaatevälja koer, kes hakkab kaamerasse haukuma, või lähevad välitöödele saabunud boheemliku naistegrupi kohta liikvele kuulujutud, et tegemist on terroristidega. Samas on just spontaanselt kujunevad suhtlusolukorrad, toimuva teatav ettenägematus ja valdavalt siiski positiivsesse skaalasse jäävad üllatusmomendid asjaolu, mis muudab välitööd unikaalseks ja meeldejäävaks.

Mitmes ettekandes tulid jutuks metodoloogilised küsimused ja kitsaskohad. Mall Hiimäe osutas osalusvaatluse väärtusele võimalusena jälgida folkloorseid väljendusvorme elava suhtluse kontekstis, kuid möönis, et seda pole puhtpragmatistilistel põhjustel alati võimalik kasutada – võrreldes frontaalse või sihtotstarbelise kogumistööga tundub osalusvaatlus ajamahukuse tõttu praegusaja elutempo juures sageli lubamatu luksuseks. Hiimäe märkis, et termin “osalusvaatlus” võeti kasutusele 20. sajandi esimeses kolmandikus, kuid intuiitiivset osalusvaatlust harrastati õigupoolest juba tunduvalt varem. Üheks näiteks sellest võib pidada Hurda korrespondente, kes olid enamasti ilma humanitaarse erihariduseta kohalikud inimesed ja kelle kirjapandu andis pikaajalistel vaatlustel põhineva mitesüsteemse, kuid ülimalt vahetu pildi ümbruskonna folkloorist. Osalusvaatlejana kogukonnas elades said kirjapanijad sageli osa nii rahvajutule algtõukeks olnud reaalelulisest sündmusest kui ka selle põhjal kujunenud folkloorsest edasiarendusest. Folkloristi ülesanne on suuta paigutada see rikkalik materjal analüütilisse konteksti, kõrvutades seda rahvusvaheliste jutusüžeedega, liigitades seda struktuurseteks või süželisteks üksusteks jne.

Kerkis ka küsimus osalusvaatluse piiridest. On ju selge, et sugugi kõik šamanismi-uurijad ei saa kehatuda šamaaniks või tema ravitavaks patsiendiks, samuti ei saa maagi-uurijad lasta endaga toime panna ükskõik milliseid maagiaeksperimente. Üldjuhul on vajaliku pildi saamiseks ka muid võimalusi, näiteks protsessis osalejate kogemuslugude kuulamine. Madis Arukask nimetas oma ettekandes nädalaid kestva osalusvaatluse tunnusliku tendentsi: mida pikem on välitööperiood, seda kehalisemaks muutub uurija kogemus, sest keha hakkab toimima põhilise talletusmehhanismina. Lühema välitöö puhul lasub talletamise põhiroll salvestustehnikal, kuid sama taktikat pika perioodi jooksul jätkates muutuksid materjalimassiivid nii suureks, et nendes oleks väga raske ja töömahukas orienteeruda.

Metodoloogiaproblemaatikaga haakus välitööde kontekstis igikestvalt aktuaalne eetikateema. Näiteks nenditi korduvalt (Madis Arukask, Anu Korb), et tihti toimuvad kõige avameelsemad ja intiimsemad eneseavamised mitteformaalsete vestluste käigus, eriti siis, kui välitöödel osalejad öövivad kohalikes peredes. Valikud, millal sobib kasutada selliseid salvestamata intervjuusid uurimismaterjalina, sõltuvad konkreetsest uurijast. Ometi pole harvad juhud, mil on raske otsustada, kuidas leida tasakaalu, kui kaalukaasile on seatud teaduslikud ambitsioonid ning uurija või uuritavate isiklik heaolu, väärtushinnangud ja sõprussuhted. Anu Korb keskendus välitööpäevikute avaldamisega seotud dilemmadele. Eesti Rahvaluule Arhiivis on alates 20. sajandi keskpaigast kombeks välitööpäeviku täitmine, mis toob kollektiivse asemel esile pigem välitööde isiklikuma tahu ning minevikumälestuste asemel antud hetke muljed, sisaldades kirjeldusi, mida muudes allikates napib. Pikaajalisel uurijal, kellel on tekkinud uuritava rühmaga emotsionaalne side, tekib ootuspäraselt soov tutvustada seda rühma oma uurimuste või muude kajastuste kaudu laiemale üldsusele. Edastatud pilt oleks palju värvikam, kui saaks sisse jätta ka intrigeerivad seigad, kuid siiski tuleb eeskätt mõelda sellele, kuidas kogukond ise nende avaldamisse suhtuks. Sageli ei soovi inimesed kõikide eluseikade presenteerimist, vaid tahaksid jätta endast n-ö paraadmulle, mis sisaldab laitmatust korras majasid ja pühapäevastes riietes elanikke. Mida rohkem on uurija sama rühma juures viibinud, seda paremini oskab ta aimata, milliste aspektide rõhutamine pole antud kogukonnale vastuvõetav.

Uurija rolliga seoses tõusetus küsimus, mil määral tingivad välitööd telliv institutsioon või neid teostav isik ja tema uurimisfookus kogutud materjali ilme. Näiteks eelistavad mõned dokumentaalfilmide tegijad tähelepanu pöörata pigem kriisidele ja konfliktidele, seevastu kunstiakadeemia tudengeid võib hoopis paeluda mõne olukorra kunstiline aspekt ning võimalus liikuda edasi sümbolsele tasandile. Selle alusel tekkida võivaid huvide konflikte tõstsid oma ettekandes esile Marika Alver ja Liina Lepik, tuues näite, kuidas nende Siberi Eesti külades tehtud fotod ei olnud kooskõlas okupatsioonide muuseumi nägemusega, sest need olid "liiga ilusad". Teisalt võib ettenägematuid väärarusaamu tekkida ka kohalike inimestega lävides, kui kogujate käitumine või välimus on nende silmis tavapärasest liiga erinev, näiteks tekkis ainult noortest naistest koosneva uurimiserühma puhul küsimus, kuhu on jäänud nende mehed.

Mare Kalda ettekanne puudutas seekord ainsana virtuaalmaailmas tehtavate kogumistöödega seotud teemasid. Kalda esitas poeetilises vormis küsimuse, kuidas peaks folklorist orienteeruma nn meemimeres ja viraliväljal. Uurija töö välja keskse probleemi, kuidas leida pidepunkte, mille alusel internetimeeme otstarbekalt koguda, kui selle kiirelt muutuva ja heterogeense materjali puhul pole isegi selle ühese žanrimääratluseni

Akadeemilise Rahvaluule Seltsi välitöökonverents 2017. Esiplaanil Tartu Hugo Treffneri Gümnaasiumi õpilased (vasakult) Hanna-Maria Mets, Marija Toomjõe, Karl-Johannes Kõiv ja Rauno Juntson. Alar Madissoni foto.

jõudmine kerge. Samuti tõstatas Kalda intrigeeriva küsimuse, kas väärtused on meemidega vaikimisi kaasas või tekivad need alles tõlgendamise käigus. Esineja rõhutas, et sellise sageli vaid lühiajaliselt üldsuse vaatevälja jõudvate sündmuste kajastustena sündinud folkloorimaterjali puhul on vältimatu konteksti salvestamine. Samuti osutas folkloristi ja meemikasutaja lähenemisviisi põhimõttelisele erinevusele: folklorist analüüsib, võrdleb ja püüab leida seoseid, seevastu kasutaja vaatab meemi üldjuhul vaid korra ja seejärel unustab, tundes pigem naudingut sellest, et suudab suures infotulvas orienteeruda ja kiirelt nähtu mõtet tabada.

Konverentsi pealkirjast lähtuvalt puudutasid kõik ettekanded vähemal või rohkemal määral väärtuste teemat. Valgevene uurija Anastasiya Fiadotava ärgitas mõtlema, kuidas suhestuvad huumor ja väärtused ning tõi välja väärtustega seotud probleeme huumorimaterjali kogumisel. Fiadotava osutas, et nii mõnedki väga aktuaalsed ja elulised aspektid võivad jääda välitööintervjuudes napilt kajastatuks, kuna need on seotud tabudega või ei sobi muul moel intervjuueeritava väärtushinnangutega. Näiteks ei ole informandid alati rääkima teemadel, mis on liiga isiklikud, kõlavad veidrana või on poliitiliselt ebakorrektsed. Samuti võib aines, mis uurija klassifikatsioonides mahub huumori alla, tunduda konkreetsele kasutajale pigem agressioonina, millest eelistatakse võõra inimesega mitte juttu teha. Teine Valgevene esindaja, Alena Leshkevich, arutles selle üle, kuidas põimuvad rahvakalendri tähtpäevade tähistamisel omavahel

rahvapärane ja kultuuritöötajate loodu. Esineja märkis, et enamikku Valgevene rahvapäraseid tähtpäevi ei tähistata enam spontaanselt, vaid tähistamiste eestvedajaks on kohalikud aktivistid või kultuuritöötajad. Kui mõni tähtpäev lisatakse UNESCO kultuuripärandi nimistusse, toob see tähistamistele kokku ajakirjanikke ja turiste, mistõttu tekib kiusatus muuta kunagised tavad efektsamaks ja kaunimaks. Leshkevich tõi näiteid oma välitöödest vastlate tähistamistel Valgevenes, näitlikustades, kuidas erinevate huvirühmade väärtuste skaala võib ulatudagi kohalike kommunitaare algupärase tähistamise väärtustamisest kuni meelelahutusliku ajaveetmiseni, mille muudavad vaatamänguliseks ilusad rahvariided ja tantsuseaded.

Madis Arukask ja Käbi Suvi tõstatasid küsimuse, mis saab muutuvate teadustrendide valguses soome-ugri müüdist ning kuivõrd on soome-ugri valdkonna uurimistöö puhul võimalik rääkida püsivatest väärtustest, väärtuste protsessuaalsusest ja dünaamilisusest; võib-olla tuleks väärtuste paikapanemine üldse usaldada mõne nõukogu kätte. Esinejad tõdesid, et 21. sajandil on vähenenud hõimutöö tähtsus nii Eesti ühiskonnas kui ka humanitaarteadustes, enam ei ole nii laia kõlapinda ka ühise rahvusidentiteedi rõhutamisel. Nüüdseks on soome-ugri välitööde kesksem eesmärk pigem muude siduvate lülide otsimine, näiteks liikumine inimliku arusaamise laienemise suunas, mis on edasise teadusliku kogumise- ja uurimistöö kitsamate uurimiseesmärkide saavutamise eelduseks. Püsivate väärtustena sai seega välja tuua omakeelsuse, välitööde pikaajalise jätkusuutlikkuse ning uurija isiksusliku ja erialase arengu.

Kokkuvõttes tõdeti taas, et kuna uurimistrendid ja -teemad muutuvad, peale kasvavad uued uurijate põlvkonnad, pakub välitöökonverents kogutu ja kogetu analüüsimiseks, kogemuste vahetamiseks ning teoreetilise uurimisraamistiku viimistlemiseks tänuväärse võimaluse.

Reet Hiiemäe

2017. aasta Eesti Rahvaluule Arhiivis ja Eesti presidendi rahvaluulepreemia

Nagu iga aasta, tõi ka 2017. aasta Eesti Rahvaluule Arhiivi kogudesse täiendust. ERA käsikirjakogusse laekus kokku 6810 lehekülge, käsikirjakogu maht oli aasta lõpuks üle 1,5 miljoni lehekülje (1 507 466 lk). Väga jõudsalt kasvab juba digitaalselt sündinud fotode hulk, aasta lõpuks oli neid kokku 35 025. Üheks suuremaks tööloiguks tänaste mäluasutuste töös on juba olemasoleva ainese digitaliseerimine. Aasta jooksul digitaliseeriti käsikirjalistest rahvaluulekogudest kokku 26 882 faili, fotosid digiteeriti 4017, helisalvestisi 717 tundi ja videosalvestisi 47 tunni jagu. Digitaliseerimine on tähtis, et huvilised saaksid hõlpsamalt kultuuripärandiga tutvuda, kuid sellega tagatakse ka materjali pikaajaline säilimine.

Aasta kogumistöö nägu kujundasid üliõpilaste ja nende õppejõudude kaastööd, tegutsemist jätkasid mitmed staažikad kaastöölised, samuti viidi arhiivis läbi kaks kogumisvõistlust.

Eesti Vabariigi Presidendi rahvaluulepreemia andis president Kersti Kaljulaid üle 26. veebruaril 2018, selle vääriliseks valiti neli inimest: Urve Buschmann, Vaike Hang, Ene Lukka-Jegikjan ja Rasmus Kask.

Urve Buschmann pälvis preemia sisukate kaastööde eest aastatel 2002–2017. Tema kirjapanekuid on arhiivis üle 200 lehekülje, lisaks fotosid, laululehti ja muud lisamaterjali. Ta on silmapaistvate töödega osa võtnud mitmest ERA kogumisvõistlusest. Eelmise aasta perenimede lugude võistlusele “Imelik nimi” esitatud võistlustöö jäi žüriile kohe silma. Nagu eelmisedki kirjapanekud, on ka see haarava sisu ja ladusa jutustamisviisiga, kus kirjutaja toob olulise oskuslikult esile. Kirjutised sisaldavad lisaks vanaemalt jt pereliikmetelt kuulnud rahvaluuleteadetele ka rohkesti fakte ja uurimuslikku ainet (koha- ja isikunimede päritolu jne) ning tähelepanelikke detailseid kirjeldusi (lapsepõlve- ja linnamaastikud, matusekombestik jm). Uurimustööd ammutavad ainet kirjutaja enda kogemustest, tema pereloost ja kodukohast. Urve Buschmanni töödes kajastub Järvamaalt Nurmsi külast Jalapuu talust pärit pere elu läbi 20. sajandi teise poole.

Vaike Hang on Eesti Rahvaluule Arhiiviga seotud olnud pikemat aega kui hea kolleeg ja nõuandja loodusteaduse alal, aga alates 1981. aastast ka kui kaastööline, rahvaluule koguja. Tema kaastöid on esile tõstetud ka mitmel kogumisvõistlusel (nt tudengipärimus 1995, “Minu maastikud” 2015). Kokku on temalt ERAs 2018. aasta alguseks arhiveeritud üle 300 lehekülje omakäelisi kirjapanekuid, mida iseloomustavad loodusteadlasele omane täpsus ning kodukandi-uurijale omane hoolivus ja tundlikkus. Läbi aastakümnete on ta missioonitundlikult vahendanud ERAle materjale teistelt: laulukladesid, fotosid, helisalvestusi, kettkirju jne. Vaike Hangu esimene saadetis rahvaluule arhiivi pärineb aastast 1979, mil ta taluehitiste kaardistamise käigus küsitles 34 inimest, kogudes andmeid peaaegu 50 talu kohta Tõstamaa kihelkonna põhjaosast. Tõstamaa kihelkond ja Tõhela küla kajastub tema töödes järjekindlalt. Rohkesti sama kandi ainelist kultuuri käsitlevaid töid on Vaike Hang kirjutanud Eesti Rahva Muuseumile, pälvides teenelise korrespondendi tiitli. Mitmeid kultuurilooliselt olulisi materjale on ta toonud Eesti kultuuriloolisse arhiivi.

Ene Lukka-Jegikjan pälvis preemia kogumistöö juhendamise eest aastatel 2008–2015. Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia kauaaegse õppejõu ning Eesti Rahvusliku Folkloorinõukogu kursuste juhendajana on ta palunud osalejatel-üliõpilastel vastata mitmesugustele rahvaluuleteemalistele küsitlustele, töödes on kirjeldatud kalendritähtpäevade pidamist, matuse-, pulma- ja sünnikombestikku jm, kokku rohkem kui 2000 leheküljel. Kirja on pandud noorte endi uuemat pärimust (sõbrapäev, sünnipäevad), kuid küsitletud on ka oma vanemaid pereliikmeid või sugulasi-tuttavaid. Lisaks tudengitöödele on Ene Lukka-Jegikjan ise salvestanud traditsioonikandjatelt laule, pillilugusid, aga ka fotosid ja videosalvestusi. Vaimse kultuuripärandi väärtustamisele pühendununa oskab Ene Lukka-Jegikjan hinnata rahvaluule talletamise tähtsust ning anda seda hoiakut edasi tudengitele.

Rasmus Kask, SA Eesti Vabaõhumuuseumi maa-arhitektuuri keskuse teadur ja Tallinna Ülikooli kultuuriteaduste doktorant, juhtis 2017. aasta suvel välitöid Soomaa rahvusparkis. Lisaks oma põhitööle, taluarhitektuuri inventeerimisele talletas ta ka kohalikku pärimust. Välitööle kaasati tudengeid, kohalikke inimesi ja teisi huvilisi, nii said tudengid kogemusi välitöödest ja materjali korrastamisest, oskusi ja julgust kogumistööga soovi korral ka tulevikus jätkata. 2017. aastal anti ERAle üle 21 tunni jagu salvestisi ja rohkelt fotosid: sisukas ja põgus vaade Soomaa piirkonna eripärasele

Vasakult: Ene Lukka-Jegikjan, Vaike Hang, President Kersti Kaljulaid ja Urve Buschmann, taga seisab Rasmus Kask. Alar Madissoni foto 2018.

loodus- ja kultuuripärimusele. Materjal on eeskujulikult korrastatud ning täiendab oluliselt Soomaal 2006. aastal alustatud rahvusparkide mälumaastike projekti raames talletatud pärimust. Välitööde tulemusena on Rasmus Kask andnud nii tudengitele kui kohalikele praktilisi välitööoskusi, mis loodetavasti motiveerib Soomaa pärimuse talletamisega edasi tegelema.

Eesti Rahvaluule Arhiivis korraldati 2017. aastal kaks kogumisvõistlust – “Loomariik ja inimene” ja “Imelik nimi”.

Kogumisvõistlusele “Loomariik ja inimene” saabus 26 kaastööd. Sõltuvalt kirjutajast olid tähelepanu keskmes kas uskumused ja loomadega seotud ended, peitenimed, vanasõnad jm ütlusfolkloor või kogemusjutud. Samuti lahati inimese suhet ümbritseva elusloodusega laiemalt. Elamuslikud olid kirjeldused isiklikest kohtumistest metsloomadega: loomade käitumise vaatlus, emotsioon, hoiakud looma suhtes. Hindamisel pidas žürii kõige olulisemaks inimese ja loomariigi suhte väljendust, selle esitust ja tervik-

likkust juhtumikirjelduses, aga ka ütlusfolkloori ja uskumuste kajastamist, etoloogilisi tähelepanekuid jm. Silmapaistvaid, äramärgitud ja eripreemia pälvinud töid oli kokku 12. Esiletõstetud tööd: Ellu Elken, Salme Heinla, Ainu Kään, Eha Võso; äramärgitud tööd: Kaja Kasemaa, Age-Li Liivak, Enda Naaber, Leida Oesalg, Ellen Randoja, Anne Rebane, Anu Soon; eripreemia: Asael Truupõld. Žüriis olid võistlusteema algataja, ERA vanemteadur Mall Hiimäe, teadur Astrid Tuisk ja kohapärimuse töörühma liige Lona Päll. Mall Hiimäe on asunud koostama järke "Väikesele linnuraamatule", raamatut loomadega seotud pärimusest, ning laekunud võistlustööd on seejuures tõhusaks täienduseks varasemale arhiivimaterjalile.

Kogumisvõistlusele "Imelik nimi" saabus 45 kaastööd. Laekus mitmeid uurimuslikke töid, aga samuti nimeanekdoote, isiklikke suhteid väljendavaid lugusid – sõnaga, kõike, mis puudutab perenimerepertuaari. Kirjutati ka nimedest laiemalt, nt ka ees-, hüüd- ja loomanimedest. Needki on ju loomuldasa seotud perekonnanimelugudega. Silmapaistvaid, äramärgitud ja eripreemia pälvinud töid oli kokku 20. Esiletõstetud tööd: Urve Buschmann, Elvy Ennis, Urmas Haud, Eerik Purje, Kristen Suokass, Tiina Tafenau, Eha Võso; äramärgitud: Tiit Birkan, Kaja Kasemaa, Aime Kuum, Maret Lehto, Ellen Randoja, Vesta Saar, Helja Sutt, Lembitu Twerdjanski; eripreemiad: Enno Reinsalu, Asael Truupõld ja Maret Usar uurimuslikkuse eest, Lehte Oraka kauni vormistuse eest, Peeter Suislepp terviklikkuse ja värskuse eest. Hindamisel võeti arvesse kolme põhimõtet: nimeinfo rikkalikkust (kui palju ühe või mitme perekonnanime taustu lahti oli seletatud), jutustamisoskust, ja põhjalikkust (kas kirjutaja oli teinud eraldi arhiivitööd, küsitlenud teisi inimesi jms). Nõnda näib, et eelis oli pikematel kaastöödel, kuid mõnigi lühike lugu võlus just oma terviklikkusega. Žüriis olid kirjandusteadlane ja elulugude uurija Rutt Hinrikus, folklorist ja perepärimuse uurija Tiiu Jaago, kirjandusteadlane ja luuletaja Aare Pilv, arhivaar Kadri Tamm, folklorist ja nimelugude uurija Ell Vahtramäe ja Valdo Valper ERA kohapärimuse töörühmast. Mõte koguda seekord perekonnanime-teemalisi lugusid sai alguse ühest kirjandusmuuseumi koostööprojektist. Nimelt asus Eesti Keele Instituut pärast "Eesti kohanimeramatu" valmimist kokku panema raamatut Eesti perekonnanimedest. Nimelugusid on juba meie arhiivi vanimates, Hurda ja Eiseni kogudes, ja samas on tegu täiesti elava pärimusega, nagu nähtub ka võistluse "Imelik nimi" kaastöödest.

Valikuga selle teemalistest rahvaluulepaladest saab tutvuda kirjandusmuuseumi infosüsteemi Kivike kogukonnaportaali Perekonnanimelood lehel <https://kivike.kirmus.ee/index.php?id=33&module=415&op=11>.

Ann ja Ants Roos on oma poja Steni mälestuseks juba 25 korda korraldanud lastele muinasjutuvõistlust, nüüd andsid nad kirjutatud muinasjutud, neid on 30 kasti, arhiivi hoiule. Tegemist on tähelepanuväärse koguga, mis ühendab endas vanemat vormi ja uuenduslikku sisu, kuna lapsed pikivad muinasjuttudesse teemasid tänasest elust.

Juuli alguses käisid Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia pärimusmuusikud koos kahe ERA töötajaga välitööl Udmurdimaal. Tehnikaga, mis annab võimaluse eraldi salvestada iga kooriliikme häält, salvestati bessermanide ja põhja-udmurtide mitme-häälset laulu 11 külas, lisaks tehti fotosid ja filmiti. Kohtumistel saadi lisaks lauludele osa udmurdi külaliste võõrustamise traditsioonist, omalt poolt lauldi enne retke õpitud eesti, bessermani ja udmurdi rahvalaule.

Tartu Ülikooli õppejõud, rahvaluule dotsent Tiiu Jaago loovutas mitmete enda läbi-viitud kursuste materjalid, mille hulgas leidub nii üliõpilastöid kui ka loengute konspekte. Üleantud aines on eeskujulikult vormistatud ning seetõttu kergesti kasutatav.

Kaastööliste päev Eesti Rahvaluule Arhiivi uurijasaalis, kõneleb kogumisvõistluse “Loomariik ja inimene” läbiviija, ERA vanemteadur Mall Hiemäe. Kristi Ziugandi foto 2018.

Möödunud aasta jooksul anti arhiivile hoiustamiseks mitmeid erinevaid materjale: Valdur Mikita andis üle tudengite esseed, mis käsitlesid peamiselt isiklikku paigatunnetust; Eduard Parts fotod Eesti asundustest Oudova piirkonnas; Kadri Sildvee rahvaluulekogu Priidu Tammepuu kirjad; Helvi Palusaar mälestusi Viljandimaa prokuratuuri ja miilitsa tööst ja teisi.

Koostatud ja arhiivile saadetud on kaunilt kujundatud mälestusi oma lähedastest, kodutaludest ja -küladest, nagu Aada Aasa mäletused oma pere põlvnemisest, esivanematest ja kaasaegsetest; Eva Murula vanaema laulud, mälestused Randivälja küla ajaloo ja taludest, meenutused sugulastest; Salme Kaljuorg saatis kaunilt kujundatud ema ja isa (Fjokla ja Nikolai Ōunapuu) mälestused; Aare Lõhmussaar mälestused Keskküla talu rahvast ja nende toimetamistest; Helgi Lilleste Kumma küla ajaloo. Alo Põldmäe andis arhiivile oma isa Rudolf Põldmäe mälestused töötegemistest ja lõbutsemisest lapse- ja noorusaegadel talus Jüri kihelkonnas; Vello Tohter meenutused ja fotod Kullamaa kihelkonna Liivi küla Mõrdu külast, oma perekonnast ja kodutalust.

Võrukeelse *Uma Lehe* toimetuse saatis arhiivi ka oma jutuvõistluse 2015. ja 2016. aasta võistlustööd ja Viru Instituut (Marge Lepik) Viru murdesõnavara ja -tekstide kogumise võistluse kaastööd, mis sisaldavad rohkesti pärimusainest.

Võistlustööde kirjutajaid ja kaastöölisi toetasid Eesti Kultuurkapital, Petrone Print, Rahva Raamat ja Varrak.

Täname kõiki kaastööde eest! 2018. aastal ootame nii noori ja lapsi kui ka vanemaid inimesi osalema eraldi kogumisvõistlustel.

Noortele ja lastele suunatud võistluse “Püüa vanaema lugu purki!” eesmärk on salvestada Eesti vanema põlvkonna inimeselt tema jaoks tõeliselt oluline lugu või laul. See võib olla lugu, mis on juhtunud jutustaja endaga, ere mälestus, kelleltki teiselt kuulnud lugu, mis on jutustajat läbi elu saatnud, või hoopis õpetlik juhtum, mis on pannud kaasa mõtlema. Osalema on oodatud koolinoored ja tudengid, aga ka teised, kes vanema põlvkonna sõnumi tulevikku talletamist vajalikuks peavad. Parimaid kogujaid eri vanuseastmetes premeeritakse auhindadega.

Nutiseadmesõbralik koduleht, mis juhib noort läbi kogumistöö etappide, asub veebiaadressil <http://kratt.folklore.ee/vanaema/>. Kogumisvõistlus kuulub Euroopa kultuuripärandiaasta (2018) sündmuste sekka Eestis.

Vanemad inimesed saavad osa võtta aga samalaadsest võistlusest “Minu (vanaema) lugu”. Võistlusel osalejatelt oodatakse, et nad paneksid kirja vähemalt ühe kas endale tõeliselt olulise loo või laulu, või vähemalt ühe loo või laulu, mis on olnud väga oluline mõnele kirjutaja vanaemale (või vanaisale või siis vanemale sugulasele/tuttavale). Lood saab kirjutada kogumisportaali Kratt: <http://kratt.folklore.ee>, saata e-mailile kratt@folklore.ee või postiga rahvaluule arhiivi.

Astrid Tuisk

“Kas sugu loeb?” – folkloristide 13. talvekonverents Nelijärvel

Eesti folkloristid, rahvaluuletudengid, külalisteadurid ja teised asjahuvilised kogunesid 8. ja 9. märtsil juba 13. korda traditsioonilisele talvekonverentsile, mis leidis sedapuhku aset Nelijärve puhkekeskuses. Tänavu oli konverentsi korraldusjärg Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna käes. Peakorraldaja Merili Metsvahi valis perekonnaajaloo uurijana talvekonverentsi tuumaks soo-uuringud; sellest ka otsekohene ja arutlema kutsuv pealkiri “Kas sugu loeb?”.

Sootemaatika on olnud 2017. aasta sügisest saati ühiskonnas varasemast rohkem esil: #MeToo-algatus on andnud hääle seksuaalse väärkohtlemise varem vaikinud ohvritele, ahistamiskandaalid meil ja mujal on ükshaaval avalikuks tulnud, meedias on tekkinud tuline arutelu. Metsvahi on aga rõhutanud, et ühiskondlikus debatis on liiga vähe arvestatud ajaloolis-kultuurilise mõõtmega. Ta näeb tõigas, et Eesti ametlik ajalookirjutus on algusest peale võtnud omaks mõtte sajandite pikkusest siinmail kehtinud patriarhaadist, märki enesekolonisatsioonist. Folkloristide 13. talvekonverents oli mõeldud kummutama selliseid stereotüüpe ning lisama avalikku arutellu kultuuriloolist mõõdet.

Konverentsi esimesel päeval toimus kokku viis ettekandesessiooni. Kuna osavõtjate hulgas oli palju välistudengeid ning rahvusvahelisi külalisteadureid, peeti avasessioon kahes keeles. Talvekonverentsi esimese ettekande pidas Tallinna Ülikooli vanemteadur Mrika Mägi, kes teoretiseeris ristiusustamiseelse matrilineaarse ühiskonnakorralduse üle Eesti aladel, tuginedes arheoloogilistele, ajaloolistele ja rahvaluuleandmetele läänemeresoome hõimude kohta. Ühtlasi esitas ta võrdleva vaatepunkti erinevatest varasest matrilineaarsetest ühiskondadest. Tartu Ülikooli professor Mati Laur ja Ken Ird Tartu Ülikooli muuseumist kõnelesid vallasemade hääbistuskaristustest ja lapsetappudest

18. sajandi Liivimaal ning tõdesid, et eestlastel polnud tihe suguline läbikäimine toona midagi haruldast. Merili Metsvahi rääkis ärkamisaja tegelasest Adam Petersonist ning viimase rollist esimese öö õiguse teema tutvustajana siinmail. Nimelt kasutas Peterson seda kontseptsiooni poliitilise äratus- ja ärgitustöö vahendina, luues rahva teadvuses visa ettekujutuse sellise õiguse põlisusest.

Eesti Kirjandusmuuseumi vanemteadur Janika Oras heitis pilgu eakate naislaulike positsioonile Eesti laulutraditsioonis ning tõdes, et laulude üleskirjutamise aegu – moderniseerumisajal – on eakaid naislauljaid marginaliseeritud, kuigi neid võib pidada oma aja tipploojateks. Eesti Kirjandusmuuseumi teadur Katre Kikas jätkas modernismiaja naiste vaatlust, võttes luubi alla Jakob Hurda naissoost korrespondendid, keda oli 1500 mehe kõrval vaid 60. Kikas kõneles nii naiskaastööliste demograafilistest andmetest kui ka enesepositsioneerimisest. Eesti Kirjandusmuuseumi nooremteadur Kärri Toomeos-Orglaan käsitles kirjaoskuse(tuse) teemat Setomaa näitel, keskendudes hoopis meestele 19. ja 20. sajandi kultuurikirjeldustes. Nimelt jäeti pärimuse eheduse seisukohalt kirjaoskajad mehed sageli kõrvale ning väärtustati hoopis kirjaoskamatud *lauluimäsid*.

Ingliskeelse paralleelsessiooni esimene kõneleja oli Alena Leshkevich Valgevene Rahvuslikust Teaduste Akadeemiast. Ta rääkis valgevene vastlamüsteeriumitest, millest võisid osa võtta vaid abielunaised. Müsteeriumi käigus etendati “vanaisa matust”, kusjuures vanaisa oli nukk, keda hea saagiõnne lootuses rituaalselt maeti. Xuan Madeline Wang Newfoundlandi Memoriaalülikoolist jätkas seksuaalse alatooniga rituaalide teemal, kõneldes Hiina pulmamängudest. Viimased tekitavad Hiina ühiskonnas vastakaid tundeid: valitsus keelaks need meeleldi ära, rahvas aga tähistab endiselt, kuigi neis pulmamängudes esineb pruudi seksuaalset väärkohtlemist. Sessiooni võttis kokku Aleksandar Takovski Makedoonia sotsiaal- ja humanitaarteaduste instituudist. Ta rääkis seksuaalsusest makedoonia erootilistes lugudes ja netinaljades.

Päeva teises pooles heitis Eesti Kirjandusmuuseumi vanemteadur Piret Voolaid sootundliku pilgu eesti mõistatuste alaliikidele. Ta vaatles lähemalt sotsiaalse ja bioloogilise soolisuse väljendumist mõistatustes ning selle väljenduse muutumist ajas. Psühhoanalüütik Ants Parktal tutvustas esmalt psühhoanalüüsi olukorda algusaegadest tänapäevani ning mõtiskles seejärel soolise identiteedi kujunemisest psühhoanalüütilisest vaatepunktist.

Ingliskeelse paralleelsessiooni avas Tartu Ülikooli doktorant Baburam Saikia ettekandega soolisusest India mütoloogias. Ta arutles, kuidas kujutatakse mütoloogilistes lugudes bioloogilist keha ning kuidas selline kujutamiseviis tänapäevase soolisusemõistega kokku kõlab. Tartu Ülikooli magistrant Savannah Rivka Powell kõneles Jaapani ainude ja Okinawa saare naiste rollist maagilistes praktikates. Rahvarühmade traditsioonid on ajas muutunud ning tänapäeval tegutsevad naised selle nimel, et säilitada oma rolli vaimsete juhtidena.

Esimene päev lõppes meeleolukate ühistegevustega. Käidi saunas, järvejääl uisutamas või jõuti suisa mõlemat. Hommikul jätkati taas kahe paralleelsessiooniga. Tartu Ülikooli professor Madis Arukask arutles läänemeresoomlaste soorollide üle. Ta mõtiskles, kuidas on sugude vahel jaotunud ametlikud ja mitteametlikud rollid, ning kuidas on need ajas muutunud. Aado Lintrop Eesti Rahvaluule Arhiivist võttis luubi alla intsesti motiivi obiugri rahvaluules. Ta tõi välja põhjapoolsete manside ja hantide eksogaamsed sugukondlikud grupid, fraatriad, ning arutles obiugrilaste vajaduse üle abielluda teise fraatria esindajaga. Sessiooni lõpetas Tartu Ülikooli bakalaureuseõppuri

*Konverents lõppes talveilma nautimisega väikesel matkal Nelijärve metsas.
Romeo Luksi foto 2018.*

Gerda-Liis Palmiste ettekanne Märt Rauast eestlaste perekonnaloo uurijana. Palmiste kõneles Märt Raua olulisematest perekonnaloolistest teostest ning mehe sagedasest segiajamisest kirjanik Mart Rauaga.

Ingliskeelsete sessioonide päeva avas Tartu Ülikooli magistrant Tiger Juntao Du, kõneldes naise staatuse muutumisest kultuurirevolutsiooniliste ooperite propaganda mõjul. Vahemikus 1966–1976 produtseeris Mao Zedongi naine Jiang Qing kaheksa legaalselt ooperit, mille naistegelased ilmutasid tihti revolutsioonilisi hoiakuid. Teise ettekande pidas Pema Choedon Tartu Ülikoolist, kes mõtiskles India-tiibetlaste diasporaa iludusvõistluse “Miss Tiibet” mõju üle tiibetlannade staatusele. Ühest küljest suurendab see viimaste vabadust ja õigusi, teisest küljest nähakse konkursis ohtu traditsioonilistele soorollidele. Tartu Ülikooli magistrant Toyon Mohammad Abu Sayed pidas ettekande Bangladeshis ühiskonna rangest heteronormatiivsusest. Ta tõi välja Bangladeshis LGBT kogukonna vastu suunatud vägivalda, ent pakkus ka lahendusi pingete leevendamiseks.

Kohvipausi järel toimusid viimased paralleelsessioonid. Julia Atroszenko Valgevene Rahvuslikust Teaduste Akadeemiast rääkis soorollide muutumisest Valgevene ühiskonnas. Atroszenko tõdes, et sõjaelse ja -järgse aja rahvajuttudes võib näha naise toimumisvabaduste suurenemist. Tartu Ülikooli nooremteadur Pihla Maria Siim vaatles Eesti-Soome hargmaiste perede arusaamu soorollidest. Ta tõdes, et sugu loeb: enamasti eeldatakse, et teise riiki läheb tööle isa, samas ema jääb kultuurihoidjana perega maha.

Ingliskeelses paralleelsessioonis rääkis Dani Schrire (Jeruusalemma Heebrea Ülikool) populaarsest juudi balladitegelasest ilusast juuditari. Schrire vaatles, kuidas ilusa juuditari kuju on eri rahvaste jututraditsioonis esitatud ning kuidas tema kujutamine on 20 sajandi vältel muutunud. Tartu Ülikooli magistrant Yuliya Leni ettekanne

käsitles soolisuse märkimist juudi kalmistutel. Len arutles, kuidas kalmistu kujunduses ja ehituses nähtavad sugudevahelised erinevused peegeldavad soolisust elavate juutide seas. Sessiooni lõpetas Tartu Ülikooli magistrant Michele Tita, kes kõneles tarantismi-sündroomist Itaalia “kannapiirkonas” Salentos. Tarantli nõelamise tõttu tekkiva hüsteerilise tantsuhoona avaldub sündroom on täielikult kultuuris konstrueeritud ning avaldub märgiliselt just abiellumiseas naistel.

Konverents päädis ingliskeelse lõpusessiooniga, mille avaettekandes kõneles Tartu Ülikooli doktorant Anastassiya Fiadotava Valgevene perehumori soolisusest. Ta näitas erinevusi meeste ja naiste huumorirepertuaaris: mehed räägivad pigem anekdoote, naised aga seovad naljaainese oma perega. Eesti Kirjandusmuuseumi teaduri Šaša Babiči ettekande teemaks oli soolisuus lõunaslaavi vanasõnades. Kuna vanasõnad on sündinud patriarhaalsetes ühiskondades, vaatles ta vanasõnades peegelduvaid ootusi nais- ja meessoole. Konverentsi viimase ettekande pidas Liisa Granbom-Herranen Turu Ülikoolist, see puudutas samuti vanasõnu. Granbom-Herranen arutles Soome näitel seoste üle folkloorikogujate soo (1970. aastateni mehed) ja vanasõnades peegelduvate patriarhaalsete väärtuste vahel.

Talvekonverentsi kava, teeside ja fotogaleriiga on võimalik tutvuda veebiaadressil <https://www.flku.ut.ee/et/folk/talvekonverents-2018>. Konverentsi toetasid Euroopa Liidu Regionaalarengu Fond (Tartu Ülikooli ASTRA projekt PER ASPERA) ja Hasartmängumaksu Nõukogu.

Airika Harrik

Kroonika

Akadeemilises Rahvaluule Seltsis

14. detsembril toimus Akadeemilises Rahvaluule Seltsis pidulik aastalõpukoosolek, mis oli pühendatud Matthias Johann Eiseni 160. sünniaastapäevale. Esinesid Katre Kikas (“Hiljuti küsiti minult...” M. J. Eiseni tagasisidest kogujatele), Mare Kalda (Raamatu mõju. Elu pärast “Esivanemate varandust”), Merili Metsvahi (Eiseni poem “Kuldja”) ja Kadri Tamm (Matthias Johann Eiseni rahvaluulekogu(de) käekäik tänapäeval).

1. veebruaril pidas Ingrid Rüütel kõnekoosolekul ettekande “Mis on jäänud jälgedesse folkloristide välitöödel Audru, Tõstamaa, Tori ja Vändra kihelkonna alale 1960.–1970. aastatel (raamatu “Pärnumaa laule ja lugusid” põhjal”).

22. märtsil esines ARSi koosolekul Leeni Langebraun: “Esimeste Kaukaasiasse välja rännanud eesti talupoegade käekäik Vene keisririigi arhiividokumentide põhjal”.

Kärr Toomeos-Orglaan

Eesti Rahvaluule Arhiivis

1. detsembril pidas Janika Oras Eesti Folkloorinõukogu korraldatud Eesti pulma-pärimuse seminaril Pärnus Nooruse majas ettekande “Traditsioonilised pulmanaljad”.

2. detsembril tunnustati Eesti Rahva Muuseumis Maavalla hiite fotovõistluse 2017. aasta võidutööde autoreid. Eesti Rahvaluule Arhiivi poolt välja pandud ning valitud pärimuse eriauhinna sai Sofia-Margaret Vaiksaare foto Kaarma kihelkonna Pähkla küla Pühatu allikast.

6.–12. detsembrini oli Andreas Kalkuni koostatud näitus seto naiste peakatetest (“La Coiffe des Femmes en Pays Seto”) Pariisis UNESCO peahoones (koostöös Eesti Suur-saatkonnaga Pariisis).

7. ja 8. detsembril toimunud Eesti-uuringute Tippkeskuse aastakonverentsil ja 61. Kreutzwaldi päevade konverentsil “Varieerumine keeles, kirjanduses, folklooris ja muusikas” korraldas Mari Sarv koos Teresa Protoga (Holland, Leideni Ülikool, Meertens Instituut) paneeli varieerumisest rahvalauludes, kus ERAst esinesid Janika Oras ette- kandega laulikute strateegiatest seto regilaulude rütmi varieerimisel (Even or uneven: Performers’ strategies of varying rhythm in Seto runosong) ja Taive Särg ettekandega viisi varieerimisest Mulgi regilaulude murtud värssides (Does melody “break” in the case of metrical variations, called “broken verses”? About melodic variations in regilaul from the historic Mulgimaa region, southern Estonia). Lisaks esinesid Mari Sarv ja Risto Järv konverentsil ühisettekandega rahvaluuletekstide varieerumisest (What is it that actually varies in folkloric texts?).

7. detsembril kõneles Jüri Metssalu kohapärimuse uurimise allikatest ja metoodi- kast Tallinnas Rahvakultuuri Keskuse kursusel “Kuidas uurida ja mõtestada vaimset pärandit”.

12. detsembril pidas Janika Oras Viljandis konverentsil “Pärimusmuusika hetkeseis ja tulevik” ettekande “Kellele ja milleks õpetada vanamoodi laulmist?”.

12. detsembril loengusarja “ERA tuleb külla” ettekandepäeval Läänemaal Haapsalus esinesid Anu Korb (Eesti Rahvaluule Arhiivi kujunemislugu ja Läänemaa kaastööli- sed), Mari Sarv (Rahvaluule kogumise välitööd Läänemaal läbi aegade), Jüri Metssalu (Kohalugusid ja pärimuspaiku Matsalu rahvuspargis) ning Pille Kippar (Koluvere lossi mitu nägu). Mari Sarv tutvustas kuulajatele ERA virtuaalseid väravaid. Ettekandepäev toimus koostöös Lääne Maakonna Keskraamatukoguga.

15. detsembril loengusarja “ERA tuleb külla” lõpuüritusel Tallinnas esinesid Risto Järv (Lillast Daamist Linda kivini), Mari-Ann Remmel (Linna tornid paistavad. Tallinna kajastusi Nabala pärimuses), Aado Lintrop (Veeuputus mansi rahvaluules) ning Anu Korb (Kohtumised Siberis: välitööpäevikuist raamatuni). Esitleti Anu Korbi väljaan- net “Kohtumised Siberis” (Eesti asundused, 8) ning koostöös Eesti Folkloorinõukoguga valminud kogumikku “Kandlemängija Heino Sõna” (Helisalvestusi Eesti Rahvaluule Arhiivist, 12). Rääkisid ja pilli mängisid Heino Sõna, plaadi koostajad Tuule Kann, Kaisa Nõges ja Eva Väljaots. Üritus toimus koostöös Eesti Folkloorinõukoguga. Päeva lõpus tutvus ERA kollektiiv Eesti Teatri- ja Muusikamuuseumi ekspositsiooni ning hoidlatega.

15. detsembril esines Mall Hiiemäe ERMi Sõprade Seltsi teemaõhtul Alatskivi lossis ettekandega “Kristlikud jõulud”.

21. detsembrist 15. jaanuarini toimus Keskkonnaameti ja Kirjandusmuuseumi koostöös Matsalu ja Vilsandi rahvusparki alal fotovõistlus jõuluaja kombestiku jäädvustamiseks, ERA poolt koordineeris võistlust Mari-Ann Remmel.

6. jaanuaril tutvustas Anu Korb Ida-eestlaste Seltsi jõuluüritusel Harjumaal Koplimadise talus ERA Siberi välitööpäevikute põhjal koostatud raamatut “Kohtumised Siberis”.

19. jaanuaril pidas Andreas Kalkun Jakob Hurda nimelises Põlva Rahvahariduse Seltsis ettekande “Jakob Hurt ja Eesti Rahvaluule Arhiiv”.

20. jaanuaril alustas Jüri Metssalu Raplas kolmandat hooaega Eesti Kohapärimuse Keskuse loengusarjas kogukondadele, kohalikele uurijatele, õpilastele, õpetajatele, turismi- ja kultuuritöötajatele.

25. jaanuaril esines Janika Oras vestlusõhtul Tartu Folgiklubis Sisevete saatkonnas.

Detsembris tehti Kirjandusmuuseumi failihoidlas Kivike kättesaadavaks köide 52 Matthias Johann Eiseni käsikirjakogust. See on esimene suur ja halvas seisundis köide Matthias Johann Eiseni 99köitelisest käsikirjalisest rahvaluulekogust, mis on ühiste jõupingutustega digiteeritud ja restaureeritud – digiteerimisele eelnes lehtede möödapääsmatu köitest lahtivõtmine, kokkuvolditud ja katkiste käsikirjalehtede sirutamine, parandamine ja puhastamine, mille tegi arhiivraamatukogu restauraator Tiiu Lepasepp, töid koordineeris Kadri Tamm. **14. detsembril** Akadeemilises Rahvaluule Seltsis toimunud Matthias Johann Eiseni 160. sünniaastale pühendatud ettekandepäeval pidas Kadri Tamm ka ettekande Eiseni rahvaluulekogu(de) käekäigust tänapäeval.

1. veebruaril esitles Ingrid Rüütel Eesti Kirjandusmuuseumis Akadeemilise Rahvaluule Seltsi koosolekul raamatut “Pärnumaa laule ja lugusid” ning pidas ettekande “Mis on jäänud jälgedesse folkloristide välitöödel Audru, Tõstamaa, Tori ja Vändra kihelkonna alale 1960.–1970. aastatel”.

2. veebruaril esines Mall Hiiemäe MTÜ Loomemõis teemaõhtul Tartumaal Juula külas loenguga “Muinaskalendri jäljed küünlapäeva pärimuses”.

3. veebruaril tutvustas Mall Hiiemäe kultuurireiside programmi raames seoses Võhma küünlavabriku ja Põltsamaa lossi külastusega rahvakalendri kombestikku ettekandes “Küünlapäev kui aastajaotustähis ja rahvakalendri püha”.

8. veebruaril toimus Eesti Rahvusraamatukogus konkursi “25 kauneimat Eesti raamatut 2017” lõpuüritus. Kaunimate raamatute hulka valiti ka EKM Teaduskirjastuse ja MTÜ Sõmerlased koostööväljaanne, Mari-Ann Remmeli raamat “Vennaste ja vete vald”. Raamatu kujundaja oli Angelika Schneider, selle trükkis Tallinna Raamatutrükikoda.

9. veebruaril Pärnu Muuseumis Ingrid Rüütli Pärnumaa laulude ja lugude raamatu tutvustusüritusel pidas Mari Sarv ettekande “Pärnumaa regilauludest” ning Ingrid Rüütel ettekande “Mis on jäänud jälgedesse folkloristide välitöödel Audru, Tõstamaa, Tori ja Vändra kihelkonna alale 1960.–1970. aastatel”.

10. veebruari ajalehes *Õhtuleht* ilmus Sirje Presnali intervjuu Ingrid Rüütliga “Olen hoidnud sellest kinni, mis mul on”, teemadeks väljaanne “Pärnumaa laule ja lugusid”, pärimuskultuur minevikus ja tänapäeval, rahvuse tulevik jm.

12. veebruarist 16. märtsini oli Andreas Kalkun stipendiaadina Beninis Soome-Aafrika kultuurikeskuses Villa Karo. **13. märtsil** avati Grand-Popo külas Villa Karo Lissa Gbassa auditooriumis näitus seto naiste peakatetest (*La Coiffe des Femmes en Pays Seto*).

13. veebruaril pälvis loengusari “ERA tuleb külla” Tartu kultuurikandja auhinna rahvakultuurikandja kategoorias.

14. ja 28. veebruaril viis Janika Oras Tallinnas läbi õpitube seto mitmehäälsusest ansamblile Siidisõsarad.

20. veebruaril andis Eesti Vabariigi peaminister Haapsalus riigi teaduse elutööpreemia pikaajalise tulemusliku teadus- ja arendustöö eest folklorist Mall Hiimäele. Samal päeval eetris olnud teaduspreemiatele pühendatud ETV saates andis Mall Hiimäe ülevaate oma tööst folkloristina.

23. veebruaril tutvustas Mall Hiimäe Eesti Raadio teadussaates “Eesti teaduse fenomen” Eesti Rahvaluule Arhiivi ning tõi esile selle 90. aastapäeva kui tähendusriikka teadussündmuse.

24. veebruaril toimus Jüri Metssalu juhtimisel MTÜ Ulmulised talimatk Kuimetsa, Oblu ja Tamsi külas.

26. veebruaril toimus Eesti Kirjandusmuuseumis Eesti Rahvaluule Arhiivi kaastöölise päev ja Eesti Kultuuriloolise Arhiivi elulooapäev. Elulooapäeval esitleti uut, kahe arhiivi ühise elulugudevõistluse põhjal koostatud raamatut “Minu elu ja armastus”, mille autorite seas on ka mitmeid rahvaluule arhiivi kaastöölisi. ERA kaastöölise päeval tehti kokkuvõtteid möödunud aastast, oma kogumistegevusest kõnelesid Urve Buschmann, Vaike Hang, Ene Lukka-Jegikjan ja Rasmus Mägi, Lembitu Twerdjanski pöördumise luges ette Helen Kõmmus. Joon tõmmati alla eelmise aasta kogumisvõistlustele “Imelik nimi” ning “Loomariik ja inimene”, nende läbiviijad Valdo Valper ja Mall Hiimäe tutvustasid laekunud töid. Avati Liina Saarlo ja Aivo Põlluääre koostatud fotonäitus “Lilled käes” ning kuulutati välja alanud pärandkultuuri aastaks lastele ja noortele suunatud kogumisvõistlus “Püüa vanaema lugu purki!” (<http://kratt.folklore.ee/vanaema/>). Oma loo saavad saata ka täiskasvanud, neile on suunatud võistlus “Minu (vanaema) lugu”.

Järgneval aktusel andis Kirjandusmuuseumi saalis Eesti Vabariigi President Kersti Kaljulaid üle presidendi rahvaluulepreemiad 2018.

1. märtsil tutvustas Mari Sarv kogumisaktsiooni “Püüa vanaema lugu purki” Kuku raadio hommikuprogrammis.

2. märtsil Trad.Attacki kontserdil Kuressaare Kultuurikeskuses esitleti Ingrid Rüütli veebiväljaannet “Saaremaa rahvamuusikat ja kombeid”. Väljaande on toimetanud Janika Oras ja Kadi Sarv, veebilahenduse tegi Lorem Ipsum.

7. märtsil esines Ave Goršič ettekandega ERA viimase aja digitaalsetest arengutest (Recent developments in the Estonian Folklore Archives) Helsinkis Põhjamaade digi-humanitaaria konverentsil DHN2018, pärimusarhiivide ja digitaalhumanitaaria kokupuuteid käsitlevas paneelis “Tradition Archives meet Digital Humanities”.

8.–9. märtsil Nelijärve puhkekeskuses folkloristide 13. talvekonverentsil “Kas sugu loeb?” pidasid ERA folkloristidest ettekanded Aado Lintrop (Millega on seotud intsesti motiiv obiugri rahvaluules), Janika Oras (Enne lõplikku vaikimist. Eakad naised eesti laulutraditsioonis) ning Kärri Toomeos-Orglaan (Kirjaosku(setu)se soolisest aspektist Setomaa näitel).

13. märtsil tegi Astrid Tuisk Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna kogumiskatsiooni “Koolipärimus 2018” koolituspäeval “Tapjaklounid, kaitseinglid ja youtube-rid: koolipärimus 2018” ülevaate pilootprojekti käigus laekunud mängudest “Õpilaste mängud muutuste tuules”.

14. märtsil pidas Risto Järv XII Eesti mäluasutuste talveseminaril Kääriku spordikeskuses ettekande “Kirjandusmuuseumi traditsioonilised ja uued hoidised”.

21. märtsil rääkis Andreas Kalkun Vikerraadio “Huvitaja” saates murdekeelsest luulest.

22. märtsil pidas Lona Päll koos meediasemiootik Mari-Liis Madissoniga Tallinna loomaaia toimunud looduskultuuri seminaril “Loodushoiu sõnumid” ettekande “Kesk-konnakonfkti elust (sotsiaal)meedias Haabersti hõbepaju juhtumi näitel”.

24. märtsil Eesti Folkloorinõukogu 25. aastapäeva konverentsil “Folk-looritatud pilgul minevikust, olevikust ja tulevikust” Tallinnas Hoperi majas esitles Ingrid Rüütel raamatut “Pärnumaa laule ja lugusid” ning CD-d “Pärnumaa rahvalaule ja pillilugusid”, samuti veebiväljaandeid “Saaremaa rahvamuusikat ja kombeid” ning “Saaremaa laule ja lugusid”.

24. märtsil esines konverentsil “Meie kodukant rahvaluules ja kirjanduses” Kehra jaamahoones Mari-Ann Rimmel ettekandega “Raudteepärimusest Harjumaal ja kaudgemal. Teie mitte ajap see raudtee siit üle minu põllu...”

Jaanuarist märtsini esinesid ERA folkloristid kultuuripärandi aasta raames Vikerraadio kolmapäevastes “Huvitaja” saadetes pärimusteemaliste lühilõikudega: Janika Oras ja Liina Saarlo tutvustasid rubriigis “Päritud laul” Liisa Kümmeli, Anne Vabarna, Eliise Juntsi, Anna Lindvere ja Elfriede Räpi loomingut. Risto Järv tutvustas rubriigis “Vanasõnad on kuldsed sõnad” erinevaid vanasõnu. Esinejaid küsisles Krista Taim.

Risto Järv, Mari Sarv

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonnas

7. ja 8. detsembril korraldasid Eesti Teadusagentuuri uurimisprojekt PUT 475 ning Eesti-uuringute Tippkeskuse korpuspõhiste keele-, kirjanduse ja folklooriuuringute töörühm Eesti Kirjandusmuuseumis ja Tartu Ülikoolis Eesti-uuringute Tippkeskuse

aastakonverentsi "Variation in Language, Literature, Folklore, and Music". Folkloristika osakonda esindasid ettekandega Mare Kõiva (Constructing the notion of a witch), Piret Voolaid ('The national sport of Estonia': From big narratives to variegated and humorous colloquial rhetoric) ja Tõnno Jonuks (How old is sacredness? Dating of natural sacred places); Tõnno Jonuks pidas koos Atko Rummeliga (Tartu Ülikool) teise ettekande (Estonian religion and identity in school history textbooks).

8.–13. detsembrini toimunud Rahvusvahelisel Rahvajutu-uurijate Seltsi töörühmade Loitsud, loitsimine ja loitsijad ning usundiliste juttude võrgustik, "East–West" uurimisrühma ja Ungari Teaduste Akadeemia Humanitaaruuringute Keskuse Etnoloogia Instituudi ühiskonverentsil "Verbal Charms And Narrative Genres" esines Mare Kõiva ettekandega "The colour gamma of incantations".

14. detsembril pidas Katre Kikas ARSi koosolekul ettekande M. J. Eiseni tagasisidest kogujatele 1887–1892.

14. detsembril pidas Mare Kalda ARSi koosolekul ettekande "Raamatu mõju. Elu pärast "Esivanemate varandust"".

19. detsembril esines Mare Kõiva Eesti Teadusagentuuri seminaril "Sotsiaal- ja humanitaarteadused rahvusvahelises koostöös 2" ettekandega "Rahvusvaheline koostöö Eesti-uuringute Tippkeskuse ja Eesti Kirjandusmuuseumi näitel".

Jaauarist märtsini osalesid Eesti Välisministeeriumi arengu- ja humanitaarabi vahendite, Euroopa Regionaalarengu Fondi (Eesti-uuringute Tippkeskus TK 145) ja Eesti Teadusagentuuri projekti IUT 22-5 toel osakonna töös järgmised Valgevene teadlased:

1.–10. jaauarini Alena Pavlova;

10. jaauarist 10. veebruarini Tatjana Volodina;

6.–28. veebruarini Vladimir Lobach;

6.–10. märtsini Alena Liaszkiewicz ja Yulia Atroshchanka;

8.–31. märtsini Alena Boganeva.

25.–27. jaauarini osales Katre Kikas Helsingis Soome Kirjanduse Seltsis 19. sajandi uuringute võrgustiku 10. aastapäeva konverentsil ettekandega "Russian history in Estonian folktale? A media discussion in the 1890s Estonia".

Veebruaris selgusid *Keele ja Kirjanduse* 2017. aasta kaastööauhindade laureaadid. Kultuuriloo ja folkloristika kategoorias pälvis tunnustuse Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna teadur Katre Kikas artikli "Rahvaluulekogumine epistolaarses kontekstis. Helene Maaseni kirjad Jakob Hurdale" eest (K&K nr 4).

Veebruarikuus (7., 14., 21. ja 28. veebruaril) tõlgendas osakonna vanemteadur Piret Voolaid Vikerraadio saates "Huvitaja" igal nädalal mõnda vanasõna.

23. veebruaril pidas Reet Hiimäe Tallinnas viljatusravi sümposiumil ettekande "Lastetusega seotud uskumused kui eneseabi".

25.–27. veebruarini osales Reet Hiimäe folklooriekspertina projekti "Tools for Trainees in Sustainable Rural Tourism" (T4T) projektikohtumisel Klaipeadas.

1. märtsil tutvustas Reet Hiimäe Koolipärimus 2018 projekti ETV saates “Ringvaade”.

1.–5. märtsini osalesid Mare Kõiva, Andres Kuperjanov ja Nikolai Anissimov Tuulas 4. ülevenemaalisel folkloristide kongressil, mis oli pühendatud Petr Kireevski 210. ja Aleksandr Vesselovski 210. sünniaastapäevale. Mare Kõiva pidas ettekande merevaimudest narratiivides ja Andres Kuperjanov puudega seotud narratiividest ja Nikolai Anissimov nais- ja meesnõidadest udmurdi küla maailmapildis.

3. märtsil pidas Reet Hiimäe peredele töötoa nipiga küsimustest Apollo Lasteklubis Tartus.

7. märtsil tutvustas Reet Hiimäe Koolipärimus 2018 projekti Vikerraadio saates “Huvitaja”.

7. märtsil pidas Mare Kalda Eesti Kirjandusmuuseumis Reiniku kooli muuseumitunni raames 7. klassile ettekande “Meemid ja koolipärimuse kogumisvõistlus”.

8. ja 9. märtsil toimus Nelijärvel 13. folkloristide talvekonverents “Kas sugu loeb?”, kus esinesid ettekannetega osakonna teadurid Saša Babič (Gender Proverbs in South Slavic Languages), Katre Kikas (Pärjapunujad ja väikesed vanavarakorjajad. Jakob Hurda naissoost korrespondendid) ja vanemteadur Piret Voolaid (Sootundlik pilguheit eesti mõistatuste alaliikidele).

13. märtsil korraldas Reet Hiimäe õpetajate koolituspäeva “Tapjaklounid, kaitseinglid ja *youtuberid*: koolipärimus 2018”. Osakonda esindasid ettekandega Reet Hiimäe (Õpilaste hirmud ja kaitsemehhanismid tänapäeva pärimuse vaatevinklist), Mare Kõiva (Mis keeles me räägime loomadega? Lemmikloomanimed ja -pärimus), Piret Voolaid (“Me saame igas tunnis natuke nalja”: naljapärimuse teekond kooliruumist andmebaasi) ja Mare Kalda (Meemid ja muu internetifolkloor). Projekti toetavad Hasartmängumaksu Nõukogu ja Euroopa kultuuripärandiaasta.

13. märtsil pidas Mare Kalda Põlva Gümnaasiumis öögümnaasiumi loengu (Põlva, Võru ja Valga gümnaasistidele): Folkloorist ja linnalegendidest.

15. märtsil pidas Mare Kõiva Elva Gümnaasiumi emakeelepäeval kaks ettekannet teemal “Emakeel ja noorte folkloor”.

29. märtsil pidas Piret Voolaid Tartu Ülikoolis eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna valikaine “Internetifolkloor” raames külalisloengu “Ahelpostitused ja folkloorilühivormid sotsiaalmeedias: varasema pärimuse uued elud internetis”.

Teisipäevaseminarid

Seminare toetavad Euroopa Regionaalarengu Fond (Eesti-uuringute Tippkeskus) ja IUT 22-5.

16. jaanuaril oli seminar lemmikloomast linnakultuuris. Tatjana Volodina rääkis kassi staatusest ja rollist valgevene mütoloogilises maailmamudelis.

Teadusvahetuse koostööprojekti rahastab Välisministeerium arengu- ja humanitaarabi vahenditest.

30. jaanuaril võeti koolipärimuse kogumise pilootfaas kokku seminaris “Tagasi tulevikku: tapjaklounid ja *youtuberid*”. Koordinaator Reet Hiiemäe teatas, et kogumise pilootfaasis laekus õpilastelt umbes 300 vastust.

7. veebruaril pidas Aigars Lielbārdis ettekande “Läti loitsutraditsiooni uurimine: minevikust digitaalsesse ajastusse” (Research on Latvian charm tradition: from past to digital era). Tegu oli sissevaatega läti loitsupärimuse uurimisse läti folkloristika algusaastatest 19. sajandi teisel poolel kuni tänapäevani. Tutvustati valdkonna peamisi uurijaid, nende teadustegevust ning kirjutisi. Koos ajaloolise vaatega näitas esineja digitaalseid lahendusi läti loitsude online-kataloogi loomisel.

19. veebruaril esines Vladimir Lobach: “Põhja-Valgevene pühad veekogud: tüpoloogia, sümbolum, rituaalid”. Ettekandes vaadeldi diakroonilisest ja sünkroonilisest aspektist järvede ja allikate sümboolikat ja rituaalseid funktsioone maa põhjaosa valgevenelaste maailmapildis. Regiooni legendidega seotud järved ja kultuslikud allikad pole kaotanud oma tähendust ka tänapäeval. Ühtlasi pöörati tähelepanu Valgevene sakraalsete veekogude uurimise ja alleshoidmise probleemidele nüüdisajal.

Teadusvahetuse koostööprojekti rahastab Välisministeerium arengu- ja humanitaarabi vahenditest.

6. märtsil kutsus töörühma juht Saša Babič kõiki arutlema koolipärimuse kogumise üle. Oma vahetuid kogemusi kolme ruumi põhjal jagasid Reet Hiiemäe (kogumine Eesti koolides), Saša Babič (kogumine Sloveenia koolides) ja Liisi Laineste (kogumine internetis).

27. märtsil toimus projekti Nordplus Adult “From Past to present: Migration and integration through life stories’ network” raames migratsiooni ja integratsiooni uurimise töörühma, Eesti-uuringute Tippkeskuse ja teisipäevaseminaride ühisarutelu “Kuidas võõrsilolek meid muudab?”.

Baiba Bela Läti Ülikooli filosoofia ja sotsioloogia instituudist kõneles lätlaste diasporaa-identiteedist (Latvian identity in diaspora: Traveling people, stories and artefacts).

Maryam Adjam Uppsala Ülikooli kultuuriantropoloogia ja etnoloogia instituudist kommenteeris valdkonda eesti ainese põhjal ettekandes “Memory traces: the Poetics of history”.

Asta Niinemets

Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas

5. detsembril linastus ERMi Maailmafilmi saalis “Kirde-India põlisrahvaste” loengusarja raames etnograafiline film rabha hõimu religioossetest rituaalidest, millele järgnes vestlusõhtu Bhupen Rabhaga.

Loengusari “Kirde-India põlisrahvad” on sündinud Eesti Rahva Muuseumi ja Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna ning Aasia keskuse koostöös. Sarjas tutvustame India kirdeosas elavaid põlisrahvaid ja -kultuure kaheksast osariigist, kus

elab kokku ligikaudu 45 miljonit etnilistesse vähemusrühmadesse kuuluvat inimest. Indias on orienteeruvalt 214 põlisrahvast, kellel on oma keel ja teistest erinevad kultuurilised ja religioossed praktikad.

8. jaanuaril toimus Tartus Eesti Akadeemilise Usundiloo Seltsis sümposium "Peterburist Petserini: õigeusu palverännu sisust" Esinesid Georg Allik (Palverännaku idee areng teoks. Õigeusu sümboolikast) ning Anne Kukermann ja Ingrid Mäsak (Palverändurite muljeid koos piltidega).

20. veebruaril pidas professor Marco Caracciolo (Genti ülikool, Belgia) külalisloengu "Narratiiv ja inimliku-mitteinimliku vahelised põimingud".

8. ja 9. märtsil toimus folkloristide 13. talvekonverents "Kas sugu loeb?" Nelijärve puhkekeskuses, korraldaja TÜ eesti ja võrdleva rahvaluule osakond.

14. märtsil pidas prof Anil Boro (Gauhati Ülikool, India) loengu "Ethnic identity movements and folklore in the context of Northeast India".

7. märtsist 16. märtsini väisas eesti ja võrdleva rahvaluule osakonda dr. Dani Schrire Jerusalemma Heebrea Ülikoolist. Samas kõrgkoolis doktorikraadi kaitsnud ning seejärel Saksamaal ja Ameerika Ühendriikides järel doktorantuuris viibinud Dani Schrire'i uurimistöö keskmes on folkloristika ajalugu ja täpsemalt juudi folkloristika kujunemine Euroopa, Palestiina/Iisraeli ja USA rahvusvahelistes võrgustikes aastatel 1840–1970. Temalt on ilmumas ka sellele teemale monograafia pealkirjaga "Collecting the Pieces of the Diaspora: Zionist Folkloristics Facing the Shoah" (kirjastus Magnes Press). Tartusse tõi teda muuhulgas huvi TÜ esimese rahvaluuleprofessori Walter Andersoni vastu.

Dr. Schrire pidas Tartus kolm loengut: **7. märtsil** "Heritage, Tradition and Nostalgia: Actualizing a Lost Past after the Shoah in Zionist Folkloristics (1942–1970)"; **14. märtsil** "Walter Anderson's Pioneering Work in Yiddish Folkloristics and the Boundaries of Folklore" ja **15. märtsil** "Poetic Emancipation: Adapting Ancient Jewish Texts to Modern European Generic Systems".

27. märtsil pidas prof. Karénina Kollmar-Paulenz (Berni ülikool) loengu "How to use belief to overcome belief: Demons in the Tibetan Buddhist *gcod*-ritual".

29. märtsil pidas Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna vanemteadur Piret Voolaid eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna valikaine "Internetifolkloor" raames külalisloengu "Abelpostitused ja folkloori lühivormid sotsiaalmeedias: varasema pärimuse uued elud internetis".

Liilia Laaneman

Kaitstud doktoritöö

Siim Sorokin kaitses 19. veebruaril kultuuriteaduste instituudi nõukogu ees doktori-väitekirja "Character Engagement and Digital Community Practice: A Multidisciplinary Study of "Breaking Bad"" (Karakteritega suhestumine ja digikogukondlik praktika: sarja "Halvale tee" multidistsiplinaarne uurimus). Juhendajad prof Marina Grišakova ja prof Ülo Valk, oponent prof Marco Caracciolo (Genti ülikool, Belgia).

NEWS IN BRIEF

In memoriam

Elisabeth Piirainen

12 January 1943 – 29 December 2017

Obituary by Anneli Baran.

Jubilee year 2017 of the EFA

Ave Goršič writes about the events of the 90th anniversary of the Estonian Folklore Archives.

Autumn conference of the Academic Folklore Society, “Fieldwork on value scale”

An overview by Reet Hiimäe.

Collection work at the Estonian Folklore Archives in 2017 and President’s Folklore Collection Awards

An overview is given by Astrid Tuisk.

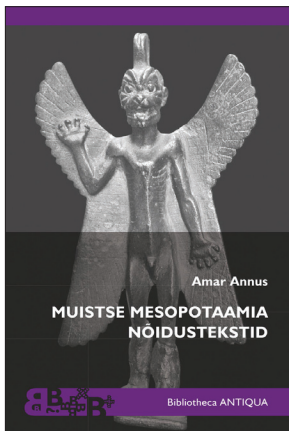
“Does gender matter?” Folklorists’ 13th winter conference at Nelijärve

An overview of the conference is provided by Airika Harrik.

Calendar

A brief summary of the events of Estonian folklorists from December 2017 to March 2018.

Muistse Mesopotaamia nõidustekstid

Amar Annus. Muistse Mesopotaamia nõidustekstid. Bibliotheca Antiqua. Tallinn 2017. TLÜ Kirjastus. 204 lk.

*tu-ur-rat amât-sa ana pî-ša lišân-ša qa-
in elî kiš-pi-ša lim-ha-su-ši ilimeš mu-ši ti*

The spell of the sorceress is hateful;
let her word come back in her mouth,
let as-rat her tongue be tied!

Let the Gods of the Night overcome her spell!

(<http://www.rosscaldwell.com/babylonian/MAQLURIT.pdf>)

Arvestades akadeemilist huvi ja igal aastal nõiduse teemal ilmuvate akadeemiliste raamatute arvu ei ole Mesopotaamia nõidustekstide tõlkimine eesti keelde üllatav, aga samas on see tore ja unikaalne ettevõtmine. Sarja “Bib-

liotheca Antiqua” publikatsioonis kuulub pool mahust kuulsatele originaaltekstidele, nõiduse aktualiseerimist pidurdavatele tekstidele. Nimelt sisaldab väljaanne Mesopotaamia loitsutseremoonia “Põlemine”/Maqlûajakonnast loitsust koosneva tervik-
tseremoonia ja kahe needusteksti tõlked, asjakohaseid kommentaare ja Amar Annuse pikema essee nõiduse teemal.

Viimane sada aastat on kestnud muinaskultuuri uurijate edulugu, mille tunnistuseks on arheoloogilised leiud, õpetlaskäsitluste arvukus, kuid teejuhina muinaskultuuri toimivad ka veebis avatud tekstikorpused, samuti originaaltekstide tõlked. Uuenenud tekstide taastamise võimalused – suur osa savitahvlitest on säilinud fragmentidena – ja üldine teadmuse kasv kiilkirja ja seda kasutanud ühiskondade kohta on kutsunud koostama uusi tekstikriitilisi väljaandeid varem ilmunute kõrvale. Tänuväärne teabeallikas on üha laienev Mesopotaamia tekstide, tõlgete ja kommentaaride jagamine *online*-keskkondades, mis lubab eeldada, et tänase lugeja teadmised ei piirdu Hammurapi seaduste, Gilgameši ja veeuputuse looga, vaid on sügavamad. Kuigi õpetlastöö ei ole viimastel kümnenditel ruumiliselt piiratud, vaid on võimalik igas maailma nurgas, avalike andmekogude arv on kasvanud, tuleb siiski tõdeda, et teadustegevuse rahastamispõhimõtted on nurjatult piiravad ega soosi süvenemist. Näiteks Oxfordi Ülikooli Orientaaluuringute õppetooli rajatud “The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature (ETCSL)” rahastamisperiood kestis 1997–2006, edaspidi jagus seda tarkvaralisteks uuendusteks aastal 2015. See tekstikorpus sisaldab sumeri kirjanduslikke tekste nende liigikülluses, s.t poetilised tekstid, hümnid, kirjad, laulud, kirjutamisharjutused, vanemad müüdid ja dialoogid, näited vanasõnadest, mõistatustest jpm liikidest. Kokku on projekti leheküljel kättesaadavad nelisada Mesopotaamia teksti koos tõlgetega, mis vahendavad kolmandast ja teisest aastatuhandest e.m.a (BCE – *Before Common Era*) pärinevat kirjutist. Suurepärastest uurijatest koosnev meeskond, kelle hulka kuulusid Graham Cunningham, Eleanor Robson, Gabor Zolyomi, Miguel Civil, Bendt Alster, Joachim Krecher, Piotr Michalowski jt on avaldanud ühiskäsitlusi ja eraldiseisvaid õpetlastöid, sh nõidussõnade teemal. Eespool nimetatud andmebaas võiks kuuluda humanitaarõppurite, eriti folkloristika ja kirjanduse studeerijate kohustusliku kirjanduse hulka.

Soovitavalt koos viidetega täiendavale kirjandusele. Ka üldistavat teavet edastavaid keskkondasid on tänaseks mitmeid (nt abistab mitmes küsimuses <https://www.revolvy.com/main/index.php?s=Miscellaneous%20Babylonian%20Inscriptions> jpm.).

ETCSLi koostajad deklareerivad, et nende skooopi ei kuulu ennustamine, ended ega arvukas loitsutekstide kogu. Erinevatel hinnangutel ulatub ennete ja ennustamisega seotud tekstide arvukus muljetavaldava kolmekümne protsendini või veelgi suurema osani kõigist säilinud tekstidest. Ennustused sisaldavad mitmeid tänaseni kasutuses olevaid praktikaid: ennustamine looma elundite, loodus- ja taevamärkide järgi, unenägude seletamine, astroloogilised ended, jpm), aga ka diagnostika-alased õpetused.

Üleskirjutustes sisalduvad instruksioonid osutavad omaaegsele oskusele üldistada protsesse ja nendega seotud nähtusi, nende valgusel on mõistetav kreeka jt hilisemate kultuuride saavutatu ning nende seotus Babüloonia ja Egiptuse kultuuridega. Eespool loetletud ennustamise praktikad on hilise ajani või lausa tänaseni kasutusel ja levivad jätkuvalt suulises traditsioonis. Sumeri tekstid on ka ontoloogiliselt tähtsad, seletamaks inimpsühholoogiat ja kognitiivseid võimeid, usundiliste kujutelmade stabiilsust, kirjaliku ja suulise, rituaali ja teksti dialoogilisust, variatiivsust ja paljusid tänaseni aktuaalseid küsimusi.

Loitsude kõrval oli ravimises oluline koht taimravil. Sõnamaagilisi tekste, loitse leidub perioodi 2600–100 e.m.a sumeri- ja akkadikeelsetes kirjadest, kirjanduslikes tekstides ja teistes allikates, kus nad on koos haiguste sümptomite, etioloogiate ja diagnoosidega põimitud isiklike elusündmuste juurde. Samuti leidub ettekirjutusi, mida teha kannatuste korral või kurjuse ohvriks langedes.

Pikkade aastatuhandetega on tekstide vorm täiustunud, mille paremaks näiteks peetakse tsükli "Põlemine". Graham Cunninghami loitsu-uurimused avavad nõidus-tekstide maailma, kus nõidade- ja nõiduse-vastaste loitsude kõrval on olulised neiduse-vastased tekstid, halvatähenduslike ennete tõrjumine, deemonite väljaajamine, madude ja kurjade koorte vaigistamise sõnad, sauna ja puhastamistseremooniade loitsud, armusõnad potentsi tõstmiseks ja palju muud. Piirkonnale tunnuslikult on arvukalt loitse põllukahjurite, sh rändtirtsude vastu. Loitsud peegeldavad ühiskonda, kus neid kasutati ja keskkonda, milles kultuurikandjad elasid.

Teraapiate ja ravirituaalide juurde kuuluvaid palveid ja loitse esitas inimene kas ise või kasutas ta professionaalse loitsude esitaja abi nagu näiteks *Maqlû* esitamisel. *Maqlû* avastati Lähis-Ida arheoloogia õitsengu ajal 19. sajandil, huvilised leiavad algteksti koos tõlkega inglise keelde internetist, kuid saavad pöörduda ka tuumtõlgete poole. Knut L. Tallqvisti tõlge ilmus juba 1895, Gerhard Meieri tõlge avaldati 1937 ja seni põhjalikum akadeemiline tekstikriitiline väljaanne 2015. aastal. Viimase editsiooni koostas Harvardi Ülikooli assüroloogia ja vana Lähis-Ida religiooni professor Tzvi Abuschi ning tema "The Magical Ceremony Maqlû: A Critical Edition" (Leiden: Brill) on aluseks ka Amar Annuse tõlkele.

Maqlû tahvlid ja nende fragmendid on hoiul arvukates muuseumites üle Euroopa ja Ameerika: Briti Muuseumis, Berliinis, Chicagos, Pennsylvanias, Oxfordis, Istanbulis jm, mis muudab teksti restaureerimise hiigelmahukaks. Tzvi Abuschi peab oma käsitluses oluliseks Mesopotaamia maagia ja nõiduse mõistete erinevust piiblikirjanduse ja mitmete hilisemate lähenemisviiside omast. Maagia oli tema sõnul legitiimne religiooni osa, mis vastas "indiviidide ja kuninga inimlikele vajadustele, kriisidele ja soovidele". Nõidumine Mesopotaamia kontekstis (*kišpû*, *ruḥû*, *rusû*, *upšāšû lemnûtu*) ei seostunud maagilise, vaid vaenuliku käitumisega ehk oli teisisõnu seotud antisotsiaalsete ja destruktiivse eesmärgiga praktikatega.

Maqlû loitsude juurde kuuluvad rituaali sobivaks läbiviimiseks ettenähtud juhised. Algselt toimus loitsimine ühe juuli- või augustiöö jooksul – seda peeti eriti ohtlikuks ajaks, mil teisepoolsuse vaimud muutsid inimesed nõrkadeks oma nõiduste suhtes. Loojangust päikesetõusuni kestnud rituaali alguses põletati nõidade kujusid, uputati neid musta värvi vedelikku, asetati näoga vastu maapinda ja purustati esimese nelja savitahvli tekstide retsiteerimise ajal. Selle ja teiste rituaalide kirjeldused toovad meieni tavandipraktikate struktuuri ja tekstide seosed. Ent märkimisväärsel kombel leidub paljudele toonastele võtetele paralleele tänastes ühiskondades – alates ringi joonistamisest ümber haige isiku.

Tuntuma muinasmesopotaamia meditsiiniuurija Markham Gelleri, Zack Kotzé ja muudegi uurijate arvates kasutati *Maqlû* tseremooniat skisofreenilise paranoia ravimiseks, ehkki seisundi tekkimist seletati toona kurja silma, kahetuse ja nõidusega. Seega oleme jõudnud olulise osani väljaandest. Tõlkija nõiduslugu, Annuse kaunikeelises interpretatsioonis esitatud faktid, vabad paralleelid näiteks liivlaste traditsioonist (1920. aastate alguse olukorrast Oskar Loo-ritsa tekstikogu põhjal) ja muudest meelepärasest näidetest. Nõiategude paigutamine 20. sajandi alguse liivlaste maale ja komide juurde, kuskile Venemaa avarustesse, meenutab viikingite tava paigutada ühesilmsed hiiud, lohed ja muud üleloomulikud olendid Idateele – meil neid pole, kuid seal metsikudel äärealadel nad siiski elutsevad. See selgitab toetumise Art Leete *Postimehe* veergudel ilmunud ajalehekirjutisele, ehkki sarnaseid nõidade teenindustekste võib leida Eesti ajakirjandusest või Tartu kesklinna kuulutustelt – kirjutaja on otsustanud paigutada reaalse nõiduse ajas ja ruumis kaugemale.

Kui arvata maha mõnevõrra ootamatult sagedased autismi meenutamised, siis on maitseküsimus, kas seletada kurja silma fenomeni hüpermentalismiga või piirduda psühholoogide ja sotsiaalsete suhete uurijate seletusviisidega. Etniliste seletusviiside mõju haiguse kulgemisele ja haigele on oluline aspekt. Arthur Kleinmanni ja teiste etnopsühhiaatriliste nähtuste uurijate algatusel ja rahvapäraste kultuuriliste etioloogiate mõjukuse tõttu on need leidnud koha Maaailma Tervishoiu Organisatsiooni (WHO) rahvusvahelises nomenklatuuris kui etnopsühhiaatrilised diagnoosid, millega tuleb etniliste kogukondade puhul arvestada.

Eessõna on praegusel kujul omaette (kunstiline) teos ning lõpuks on faktide ja nende tõlgenduste osas igaüks vaba valima seletusviisi. Ratsionaliseeriv suhtumine ja oskuslik toimetamine keerukate, kunagi juriidilise õiguse toel teostatud ilmaliku ja vaimuliku võimu jõleduste marginaliseerimine, nagu nt nõiaprotsesside puhul, tundub sama taotluslik nagu nõiduse paigutamine sajanditagusesse Liivi randa või Siberi piirimaile. Korduvalt pakub eessõna irriteerivaid vihjeid tänapäevaste probleemide igikestvusele, maagilistest praktikatest kõnelemata. Ikka piiratakse haiguskollet ja haiget ringi ümber joonistades, kuhugi pole kadunud Euroopa kunagistel südaaladel pandeemiast ohustatud külale adraga kaitseringi ümber kündmine jpm kombed. Mis osutab, et maagiline mõtte- ja käitumisviis on visa alluma ratsionaliseerimisele ja vanad struktuurid võtavad kehtivad aegade-üleselt. Platon imetles omal ajal kreeka loitsude ravivõimet ning sõna võimu inimese kehale ja vaimule, hinnates omaaegseid tekste poeetiliselt kauniteks, mis vastuvaidlemata kehtib tuhandete aastate jooksul lihvitud *Maqlû* ja Mesopotaamia loitsude kohta.

Kogu pika jutu üks järeldus on, et nii nõidustekstide kui tervikuna Mesopotaamia eriilmelise kirjatradsiooni kohta kuluksid marjaks ära lugemikud, õpikud, akadeemilised antoloogiad, akadeemilised monograafiad – ükskõik mis järjekorras need teostuksid.

Mitte mingit probleemi pole kitsama eriala õpetlasel enda tarbeks varuda originaale, tõlkeid ja kommentaare, ent tekstide laiem kultuuriline ümbrus, intertekstuaalsed seigad ja tekstiliikide arengulugu võiks eesti assüroloogide abiga selgineda.

Mare Kõiva

Taas Arhippa Perttunenist

Jukka Saarinen. *Runolaulun poetiikka. Säe, syntaksi ja parallelismi Arhippa Perttusen runoissa. Akateeminen väitöskirja. Helsinki 2018. 417 lk.*

Arhippa Iivananpoika Perttunen (Arhip Ivanov Pertujev 1762 Latvajärvi – 1841 Latvajärvi) on vienakarjala erakordne runolaulja, kellelt arvatakse pärinevat ligikaudu kolmandik Kalevala runodest, nagu on oma analüüsile toetudes kirjutanud Jukka Saarinen (2013).

1834. aasta kevadisel kogumismatkal vanu laule otsides matkas Kalevala autor Elias Lönnrot spetsiaalselt tuntud lauliku juurde ja kirjutas temalt kolm päeva laule üles. Lönnrot on nimetanud 80aastasest laulikust kirjutades teda teistegi rahvaluuleliikide asjatundjaks, imetledes tema head mälu. Arhippalt kogusid laule veel F. J. Cajan ja M. A. Castrén – ühtekokku on kirja pandud 85 teksti ehk 5995 värsirida, mis jagunevad eepiliste, lüüriliste ja maagiliste tekstide vahel. Arhippa Perttunenist ja tema lauludest on kirjutanud mitmed folkloristid, nende seas Anna-Leena Siikala, Lotte Tarkka, Martti Haavio jt.

Jukka Saarineni 20. jaanuaril 2018 kaitstud doktoritöö “Runolaulun poetiikka. Säe, syntaksi ja parallelismi Arhippa Perttusen runoissa” [Runolaulude poeetika. Värs, süntaks ja parallelism Arhippa Perttuneni runodes] on mahukas (417-leheküljelisest väitekirjast 317 sisaldab uurimustööd ja kirjandust, ülejäänud jaguneb erinevate lisade ja analüüsi tulemite vahel) ja põhjalik. Saarinen kasutas kõiki Arhippa Perttunenilt üles kirjutatud laule, püüdes rekonstrueerida tekste, mis üleskirjutamise ajal jäid paiguti katkendlikuks. Saariise eesmärk oli võimalikult täpselt jälgida esituste poeetilist ja keelelist külge. Väitekirja iseloomustab põhjalik eelnevate ja ka viimase aja teoreetiliste seisukohtade ja lähenemisviiside tundmine ja arvestamine ning erakordselt detailne keeleliste ja vormiliste seikade arvestamine.

Materjali on vaadeldud folkloristika ja lingvistika perspektiivist, et saada ülevaade lauliku keelekasutusest. Saarinen toetub suulise vormeli teooriale ning Milman Parry ja Albert B. Lordi uurimustele. Autor tõdeb, et Kalevala-stiilis värsside käsitlemiseks sobib konkreetne teoreetiline koolkond siiski vaid osaliselt. Produktiivseks osutus registri mõiste, mida arendas omal ajal keeleteadlane Roman Jakobson, süntaksi analüüsimise lähtepunktiks jäi Matti Kuusi teoreetiline lähenemine ja tema sõnastatud runolaulude reeglistik. Konkreetne reeglistik piirab laulja valikuid ja värsistamise protsessi, kuid samas saab loodud väljendeid kasutada korduvalt, nt sarnaste ideede väljendamiseks. Parallelismi kui Kalevala-värsi iseloomuliku tunnuse juures jälgis autor, kuidas paralleelvärsside abil luuakse kompleksne ja üksikvärsist semantiliselt rikkam poeetiline pilt.

Kalevala-stiilis luulet iseloomustavad vormitunnused (meetrum, alliteratsioon ja parallelism) toimivad värsi raamistikus. Arhippa arvestab vormitunnustega, kuid samas sisaldavad tema tekstid sekundaarseid poeetilisi tunnuseid (ebatavaline sõnajärg ja arhaismid). Nende koostoimes tekib kindel register.

Kuna Arhippa oli tuntud narratiivse sisuga laulude esitajana, tõdeb Saarinen, et laulud olid stabiilse ülesehitusega, kuid erinesid samas teiste laulikute variantidest – ilmselt ta kujundas neid omandamise käigus. Tema repertuaaris leidsid ka religioosseid laule – teadaolevalt olid tal usuga erilised suhted. Kuigi ta ei ravinud ja pidas loitsimist patuks, teadis ta pikki arstimissõnu. Lüürilised laulud osutavad, et laulik oli osav kombineerima olemasoleva teadmise põhjal uusi tekste, kasutades erinevaid liike, sh vanasõnu.

Väga huvitavad on lauliku enesemääratlused – runolaulik (kes laulab ruune), tark ja nägija. Pole kahtlust, et Saarineni põhjalik keelevormide ja süntaksi vaatlus abistas järgmisi karjala-soome loitsude analüüsijaid, ehkki suurel määral on kogu töös tähelepanu runolauludel. On aga selge, et laulik esitas erinevatele kogujatele tekste erinevalt, kasutades kinnisvärse *Ylitti tahon Jumalan* (vastu jumala tahet), *Kyllä mie sukusi tiijän* (küllap tunnen su sugu/päritolu). Näiteks Lönnrotile esitas ta lendvasõnad historiolana, milles kasutas suure tamme eepilist laulu (Saarinen 2018: 127).

Loitsudest on laulja repertuaaris arstimis- ja elatusaladega seotud sõnad (jahindus ja karjakasvatus). Kokku on jäädvustatud umbes 1500 värsirida ja neist üks kord esinevaid värse on neist tervelt 836 ehk üle poole kogu repertuaarist, mis meenutab Vladimir Kljausi tulemusi (1997) vene loitsude kohta. Sagedasemaid värse on 186, millest taas enamik esineb sama loitsu tekstis (96, 51,6%), märkimisväärne on, et enam kui kahes loitsus esinevaid värse on kõigest seitse.

Mare Kõiva

Kirjandus

Kljaus, Vladimir 1997. *Ukazatel' sjužetov i sjužetnyh situacij zagovornych tekstov vostočnyh i južnyh slavjan*. Moskva: Nasledie.

Saarinen, Jukka 2013. Behind the Text: Reconstructing the Voice of a Singer. Lukin, Karina & Frog & Katajamäki, Sakari (toim). *Limited Sources, Boundless Possibilities: Textual Scholarship and the Challenges of Oral and Written Texts*. A special issue of the Retrospective Methods Network Newsletter No. 7. Helsingin yliopisto, lk 34–42

Saarinen, Jukka 2018. *Runolaulun poetiikka. Säte, syntaksi ja parallelismi Arhippa Perttusen runoissa*. Akateeminen väitöskirja. Helsinki.

BOOK REVIEWS

Spells of ancient Mesopotamia

Amar Annus. *Muistse Mesopotaamia nõidustekstid*. Bibliotheca Antiqua. Tallinn: TLÜ Kirjastus, 2017. 204 pp.

Book review by Mare Kõiva.

Once again about Arhippa Perttunen

Jukka Saarinen. *Runolaulun poetiikka. Säte, syntaksi ja parallelismi Arhippa Perttusen runoissa*. Akateeminen väitöskirja. Helsinki: University of Helsinki, 2018. 417 pp.

Book review by Mare Kõiva.

Kaastööst

Mäetaguste toimetuse avaldab akadeemilisi kirjutisi rahvaluulest, rahvausundist, kultuuriantropoloogiast ja nendega seonduvatest valdkondadest. Ootame

- *teadusartikleid* (10–30 lk) – originaalartikleid pikema ja argumenteeritud probleemipüstitusega;
- *rakenduslikke artikleid* (5–15 lk) – lühemaid kirjutisi, mis käsitlevad üksikjuhtumeid, aktuaalseid teemasid, tutvustavad uurimisprojekte jne;
- *ekspertide kommentaare* artiklite juurde;
- *osalusvaatlusi, kommenteeritud (taas)trükke ja kommenteeritud tõlkeid*;
- *raamatu-, filmi-, helikandja- jm tutvustusi* (1–5 lk) – olulisimate erialaste väljaannete kommenteeritud ülevaateid ja/või analüüse;
- *lühivuudiseid* (1–2 lk) – lühiülevaateid konverentsidest, kaitstud teaduskraadidest jne;
- *lugejakirju* (1–4 lk) – lugejate kommentaare väljaannetele ja artiklitele. Autoritelt oodatakse ka lugejakirjadele reageerimist.

Ajakiri on eelretsenseeritav ja rahvusvaheliselt refereeritav. Käsikiri tunnistatakse vastuvõetavaks kahe positiivse anonüümse retsensiooni korral. Toimetajad teatavad artikli vastuvõtmisest või tagastamisest ja soovitatavatest muudatustest. Muudatused peab tegema autor.

- Artikli, mis on kirjutatud mõnes üldkasutatavatest tekstitöötlusprogrammidest, võib toimetusele saata e-kirjaga. Lisada tuleb väljatrükk, mis abistab kujundamisel ja diakriitiliste märkide tuvastamisel, autori telefon ja e-posti aadress (või postiaadress).
- Kõigile kirjutistele tuleb lisada sõltuvalt kirjutise pikkusest 500–2500 tähemärgi pikkune, soovitatavalt ingliskeelne resümee.
- Teadus- ja rakendusartiklitele tuleb lisada kuni 700 tähemärgi pikkune lühikokkuvõte (teesid) ja 2–7 märksõna tähestikulises järjekorras.
- Märkused ja kommentaarid lisada allviidetena.
- Kirjandusele viidake tekstis järgmiselt: (Wright 1995: 3–5) ehk sulud algavad – autor – aastaarv – koolon – tühik – lehekülje või -külgede numbrid – sulud lõpevad.
- Kirjanduse nimestikus esitage otseselt tsiteeritud ja viidatud teosed.

- Kirjanduse nimestik tuleb vormistada järgmiste näidete eeskujul, veebilehekülje viitele lisada viimase kontrollimise kuupäev:

Boll, Franz 1919. *Stern Glaube und Sterndeutung: Die Geschichte und das Wesen der Astrologie*. Leipzig & Berlin: Teubner.

Carlson, Shawn 1985. A double-blind test of astrology. *Nature* 318, lk 419–425.

EE 1934. *Eesti entsüklopeedia IV: Jaapan-käolina*. Tartu: Loodus.

Prüller, Paul 1968. Eesti rahvaastronoomia. *Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist I*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 11–62.

Eesti Kiikingi Liit (<http://www.kiiking.ee> – 6. juuli 2003).

- Kui tahate illustreerida oma kirjutise võrguversiooni heli- või videonäidetega, soovitage kasutada helifaile laiendiga .mp3. Videonäideteks sobivad tugevalt tihendatud .mpg-failid.
- Illustreerivad fotod esitada .tif- või .jpg-formaadis, optimaalne resolutsioon 300 dpi (kui foto pikem külg on 10–12 cm). Vektorgraafika puhul eelistame .eps-formaati, bitmap-graafika puhul .tif-formaati. Jooniste optimaalne resolutsioon on 600–1200 dpi.
- Lisatud illustreeriva materjali kasutusõiguste (*copyright*) eest vastutab autor.

Täpsemad vormistusjuhised ja kaastööle esitatavad nõuded leiab internetist ajakirja Mäetagused koduleheküljelt (www.folklore.ee/tagused).

Toimetus